

AZƏRBAYCAN

6'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

08.06.2017

Sifariş 1504

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azbyb.az

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

P O E Z İ Y A

AY BƏNİZ ƏLİYAR - Şeirlər	3
VƏLİYULLA NOVRUZ - Şeirlər	78
ƏTRAF SƏRRAF - Şeirlər	85
FƏRİD HƏSƏNZADƏ - Şeirlər	89
AĞASƏFA - Şeirlər	118
NİZAMİ MURADOĞLU - Şeirlər	126
FƏRQANƏ MEHDİYEVA - Şeirlər	152
RAHİL MƏMMƏD - Şeirlər	157

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

VASİLİ BELOV - Üç meşə o tərəfdə; Sığırçınlar; Atlar; Bobriş təpəliyi; Sıravı Lavruxin; Rosstan təpəliyində (hekayələr)	8
MARIANNE QRUBER - Şorcüllütünün ölümü (hekayə)	92
TATYANA SİVES - Bakı (poema)	105

Ə D Ə B İ D Ü Ş Ü N C Ə L Ə R

NİZAMİ CƏFƏROV - Həyatın metafizikası, yaxud “Mahmud və Məryəm”dən “Ölüm hökmü”nə	62
İRFAN ÇİFTÇİ - Rəşad Məcidin keçib gəldiyi “Zaman tuneli”	142

D E B Ü T

LEYLİ SALAYEVA - Ev (hekayə)	113
------------------------------------	-----

N Ə Z Ə R N Ö Q T Ə S İ

ƏLİRZA BALAYEV - Qur'anın tərcüməsinə dair bəzi mülahizələr	130
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

NƏRGİZ CABBARLI - Müasir roman texnologiyası, klassik roman strukturunda “dağılma” və keçmişə qayıdış	160
VAQİF YUSİFLİ - Qəzəl dünyamız (sonu)	169

M Ə T B U A T T A R İ X İ M İ Z D Ə N

ZÖHRƏ FƏRƏCOVA - Əhməd bəy Ağaoğlu və onun “Hicrəti-Kubra” əsəri	184
---	-----

K İ T A B L A R , R Ə Y L Ə R

SƏDAQƏT ƏSGƏROVA - Yeni meyarlarla	188
--	-----

K İ T A B R Ə F İ

190

♦ P o e z i y a

Ay Bəniz ƏLİYAR

Tək qalsan otaqda,
götür şam yandır,
qaranlıq otaqda şam da adamdır ...

bax ki, vərəqlərə ümidin itib,
götür vərəqlərlə odla gecəni.
yalın ayaqlarla adla küçəni,
çılpaq ayaqların toxunsun daşa...
əldə əsa eylə qələmlərini.
söykənə-söykənə keç lap yuxarı,
yuxarı başa...

sənin qələminin mürəkkəbindən
süzülər torpağa qanı şəhidin.
nə qədər torpaqlar işğal altdadır,
soyumaz yarası canlı şəhidin.
görsən qaranlıqdır,
göz-gözü görmür,
bir bomba sıyr at qaranlıqlara,
bundan heç birini tapmasan əgər,
qoy qələmin olsun əldə qumbara!

görsən mərmə düşüb
qolların üstə,
oxşa o "gözəlin" mərmər bədənini...
səni anlayacaq, dəmir də olsa...

əlini, qolunu yandırmayacaq,
obanı, elini yandırmayacaq,
sən, axı, lazımsan, ay şəhid adam,
ay şair adam...
ümidin kəsilər, qolun kəsilməz,
öz torpağı üçün candan keçənin
bir qumbara ilə yolu kəsilməz...
sən də kəsmə yolun bu işartının.
yandır, qələminin mürəkkəb yerin...
kim sənin ölünü fitə basacaq?
Kim sənin büstünə tüpürəcəkdir?
Heykəlin hayana sürüklənəcək?
Torpağın hayana səpiləcəkdir?

amanın günüdür, baş qoşma mənə...
götür qələmini, bir şey yaz görək...
kimə əritmisən şam qədər ömrü,
oturub beləcə otağında tək?...

ömrün ən ağırılı günləri başlar
dərdin ən şirini yetəndə sona.
siqaret tüstüsü keçər hücuma,
tənha otaqdakı xəyallarına.

içində hər nə var, boğa bilərsən:
qorumaq əzmini, susmaq gücünü,
sevmək istəyini, yazmaq gücünü,
özünü kəndirdən asmaq gücünü,
bircə nifrətini boğa bilməzsən,
boğma, amandır...
Niyə boğasan ki, ay canım-gözüm?
Nə qədər nifrət var,
qisas var, demək...
qisas lazımlıdır sutək, havatək!

çəkib ayağını as kətilindən,
çəkib boğazını kəndirinə as.
o silah görməyən əllərin ilə,
qələminə sarıl,
"Qisas" sözü yaz!
görsən ayağını mərmə apardı,
görsən əllərini balta doğradı,
söndür gözlərinin işıqlarını,
qəlbinə calansın gözüünün odu.

çıxma səngərinin sərhədlərinə,
başını qaldırma söz xəndəyindən.

başını qaldırma, bir söz atarlar,
səngərin basılar, susarsan həmə.

dünyanın dağılan vaxtıdır indi,
yenə qan qoxusu tutub hər yeri.
dağılıb yenidən qurulacaqdır,
onda düzələcək ayrılıqləri...

xəyalında uydurduğun birini
qucaqlayıb,
dəli kimi ağlamaq keçəndə könlündən,
qalxıb özünə
tünd bir qəhvə süzdün, məsələn...
özünü xilas etdiyini sandın...
gülümsündün hətta
pəncərədəki xəyllərə...

mən o gecə əllərim qızsın deyə,
qələmi vərəqə büküb gizlətdim.
şeyri ürəyə bələyib ağladım.
Səni şəkillərdən çıxarıb öpdüm...
mən o gecə
çıxıb qaranlığın düzündən
bir ovuc yovşan ətri dərdim...

bədənim üşüməsin deyə
səni başqası ilə düşünüb
yumdum gözlərimi...

bəlkə, bir durna kimi
uçub gəldim o yana,
bəlkə, payız köçümdən
bir lələk sığallandı,
sığallanıb dünyanın
yalan ehtişamına,
bəlkə, o yana düşdü,
düşdü,
qələm eylədin,
batırıb bir yarpağın
sarı-qızıl qanına,
mürəkkəb kimi,
yazdın...
Yazdın hicran nəğməni...

bəlkə, bir durna kimi
uçub gəldim o yana,
sevib oxşadın məni,
şirin nağıllardakı
gözəl şahzadələrtək
xoşbəxt oldum yalandan...
xəbərin yox,
qanadım
sınıb düşüb yanıma,
hələ gözləyirəm ki,
zaman sağaltsın onu,
uçum gəlir yanına...

HARDASA

Hardasa qar dənəsində
göz yaşım üşüyür mənim...
Hardasa bir damla yağış
göylərdə yalayıb məni.

Şükür,
hələ əl açmadım
özgələrdəki dözümə.
Saxtalıqdan doğrulmadım,
şükür ki,
hələ özüməm.

Hardasa bir parça ümid
ağ kəfəndi sabahlara.
Hardasa
bir qəlb toy tutur
Büründüyü günahlara.

Şükür,
ümid beşiyimdir,
üzülmədim yuxulardan.
Tək itirmək qorxusuydu,
qazandığım qorxular da!

Hardasa gecələr yatıb,
boş xəyalımı qucan var.
Hardasa
bir qadın üçün
bir qatar boyu qaçan var.

Nələr oldu, nələr, Allah,
məəttəl qaldım bu işlərə.
Bəlkə, mən də şükür edim
gəlmədiyini görüşlərə?!

HEÇ OLMASA

Zəng edim sevin bir az,
lap uşaq kimi sevin...
Deyirəm, heç olmasa
səsimin sehri ilə
ışıqlansın boş evin...

Dünyanın işinə bax...
Dünyanın işlərinə
mən güzəştə gedirəm...
Heç nə olmamış kimi
bax, sənə zəng edirəm...

Deyirəm, heç olmasa
Qovuşmaq arzusunun
ümidiylə bir az yan.
Sonra asım dəstəyi,
Asıl ağırlarından...

Bilmirəm bu nə işdi...
Nə ölüyəm ölümək...
Nə can dolu diriyəm...
Mən də,
eh,
sənin kimi
zəng gözləyən biriyəm...

PƏNCƏRƏ-QAPI ARASI

Nəydi bu ağrı içimdə?
Nəydi bu könül yarası?
Necə bir ömür ötürür
Pəncərə-qapı arası?..

Qəm yağdı yenə bir yığın,
Hünərim yox durum yığım.
Bu amansız ayrılığın
Yoxmudur görən çarası?

Boş keçdi, boş, ömrüm-günüm,
Tağda soldu qönçə gülüm.
Bu tale çəkilməz zülüm,
Bu həyat bir üz qarası.

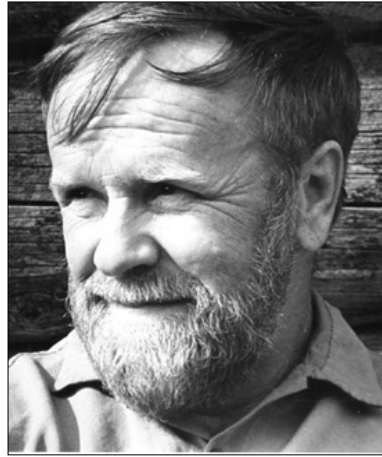
Hər tərəf dərd, hər tərəf qəm,
Qəm yemə, hələ ölmürəm!..
Mənə düz gəldi,
bilmirəm,
əyri dünyanın harası...

Şabran

◆ Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

Vasili İvanoviç Belov 1932-ci il oktyabrın 23-də Voloqda vilayətində, Timonixa kəndində kasıb bir ailədə anadan olub. Atası müharibədə qalıb, anası onu və bacı-qardaşlarını tək böyüdü (‘‘Sırası Lavruxin’’ onun öz həyatına işarədir). Yeddinci sinfi və sənət məktəbini bitirib. 1952-55-ci illərdə Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) hərbi xidmət keçib. İlk şeirini əsgərlikdə olarkən yazıb və çap etdirib. A.M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda təhsil alıb.

1964-cü ildən ömrünün sonuna kimi Voloqdada yaşayıb. ‘‘Mənim meşəli kəndim’’ (1961), ‘‘Bürkü yay’’ (1963), ‘‘Olan işdi’’ (1966) kitabları Belova şöhrət qazandırır.

‘‘Dülgərin hekayətləri’’ (1968) bu şöhrəti daha da möhkəmləndirib.

SSRİ Ali Sovetinin deputatı olub (1989-1991).

2012-ci il dekabrın 4-də uzun sürən xəstəlikdən sonra vəfat edib. KİV-də yayılan məlumatlara görə o, Timonixa kəndindəki kilsənin soyulub, xaraba qoyulduğunu eşidəndə beyninə qan sızıb. Həmin kilsəni o, öz vəsaiti hesabına bərpa etdirmişdi (Bu kilsə haqqında ‘‘Üç meşə o tərəfdə’’ hekayəsində məlumat verilir).

Voloqda küçələrindən biri onun adını daşıyır.

Vasili Belov etnoqrafik очерк və məqalələrilə də məşhurdur.

Bir çox əsəri səhnələşdirilib və ekranlaşdırılıb.

SSRİ Dövlət mükafatı laureatıdır.

1982-ci ildə Qırmızı Əmək Bayrağı ordenilə, 1984-də isə Lenin ordenilə, həmçinin ‘‘Vətən qarşısında xidmətlərinə görə’’ medalı və ‘‘Şərəf nişanı’’ ordeni ilə təltif edilib.

Vasili BELOV

◆ Hekayələr

Üç meşə o tərəfdə...

1

Mayor səhər yuxudan duran kimi üzünü qırxdı, yaşıl zabıt köynəyini təzəsiylə dəyişdi, ləzzətlə çay içdi və elə həmin ləzzətlə də, şən əhvalla bələdçiylə hesablaşdı. Qatar stansiyaya az qalmış meşədə dayandı. Mayor çemodanını götürdü və tambura¹ çıxdı. Səhərin qeyri-adi sakitliyi, göy otun və ağacların qoxusu onu valeh etdi və o, qumun üstünə tullandı. Yolun lap kənarında günəşə bənzər çobanyastığı ağarır, bənövşəyi rəngli yağıotu

göyərirdi. Bir az aralıda, selliyin o tərəfində, ağcaqovaqlıq başlayır və oradan arıquşuların civiltisi gəlirdi.

Mayor çoxdandı ki, belə sakitlik görməmişdi. Bütün bunlar ona qərribə gəlir, qəlbinə coşdururdu. Mühərriklərin daimi hay-küyünə alışmış mayor, sanki ilkin təbiətin sakitliyini hiss edir, biçilmiş otun ətrini duyurdu.

Paravoz yüngülcə fit şaldı, ağ və şəffaf buxar buraxdı. Təkərlər taqqıldadı. Mayor stansiya ayaqlıqda gəldi.

Vağzal daşdan yeni tikilmişdi, qara mazut ləkələri olan perronda isə boşluqdu.

O, gözləmə zalına girdi, ətrafa baxdı. Hər şey əvvəlki kimi idi: suyu olmayan həmin çəllək, dəmir zəncirdən asılmış parç, DYN² yazılmış taxta divanlar. Ən maraqlısı isə oydu ki, Mitya da həmin ki idi və divanda uyuyurdu. Mayor onu dərhal tanıdı, hərçənd ki, Mitka çox qocalmışdı. Mityanın cızıqlı pəncəyində cürbəcür nişanlar parlayırdı: qədimi İUMD³ və allah bilir, hardansa tapdığı Moskva Mahnı Bayramı və Ümumdünya Gənclər Forumu nişanları.

Mitya oyandı, əsnədi, papiros istədi, sonra kəmərinə bağladığı şnurunu dartıb bərkitdi və çıxdı.

Mayor ilk dəfə stansiya gəldiyini, uşaqların Mityanı necə cıratdıqlarını, daşladıklarını və oxuduqları mahnını xatırladı:

***Mitka yaman axmaqdı,
Tütünün üstə yatdı...***

Niyə tütünün üstə? Bax, burasını mayor indi də bilmirdi. Amma Mityaya olan o mərhəmət ürəyini deşirdi: ola bilməz ki, o, indi də vağzalda yatır, artıq-urtuq yeyir, bağlara işləməyə gedir.

Başqa qatarla gələn sərnəşinlər hay-küylə içəri girdilər. Dəblə geyinmiş cavan bir xanım üz-gözünü turşutdu və bayaq Mityanın uzandığı divanın üstünə qəzet sərib oturdu, yanında bir zabıt da vardı. Şişman bir arvad da yüklərini içəri sürüyüb gətirdi. Yüklər necə gəldi bağlanmışdı, üstündə yazılar vardı və həmin qadın qısqanclıqla onlara göz yetirirdi.

-Yoldaş hərbi, deməzsiniz saat neçədir?- deyə mayordan xəbər aldı. - Hələ səhərdi, ancaq nəylə gedib çatacağımı bilmirəm. Deyirlər ki, yollar yaxşıdır, amma maşın olacaq, ya yox, çətin məsələdir.

-Yolunuz harayadı ki, - deyə mayor unuttuğu şimal ləhcəsində soruşdu.

-Neqodyayxaya. Podsosenski şurasına.

-Deməli, yolumuz birdir. Yarı yola kimi sizinlə gedəcəm, Karavaykaya qədər.

-Karavaykada kimlərdənsən? - deyə şişman qadın sevincək oldu. - Odri Tilimin yəznəsi deyilsən ki?

-Yox, onların yəznəsi deyiləm. - Mayor gülə-gülə dedi və kimin qohumu olmasını izah elədi.

-Mən doqquz ildə ki, Arxangelskdə yaşıyıram, Neqodyayxada isə evim var, hamamı da satmamışam. Satmağa maya aparıram. Bəs sən indi harda yaşıyorsan? - deyə şişman qadın dil qəfəsə qoymadan, danışa-danışa "sən"ə keçdi, sanki indiyə kimi mayorun harada yaşadığını bilirdi.

-Uralda, anacan.

Bütün bunlar mayora həm gülməli, həm kədərli, həm də şən gəlirdi. O, çemodanını şişman qadına tapşırdı, özü isə yeməxanaya getdi, nədənsə ona elə gəlirdi ki, maşını ordan asan tapmaq olar. Yeməxana təzəcə açılmışdı. Rezin çəkmə geymiş zırpı bir oğlan nəfəsi kəsilə-kəsilə iri çəlləyi dəhlizdə itələyirdi.

-Pivədi, yoxsa kvas? - əlində səbət olan qoca bir kişi oğlandan soruşdu.

-Morsdu⁴.

Yeməxanada, milçəklərin qonduğu qurama həmişəyaşıl kolunun yanında, bir zaman qrafini, dilimlənmiş qarpızı və üzümü əks etdirən rəsmın altında Mitya-duraçok⁵ oturmuşdu. O, mayoru görən kimi, durub çıxdı.

-O niyə belə eliyir? -deyə mayor başı ləçəkli bufetçi xanımdan soruşdu.

-Bilmirəm. O, hərbiçilərdən qorxur. Milislər onu vağzaldan həmişə qovur, elə bilir ki, siz də onlardansınız.

Bufetçi xanım dedi ki, Podsosenyeyə maşın gedir, sırağağün ikisi getdi, araq apardılar, amma bu gün gedib-getməyəcəklərini bilmir. Bir yol yoldaşı da böyürdən çıxdı, məlum oldu ki, ağsaçlı bu cavan məzuniyyətdədir və atasına dəyməyə gedir.

-İki gündü ki, oturub gözlüyürəm, - oğlan dedi, - az qalıram ki, geri qayıdım.

Mayor raykoma yollandı, ümid eləyirdi ki, orada müşavirədən-zaddan ola bilər, elədirsə, onda Podsosenyadan da kimsə olmalıdı. O, vestibülə daxil oldu. Soyunub-geyinmə otağının yanında bir qarı oturmuşdu: ya xadiməydi, ya da növbətçi.

-Sən, ay dədə, katibin yanına gəlmisən, yoxsa Oleksandr Yefimoviçin? Katibin yanına gəlmisənsə o qapıya get, Oleksandr Yefimoviç isə yoxdu, vilayətə çağırırlar.

Mayor Oleksandr Yefimoviçin kim olduğunu soruşmadı və katibin yanına getdi. Qəbul otağında makinaçı qızla salamlaşdı. Mayorun oturub gözlədiyini görəndə makinaçı hüduləyib tökdü:

-Nikolay İvanoviç məşğuldu, büronun iclasıdı, sonra gəlin.

-Düzü, o, mənə lazım deyil. Maraqlanırdım ki, görüm raykomda Podsosenyeden kimsə var? Onlara qoşulub gedərdim.

Məlum oldu ki, kolxoz sədrini büroya çağırırlar, deyilənə görə, xəstə olduğundan gələ bilməyib. Makinaçı qız mayora məsləhət verdi ki, raykopittifaqın bazasına getsin.

Vestibüldə o, bayaqkı qarıdan raykopittifaq idarəsinin yerini soruşdu.

-Bax, ay dədə, - deyə qarı, sanki sevinə-sevinə dedi, - ay dədə, körpüdən keçərsən, çaylağa düşərsən, ondan sonra qabağına uzun küçə çıxacaq, sən onu tut get, axıra qədər, mağazaya çatan kimi, sənaye mallarına, dayan, rayittifaq elə ordadı, ikinci mərtəbədə.

-Orda hərbi komissarlıq yerləşirdi, axı?

-Eh, ay dədə, komissarlıq orda çoxdanıydı, lap çoxdan. Komissarlıqdan sonra oranı yağ sənayesi elədilər, sonra taxıl tədarükü, axırda taxıl tədarükünü başqa evə köçürdülər, onun da yerində milis idarəsiylə səadət sarayı oldu, ora da xoşlarına gəlmədi, genə də ayrı yere daşıdılar, milisdən sonra oranı, nədi o, kvitansiya paylıyan?..

-Əmanət kassasını deyirsən?

-Hə, hə, ay dədə, əmanət kassası, sonra oranı təzədən köçürdülər, nədi o, ətlük, axırda da...

-Mayor özünü gülməkdən güclə saxladı və qarının sözünü sualla kəsəsi oldu. Soruşdu ki, rayittifaqın sədri harda oturur. Qarı isə, sanki bunu gözləyirmiş. O, daha da dəqiqliklə danışmağa başladı və mayor oturası oldu.

-...Ay dədə, Jerebtsovu vəzifədən çıxardannan sohra... içdiyinə görə uzaqlaşdırannan sonra, Vasili Stepanoviçi müdir elədilər, Vasili Stepanoviçdən sonra da Drujinnikov oldu, adını və soyadını unutmuşam, ay dədə, yaddaş qalmıyıb ha, rayon maliyyəsinin rəisiydi, hündür boylu, şəxsiyyətli, onun yerinə də Oleksiy İvanoviçi qoydular, o vəzifə də Oleksiy İvanoviçin, yaqın xoşuna gəlmədi, ona görə də vergilərin hamısına rəis oldu, axırda vilayət komitəsinə apardılar, lap sonda isə taxıl tədarükünün müdürlüyünə qədər alçatdılar, Tyapın isə o vədə Qafqazdan təzəcə gəlmişdi...

Rayittifaqın sədrinin indi kim olduğunu öyrənə bilməyən mayor rayon komitə şurasından çıxdı. Mehriban qarı onun arxasınca hara gedəcəyi yolu danışa-danışa qaldı.

Saat on bir olmasına baxmayaraq, günəş yeri yetərinə qızdırırdı. Maşınların qaldırdığı toz-tozanaq yoldan keçənlərin, taxta ev-eşiyin üstünə ələnirdi. Yeməxananın yanındakı uşaqlar bir-birilərinə daşlayırdılar. Kiminsə toyuğu buralarda eşələnirdi, hansısa oğlan tilov əlində velosipedlə keçdi, traktor gurultuyla yandan ötdü.

Nəqliyyat barədə düşünmək lazım idi və mayor cırıldayan pillələri uşaq kimi bir neçə addıma tullana-tullana keçdi. Amma Podsosenye kəndinə gedən maşınlardan əsər-əlamət yoxuydu.

Rayittifaqda işləyən qızlardan biri maraqla mayoru süzdü və dedi:

-Yağ zavoduna gedin, hərdən bir ordan maşınlar gedir. - Ora zəng də etmək olar, bir az gözləyin.

Qız yağ zavodunu yığdı:

-Alo, Katyuşa? İşlərin necədi? Doğrudan?.. Eşit gör nə deyirəm, Katya, sizdən Podsosenyeyə süd getirməyə maşın gedəcək? Bilmirsən? Bəlkə, gedəcək? Yaxşı da. Nə? Burda bir yoldaş soruşur.

Qız dəstəyi yerinə qoydu və məsləhət gördü ki, yağ zavoduna getsin.

Yağ zavodunun yanında xeyli adam vardı. İçəridə dəzgahlar guruldayırdı, ağ xalatlq yekəyanbız xanımlar bir-birilərinə aman vermirdilər, elə hey qırılda-dır, qabları danqıldadırdılar. Artırmanın yanında təptəsə "QAZ" dayanmışdı, təkərindən şüşəsinə qədər palçıqın içindəydi. Sürücü sıırıqlısını palçıqın üstünə sərib, maşının altında nəşə düzəldirdi. Mayor nə baş verdiyini xəbər aldı.

-Ötürücü, xarab olub. Belə yollarla başdan xarablar gedə bilər, - deyə oğlan cavab verdi.

-Podsosenyeyə gedəcəksən?

-Göndərirlər, amma getmirəm, zəncir yoxdu. Zəncirsiz ora səfəhlər gedir.

Oğlan maşının altından çıxdı və açarları oturaçağın altına tulladı. Velvet sıırıqlı geymiş, enli zolaq qalstuk taxmış orta yaşlı bir kişi eyvana çıxdı, başı ilə mayora işarə elədi və sürücüyə dedi:

-Getmiyəcəksənsə, düzünü de, gedəcəksənsə də, get. Uzunçuluq eləmə!

-Zəncir doğmalıyam, indi? Zəncir var? - sürücü əsəbiləşdi, bayaqkı kişi isə artıq getmişdi. - Burju, köpəyoğlu! - deyə oğlan donquldandı. - Dəqiq bilirəm ki, anbarda zəncir var, amma vermir, xəsis, əclaf!

-Derəm ki, zəncir yoxdu! - qalstuklu əmi pəncərədən dedi. - Kim sənə gopluyub ki, zəncir var? - dedi və pəncərəni bağladı.

Sürücü yerə tüpürdü və papiros yandırdı. Qalstuklu əmi yenidən eyvana çıxdı.

-Derəm ki, gedəcəksənsə, get, getmiyəcəksənsə, düzünü de...

-Zəncir versən, gedərəm.

-Zəncir-zad yoxdu.

-Var!

-Derəm ki, yoxdu!

-Var. Əyləcin döşəkcələrini götürəndə özüm gördüm.

Susdular. Mayor heç bir söz demədi, bu həngamənin nəylə qurtaracağını gözlədi.

-Derəm ki, gedəcəksənsə, get, getmiyəcəksənsə, düzünü de...

Sürücü üzünü yana döndərdi, nifrətini gizlətmədi də. Qalstuklu əmi dözmədi, anbara doğru şayıtdı. Bir dəqiqədən sonra zəncirləri qapıdan çölə atdı və yerinə qayıtdı. Oğlan sevindi, papirosun kötüyünü yerə atıb əzdi və dişlərini ağarda-ağarda kişinin dalınca qışqırdı:

-Kostya əmi, sənə göbələk getirəcəm, bir şüşə sənən!

Oğlan zənciri təkərlərə bağladı, mayora da söz verdi ki, onun arxasınca yeməxanaya gələcək. Mayor özü isə vağzala çemodanın arxasınca yollandı.

Vağzala çatmamış milislə rastlaşdı. Milis ona əsgərsayağı salam verdi və dayandı.

-Yoldaş mayor, bu gün saat səkkiz qatarıyla gələn sizsiniz? Orda bir arvad hay-küy qaldırıb. Çemodanınızı onun yanında qoymusunuz, o isə gözləyib, gözləyib axırda əsəbiləşib: "Deyir ki, bəlkə, onun çemodanında bomba var, sonra da mən cavab verəcəm". Gedin, çemodanınızı və yağmurluğunuzu götürün, hər ikisi növbətçidir.

2

O yolu gözüylə görə bir də yadından çıxarmaz. Yol o qədər uzaqdır ki, mahnı bilmirsənsə, getmə. Getmə ki, bu altmış kilometrlik yolu sonradan söyməyəsən. Onsuz da döyənək olub: bizdən də xeyli əvvəl, arvadların, atların, yeniyetmələrin, kişilərin sidiyiylə, göz yaşlarıyla. Adamlar onu bacardıqları qədər düzəldiblər, yaxşıya can atdıqları üçün. Böyük yol adlanan bu aradan nə qədər həyat, nə qədər ölümlər gəlib keçib. Əsrlərdir ki, bu yola bapbalaca kəndlər axışır, ona irili-xırdalı ciğirlər qovuşur. Hər şey ona doğru gedir, hər şey də ondan başlayır. Heç kim onun nə vaxtdan və hardan başladığını bilmir: bəlkə, o zaman ki, qara kəndlilər talaları kəsib-doğrayıblar, yandırırıblar - ağcaqanadlardan və aylardan qorunmaq, tayqa meşəsində məskunlaşmaq üçün.

Müharibəyə kimi böyük yol belə deyildi. O, adamları daha çox incidirdi, indi isə deyirlər ki, əvvəllər daha maraqlıydı. O zamankı yola hörmət-izzətlə yanaşırlar, hətta təzim də edirlər:

-İndiyə nə var. İndi otur maşına, axşam stansiyadasan. Əvvəllər o qədər yol gedirdin ki, elə olurdu ki, bir-iki gün yolda gecəliyəsi olurdun. Sağ-salamat qayıdıb gəlsəydin, şükür eliyərdin. İndiyə nə var? Heç nə. Kef eliyə-eliyə get.

Mayorun uşaqlığı yadına düşmüşdü. Burdan nə qədər gəlib-getmişdi, ayağı nə qədər suluqlamışdı! Evdən cavan və tox kimi çıxırsan, qayıdanda ac və bir az yekəlməmiş kimi. Uşaqlığı və yeniyetməliyi bu yolda keçib: bir başda kəndləri və şamdan tikilmiş evlərini, o biri başda isə sarı vağzal stansiyası. Ordan hər tərəfə yollar gedir.

...Maşın elə səs çıxarır ki, adamın yazığı gəlir, sanki canlıdır. Banda sənişinlər büzüşüb oturublar: satmağa maya aparan şişman qadın, başı ağarmış cavan və hardansa peyda olmuş, həsir şlyapalı və çemodanlı kişi. Onlardan əlavə, ən yöndəmsiz yerdə, boz pambıq kostyumda və kepkada balaca oğlan oturub. Hamar yolla gedəndə şişman qadın ağ saçlı oğlanla söhbətə girişmişdi. Qadın dərhal hər şeyi öyrənə bilmişdi. Artıq bilirdi ki, oğlan kəndə gedir, bu yaxınlarda evlənin və arvadını Lipetskə aparmağa gəlib.

-Oralarda təchizat-zad necədi? - qadın sonuncu sualını verdi və müəyyən müddətə susdu.

-Biabırçılıqdı, - həsir şlyapalı kişi dedi. - Göydə peyklər quraşdırırq, amma yerdə düz-əməlli yol da çəkə bilmirik.

-Demək istiyirsiniz ki, peyklər boş şeydi? - deyə şişman qadının "təzəevli" ləqəbi verdiyi oğlan dilləndi.

-Demirəm ki, boş şeydi.

-Oh-oh-ooooh! - şişman qadın əsnədi. - O, kabinədəki kimdi? Böyükklərdəndi?

-Yox, - deyə uşaq dedi. - Xəstəxanadan təzəcə çıxmış day-daylardandı. Bu meşəni keçənnən sonra düşəcək.

-Adın nədi? - deyə mayor uşaqdan soruşdu.

-Nikolay, - deyə oğlan utanan kimi oldu.

-Kolya, Kolya, Nikolay, qızları elədin zay! - deyə şişman qadın dərhal reaksiya verdi. - Harasa qəbul olmağa getmişdin?

-Yox. Metrika dalınca.

-Yəqin, sən də kolxozdan yayınmaq istiyirsən, - həsir şlyapalı kişi söz atdı.

-Niyə yayınmaq ki, - deyə ağsaçlı oğlan uşağa qəhmər çıxdı, - bəlkə, bu növcavan oxumaq istiyir?

-Hamı oxusa, torpağı kim becərəcək?

-Siz özünüz də, yəqin kənddən getmisiniz.

-Hələ müharibədən əvvəl kənddən çıxmışam.

Maşın onları bərk atıb-tutdu və söhbət kəsildi. Yol qızılağac kolları səpələnmiş böyük çöldən keçirdi. Havanın yağmursuz olmasına baxmayaraq, ot basmış arxlarda bir neçə gün öncə yağan yağış gölməçələri parıldayırdı. Sürücü yoldakı çala-çuxurun arasından məharətlə keçirdi, onları keçmək mümkün olmayanda isə necə gəldi sürürdü.

Mayor bilirdi ki, bu yol hələ şükürlüdür. Uzaqda başı görünən meşədən Veprevski meşələri başlayırdı, yolun ən bərbad hissəsi ordaydı. İsti iyul günəşi o tərəfə gedirdi. Çəmənlik qoxusu gəlirdi. Hətta benzin və maşın yağının iyi də günəşin qızdırdığı sarı ladan, qırmızımtıl yonca, çobanyastığı və yüzlərlə çiçəyin, otun bitdiyi çəmənliyin qoxusunu itirə bilmirdi. Sahilində yarıuçuq xırman olan çay parlayırdı, ondan sonra üç evdən və bir ambardan ibarət kənd başlayırdı. Ambarın qapısında üç hərfdən ibarət yazı vardı. Ənənəvi yazını ya qətranla, ya da araba yağıyla yazmışdılar. Bu mənzərəni yekə bir nida işarəsi tamamlayırdı. Onu tabaşirlə, və güman ki, sonradan yazmışdılar. Mayor kəndin adını yadına sala bilmədi.

Maşın təpəlikdə dayandı. Sürücü kabinədən çıxdı, onun ətrafında iki dəfə dövrə vurdu, burnu əyri çəkməsiylə təkərləri və zəncirləri yoxladı.

-İndi səsinizin də çıxarmıyın və bərk tutun, - dedi və qapını zərblə çırpdı.

Şişman qadın içində maya olan çemodanını yanına çəkdi. Həsir şlyapalı burnunu sildi, növcavan hərəkətə gəldi, təzəevli isə siqretini çəkib qurtardı, öskürdü.

Maşının ötürücüsü canavar kimi uladı. İlk çaladan yaxşı keçdilər, ikincini də eləcə, çala-çökək hər addımdaydı, birdən sol təkər ilişdi və yerində fırlanmağa başladı. Təkərlərinin altından zığ-zımrığ kənara sıçradı. Zəncir hərdən nəyəsə ilişir və az da olsa irəli gedirdi. Maşın silkələne-silkələne bir tərəfdən o biri tərəfə sürüşür və daha dərin çalaya düşürdü. İndi təkərlərin hər ikisi yerində fırlanırdı.

Cavan uşaq bandan yerə atıldı və təkərlərin altına odun yarmaları, budaqlar atmağa başladı, onlar təkərlərin altında tüstülənirdilər. Beş dəqiqə ərzində yarım metr də irəli getdilər və təkərlər yenidən yerlərində fırlandılar. Sürücü maşını çinqilliyə yola tərəf sürüşdürə bildi, daha on metr də getdilər. Radiatorun lap qabağında yekə gölməçə parlayırdı. Sürücü ötürücünü üçə atdı, sükanı o tərəf-bu tərəfə fırladı, düz irəliyə sürdü, sonra o biri ötürücü işə düşdü, var gücüylə qaza basdı, maşın gah o yana, gah bu yana sürüşürdü, bandakılar laldinməz oturmuşdular. Maşın silkələne-silkələne və yanıqlı şəkildə ulaya-ulaya, çirkli suyu ətrafa sıçrada-sıçrada nisbətən quru yerə çıxdı. Yollarına davam etdilər, maşındakılar dərinə nəfəs aldılar.

Mayor dönüb geriye baxdı. Əlli metr arxada, maşının batdığı çalada ağcaqayın ağacı böyrü üstə düşmüşdü. Veprevski meşə yolunun uzunluğu altı kilometr idi, gillli və çöl-biyabanlı kəndləri saymasan, ondan sonra daha iki meşə yolu vardı...

Günəş uzaqdakı küknar ağaclarının qol-budağını işıqlandırır və sərnişinlərin dili yenidən açıldı. Körpülərdən birini keçərkən sürücü təzədən qaza basdı, amma təkərlər yerlərində fırlandılar, çökəyə düşdülər, şişman qadın dilini dişlədi, ağzının qanlı suyunu uda-uda zığıldadı...

-Düşün görüm, deyəsən, əməlli-başlı ilişmişik! - Sürücü dedi və əlini yelləyərək meşədən şax-şəvəl gətirməyə getdi.

Çəkmələrinə heyfi gəlməyən təzəevli çirmələndi və sürücüyə köməyə getdi. Mayorla uşaq da bandan yerə atıldı. Şişman qadın bir az zığıldayandan

sonra səsini kəsdi. Maşının banından bərk-bərk yapışan həsir şlyapalı isə oturduğu yerdən tərpənmədi.

Sürücü mayorun və təzəevlinin köməyiylə yekə bir ağacı təkərlərin altına atdı, balaca oğlan isə domkratı hərledi, sürücü qaza basdı, o biri ikisi isə çiyinlərini maşının banına dirəyib itələdilər, amma təkərlər yerlərində fırlanmaqda davam etdi, zəncirlərin arasından tüstülənən talaşalar sıçramağa başladı. Günəş isə batabatdaydı.

Sürücü yerə tüpürdü, kabinadan çörək və kilə konservası götürdü. Yaxın kəndə qədər üç kilometr olardı. Uşaqda ondan başqa, hamı kəndə gecələməyə getdi. Mayor söz verdi ki, kənddə traktor tapmağa çalışacaq.

Şişman qadın çemodanla birgə bağlamasını da sürüyürdü, həsir şlyapalı da onun arxasınca öz çemodanını daşıyırdı. Təzəevli yükünü maşının banında saxladı və əllərində çəkmə çökəklərin üstündən tullana-tullana getdi.

-Harda yatacağıq? - deyə mayor maraqlandı.

-Yatmağa yer tapacıyıq, amma burdan o tərəfə necə gedəcəyik, orası bədbəxtçilikdi.

-Burda əvvəllər, deyəsən, Marya yatmağa yer verirdi.

-O indi də sağdı, elə onlarda da qalırlar. Adam başı bir manata, təzə pulla.

Mayor Maryanın həyatını xatırladı. Stansiyaya yük aparanlar həmişə onun evini əhatəyə alırdılar: gecənin istənilən vədəsində o yekə samovar qoyurdu və samovar dərhal da boşalırdı, yenisinə od salırdı, sonra yorulmuş adamlar ilk xoruz banına qədər yatıb dincəlirdilər. Kim harda gəldi özünə yer eləyirdi: kimi sobanın üstündə, özü də həmin yer ən yaxşı sayılırdı, kimi divanda, taxtda yatırdı, qalanları isə döşəmədə. Tezliklə hamı xoruldayırdı, oğlanlar isə qaranlığı və qarmaqarışlılığı bəhanə edərək, qızları əlləşdirir, təxminən üç saatdan sonra kirşələr yenidən cırlıdayır, küknar və şamların siluetləri yenidən yüklərin üzərindən keçirdi.

"Doğrudanmı, bütün bunlar mənim də başıma gəlib?" - deyə mayor fikirləşdi. O, çemodanını təzəevliyə verdi və briqadiri axtarmağa getdi. Anasının keçə çəkməsini geyinmiş, gicitkanlıqda gəzən balaca bir uşaq briqadirin evinin yerini məmnuniyyətlə dedi. Pəncərədən aydıncı görünürdü ki, ev sahibi daxmada oturub siqar çəkir. Mayor çəkmələrini yumaq üçün eyvanın yanındakı arxın qırağında dayandı və bir-iki dəqiqədən sonra daxmaya girdi:

-Salamlıyıram.

-Daxmada, nədənsə heç kim yoxuydu, amma havadan təzəcə çəkilmiş maxorkanın iyi gəlirdi. Mayor taxta əyləşdi və gözləməyə başladı. "Bu hara yox oldu, indicə burda otumuşdu", - deyə düşündü və təzədən eyvana çıxdı. Heç kim yoxuydu. Ləyəndən nəse tapıb yeyən çirkli qazdan başqa. Yarım saat da keçdi, amma briqadir gəlib çıxmadı. "Məni qara basır- deyə mayor gülümsündü. - Allah bilir!" O, yenidən daxmaya girdi, heç kim yoxuydu.

Alatoranlamışdı. Hardasa ot biçirdilər, briqadirin qazı üç dəfə qığıldadı və yox oldu. Mayor əliboş geri qayıtdı, amma döngəni burularkən qanrılıb, yenidən briqadirin evi tərəfə baxdı. Pəncərədə yenə də briqadirin silueti görünürdü.

"Bu lap ağ oldu", - mayor fikirləşdi və təzədən geri qayıdıb evə girdi.

Dazlaşmağa başlayan dik alınlı briqadir tütün torbasını kənara itələdi. Mayor traktor barədə xahişini elədi.

-A-a... - briqadir qurcuxdu. - Mən də elə bilirəm ki, müvəkkillərdənsiniz. Deməli, sizə traktor lazımdı? Bədbəxtçilik ondadı ki, traktor artıq üç gündü başqa briqadadı. Baxıram ki, kimse gəlir, yaxşı da geyinib, fikirləşdim ki, yəqin, rayondan, ya da vilayət komitəsindəndi. Elə olanda öz taktikamı dəyişirəm: həmin adam görünən kimi, dərhal özümü çardağa verirəm, otun içində gizlənirəm, ya divara qısılıram, hələ it damım da var. Sahədə görəndə isə kolları dızdırıram, tək gözünə görükmüyəm.

Mayor papiros yandırdı, heyrətləndi və yatmağa getdi.

-Sabah mən sizə traktor verərəm, arxayın yatın. Tezdən traktor gələcək, çıxardırıq sizin maşınızı! - Briqadir uzun müddət pəncərəni bağlamadı və mehriban baxışlarıyla mayoru yola saldı.

Hardansa cırcıramaların yorğun cırıltısı eşidilirdi. Ot bir az nəmlənmişdi, evlərin o tərəfindən duman qalxırdı. Tam sakitlik idi. Eyvanda oturmuş mayor yenə də bu sakitliyi hiss elədi və bu duyğu xatirələrini oyatdı.

Həsir şlyapalı kişi kənddə astagəl gəzirdi. Şişman qadın sahibəylə maya haqqında danışdı: gören, xarab olacaq, ya yox?

Birdən kəndin o başından maşın səsi gəldi. Tezliklə bir cüt fənər işıldadı və maşın sahəyə çıxdı. Mühərrikin səsi kəndin divarlarında əks-səda verdi və daha da gurlaşdı.

-İşə bax e!.. - mayor təəccüb və heyrətlə düşündü. - İki təkəne o tələdən necə çıxıblar?

Mayor və təzəevli papiros çəkməyəcəklərinə söz verib, samanlıqda yatmağa getdilər. Şişman qadınla həsir şlyapalı kişi daxmada yerləşdilər, Kolya isə gecə vaxtı piyada evlərinə getdi.

Mayor dərhal yatdı, bugünkü günün mənzərəsi onun çoxdan görmədiyi, amma oxşar yuxularına qarışdı.

3

O, maşının səsinə oyandı. Günəş təzəcə çıxmışdı, xoruzlar banlayırdı, yaş ot və isti mal təzəyinin qoxusu gəlirdi.

Hər öz yerində oturdu və maşın tüstülədə-tüstülədə meşəyə sarı götürüldü.

Bu yerlər mayora tanış idi. Bax, bir zamanlar burda arabasının oxu sınımışdı, atları yemləmişdilər, oradan isə iki araba da keçməzdi, ona görə də arabacılar dalaşdılar və bir-birlərinin atlarının tapqırlarını kəsdilər.

Kənd yaxınlaşdıqca xatirələr də bir-bir oyanır, bu torpağa olan sevgi daha da artırdı.

Öncələr mayor vətən duyğusunu hiss eləməmişdi. Qayğıların və işlərin çoxluğunda o, alt yaddaşıyla hiss edirdi ki, hardasa Karavayka kəndi var və bu, ona yetərli idi. İndi isə mayor zabıtlərə xas olmayan bir duyğuyla ev həsrəti çəkməyə başlamışdı.

O, fikirləşirdi ki, əslinə qalanda nə iş görübsə, hətta həyatını da təhlükəyə atıbsa, həmin vətən üçün, onun adamları naminə edib və indi həmin duyğular yeni mənə kəsb edirdi...

Kənddən çıxmağa macal tapmamış təkərlərin ikisi də oturdu. Söyməkdən boğazı tutulmuş sürücü mayorla birgə traktor axtarmağa getdi. Briqadir aldatmamışdı, doğrudan da traktoru başqa kənddən gətirmişdilər və on-on beş dəqiqədən sonra maşını dartıb çıxardılar.

-İndi gedib çatarsınız! - traktorçu dedi. - Burdan o tərəfə yol elə hamardı ki, istiyirsən yumurta dığlat.

Doğrudan da yollar yaxşıydı və onlar tezliklə "kilsəyə" - böyük kənd sovetinin mərkəzinə çatdılar. Əslində, kilsə çoxdan yoxuydu. Hələ iyirmi beşinci ildə yerli ateistlər qüllədəki yekə zəngi əkişdirmiş, qızıla çəkilmiş əşyaları çırpışdırmışdılar. O vaxtdan başlayaraq, beş gümbəz və dəyirmi zəng qülləsi olan ağ kilsə yavaş-yavaş dağılmağa başladı: kilsədən bir-iki kərpic qaldı: qırmızımtıl və cingiltili. Deyirdilər ki, kərpic kəsəndə onu yumurtanın ağını qatıblar, əhəngi isə süddə qarışdırıblar. "Kilsədən" mayorun kəndinə qədər gəldikləri qədər də vardı. Burda onların qarşısına bir maşın çıxdı, sürücülər maşınları yan-yana saxladılar.

-Hara gedirsiniz? - deyə həsir şlyapalı xəbər aldı.

-Hara olacaq, stansiya! Görmürsən? - Qarşıdan gələn maşının sürücüsü dedi və maşını yerindən tərpətmək istədi.

Həsir şlyapalı bir anlığa duruxdu, ətrafdakılara baxdı:

-Dostumsan, məni də götür, pulunu verərəm, geri qayıdıram.

-Otur!

Həsir şlyapalı çemodanlarını tələm-tələsik o biri maşına atdı.

-Bir də ayağımı buralara qoymaram, bezdim daha! - deyə donquldandı.

Maşın təkərlərinin altından palçıq sıçrada-sıçrada yerindən tərpəndi. Şişman qadının ağzı açılı qalmışdı.

Yağ zavodunun yanında araba dayanmış, çəpərə çal madyan bağlanmışdı, yorğunluqdan arxa ayağını boşaltmışdı və mürgüləyirdi, qocalıqdan alt dodağı sallanmışdı. Arabanın yanında orta yaşlı qadın dayanmışdı və altdan-altdan gələnləri süzürdü.

-Yiznəm gəlməliydi, - deyə qadın sürücüyə müraciət elədi, - onu görməmişən, ay dedə, yiznəmi diyirəm? Deleqram da vurmuşam ki, gəlirəm.

-Yox, ay nənə, görməmişəm! - deyə sürücü güldü. - İstiyirsən onu əvəz eliyim, bir araq sənən.

-Bəsdi, sən allah, ay dedə!

-Görkəmi necəydi? - Şişman qadın soruşdu və maşından yerə düşdü. - Sotonixaya getmirdi ki?

-Elədi, ay nənə, Sotonixaya gedirdi. Neçə gündü gözlüyürəm.

-Bir az əvvəl başqa maşına minib geri qayıtdı!

Arvadın sifəti əzişib-büzüşdü, "yiznə"sinin gəlməsi münasibətliyə bağladığı ağ döşlüyü gözlərinə sıxdı. Mayor onun atı çəpərdən necə açmasına, dodağının altında deyilməsinə baxdı. Şişman qadın onu sakitləşdirməyə çalışdı, maya olan çemodanı açdı. Xarab olmuş mayanın iyi hər tərəfi bürüdü, hətta madyan da arxaya döndü və bir qulağını şəkldi.

Şişman qadınla arvadın yolu eyniydi, ona görə də çemodanları arabaya qoyub getdilər.

Mayor sürücüyə pul təklif elədi. O isə təkərləri təpiklədi, zəncirlərin kip oturub-oturmadığını yoxladı.

-Mən nəyəm, görməmiş-zadam? Heç nə lazım deyil.

İşi belə görən mayor mağazaya girdi, bir şüşə araq və pryanik aldı. Çünki mağazada yeməyə başqa şey yoxuydu.

-Bir bunun işinə bax görək! - Mayor dedi və arağı sürücüyə uzatdı, özü isə çəmənləkdə oturdu.

Sürücü kabinədən stəkan və dünəndən qalma konservanı çıxardı. Dinib-danışmadan arağın ağzını açdı.

-Bəs bizim təzəevli hanı?

Doğrudan da ağsaçlı oğlan görünmürdü. Mayor ətrafa nəzər saldı. Oğlan hündürboylu bir qocayla söhbət edirdi, yəqin, atasıydı.

-Yoldaş mayor, getməsəniz, bizə gəlin. Odey, bizim ev, quş yuvası da var! - deyə oğlan aralıdan səsləndi.

-Çox xoş olardı, zəhmət olmasa, buyurun, buyurun, - deyə qoca da dil-ağız elədi.

Mayor söz verdi ki, gələcək.

Araq istiydi və mayor onu mədəsində zorla saxladı. Maşına süd çəlləkləri yükləyirdilər. Sürücü arağın dibindəkini də boşaltdı və maşına oturub getdi. Mayor çemodanını götürdü və təzəevlilə tərəf yönəldi, çünki maşından əsər-ələmət yoxuydu, Karavaykaya isə otuz kilometrə qədər olardı.

Geniş və təmiz dəhlizdən təzə süpürgə və ot iyi gəlirdi. Dəhlizin qapıları yay otaqlarına tərəf açılırdı. Mayor çəkmələrini çıxardı və corabla qonaq otağına keçdi. Yekə stolun arxasında təzəevli atası və arvadıyla oturmuşdu. Təzə gəlin

utandığından arabir qızarırdı. Mayoru o saat stolda oturdular, qarı piroq kəsib gətirdi, qoca şkafdan təzə araq şüşəsi çıxartdı.

-Biz hamımız, yoldaş mayor, evdiyik, özünüz də görüb-götürmüş adamsınız, - qoca dedi. - Oğlum da gəlib, içmiyib, neyniyəsən?

Mayor onların hər ikisiylə qədəhini toqquşdurdu

-Bəs sahibə necə, içmiyəcək?

-Yox, ay dədə, nə danışsın, hərdən bir qədəh, o da çaya qarışdırıb içirəm, - qarı əllərini yellədi və piroqları stola düzməyə başladı.

Şam ağacından olan otağın divarlarına oboy çəkilmişdi. Divarda müxtəlif şəkillər vurulmuşdu. Uşaqların səsi və inəklərin moultsu açıq pəncərədən içəri dolurdu. Qulağının dibində ağcaqanad vızıldadı. Mayor özünü yaxşı hiss edirdi, uşaqlıqdakı kimi.

-Hə, onu deyirdim, axı...Ordan bir şüşə də ver. Yoldaş mayor, deməli, mən birinci yerman müharibəsinə gedəndə, hələ sənin iyin-tozun da yoxuydu. Yadımdadı ki, Nikolay taxtdan aşanda, mövqelərimizdə özbaşınalıq idi, hətta zabitlər də bizi səhərlər oyatmırdılar. Bizdə bir polkovnik vardı, adı Foy idi. Deməli, həmin o Foy yanımıza gəldi, salam verdi, bölükdəkilər isə ağızlarına su alıb durublar. Salamlasmlar, deməli. Foy özü də, o vələduz, dinmir, birdən mən hündürdən dedim: "Yoldaş Foy, icazə verin pasxada evə gedək!". O da necə qızıxdı, gəl ha! Biz də az bilmirdik. Piterə gəlirəm və baxıram ki, hər yerə afişalar vurulub, bəs belə, bəsməkan, müharibə qurtarıb, qalib gəlmişik...

Qarmon yavaş-yavaş dillənməyə başladı. Mayor papirosunu tütüldə-tütüldə qocaya qulaq asırdı. Qarı ikinci dəfəydi ki, samovar qoymuşdu, ot iyi verən aydın gecədə çəməndəki çəkçəki quşları qığıldaşırdı, gecə özü də, sanki qarmonun səsi altında qüssə çəkirdi.

Ev sahibi xoş və qocalara xas titrək səslə oxumağa başladı. Mayor bu mahnını heç zaman eşitməmişdi, onun sözləri adamın qəlbini göynədirdi, sakit və həzin havası vardı.

***Orda, Susim körfəzində
Vətən uzaqlardadır,
Dərin okean dibində
Gəmilər sakit yatır.***

***Orda uyuyur rus admiralları,
Matroslar da mürgüləyir.
Barmaqların arasından
Boy atır okean koralları.***

O, şəhərlilərsayağı oxuyur, çaşmamağa çalışırdı, amma bu, mahnının səslənməsinə mane olmurdu və adama elə gəlirdi ki, belə daha yaxşıdı, qəlbi titrəndi.

***Təbiət yuxuda olanda
Ay da par-par yananda
Üzə çıxır ölmüş igidlər
Okeandan, həmin anda...***

***Dəniz üzü nəhayətsiz
Matroslar cərgəyə durmur.
Nə allaha dua edir,
Nə çara mahnı oxuyur***

-Bu, bizim ən balaca oğlumuzdu, hələ onun da bir uşağı var, - qarı danışdı. - O biri oğlum Moskvadadı, qızlarımızın ikisi Murmanskda ərdədi, oğlanlarımın biri də hərbiçilik oxuyub, o biri də...

-Nə qədər uşaq yekəltmisən, ay nənə? - deyə mayor soruşdu.

-On altı, ay dədə, on altı. Yekələrin dördü də müharibədə qaldı, üçü körpəyken öldü, doqquzu isə, allaha şükür kü, sağ-salamatdılar. Hərdən bizə pul da göndərillər, özləri də gəlillər.

-Hamısını toplasan, bir manqa olar, - deyə təzəevli güldü və qədəhləri doldurdu. - Dədə, tut görüm! Sən də, yoldaş mayor!

Mayor əlləri əsə-əsə qədəhi götürdü. Sevinclə kədər onun içində qarışmışdı, səsi titrəyir, almacıqları səyriyir, araq da onu tutmurdu.

Qoca isə sərxoşuydu və qarmonu stolun altından çıxardı. Amma çalmadı, eləcə köklədi.

-Oleşka, bəlkə, sən çalasan...

Təzə cızıqlı köynək onun quru və qırıq boğazına və çiyinlərinə kip oturmuşdu. Biğlərini əli ilə sildi, mayora göz vurdu və çastuşka oxumağa başladı:

***İç çaxırı, ay gəzəyən,
Arağa heyfim gəlir.
Axşama kimi gəz, hərlən,
Sonra mənimlə əylən.***

-Ay qoca kaftar, - qarı gülümsündü, - yerində farağat otu, burda cavanlar var, harfa-harfa oxumağın bədi.

-Mən hələ oynuyacam da, baritim çatar!

Qarı xoşluqla donquldandı. Təzəevli arvadiyla baxışaraq atasına güldü. Mayor isə papiros çəkə-çəkə hamıya nəzər yetirdi, ürəyi rahatlandı, xoşallandı.

-Neçə yaşın var, ay dədə?

-Çoxdu, mənim balam, gərək ki, bu iyul səksən beş tamam oldu.

-Düz deyir, - deyə qarı ona qəhmər çıxdı, - axı, mənən altı yaş böyükdü, yetmiş doqquz yaşa girmişəm.

***Satqın axtarışında
Söhbətlər sakit gedir,
Yumruqlar bərk sıxılır,
Moryaklar söhbət edir.***

***Susimi xatırlayır,
Bir də qəhrəmanlığı,
Bir də vətən səmasın,
Bir də həlak olmağı.***

"Qocanın səsinə bu kədər hardandı? Bu mahnını kim yazıb, mən hardayam, kiməm?.."

Mayor əlini çənəsinə qoyub stola dirsəklənmiş, qalstuku samovarin qulpundan asılmış, sönmüş siqaretinin ucu qulağının dibindən irəli çıxmışdı.

- Bir də görürdün "Kamarinskaya"⁶ çalınır, biz də oxuyub-oynuyuruq. Kerenskinin vaxtıydı, - qoca dedi və qarmonu dartdı:

***Anamız Rusiya azad,
Nə çar var, nə də araq.***

***Milyukovla Quçkovlar daha yoxdular,
Rusiyada hər şeyi təzədən qurdular.***

***Nazirlər də artıq təptəzədi,
Köhnə qaydalarsa yerindədi.***

***Rusiyada hərgah kişilər yoxdu,
Amma cibgir və oğrular çoxdu.***

***Kişiləri vətəndaş elədilər,
Amma vətəndaşlıq vermədilər.***

***Kişilər bağırır, gileylənirlər,
Müharibəni dayandır, deyirlər.***

***İngilis nazirləri qızıl qazanırlar,
Kişiləri əsgərliyə aparırlar.***

Qoca tamam keflənmişdi. Qarı xətrinə dəymədən qarmonu ondan aldı, amma qoca oxumağındaydı... Qarı mayor üçün qonaq otağındakı nikel çarpayıda yer saldı və dedi: "Yat, ay dedə."

Tezliklə hamı yuxuya getdi.

Mayor çölə çıxdı, bostanın qapısını açdı. Duman çayın üstünü tamam örtmüşdü, bostanın o üzündə təzə yığılmış qotman göyərirdi. Uzaqda qulun kişnədi, anası ona sakit və təmkinli cavab verdi. Quyu çarxı cırıldadı, heç nəyin fərqiə varmayan cavan xoruz yatdığı ağacdən dik qalxdı, qanadlarını şaqqılatdı, üfünün çıxmasını xəbər vermək istədi, sonra fikrini dəyişdi və yenidən hər şey sakitliyə qər q oldu.

4

Mayor divardan asılmış reproduktorun⁷ səsinə oyandı və uzun müddət harada olduğunu xatırlaya bilmədi. Son xəbərləri verirdilər. O, gözlərini yumaraq uzanmışdı və mal-qaranı örüşə otürənlərin səsinə eşidirdi. Çoxdandı ki, bu qədər içməmişdi, amma qərübəydi ki, başı ağrıdı, rahat nəfəs alırdı, ürəyi də bulanmırdı. O, çarpayından sıçradı və dərhal da xatırladı ki, Karavaykaya cəmi otuz kilometr yol qalıb.

İki meşə yolu keçmişdilər, qarşıda bircəciyi vardı və onun hər kötüyünü tanıyırdı. Güneş pəncərəni səxavətlə isidirdi, ağcaqayınlıqda sərcələr cıvıldaşırdı. Mayor əl-üz yuyanı tapdı və Moskvadan verilən xəbərlərin qəfil kəsildiyini duydu.

-Diqqətə! - uzaqdan eşidildi və mayor özünü gülməkdən zorla saxladı, çünki bu söz qərübə səslənirdi, heç bir sözə bənzəmirdi. Diktor elə gülməli danışdı ki, mayor bir sözü belə buraxmamaq üçün ayaqlarının ucunda reproduktor asılmış divarın yanına gəldi.

-Diqqətə! "Pobeda" kolxozunun yerli radio qovşağı danışır. Suallara cavabları veririk. Bəzi yoldaşlar maraqlanırlar ki, özbaşınalıq nə deməkdir? İzah edirik. Özbaşınalıq o deməkdir ki, kimsə özbaşına kolxoz əmlakına ziyan vurmaq tədbirləri görür, belə deyək ki, kolxoz əmlakını çırpışdırır, xüsusən də otu. Məsələn, beşinci briqadanın kolxozçusu İvanova Yekaterina Trofimovna kolxoz sahəsindən bir şələ ot aparıb. Kolxozun İdarə Heyəti ona təzə pulla iyirmi manat cərimə kəsib. Diqqətə! Suallara cavabları veririk. Bəzi yoldaşlar maraqlanırlar ki...

Hər şey təzədən təkrar olundu və mayor uzun müddət gülməyini kəsə bilmədi. Amma həmin kolxozçunun adı ona tanış gəldi. Yekaterina. Katyanın da soyadı beləydi. Bu ad onun ürəyini incitmədən deşdi və mayor Katyanı gəzintidən sonra evlərinə necə otürdüyünü, onunla dəyirmanın yanında dayandığını və söz tapa bilmədiyinə görə suyu daşladığını xatırladı...

Sahibə samovarı qızdırana qədər mayor çaya getdi, sonra bostana girdi. Qoca dəryazın ağzını çəkirdi və qariyla uzaqdan-uzağa məzələnirdi:

-Pah, böyük iş olub? Xəmirə bulanmışam. Heylə olmasaydı, bəlkə, heç piroq da yaxşı çıxmazdı.

-Az danış, kaftar, - qarı kinsiz-zadsız əlini yellədi, - xəmirə heyfim gəlmir, amma sən, zırrama, bütün sobanı xəmirə bir eləmişən!

Təzəevli də atasına gülürdü. Sən demə, qoca gecə sobaya çıxıb yatanda, özü də bilmədən xəmir tabağını aşırıb.

Samovar qaynayandan sonra da söhbət gecəki əhvalatın üstünə qayıtdı və mayor ailə üzvlərlə birgə doyunca güldü.

Qoca hələ ertədən öyrənmişdi ki, beşinci briqadaya traktor gedəcək, mayorun da yolu oraydı.

-Oleşka! - Çay içib qurtarandan sonra qoca oğluna dedi. - Çemodanı apar, kirşələrə də ot döşə, peyinlidilər.

Təzəevli çemodanı evdən çıxardı və bütün ailə mayorla sağollaşdı.

-Deyirsən, yeni müharibə olmayacaq? - Traktorun mühərriki gurhagurla işə düşəndə qoca sonuncu dəfə mayordan soruşdu.

-Yox, olmalı deyil, ay dedə...

-Hamı müharibədən danışır. Düzdü, birinci dəfə deyil ki, başımıza gəlir, amma olmasa yaxşıdı... Hamımız batırıq. Əgər qayıdanbaş burdan keçsən, yerin hazırdı...

O, hələ uzun müddət mayora baxdı və traktor tırldaya-tırldaya kənddən çıxdı.

Üçüncü günüyü ki, mayor qatardan düşmüşdü. Məsafə və zaman arasındakı ziddiyət ona gülməli gəlirdi: Yaltadan Moskvaya üç saatlıq yoldu, stansiyadan kəndə olan altmış kilometrlik yolu isə üç günə gedə bilmir. O, həmin gün də kəndlərinə çatı bilmədi.

Böyük yolun sonunda batdaqlı çay vardı. Onun üstündən taxta körpü keçirdi. Traktorçu çaydan keçmək istədi, tırtılların altından qapqara palçıq ətrafa sıçramağa başladı. Traktor silkələnə-silkələnə irəli getdi. Bir az sola götürmək lazıymıydı, sağ tırtıl yerində fırlana-fırlana palçığa oturdu. Traktorçu qaz verdikcə tırtıl daha çox yerə batırdı. Kirşələr suyun içindəydi. Yarım saatdan sonra mayor başdan-ayağa palçığa batmışdı. Onlar axşama kimi çayda əlləşdilər. Nəhayət, başqa traktor gəldi və onları dartıb çıxardı. Qərribəydi, traktorçuların heç biri əsəbiləşmədi, sanki adi işiydi.

Yarıuçuq xırmanın yanında dayandılar, papiros çəkdilər. Hava tutqunuydu, şərq tərəfdə şimşək çaxırdı. İldırım getdikcə daha bərk guruldayırdı. Mayor kəndi yaxşı tanıyırdı, amma onun təxmininə görə tanış adam yoxuydu. Traktorçu da buralı deyildi, icarəyə götürülmüşdü.

-Gecənin xeyrindənsə, səhərin şəri yaxşıdı, axta at daha güclüdü, - traktorçu dedi. - Gedək samanlıqda yataq. Orası pisdı ki, yeməyə bir şey yoxdu. Gedim, heç olmasa, süd tapım.

Yağış yaxınlaşırdı. Xırmanın yanından araba keçdi. Oğlan atı qovurdu.

-Kolya! - deyə mayor onu çağırırdı, - sənsən?

Oğlan arabanı saxladı. Bu o Kolyaydı ki, sırağagün mayorla birgə stansiyadan gəlirdi. Oğlan dərz qurudulan ambara odun aparırdı və mayora təklif elədi ki, gecəni onlarda keçirsin.

-Anam hələ biçindədi, amma tezliklə gələcək, - oğlan darvazanı aç-aça dedi və atı arabadan açmağa getdi.

Mayor çemodanı pilləkənlə yuxarı qaldırdı. Ev təmiz və aləqəranlıq idi. O, nə edəcəyini bilmədi, artırmaya düşdü və kötüyün üstündə oturdu. Göy üzü tamam qaralmışdı, ildırım damın düz üstündə şaqqıldayırdı, şimşək qaranlığı çalın-çarpaz kəsirdi. Yağış başladı. Bu zaman əlində dəryaz və səbət olan bir qadın bostanın qapalağını açdı. Mayoru görəndə dayandı, dəryazı divara söykədi:

-Nəsə tanıya bilmədim?!

Mayor ayağa durdu, qadın daha nələrsə dedi, amma ildırımın gurultusu eşitməyə mane oldu. O, həyacandan, sözlə ifadə olunmayan nisgildən və oyanmaqda olan köhnə bəxtəvərlikdən səksəndi.

-Mən Kolyayla birgə stansiyadan gələn adamam, bu gecə sizdə qalacam...

-Belə de, - qadın razılıqla başını tərpətdi, - içəri keçin.

Qaranlıqda pillələrlə qalxırdılar, qadının onu tanımamasından mayor daha da həyacanlanırdı. O, iki pillə geridəydi və birdən soruşdu:

-Sizin adınız Katerina deyil ki?

-Katerinadı, - qadın təmkinlə cavab verdi. - İndi lampanı yandıraram. Bəs mənim adımlı hardan bilirsiniz?

Mayor cavab vermədi. Qadın lampanı yandırdı, ona tərəf baxmadan pərdələri çəkdi, bu işləri görə-görə islanmış saçını arxadan yığdı. O, hələ də gözəl idi, canısluydu, hərəkətləri də qızsayağıydı. Mayor, yerindən tərpənmədən bütün bunları incəliklə duyurdu. Qadın onun baxışlarını hiss etdi və indi özü ona baxdı:

-Sən Vanyasan, elə? İvan! Bu necə olan işdi?..Taniya da bilmirəm...

Qadın çaşqınlıq və sevincə ona və palçıqlı paltarına baxırdı. Mayor da Katyaya baxır, səssizcə gülür, çiyinləri atılıb düşürdü. Bu gülüş, eyni zamanda həm onun xoşbəxtliyi, həm də o zamankı Katyaya təəssüfünün ifadəsiydi.

Qadın, özünə gələn kimi samovara tərəf qaçdı, od salmaq istədi, amma samovardakı su köhnəydi. Su dalınca qaçdı, yağışdan islanmış halda samovarı qaladı, onu alışdırmaq üçün ocaqlığa üfürdü, stolun üstünə təzə süfrə sərdi.

Yağış hələ də yağdı, amma ildırımın nəfəsi kəsilmiş, gücü azalmışdı. Kolya qaça-qaça evə girdi, yüyəni dəhlizə atdı, sanki mayoru görmürdü, taxçadan bir tikə piroq götürdü, dala qayıtmağa hazırlaşdı:

-Antonixaya kino gətiriblər!

-Belə havada hara gedirsən, hara?

Amma o, anasını eşitmirdi və ayaqlarının səsi pilləkandan eşidilirdi.

Qadın samovara od salandan sonra, şalını çiyinə atıb çölə qaçdı və on dəqiqədən sonra qayıtdı, əlindəki yaşıl şüşəli arağı dəsmalla silib stolun üstünə qoydu.

Yağış tamam kəsmişdi, lampa acana çıtıldayırdı, stolun üstünə qoyulmuş samovar dəmkeşdəki çayniklə birgə aramla cızıldayırdı. Katya bir qədəh çıxardı, mayor sualedici nəzərlərlə ona baxdı. Katya ikinci qədəhi də stola qoydu:

-Çoxdandı ki, içmirəm...

Katya qədəhi başına çəkdi, öskürək onu boğdu, başını buladı, yarımçıq qədəhi əli ilə kənara itələdi, sonra axıracan içdi, üzünü qızardı, iri qara gözləri xumarlandı.

-Necə yaşıyıram? Uşaqnan birgə. Sən cəbhəyə o gedən getdin, qayıtmadın. Ərə müharibədən sonra getdim...Kişi səkkiz ildə ki, qazamatdadı, xəbər-əətər də yoxdu: nə məktub yazır, nə açıqca göndərir. Bir dəfə içiblər, briqadirlə dalaşılar, bizimki də dəliqanlıydı, divardan tufəngi götürüb, briqadirin evini verib güllənin ağzına, pəncəriyə atıb, iki qırma portretə dəyib, ona görə də xüsusi maddəylə tutdular. Bəlkə də çoxdan ölüb. Çox gözlədim, gözləməkdən gözümün kökü saraldı. İndi Kolya da sənət məktəbinə getmək istiyir. Əvvəl razı olurdum, fikirləşirdim ki, tək neyniyəcəm. O isə əl çəkmir. Axırda razılaşdım, dedim ki, qoy getsin, evdə qalıb neyniyəcək, inəyə də gücnən yem çatdırırıq, üz qarasıdır. Üç gün əvvəl biçənəkdən bir qucaq ot gətirdim, ona görə də cərimə kəsdi, özümü də biabır elədilər...

Mayor pərdəni, sonra pəncərəni taybatay açdı. Gecə payızdakı kimi zil qaraydı. O, bağcadakı budaqlardan düşən yağış damcılarının səsinə eşidirdi, kənddə heç kimin işığı yamırdı.

O, çəkmələrini çıxarıb, kitelini Katyaya verəndə qadın ağladı. Onlar əllərində lampa geniş dəhlizə çıxdılar. Qadın göz yaşlarını silmədən mayorun yerini saldı və lampanı evə apardı. Tezliklə o, mayorun yanına qayıtdı, göz yaşını dinməzəcə sildi və qadınlıq xiffətini zorla saxlayaraq, onun ağarmaqda olan başını qucaqladı:

-Sən hardan çıxdın, Vanya, qoçağım mənim.

Qədim bir mahnıdan götürülmüş "Vanya, qoçağım mənim" - sözləri pıçıltıyla deyildi. O sözlər kəsildi, çünki mayor Katyanın yanaqlarını əllərilə qurudurdu.

5

İki meşə yolu o tərəfdə gecəki tufanın qalıqları hiss olunurdu, ildırım guruldayırdı, aşağıda inək fısıldadı, dam örtüyünün altındakı qaranquşlar yuxulu-yuxulu cıvıldaşdılar və susdular.

Son meşəlik ona yaxşı tanış idi: öz təcicikləri, sürüşkən quru tikanları, dəmrov otlarının dövrələdiyi hər daşı, böyük yolun hər döngəsiylə.

Mal-qaranın tapdığı cığırda azmazdı, çünki hər dəfə onu böyük yola çıxarırdılar. O, qəsdən cığırda gedir, hərdən dayanır, giləmeyvə dərir, meşənin səsinə qulaq asırdı. Meşənin dərinliklərindən, nağıllardakı kimi, zıncrov səsi gəlirdi, ağacdələnlər ağacı taqıldadır, göydə süzən qırğılar yanıqlı səs çıxarırdı.

Mayor çəkmələrini çıxardı, qızılağacdən dəyənək düzəltdi ki, çemodanı aparmaq asan olsun. Bir zamanlar o, stansiyadan evə belə gəlirdi, dəhlizdə onu anası qarşılayırdı: onun atası da, babası da, hətta ulu babaları da belə edirdilər...

Burda hər şey tanış idi. Ancaq açıqlıqların bəzilərini kol basmış, yarğanın başındakı yekə şam ağacı da yoxa çıxmışdı. Deyilənlərə görə, bu ağac qarışıq zamanlarda kəndi bir dəstə quldurdan xilas eləmişdi. Ağac o qədər qollu-budaqlıymış ki, quldurlar onun arxasında yaşayış olduğunu görə bilməyib geri qayıdıblar. İndi onu ildırım vurub, yoldan ötənlər və ərinməyənlər budaqlarından ocaq qalayır. Uzun illərdə ki, onu yandırır qurtara bilmirlər, sönmüş kösövlər indi də yarğanın üstündədir.

Yarğan olduğu kimi qalmışdı. Mayor aşağı düşdü, çayın dar və dayaz yerində dayandı, arxası üstə otluğa uzandı.

Onun doğma kəndi Karavaykaya iki kilometr qalmışdı. Son dörd gün bundan əvvəlkilərin hamısını ona unutdurdu: hərbi xidməti, aerodromu, meqafon xışıltısını, mühərriklərin səsinə. Bütün bunlar çox uzaqda qalmışdı, gerçək görünmürdü. Onun yadına gah maya daşıyan şişman qadın, gah vağzal sərsərisi düşür, qulaqlarına təzə evlənən oğlanın atasının matros mahnısı gəlir, ya da Katyanın gecikmiş öpüşlərinin acısını duyur. O tələsirdi və Katya işıqlanan kimi onun kitel və şalvarını təmizlədi, briqadirin yanına xahişə getdi, atı yəhərlədi, onu yola qədər ötürdü. Kolya söyüd ağacından bir çubuq qırdı və arabanı döyəclədi, anası isə bir müddət durduğu yerdə qaldı.

-Geri qayıdanda, bəlkə, yenə də bizə dəyərsən? - qadın dedi. - Karavaykada da heç kim yoxdu, yəqin, siyahıdan da çıxarıblar.

Amma öz sözlərindən utandı, qızardı və başını aşağı salıb geri qayıtdı. Biçinə gedənlər dəryazları və dırmaqları əllərində həyətlərdən çıxır, bir-birilərini səsləyirdilər...Mayor xatırladı ki, Katya ondan başqa heç nə xahiş eləmədi, incikliyi də bildirmədi. Günortaya yaxın, kəndlərinə altı kilometr qalmış Kolyanı geri qaytardı, piyada getdi və bu yarğana çatdı.

Mayor otluqda, qum yarğanının altında nə qədər uzandığını bilmədi. Dünənki yağışdan bəri ot qurumuşdu, meşədə və kolluqlarda quşlar səs-səse vermişdilər, ağ buludlu mavi səma qərbə doğru sürünürdü.

Üç meşə yolu onu hay-küylü və nəhəng aləmdən ayırırdı. Onu heç kim səsləmədi, heç kim qarşılamadı. O gah səmaya baxır, gah da gözlerini yumur, ayağa qalxmağa tələsmir, kəndə görüşün sevincini ləngidirdi. Karavayka burdan iki kilometr aralıydı. Mayor fikirləşirdi ki, kəndə arxa tərəfdən girecək, böyük yoldan xırmanların yanına çıxacaq, sonra hamamdan ötür bostana düşəcək, oradan da anasının uzaq qohumu və qonşularının evinə gedəcək,

paltarını soyunub idman kostyumunu geyəcək, hamamı qızdıracaq, gecə ağcaqanadların vızılısını eşidəcək, səhər isə xoruzların banına ayılacaq.

O, ayağa sıçradı, həyacanlandı, papiros çəkmək istədi, amma papirosu qurtarmışdı. İsti gün də sona yetirdi, günəş qüruba gedirdi. Mayor ləzzətlə və nəfəsi kəsilə-kəsilə çayın suyundan içdi, ayaqyalın o biri sahilə adladı.

Yol sahilboyu uzanırdı. Qarşıda - kəndlər olan yerdə günəş batırdı. O, sahəyə çatanda günəş daha da qızarmış və yarıya qədər meşənin arxasında gizlənmişdi.

Çayın burulğanlarında su boğulur, buxarlanan otun ətri gəlirdi.

O, alatoran düşəndə sahəyə çıxdı, isti yay günləri uzaqlarda qaralır, meşəliyi, kolluqları, onların yerində qalan kötökləri bürüyürdü.

Birinci kənd Pomazixa idi. Mayor məhz bu kənddə, hansısa bayramda ilk dəfə oynamağa cürət etmişdi. Qızların hamısı, böyük bacısı da başda olmaqla onun rəqsinə tamaşa etmək üçün qaçıb gəlmişdi. Yol kənddən bir az aralı keçir, yonca təpəliyinə burulurdu. Qarşıda beş şam ağacı olan daha bir təcik vardı. Mayor uşaqlıqda qarğa yumurtası tapmaq üçün bu ağaclara çox dırmaşmış, payıza yaxın isə suluq kartof bişirib yemişdi. Şam ağaclarının arxasında böyük çöllük, yamac və doğma Karavaykaydı.

Mayor özü də bilmədən addımlarını yeyinlətməmişdi və tez-tez əlini cibinə atıb papiros axtarırdı.

Qarğa yuvaları olan şamlar geridə qaldı, ot basmış cığır düzəldi, hiss edilmədən araba yoluna çıxdı və yamaca tərəf götürüldü.

Karavayka yamacda yoxuydu.

Gecə qulaqbatırıcı dərəcədə sakit idi. Ay göydə qıpqırmızı kökəyə bənzəyirdi, onsuz da aydınlıq idi. Keçmiş kəndin lap ortasında yığılmış tayacığın o üzündə kölgə belə görünmürdü. Amma tayacığın ətrafında düpbədüz çəmənlilik vardı, ondan o tərəfdə isə sıx otluqlar mürgüləyirdi. Həmin otluğun adda-budda yerlərində cırcıramalar cınıldayırdı və dərhal da səslərini kəsirdilər, sanki sakitliyə xələl gətirməkdən çəkinirdilər. Buralar otdan və sahədən ibarət idi. Yalnız ağcaqayınlar xəyalı evlərin yerində ağarır, mayaotu, sanki adamların acığına ərşə qədər uzanırdı.

Çəkçəki quşu iki-üç dəfə düzənlikdə qığıldadı. Mayor isə ocaq yerinin qalıqları olan təcikdə oturmuşdu. Ocaq yeri çökmüş, onu gil basmışdı. O vaxt sobanı da bu gildən tikmişdilər. Təcikdə yağıotu və gicitkan boy atırdı.

Yağıotu o qədər uzun idi ki, böyründəki, dedə-babadan qalma toxuma dəzgahı da görünməz etmişdi. Bu dəzgahlarda mayorun nənəsi kətan toxumuş, bu sobanın üstündə isə nəvəsi, yəni mayor dünyaya gəlmiş və elə bu küçədəcə o özü ilk dəfə, həyacandan pörtə-pörtə məktəbə gedən uşaqlara qoşulmuşdu.

Karavayka isə daha yer üzündə yoxuydu.

Hardasa üç meşə o tərəfdə qatarlar gedir, raketlər yııldayırdı. Burda isə sakitlik hökm sürürdü. Və mayor gərilməmiş almacıqlarını tükün necə basdığını hiss elədi.

Çəkçəki quşu yenidən qığıldadı, buludlar ayın qarşısını yarıbayarı kəsdi. Və heç kim pıtrağın iri ləçəklərinə düşən bir cüt göz yaşının səsinə eşitmədi...

Sığırçınlar

Şənbə günü anası döşəməni yudu, yerə cızıqlı və tərtəmiz ayaqaltı saldı. Sonra xırda qum dənəcikləri götürüb yaş əskinin üstünə səpdi və mis samovarı cidd-cəhdlə sürtdü, axırda Pavlunyanın yatdığı çarpayını uşaqqarışıq pəncərənin yanına sürdü.

Anası:

-Sən uzan, Pavlunya, ağıllı balam, - dedi, Pavlunyanın böyür-başını yorğanla basdırdı və tezliklə kolxoza işləməyə getdi.

Pavlunya samovara baxmaq istəyirdi, bilmək istəyirdi ki, necə parıldayır, amma samovar şkaftaydı. O isə yerindən qalxa bilmirdi. Bütün qış Pavlunyanın ayaqları ağrımış və həmişə çarpayıda qalmışdı. "Yəqin ki, - Pavlunya düşünür, - yəqin ki, şkafin içi indi samovara görə işıqlıdı, amma onu necə bilmək olar? Qapını açsan daxmadakı işıq şkafa dolacaq, açmasan, hardan biləssən ki, şkafin içi işıqlıdı, yoxsa qaranlıq. Yəqin, işıqlıdı, çünki anası samovarı sürtənnən sonra bərk parıldıyır". Pavlunya öz keçə çəkmələrinə də baxmaq istəyir. Amma bunu da arzulamağa dəyməz. Birinci ona görə ki, çarpayıdan düşə bilməyəcək, ikincisi isə atasının pəncəyilə birgə əl damındadı, oranın qapısı da bağlıdı. Pavlunya atasının ona aldığı keçə çəkməni evə necə gətirdiyini xatırlayır. Amma Pavlunya o zaman da xəstəydi, məktəbə getmirdi, çəkmələr də qış uzununu havayından orda qaldı.

Bütün bunları düşünərkən Pavlunya az qala unutmuşdu ki, çarpayı pəncərənin qabağındadı. O, başını pəncərəyə tərəf döndərdi və mavi səmanı gördü. Onun fonunda isə buz salxımı parıldayırdı. Buz salxımı karnizdən sallanır və süngüyə oxşayırdı. Pavlunya buz salxımının ucunda toplaşan, parpar işıldayan su damcılarını da gördü. Su damcıları toplaşır və ağırlıq ona üstün gələndə yerə düşürdü. Pavlunya sevindi. Bostandakı qar ağappaq idi, göydəki səma o qədər göy idi ki, dəftərin üstündəki rəsmə bənzəyirdi. Dəftəri təzəlikcə vermişdilər, amma üstünə nəinki onun soyadı, heç bir hərf də yazılmamışdı.

Bostandan o tərəfdə, dağın aşağısından çay axırdı. Onun üzü hələ də qardan görünmür, qar həm evin damında, həm də ləklərdə və kartof cərgəsindədi. Çəmənləkdə açıq yer də yoxdu. Pavlunya ötən ilki ayıpəncəsi çiçəyi saplağının küləkdən necə titrədiyini gördü və başa düşdü ki, buz salxımlarından su damcılarsa da, bayırda hava, hələ də soyuqdur.

"Qar çox yağıb, - Pavlunya düşündü, bu qədər qar tezliklə çətin əriyər. Təkcə elə bizim damda bir oniki pud olar, bəlkə də, çox". Bu yerdə Pavlunya ötən yaz atasının damlarındakı qarı necə təmizlədiyini xatırladı. Atası taxta kürəklə buz bağlamış qarı sal kimi kəsir, salları əvvəlcə yerindən yavaş-yavaş tərpənir, sonra damdan sürüşərək yerə düşür: tappp! Damda bircə sal qalanda atası kürəyi yerə atır, sala oturur və sürüşüb yerə dəyir. Pavlunya görmüşdü ki, atası boğazına qədər qara girir. Onda hər ikisi gülməkdən qəşş edirdi və Pavlunya qəti qərara gəlmişdi ki, gələn qış qarı özü təmizləyəcək və sonuncu sala minib yerə düşəcək. Amma indi aydın idi ki, bu məsələ baş tutan deyil. Pavlunya istilər düşünə qədər sağalsa da, ya qar əriyib qurtaracaq, ya da anası onu küçəyə buraxmayacaq. Feldşer İvan Yakovleviç havayından demirdi ki, ayaqları daim istidə olmalıdı. Feldşer onu da deyirdi ki, Pavlunyanı vilayət xəstəxanasına aparsınlar, ay apardılar ha. Atasıyla anasının həm vaxtı yoxdu, həm də bir o qədər pul hardadı? Pavlunya bu düşüncələr içərisində yuxuya getdi, açılan darvazanın da səsinə eşitmədi. Atası evə girdi və qapının yanındakı çarpayının altına yumru nəşə qoydu.

-Gətəyib nədi, ay ata?

-Sən uzan, uzan, yağ süzgəcidi, - atası dedi, sırtqlısını çıxardı və əl-üz yuyanda yuyunmağa başladı. - Bilirsən, necədi, ələk kimi bir şeydi, yağ onun arasından süzülür və artıq şeyləri buraxmır.

-Yağda artıq şey niyə olmalıdı ki?

-Nə bilim, ay bala, olur belə şeylər.

-Eh, ata!

Pavlunya daha nəşə demək istədi, amma demədi və atasının cod barmaqlarını sığalladı. Onlardan traktor və qar iyi gəlirdi.

-Olur belə şeylər, Pavlunya, olur, - atası təkrarladı, - hər mayədə qar-qatışıq var.

Pavlunya ah çəkdi, atası isə onun saçlarını qarışdırdı, düz təpəsinin ortasından aşağına, saçlarının qıvrıldığı yeri.

Tezliklə anası da gəldi və birlikdə şam elədilər.

* * *

Neçə gün keçdiyini Pavlunya bilmədi. Bir dəfə çölə baxanda gördü ki, ləklərin bəzi yerində qar əriyib, qara torpaq görünür. Dağın aşağısındakı çayın da bəzi yerləri qaralır. Bir gündən sonra bostanda açıq yerlər çoxaldı, çaydakı qara yerlər də birləşdi, anası ikiqat pəncərələrin bir tayını çıxardı. Daxma genişləndi və təzə-təzə havayla doldu. Atası işdən qayıtdı, həmişəki kimi yuyundu və şam edəndən sonra yekə onluq lampanı yandırdı.

-Necə bilirsən, Pavlunya indi başlıyaq, yoxsa sonruya saxlıyaq?

-Yaxşısı budu, indi!

-Yaxşı, amma sən yerindən qalxma, ordan bax, İvan Yakovlivich sənə durmağa icazə vermir.

-Bilirəm, bilirəm...

Atası daxmaya enli taxta, balta, əl mişarı, rəndə, çəkic və iskənə gətirdi. Əvvəlcə o taxtanın hər iki tərəfini, ağarana qədər rəndələdi, sonra karandaşla xətt çəkdi və kəsdi. Dörd taxta çıxdı, biri balaca və dördkünc, o birisi hamısından uzun, qalan ikisi eyni boyda. Elə həmin vaxt samovar qaynadı. Anası hökmlə dedi ki, taqqatuku yığışdırsınlar, özü isə şkafdan qab-qacaq çıxardı. Atası taxtaları kənara qoydu!

-Pavlunya indi yatmaq lazımdı, sabah davam edərik.

Pavlunya yatdı. Yorğanı qulaqlarına qədər çəkdi, çünki adamın qulağı çöldə qalanda yata bilmir.

Həmin gecə Pavlunya bərk və xoşbəxtcəsinə yuxuya getdi. Atasının gəlməsini və yuyunmasını həsrətlə gözlədi. Şam yeməyini gözləmədən atası işə girişdi. Pavlunya baxdı ki, atası taxtaların birinin üstündə karandaşla dairə çizdi və onu iskənəylə döyəclədi. Çəkic iki dəfə taqqıldadı və hər dəfə də taxtadan bir az qopdu. Nəhayət, taxtadakı yumru deşik hazır oldu, atası bıçaqla onun ətrafını yondu və quş yuvasını düzəltməyə başladı. Balaca dördkünc taxtanı yuvanın aşağısına, uzununu isə başına bərkitdi.

-Damı bir tərəfli olsun, özü də məli, elə?

-Elə.

Atası damı bərkitdi və deşiyin aşağısından xırdaca ayaq yeri qoydu ki, sağırçınlar orda otura bilsinlər.

-Yazıqdılar, ata, ayaq yeri balacadı, sığırçın ordan yığıla bilər.

-Doğrudan? Bəlkə də, balacadı, amma biz bir şey fikirləşərik.

Bu sözlərdən sonra atası çölə çıxdı və əlində yekə giləs budağı geri qayıtdı.

-Bunu yuvaya bərkidəkmə, Pavlunya?

Əlbəttə, Pavlunya razılaşdı:

-Çox sağ ol e, ata, yaxşı fikirləşmişən!

...Yuva yaxşıydı. Yaxşıdan da yaxşı. Ondan qətran və giləs ağacının ətri gəlirdi. Ətrafında yırtıq-deşik yoxuydu. Hətta işığa tutub baxdılar. Atası dərhal bostana getdi. Pavlunya gördü ki, atası ən uzun şüvülü seçib kəsdi və quş yuvasını ora mismarladı. Pavlunya yatan pəncərəylə üzbəüz, ləklərin o biri üzündə, köhnə kartof çalasında kötük vardı. Atası baltanın küpüylə kötüyü əhatələmiş buzu sındırdı, şüvülün bir ucunu ora taxdı. Quş yuvası o qədər hündürdəydi ki, Pavlunya başını buladı. O, həyacanla atasını müşayiət edirdi, atası quş yuvasının

ağzını cənub tərəfə döndərirdi. Sonra atası şüvülə sim bağlayıb çalanın yanına bərkitdi və arxayın olmaq üçün kötüyə daha üç mismar vurdu.

Quş yuvası mavi səmada yırğalanırdı. Səma nəhayətsiz və aydın, yəqin ki, həm də istiydi. Çünki damdan düşən damcılar şadlıqlarına şitlik edirdilər. Həmin vaxt Pavlunyanın başı hərləndi və o, başını balışa qoydu. Küçəyə, güman ki, əsl yaz gəlmişdi.

Bir neçə gün də keçdi, sığırçınlar görünmürdü. Çayın üzü tam açılmış, ləklər də başdan-başa çıpaqlanmış, qar qaralmışdı. Ayıpəncəsi bitən tərəcikdə də ala-çula yerlər yaranmış, ötən ildən qalma boz biçin yeri işığa çıxmışdı. Atası indi, demək olar ki, evə gəlmirdi. Artıq bir həftəydi ki, S-80 traktorunu təmir edir, anası isə ona səbətdə piroq göndərir. Pavlunya atasından ötrü darıxır və hərdən deyirdi: "Eh, ay ata, harda qaldın e!".

Pavlunya həmişəki kimi, çarpayıda düşmürdü. Gecələr o yatır, gündüzlər əlifbanı öyrənir və pəncərədən çölə baxırdı. Oxumağa başqa kitab yoxuydu, heyf ki, qış hədəf getdi. Yəqin ki, uşaqlar çayın qırağında su dəyirmanı düzəldirlər, doğrucu olmasa da, çayın suyu quruyana qədər yaxşı hərlənir və işləyir.

Ümumən, Pavlunya bikiydi. Dünən yatanda yuxusuna yay girmişdi. Guya qoqul-moqul yeyir və çaya siyənək balığı tutmağa qaçır. Siyənəklər balaca durnabalıqlarına bənzəyir. Onlar həmişə dayaz yerlərdə üzürlər, yəqin özlərini günə verirlər. Pavlunya uzun otlardan bir dəstə qopardı və siyənəkləri vurmağa başladı. Birdən ot dəstəsi adi söyüdə çevrildi, siyənəklər isə suda üzən ördəklərə. Ördəklər qığıldaya-qığıldaya üzürdülər. Elə buna görə də Pavlunya yuxudan ayıldı. Ördək-zad yox idi, sadəcə səhər açılmışdı, anası isə yekə bıçaqla ağcaqayından qamqalaq düzəldirdi. Pavlunya daha yatmadı və anasının sobanı necə qalamasına tamaşa elədi.

İşıqlaşanda anası:

-Bir bax, kim gəlib, - dedi.

Pavlunya pəncərədən çölə baxdı və gözlərinə inanmadı. Ləklərdə və qarı ərimiş çəmənlikdə sığırçınlar atılıb-düşürdü. Pavlunya onları saymağa başladı, amma hesabı itirdi. Sığırçınlar sürməyi-qara rəngli, itidimdik və şən idilər. Onlar keçən ilki otda nəşə axtarırdılar. Onlardan biri qəfil göyə uçdu və yuvaya qondu. Pavlunya nəzərlərini ondan çəkmədi. Sığırçının dimdiyində ot vardı.

-Anacan, bax, yuvaya qondu, bir bax! - deyə o, anasını çağırdı. - Ode, ordadı!

Pavlunya səhərdən axşama kimi sığırçınlara tamaşa elədi. Onlar isə bütün günü çəmənlikdə nəşə axtarır, gah uçur, gah da atılıb düşürdülər, bir cütlük isə gah yuvaya girib orda oturur, gah da çəmənliyə qayıdırdı.

Günorta anası evə gəldi, Pavlunyanın çarpayısı ilə üzbəüz çərçivələrdən birini də çıxardı. İndi çöl daha aydın görünür və Pavlunya sığırçınların səsinə eşidirdi. Yuvada olan cütlük tez-tez çəmənliyə gəlirdi, amma Pavlunya onları daim izləyə bilmirdi, çünki başqa qaranquşlarla səhv düşürdülər. "Bəs qalanları harda yaşayacaq, - deyə Pavlunya düşünürdü. - Yuva birçə dənədi axı?"

Düzdü, kənddə başqa quş yuvası da vardı, Qurixanın gilə ağacında, amma o, köhnə və soyuğuydu, Pavlunya isə soyuqlamağın nə olduğunu yaxşı bilirdi.

* * *

İndi Pavlunya anası ilə birgə oyanır və bütün günü sığırçınlara baxırdı. Amma heç vaxt onlardan əvvəl oyana bilmirdi. Qərribə sığırçınlar idi, daim işdəydilər. Tezliklə onlar yuvaya quru ot əvəzinə, başqa şey daşıdılar, dimdiklərindəki, yəqin, soxulcanlar idi. Qar, demək olar ki, tam ərimişdi, günəş yaxşı qızdırırdı, dağın aşağısındakı çay o qədər bollaşmışdı ki, düz hamamların yanına gəlib çıxmışdı.

Pavlunya səhər olan kimi pəncərədən çölə baxırdı. İndi yalnız bir sığırçın uçurdu. Gah uçub cəməniyə qonur, gah giləs ağacına, gah da yuvanın üstünə, həm də bütün gücüylə qanadını çırpır. Sonra sakitləşir dimdiyini qovzayı və elə fit çalır ki, gəl görəsən. Nəinki Pavlunya, hətta hər gün yuvanın yanından keçib su gətirməyə gedən Qurixa qarı da bu fitə görə dayanıb baxır.

Həmin gün Pavlunya küçəyə çıxmağı daha çox arzulayırdı. Qurixa qarı vedrə əlində ordan çoxdan keçib getmiş, hələ qayıtmışdı da. Günəş pəyənin dalından çıxmışdı və düz pəncərəyə düşürdü. Kartof cərgələrinin arasındakı gölməçələrin dalğalanmasından Pavlunya anladı ki, bayırda gün çıxsada, hava küləklidi. Külək yuvanı əsdirirdi. Sığırçınlar gündəlik işlərilə məşğul idilər. Pavlunya o biri böyrü üstə uzanmışdı və əlini sifətinə dayayıb öz sığırçınına baxırdı. Dişi sığırçın, yəqin yuvadaydı, erkək isə harasa uçub getmişdi. "O, hara uça bilər, bəlkə, fermaya?". Pavlunya elə bunu fikirləşmişdi ki, tükləri biz-biz oldu. Güclü külək yuvanı yellətdi, şüvül əyildi və yuvayla birgə yerə dəydi.

-Ana! - deyə Pavlunya qışqırdı və çarpayıda çırpındı. Pavlunya döşəməyə necə düşdüyünü bilmədi. Ayaqlarını zorla ata-ata, ayağına geyməyə nəşə axtardı. Tərs kimi heç nə tapmadı. Nəhayət, sobanın arxasından atasının köhnə keçə çəkmələrini tapdı, onları geydi, anasının çəpgənini əyninə keçirdi, papaq isə çoxdandı ki, saatın yanındakı mismardan asılmışdı.

Ayaqlarını sürüyə-sürüyə, əllərilə göz yaşlarını silə-silə dəhlizdən çıxdı və bostanın qapısını zorla açdı. Soyuq yaz havası canına doldu, başı yenidən gicəlləndi. Atasının çəkmələrilə suyu şappıldadaraq keçən Pavlunya, nəhayət pəyəni keçdi. Çəkmələr islanmışdı, ayaqları yer tutmurdu. Birdən Pavlunya yuvanı gördü. Yuva cərgələrin arasına üzü üstə yığılmış, ona mismarlanmış giləs budağı sınımışdı. Qurixagilin pişikləri isə pəyənin arxa tərəfindən yerə sinə-sinə yuvaya yaxınlaşırdı.

-Rədd ol, sarsaq! - Pavlunya özündən asılı olmayaraq pişiyə acıqlandı, yerdən daş götürüb ona atdı. Daş pişiyə dəymədi və o, heç nə olmayıb kimi, uzun bığları ilə havanı iyləyə-iyləyə qayıdıb getdi. Yaxınlıqda sığırçınlar yoxuydu və Pavlunya içini çəkə-çəkə, yuvaya tərəf şayıtdı. O hiss edirdi ki, bədbəxtçilik baş verib, hər şeyin sonu çatıb. Soyuqdan və kədərdən əsə-əsə uşaq xırda, arıq əllərini yuvanın deşiyindən içəri soxdu. Orada heç kim yox idi, amma çil-çil mavi yumurta qabığı əlinə yapışmışdı...

Pavlunya daha heç nə xatırlamırdı. Buludlu səma harasa axdı, nəşə dəhşətli bir şey Pavlunyanı qamarladı və onun yadında mavi rəngli, sığırçın yumurtalarının qabıqları qaldı.

Pavlunya ayılıanda atasının qucağındaydı. Uşaq atasının günəşdən yanmış boynunu gördü və daha bərkədən ağlamağa başladı.

-Yaxşı da, Pavlunya, ağıllı balam, - atası dedi, - quşlar təzədən yumurtlayar, ağlama. Biz də təzə yuva düzəldərik, bu dəfə lap möhkəm bərkidərik.

Atası Pavlunyanı ləklərin və kartof cərgələrinin arasından keçərək aparırdı. Pavlunya onu dinləyir, amma ağlamağını kəsə bilmirdi, onun çiyinləri atılıb düşürdü.

-Bilirsən, əgər evdə olsuydum, şüvülü bərkidərdim, amma görürsən də, şumlamaq, əkmək lazımdı... Yaxşı, ağlama, ağlama, Pavlunya. Ay bala, özün bilirsən ki... O, bir də uçub gələcək, təzə yumurta qoyacaq...bizsə əkin qurtaranda, istilər düşəndə vilayət mərkəzindəki həkimin yanına gedərik... Kiri, ağıllı, bədsi...

Pavlunya göz yaşları axan üzünü atasının tüklü sifətinə sıxmışdı.

-Atacan, - deyə o, göz yaşlarını uda-uda dedi, - o, yenə də yumurtlayacaq?

-Əlbəttə, özü də təzələrini. Bax indi səni yerinə qoyacam və təzə yuva düzəldəcəm. Sığırçınlar elədilər ki, mütləq təzə yumurta qoyacaqlar. Yayda isə mütləq həkimə gedərik, sənə təzə çəkmə də alırıq.

Pavlunyani sobanın üstünə uzatdılar, qızdırması vardı. Atası yeni yuva düzəltdi, amma yuva tək-tənha qaldı, sığırçınlar qayıtmadılar. Onlar çox-çox uzaqlara, çayın o üzünə getmişdilər, yaqın ki, yalnız sabah uçub geri gələcəkdilər.

Atlar

Volosatixa çayı gah sahilin istisiylə, gah da öz suyunun soyuqluğuyla nəfəs alır və bu nəfəsləmədə nadir gecə səsləri də yoxa çıxırdı. Yaxınlıqdan ötən arabadakı bidonların danqıltısı, çoxdan kürü tökmüş qurbağaların tənbel qurultusu, balıqların şappıltısı - bütün bunlar geridə qalmışdı, cırcıramaların cırlıtısı isə sakitliyi daha çox hiss etdirirdi.

"Heç olmasa Malkanın boynuna zinqirov asmaq lazımdı, - Labutya düşündü, - onda daha da sevinəcək".

O, şam qozaları səpələnmiş təpəyə çıxdı, Volosatixanın lap üstündə özünə yer seçdi, çır-çırpı yığdı və ocaq qaladı.

Atlar çox da uzaqda deyildilər, herik sahəsində otlayırdılar. Labutya bunu özünün xüsusi hissiyyatıyla duydu və papirosunu sakitcə tüstülətdi, çır-çırpını qənaətlə ocağın üstünə atdı. Sol tərəfdə Volosatixanın dumanlı dirşəyi görünürdü. Sağ tərəfdən qumluq yol keçirdi. Deyilənlərə görə buralarda cin-şəyatin dolaşdı. Lap çoxdan bu yerdə sərxoş bir baytar basdırıblar. Onu da deyirdilər ki, baytar buralı deyilmiş və yay gecələri torpağın altından çıxır və şəhər açılana kimi çaydan su içir, amma doymur və guya ki, bütün gecə onun qurumuş boğazında çayın suyu qur-qur quruldayır.

Labutya ocağa çırpı atdı və ətrafa boylandı. Ocaq daha da gurlaşdı və qığılcımlar ətrafa sıçradı, alov gah qaranlığı yaxınlaşdırır, gah da uzaqlaşdırırdı. Çubuqların çöldə qalan nəm tərəfi cızıldayırdı. Labutya saatına baxdı. Otən mövsüm kolxozun idarə heyəti ona cib saati hədiyyə eləmişdi. Gecədən xeyli keçmişdi.

-Deyəsən, Seryoqa bu gün çox veyllənib, - deyə çoban öz-özünə deyindi və elə bu zaman fit səsi eşitdi.

Onu görənlər "Seryoqa, qoçum mənim, bəs hanı yolun sənini?" - deyə sataşırdılar. Seryoqa sürücüydü, sədri gəzdirirdi, axşamlar isə müəlliminin yanına gedirdi. İndi də onun yanından gəlirdi və əlindəki ağacla yolda bitən qaymaqçıçəklərini döyəcəliyirdi.

-Labutya, - deyə o, hələ uzaqdan çağırırdı.

-Beri gəl, cavan oğlan, otur, bir papiros çək! - çoban sevincle dedi. - Nəse görükmürsən, elə bildim, harasa getmisən.

Seryoqa papirosunu ocaqdan yandırdı, çömbəldi, dodaqlarını uzatdı, qırtlağı göründü.

-Görmədin, sədr gəlməmişdi ki? - deyə oğlan xəbər aldı.

-Yox, görməmişəm. Yemək istiyirsən? Mənim balıq piroqum var, bugünküdü. - Labutya dedi və budaqdan asdığı torbanı götürdü.

Seryoqa yarım tikə piroq yedi və getdi evə, Labutya isə uzun müddət onun arxasınca baxdı və sevindi ki, Seryoqa onun piroqundan yeyib, hələ bir papiros da çəkib. "Yaxşı oğlandı, - Labutya gülümsündü, - ikinci mövsümdü ki, müəlliminin yanına gedir, yaxşı da geyinir".

Labutya çoxdanna bir şeyi xəyal edirdi. O, Seryoqanın suyuşirin müəlliməylə evlənməyini gözləyirdi. Onda Labutya Quskanı - dir-dir dingildəyən aygırını arabaya qoşacaq, cavanları kənd sovetinin binasına aparacaq, haminin gözü qarşısında atın quyuğuna düyünçə vuracaq və Quskanın boğazındakı zinqirovlar şaxtada zinqıldayacaqlar.

* * *

Labutyanın kolxozda məskunlaşmasını çox az adam xatırlayır. Hələ müharibə illərində o, bu yerlərdə gecələyirdi. Qışda bir parça çörəyə keçə çəkmələr tikir, yayda inəkləri otarırdı. Yavaş-yavaş adamlar ona öyrəşdi və özlərininki hesab etdilər. Qırx beşinci ildə kolxoz, ölmüş sonsuz bir qarının komasını ona verdi. Labutya ora köçdü və birdəfəlik bu kolxozun adamı oldu. İdarədə İvan Aleksandroviç Petrovun adına şəxsi hesab açıldı, amma kolxoz sədrindən başqa heç kim onu ad və soyadıyla çağırmadı. Eləcə Labutya deyirdilər.

Yayda o, adəti üzrə çobanlıq edirdi. Enlikürək, qısaqıç, məsum göy gözləri və qısa kirpikləri olan Labutya hamıya gülümsünür və istəyən kəsi siqaretə qonaq edirdi. Hansısa bir allah bəndəsi onunla danışır və siqaret çəkirdisə, sevinirdi.

Heç kim onun yaşını da bilmirdi. Düzdü, bəzən üreyiyumşaq qarılardan kimsə onun yaşını soruşurdu, amma o, eləcə gülür və deyirdi: "Eh, ay nənə, özümün də yadımnan çıxıb". Lakin o, elə də qoca görünmürdü, xüsusən üzünü qırxanda və hamama gedəndə. Özü də birincini nə qədər az edirdisə, ikincini bir o qədər çox edirdi. Görünür, qohum-əqrəbasından bir kimsə qalmamışdı. O, hansısa uzaq Ustrikadanıydı. Əvvəllər danışanda sirli Ustrika barədə nələrsə deyirdi, amma sonralar tamam yaddan çıxdı.

Adamlardan başqa o, heyvanları, xüsusən də atları çox sevirdi. Hər yaz o, ayaqqabılarını sahmana salır, baltasını itiləyir və ot cücərən kimi, idarəyə "işə girməyə" gedirdi, amma hamı da bilirdi ki, nə işə girmək, Labutya əməkünü hesabına bütün yayı atları otaracaq.

Neçə il idi ki, beləydi. Bu yay da o biriləri kimi.

Briqadada nə zamansa qırxa yaxın at vardı, indi onu qalıb və iş o yerə çatıb ki, ucqar kəndlərdə adamlar meşədən odunu özləri daşıyırlar.

Labutya atın hər birini özü kimi tanıyırdı.

Əlbəttə, ən çox sevdiyi Malkaydı - qoca, şən və tərbiyəli madyan. Brabanson cinsindən olan Malka qocaldıqca balacalaşır, çiyinin və belinin sürtülmüş yerlərini boz ləkələr basır, yəhərin qoyulduğu yer göynəyir. Kim bilir, Malka bu yaşa kimi yollarda nə qədər təpik döyüb, nə qədər ot daşıyıb, yollarda nə qədər iz qoyub? İndinin özündə də, istər isti olsun, istər soyuq, o dişləyə qoşulmağa hazırdı, yüyənin və cilovun hər bir hərəkətinə həssasdı. Hərdən ona elə gəlir ki, bəlkə nəyisə düz eləmir, halbuki araba sürənlər özləri səhv edirlər. Bu yaxınlarda bir uşaq meşəyə odun gətirməyə gedib və tanımadığı bir yerə düşüb. Kəndə qədər yol uzaq, uşaq azıb, atı da başqa tərəfə dartır. Malka isə əksinə, düz yola dartır. Onda uşaq çubuq kəsir (at isə hövsələylə ağacın kəsilməsini gözləyir) və atı döyməyə başlayır, gözüne, başına, ayaqlarına. Uşağa elə gəlir ki, at onu meşəyə tərəf dartır, əslində isə Malka onu düz yola çıxarır. Uşaq qəfildən mahnı oxumağa başlayır, sakitləşir, amma hərdən atı qırmanclayır, hər dəfə çubuq Malkanın belini yandıranda dönüb arxaya baxır.

Axta Dyaçok fleqmatik, xırda, quru, amma sözə baxandı, yəhərləmək də asandı. O da dincəlmək bilmir, amma hamıdan hövsələlidir. İyulun qızmar günlərində də ona qətran, kryalin sütməyə ehtiyac yoxdu. Gənələr və mozalanlar onun qanını soranda da, Dyaçokun lazım olmayan yerinə və burnuna qonanda da acıqlanmırdı. Dyaçoku qaraçılardan alıblar. Labutyanın yaxşı yadındadır ki, müharibənin ilk ilində qoca qaraçı kolxoz sədriylə necə bazarlaşırdı. O, atın üstündə iki boyunduruq da satmaq istəyirdi, yəqin, oğurluq idi. Onların gözlədiyinin əksinə olaraq, qaraçı vicdanlı adam çıxdı, atın nə gözündə ağ ləkə tapıldı, nə də dırnağında mismar.

Yaş baxımından onlardan sonra soba kimi enli kəhər Anisa gəlirdi. O, müharibənin əvvəlində kolxozun Qızıl Orduya bağlı olduğu aygırın balasıydı. Budyonunun verdiyi tərifnamə indi də idarənin divarından asılıb. Briqadada Anisanı Labutyadan başqa, daha bir neçə nəfər cilovlaya bilirdi, özü də səbətə köməyi ilə. Düzdü, səbəti ona boş göstərdilər, amma qulun vaxtından səbətdən yeməyə öyrəşmiş Anisa sadələvəhcəsinə başını ona soxarkən, yalından yapışdırdılar.

Ən irisümüklüsü və cüssəlisi, daim yuxulayan madyan Vereya idi. O, qoşquda olanda da, hətta cütləşmə zamanı da mürəbbə döydürdü: gözlərini qıyır, növbə ilə yoğun ayaqlarını boşaldırdı. Onun misə çalan dərisi daim parlayırdı. Saf atıydı. Tez-tez otun üstündə ağıyırırdı və hər dəfə o tərəf-bu tərəfə aşanda hərəkətlərindən mehribanlıq yağırdı. İşsiz vaxtı mürəbbəyə sinəsinin əzələləri pambıq kimi sallanırdı, qoşqunu dartanda isə əzələləri daş kimi gərilirdi. Gücünə və dözümlünə görə onu traktora, təmkininə görə isə Volosatixanın köndələnə yatan çoxəsirlik qaya parçasına bənzətmək olardı, o yerdə ki, baytar basdırılıb.

Hər baxımdan Vereyanın tam əksinə olan Zorya adlı çal madyan idi. Quru, yekəqarın, nadinc at kolxoz üçün nə qədər desən doğub-törəmişdi. Zoryanın nəvəsinin özünün də nəvələri vardı, Zoryanın özü isə hər il qulunlayırdı, özü də ana tərəfə çəkmişdi, dözümlülük və nadinlikdən başqa. Zoryanı məmə deyəndən pəpə deyənədək hamı tanıyırdı. Elə bir adam olmazdı ki, onu minməsin, yəhərləməsin. Təxminən on il bundan əvvəl, atlar taxıl döyən maşını dartan vaxtlarda, Zorya dönərkən yıxılmış, quyuğu çarxa ilişmiş və çarx onun quyuğunu dibinə qədər qoparmışdı. Quyuqsuz o, gülməli görünürdü. Amma bir dəfə fermaya gələn zootexnik Zoryanı ələ salmaq istəyəndə, Labutyanın tanıdığı mehtər onun şlyapasına at peyini doldurmuşdu.

Dayçaları saymasaq, bu atlardan başqa Labutyanın ilxısında daha iki axta at vardı: Yevnux və Foka. Yevnux çox hündür at idi, dalı bir az sallağıydı, onda zavoda süd aparır və yazığı yəhərləmədilər də. Düzdü, balaca, amma güclü Foka da az çəkmirdi. Boyunduruğun sürtdüyü yerlər heç zaman sağalmırdı. Əgər Yevnux hündür boyuna görə məşhur idisə, Foka tamam başqa məziyyətinə görə tanınırdı: içməyi çox sevirdi. Bir dəfə iki kolxozçu stansiya kətan toxumu aparmış, qayıdanbaşa isə dörd qutu araq gətirilmiş. Hadisə payız vaxtı, yağışın araverməyən vədəsində olub. Çayın suyu o qədər qalxıb ki, taxta körpülərin də üstünə çıxıb. Kolxozçular mala qol çəkib götürüblər və evə yola düşüblər. Volosatixaya çatana qədər hər şey yaxşıymış. Zoryada gedən kişi körpünü rahat keçib, ikinci kişi də adlamaq istəyərkən körpünün tirləri aralanıb və Foka düşüb suya. Tapqırları və örkənləri qırana qədər, həm kişilər, həm də Foka soyuq suda yaxşıca çimiblər. Araq olan qutuları bir təhər sahələ çıxarıblar. İçib qızıışmaq lazımdı, amma stansiya gedib gəlmək haqqı bir şüşənin puluna da çatmaz. Kolxozçulardan biri araq şüşəsini Fokanın ağzına soxub və xırçıldada-xırçıldada burub, arağın ağzı surquç möhürlə birgə yerə düşüb, elə bil almazla kəsiblər, şüşə də sapbasağ qalıb. Onda kolxozçular bunu təkrar ediblər və məzə üçün şüşənin yarısını vedrədəki suyla qarışdırıb ata veriblər, yəni ki, iç və heç kimə demə. At da yarım vedri suyu içib, onun da titrətməsi keçib. Kişilər boş şüşəni möhürlü-zadlı selpoya təhvil veriblər və arağı ayaqlarından sildiriblər. Foka isə həmin hadisədən sonra arağa dadanıb. O özü mağazaya gedir, kişilər gülə-gülə ona araq verir. Bütün bunlardan sonra o, ayaqları ilə yeri eşir, oynayır və başını yellədir.

Bunlar nisbətən yaşlı atlar idi. Labutyanın ilxısında erkək dayça Zeprem, onun bacısı Zamaşka da vardı, hər ikisi Zoryanın törəməsiydi. Naxırda onuncu madyan Quskaydı. Onlar üçü bir yerdə gezirdilər. Zeprem Quskanın dalınca hərələnir və ona məxsus sevincli günün yaxınlaşdığını hiss edirdi. Onların hər üçü, Zamaşkaqarışıq oynaqlaşıp, kişnəyir, bir-birinin yalını gəmirir, heç nə anlamır, kişnəşir, özlərindən böyük atların bildiyini bilmirdilər.

* * *

Günəş çıxdı və onun ardınca şəh qurudu. Çayın üzü yavaş-yavaş göyərdi. Labutya ayaqqabılarını dəyişdi və ocağın közlərini söndürdü. Kolluqlardan birinin dibində yatmaq olardı, amma yatmaq istəmədi. O, torbanı və yüyənləri götürdü, tələsmədən atlara doğru getdi. O, Malkaya yaxınlaşanda at təmkinlə fınxırdı və quyruğunu yellədi. Arabaya qoşanda Labutya heç zaman onun başına yüyən keçirmirdi. O, ayağını çəpərə dirəyib Malkanın belinə tullandı, atın yalından tutdu və yorğa getdi. Amma at onu elə atıb-tutdu ki, gülümsündü və yeyinlədi. Atlar təzə çıxan otu həvəssiz-həvəssiz qırırdılar. Onlar mehriban baxışlı başlarını qaldırıb, Labutyaya baxırdılar. Təkcə Zeprem çobana məhəl qoymur, Quskanın böyür-başına hərlənir, dodaqlarını sallayaraq başını qovzayırdı.

-Rədd ol, gəzəyən, indi səni!...- Labutya ona acıqlandı və atları yola tərəf qovdu. Onlar bir yerə toplaşdılar və yorğaladılar, yalnız Vereya hərdən yolun kənarındakı otlardan qırıpır və tələsmirdi. Elə bu zaman xırmanın arxasından Seryoqanın "Qaz - 66"sı çıxdı. Seryoqa maşını birbaşa onların üstünə sürdü, atlar dərhal dağılışdılar, Labutya az qala Malkanın üstündən təpəsi üstə yerə gələcəkdi. Seryoqa hırıldayıb və nəse qışqırırdı:

-Labutya! - Seryoqa qəfil əyləci basdı. - Tezliklə sən sultanlığına son qoyulacaq, gəl mənə müavin ol!

-Nə dedin?

Seryoqa:

-Deyirəm ki, nə qədər gec deyil, işini dəyiş, sən tifaqını dağıdacaqlar! - dedi və hırıldaya-hırıldaya maşını yerindən tərpətdi, çadırını yelləderək getdi.

Labutya onun son sözlərini eşitmədi, gülümsündü və öz-özünə düşündü: "Yaxşı oğlandı ha, bu cüvəllağı!". O, yenidən qanıqşırın müəlliməni xatırladı və yenə də onu yadına saldı ki, qışda Quskanı arabaya necə qoşacaq, gənclərlə birgə kənd sovetinə necə gedəcək və mis zıncırovlar şaxtada necə sinqıldayacaqlar.

* * *

İyulda Labutyanın örüşündə ladan kolları çoxalmış, yağışlar ələməyə başlamış, şirin moruqlar qızarmışdı. Labutya meşəayrıcında özünə koma tikmiş, üstünü budaqlarla, quru ağ mamırla örtmüşdü və səhərdən axşama kimi burdaydı və yalnız yemək üçün evə gəlirdi. Brezent yağmurluq və torba yağışdan ağarmış, Labutyanın özü isə qaralmışdı. O öz meşəsində xoşbəxt və mehriban idi. Gündə üç dəfə güllə atır və güllələrin səsi uzun müddət meşədə əks-səda verirdi. Atlar çox uzaqlara otlamağa gedirdilər, amma o, həmişə bilirdi ki, atlar hardadı. Qulağını torpağa dirəyir və atların neçə kilometr o tərəfdə otladıqlarını bilirdi, bilirdi ki, meşədə sakitlikdir.

Avqustda uzun və yağmurlu avqust ayı qaraldı. Bəzi gecələr o, ilxını kəndə qovub gətirir, onların addımlarından evlərin divarları silkələnir, lampalar yırğalanırdı. Yayda kökəldilər, hətta sür-sümüyü çıxmış Zoryanın da dalı yumrulandı, haçalandı, təkcə Zeprem hamıdan arıq idi, paçasının arasından yumruq keçərdi.

Bir dəfə gecə keçəndən sonra Labutya komada mürgüləyirdi. Minikçilər atları hələ gündüz işlərinə bölməmişdilər və atlar da qızılağac kolluqlarında mürgü döyürdülər, üçündən başqa: Yevnuxda süd aparmışdılar, Malkada səhərdən xəstəxanaya getmişdilər, Zamaşkanı isə dünəndən aqronom minmişdi və briqadaları gəzirdi.

Sergeyin sahə tərəfdən komaya yaxınlaşdığını Labutya eşitmədi. Oğlan çobanla zarafat etmək istəmiş və gizlicə komaya gəlmişdi. O, qocanın yanında

yatan Vereyanı çölə qovdu, damın altındakı quru odunu çıxarıb yandırdı və təzədən yerinə qoydu. Tezliklə quru taxtalar yanmağa başladı və dam da alışdı. Alov Labutyanın olacağını bürüyəndə çoban çölə qaçdı, şalvarının od düşən yerlərini söndürməyə başladı. Seryoqa qəşş edir və gülməkdən otun üstündə qıvrılırdı. Labutya da gülür, torbanı, tüfəngi, yağmurluğu və dırmağı çölə atırdı.

-Mən də fikirləşirəm ki, görən məni dişliyə nədi, - gülə-gülə deyirdi. - Bir də baxıram ki, yanırım! Ay vələduzna, Seryoqa!

Seryoqa isə otun üstündə qıvrılırdı:

-Ha-ha-ha...

Onlar yanan taxtaları birlikdə çölə atdılar və otluqda oturdular.

Vereya təəccüblə onlara baxırdı. Dyaçok uzanıqlı halda boynunu uzadıb ot qırırdı, o biri atlar kolluqda dayanmışdılar.

-Mən də deyirəm, görən məni çalan nədi...

-Ha-ha-ha...

Taxtalar tüstülənir, bürkü onları boğurdu. Seryoqa bir neçə dəfə hırıldamaq istədi, hırıldad da. Labutyani isə Seryoqanın müəlliməylə nə zaman evlənəcəyi maraqlandırır, soruşmağa da utanırdı. Bir qədər hava barədə danışdılar. Sonra çoban ürəkləndi və soruşdu:

-Sergey, sən necə, Volosatixaya gedib-eliyirsən?

-Orda nə itim azıb? - deyə Seryoqa uzağa tüpürdü, siqaret kötüyünü də onun dalınca atdı.

-Necə yəni, nə? - Labutyanın ürəyinə nəsə damdı.

-Niyə getməliyəm ki? - oğlan güldü. - Getdim- gəldim, bəsdə. İş başa çatdı, dükanlar da bağlandı.

-Necə yəni bağlandı?

-Elə.

-Bu necə olur? Bəs evlənmək...qız ərə getməli idi, ya yox?

-Üş-üşşş! - deyə Seryoqa fit çaldı. - Axmağam-nəyəm, ondan o qədər ki...

-Heç yaxşı deyil...- Labutya etiraz eləmək istədi, amma Seryoqa onun sözünü kəsdi:

-Yaxşı deyil, yaxşı deyil! Elçi-zadsan, məyər?! O, bu yay məndən sonra üçüynən gəzib. Biriynən gəzmək ona da maraqlı deyil!

Labutya tamam büzüşdü, əlindəki bükmeni ora-bura fırlatdı, gözləri səyrirdi. Seryoqa ayağa durdu və tüfəngdən atmağa icazə istədi. Sakit meşə atəşə qəmli və ikiqat cavab verdi.

-Labutya! - Sergey gedərkən səsləndi, - sədr tapşırıb ki, sabah atları kəndə gətirəsən. Hamısını hökumətə təhvil verəcəklər!

-Atsız sən nədən? - deyə çoban onu çağırırdı. - Atsız, cavan oğlan, odunsuz qalarsan, sənənin maşınınla ota da gedə bilməzsən. Sən, Sergey, bu işlə zarafat eləmə!

-Nə zarafat? Dedilər ki, kəndə gətirəsən! - Seryoqa dedi və fışdırıq çala-çala getdi

Labutya bir az fikrə getdi, özünü itirdi, ətrafa baxdı. Vereyanın yumru və məhzun gözləri mehribancasına ona baxırdı, meşənin harasındasa qırğı çığıırırdı, yanmış komanın taxtaları közəirdi.

* * *

İki gündən sonra əmr gəldi ki, atları şəhərə gətirsinlər. Labutya, yuxulu kimi, kisələri otla doldurdu, Vereyanın belindən aşırı, özü də çıxıb oturdu. O biri uşaqlar da Anisa, Yevnux və Zoryayla eyni cür davrandılar, qalan atları isə yüyənlədilər.

Kənddən çıxanda, fermanın yanında bir neçə qadın dayanmışdı. Onlar ağlaya-ağlaya, öz baxışlarıyla atları döngəyə qədər ötürdülər.

Döngəni burulandan sonra Qaz-69 onlara çatdı, gölməçədən keçdi, atları palçığa batırdı və uzaqlaşdı. Seryoqanın dişlərini necə ağartdığını Labutya gördü, amma nə dediyini eşitmədi.

Axşama yaxın şəhərə çatdılar. Qəbuledici çıxıb getmək istəyirdi, amma atları təhvil almağa məcbur oldu. Labutya atları qaytarmağa işıq ucu görmədiyinə görə, mağazaya gedib, iki yüz əlli qramlıq araq aldı və geri qayıtmaq üçün bazar meydanında oturub Seryoqanı gözlədi.

Arağı içdi, iki xiyarı çörklə iştahsız yedi. Seryoqa hələ də şəhəri gəzir, sədrin tapşırıqlarını yerinə yetirirdi. Labutya yoldan ötən yük və minik avtomobillərinə baxa-baxa meşədəki örüş yerini xatırlayır və qulağına kişnərti səsi gəlirdi.

Birdən o, oturduğu yerdən sıçradı. Atları sırayla bazar meydanından aparırdılar. Vereya hamıdan qabaqda gedirdi, Dyaçok onun quyruğuna bağlanmışdı, arxasında Anisaydı, sonra Foka, Zorya, Yevnux, Quska gedirdi, Quskadan sonra Zeprem və Zamaşkaydı, lap axırda isə Malka. Hündürboy Yevnux dodaqlarını əsdirdi, Malka başını döndərüb Labutyanı tanıdı, astadan kişnədi və atların hamısı dayanıb çobana baxdı.

* * *

Labutya uşaqlarla birgə Seryoqanın maşınında evə gəldi, axşam yatdı, şəhər isə harasa yox oldu. Onun bütün sərvəti - kolxoz tüfəngi, yağmurluq, balta, torba daxmada qaldı, özü isə ilim-ilim itdi və bir daha görünmədi. Bəlkə o, təzədən veyil həyata qayıtmışdı, bəlkə də onu doğma vətəni - naməlum, uzaq Ustrika özünə çəkirdi.

Bobriş təpəliyi

Yol qupquruydu, qumlu olduğuna görə də isti. Bəzən düzənliyə çıxır, yumşaq və nəm olur, adamın ayaqlarını üşüdüdü. Yol, hiss edilmədən meşəyə girdi. Yəqin ki, ev sahibəsi də axşamlar öz evinə, bax belə daxil olur. Bizdə onları yekəpər adlandırırlar.

İsti və alaqaranlıq iyul meşəsi yatmağa hazırlaşdı. Meşə quşları bir-birinin ardınca susur, qaranlıqda bədheybət görünən küknarlar yerindən tərpənmirdi. Qətran bərkiyir və onun qoxusu hələ yerə düşməyən şəhin ətrinə qarışırdı.

Hər tərəf əsrarəngiz və mürgülü meşədən ibarət idi. O öz sakitliyi ilə bizim narahat qəlbimizə məlhəm olur, bizimlə mehriban davranırdı. Meşə geniş, tanış və yorucu deyildi. Ondən vətən və rahatlıq qoxusu gəlirdi: sənin qoca və müdrik anandan gələn doğma iy kimi...

Sakitlik, bəzən o qədər ürəkaçan və həyacancız olur ki, adam yaşamaq istəyir. Və bu, həmin xoşbəxt sakitlik idi. Hərçənd ki, bəzən ətrafdakı kəndlərdən naməlum, lakin insana xarakterik olan səslər gəlirdi. Bu, bizim ruhumuzun əsas melodiyasına daha bir çalar qatırdı. Ruhumuzun melodiyası isə ondan ibarət idi ki, bizim ətrafımızda və içimizdə fərəhli, xeyirxah, mürgülü meşə, iyul gecəsi yaşayırdı, çünki hər tərəf vətən idi.

Adətən böyük anlayışları tez-tez ifadə edəndə onlar heç nə qazanmırlar. On-da biz həmin sözlərdən istifadə etməyə ya utanırıq, ya da yeni ifadə formaları axtarıq. Adətən onlardan da bir şey çıxır. Çünki böyük anlayışların bizim sözlərimizə ehtiyacı yoxdu, onlar bizsiz də mövcuddurlar. Düzdü, bəzən yalançı müqəddəs ifadələr dağılır və özlərinə yeni adlar tələb edirlər. Mən bütün bunları hardasa gizlənmiş çəkçəki quşunun qığılısını eşidərkən düşünürdüm. Və birdən hələ görünməyən Bobriş təpəliyini hiss elədim. Onun yanından axan çayın da

enerjisini ötəri duydum. Yatmağa hazırlaşan meşənin güclə sezilən işığında balaca ev gördüm. Bobriş təpəliyində ağ eyvanlı ev. Mən çəpəri aşdım (o, meşədə otlaqları bir-birindən ayırmaq üçündür) və yolun yenə də sağa tərəf döndüyünü gördüm. Balaca bir cığır ondan ayrılır, şamların arasından keçir və evin yanındakı talada “ölürdü”. Alatoran olmasına baxmayaraq, taladakı otların arasında çiylək çiçəkləri ağarırdı. Uşaqılıq giləmeyvəm olan çiyləklər evin arxasında daha çox idi. Mən yerimnən tərpənmirdim, onun ulduza bənzər ağ çiçəklərini ayaqlamaqdan qorxurdum. Elə həmin an körpücüklərimin arasında bu ulduzcuqlara qarşı mərhəmət hissi oyandı və hardasa boğazıma tıxanıb qaldı, onda özümü sentimentallıqda yaxaladım. Belə hallarda siqaret çəkmək üstəyirsən. Və mən bir neçə qullaba zəhər dadan siqareti çəkib qurtardım. Siqaret kötüyünü bu cür bakirə otluğa atmaq nankorluq olardı, ona görə də onu kibrin qutusuna dürtüsdürdüm. Görünür, siqaretin odu tamam sönməmişdi və kibrin qutusu dərhal alışdı. Kükürd iyi Bobriş təpəliyində havanın necə təmiz və yüngül olduğunu mənə bir daha anlatdı.

Mən evin tikildiyi yargının üstünə qalxdım. Şam budaqlarının, söyüdlərin, ağcaqayın və quşarmudu ağaclarının yarpaqları arasından bu gecə vaxtı məndən aşağıda və aralıda axan çayı gördüm. O, təpəliyə çox uzaqlardan gəlir, özünün güclü və dinməz ləpələrilə ona toxunur, sağa burulur, sanki Bobriş təpəliylə oynayırdı. Üzbəüz sahil də təpəlik idi, amma Bobriş təpəliyi onların hamısının yeganə hakimidir. Orada qumlu sahil ağarır, bir az aralıda yaşıl yarpaqlı kolluqlar görünür, ara-bərədə isə şamlar və küknarlar boy verirdi. Sol tərəfdə qurumuş enli çay yatağı və meşənin əhatələdiyi çaylaq vardı. Çəkəkə quşu, məhz burada yaşayırdı. Xalq arasında deyildiyi kimi, bekarçılıqdan qığıldayırdı. Çaylaq işıqlı və sakit idi, dibində duman ağarır, kənarlarında isə ot çimləri qaralırdı.

Ev təpənin başında dayanıb, bütün bunlara sirli və mülayim baxışlarıyla nəzər salır, arxada isə küknarlar mürgüləyirdi.

* * *

Sən şən idin və bir-birinin ardınca doğan hisslərini cilovlaya bilmirdin. Biri bərkiməmiş, o biri doğulurdu, əvvəlkindən də güclü, bax beləcə səhərə kimi. Amma nədənsə Bobriş təpəliyindəki birinci gecəni qatmaqarışiq xatırlayıram. Eyvana qalxan pilləkanın altında qıfılın açarlarını tapdıq və həmin gecə sən işıqlı evinə girdik. Budaqlar sən pəncərələrinin lap yanında göyərir, yuxusuz çay axır, çəkəkə quşu isə yorulmadan qığıldayırdı. Hər şey sakit, ürəkaçan və sevimli idi.

-Salam, mənim doğma yurdum!

Sənin pıçıltıyla dediyin o sözləri mənim eşitdiyimi bilmədin. Sən də bilsəydin ki, mən bilirəm, mən də bilsəydim ki, sən bilirən, nə mənası, utanardım. Sənə ona görə minnətdaram ki, sən doğma torpaqla görüşün formal deyildi. O biri tərəfdən isə, doğma yurdla görüşmək təbii idi. Onu da bilirəm ki, təbiilik haqqında danışamğın özü də qeyri - təbiidi. Çünki danışdıqlarımız və söhbətlərimiz anlayışlarımıza uyğun deyildi və geridəqalmışlıq hər sətrdə məni haqlayırdı. Müqəddəslik haqqında danışanda dilimizin necə kasıb olduğunu anlayırsan. Radiotexnikada belə bir termin var: eşidilməzlik cığırı. Radioqəbuledicidə elə bir qurğu var ki, eşitmə tezliyini məhdudlaşdırır, diapazonu sıxır. İnsan üçün müqəddəs olan istənilən söhbətin də ölçmə vahidi yoxdu, ona görə də danışdıqlarımızı qayçılayır, qısaldır, nədən və niyə danışdığımızı bilmirik...

Biz şələ-şüləmizi - silah, durbun, ov və balıq ləvazimatımızı - yerə qoyduq. Qardaşın oğlunun arvadı Tonya bizə çörək, qənd və süd gətirdi, kerosin

lampasını yandırdı, onun sirli işığı hər tərəfi mübhəm və rahat elədi və harasa getmək həvəsimizi üstələdi. Tezliklə Tonya kənddəki evlərinə getdi, sənə əl damından odun gətirib sobanı qaladın. Və od-alov, sanki Bobriş təpəsindəki evə öz ruhunu yaydı. Görünür, adam soyumuş ocağa görə vətəndən uzaqlaşır. Yadımdadır ki, anam kənddən şəhərə getməyə məcbur olandan sonra, evimizdəki sobanın soyuqluğu mənə necə ağır və dəhşətli gəlirdi. İlk vətənimiz olan kəndlərdəki ocaqlar gözlərimizin qarşısında bax beləcə sönür...

Biz doğma yerləri tərk edib, başqa diyarlarla tanışlıqda günah ediriksə də, daim geri qayıdırıq. Çünki bu, balaca vətənsiz yaşamaq mümkün deyil. Vətən durduqca insan da xoşbəxtdir..

Hələki, bizim Bobriş təpəliyimiz var, deməli vətənimiz var. Bu sözü xırda hərflərlə yazmaqdan utanmamalıyıq. Axı bizimçün böyük vətən Bobriş təpəliyindən başlayır. Bəli, insan o zaman xoşbəxtdir ki, onun vətəni var. O, bizimlə nə qədər sərt və amansız davransa da, vətən vətəndir, ondan imtina edə bilməzsən.

Soba elə qızıdır ki! Ağcaqanadlar kədərli vızıltılarıyla bizim meşədə yatdığımızdan xəbər verirlər. Hər ikimiz istini sevirik və sən dəqiqəbaşı ocağa odun atırsan, pəncərədən o tərəfdə isə yay gecəsi, zaman axır. Hazırda o zaman sənin çayınla assosasiya olunur, heç zaman dayanmır. Bizim geridönməz anlarımız çayın axıb gedən suları kimidi. Su da zaman kimi heç zaman geri qayıtmır.

* * *

Səhər yatıb qaldım və günəşin çıxmasını görə bilmədim. Sən yoxuydun. Mən durbini götürdüm, eyvanda durub dumanlanan çaya baxdım və sənin tilovunu və onun üzgəcini gördüm. Su üzgəci o tərəf-bu tərəfə atırdı, sən təxminən yarım kilometr o tərəfdə balıq tuturdun. Səhər qurtarmaq bilmir, külək şamın budaqlarından indi-indi baş qaldırırdı. Günəslə ittifaqa girən şəh qurumaqdaydı və meşədə cürbəcür rənglər yaradırdı. Ətrafdakı quşlar heç kimə məhəl qoymadan fərəhlə ötürdülər. Evin lap arxasında qaratoyuqlar oxuyur, arıquşları cığıldəyir, çayın üstündə cüllütlər fit çalırıdılar. Hardasa, lap uzaqlarda ququ quşunun aydın səsi eşidilirdi. Onun səsi həm qəmgin, həm də dupduruydu, ürək döyüntüsüylə həmahəng idi. Xalq arasında bunu havayı yerə yetim və dul səs adlandırmırlar, çünki qadın üçün dul qalmaq elə yetim qalmaq kimi bir şeydi. Biz kişilər isə üstəlik gerçəkliyi ideallaşdırırıq, ququ quşunun səsidəki kədəri eşitmək istəyirik, amma unuduruq ki, ququ quşu öz yumurtasını başqa quşların yuvasına qoyur.

Bobriş təpəsi nəğmədən ibarət idi. Mən burda, hətta bülbül səsi də eşitdim, o, bir-iki ağzı ötdü və mahnıya keçdi. Amma buranın bülbülü, sanki utancağıydı, o birilərindən daha şən olmağa çəkinirdi, ona görə də səsini tez kəsdi, hərçənd qaratoyuqlar və arıquşları dayanmaq bilmirdilər.

Quş armudunun budaqlarından tuta-tuta, üzümü qoruya-qoruya, yuyunmaq üçün sərt və tikanlı cığırla aşağı düşdüm və qərribə bir şey gördüm. Qarışqalar dar cığırla suya tərəf enir və təzədən geri qayıdırıdılar. Bu, qarışqaların su içən vaxtıydı. Bu, xırda zəhmətkeşlər, bir cərgəyə düzülür, bəzən bir-birini basa-basa keçir, tələsir, suya axışırdılar, başqa bir dəstə isə eyni yolla su içməkdən qayıdırdı. Onlara adamın yazığı gəlirdi, çünki bir-birilərinə oxşamaqla bərabər, həm də eyni fəhmlə hərəkət edirdilər. Sentimentallığım azmış kimi, özümü filosofluqda da yaxaladım.

Elə bu zaman bülbül oxumağa başladı, mən ürək açıqlığıyla qarışqaları unutdum, tilovların yanına qaçıb, onların qursaqlarını boşaltdım...

Biz yaşıl və sakit sahilə vurnuxuruq, qumluqda irigövdəli, ətli quzuqulağı boy verir, onlardan bir saplaq üzürəm, ağzıma atıb gəvələyirəm, turş və sulu

turşəng dişləri diş məcunundan da yaxşı təmizləyir, bundan sonra adamın dili də açılır. Biz balıq tuturuq, sanki özümüz deylik, buxarlanmış, əbədi təbiətlə qovuşmuşuq. Özünü unudanda çayla da, kol-kosla da, səma, külək, quşla da qovuşursan. Bəlkə, ovun və balıq tutmağın sirri də elə bundadır. Tilovun üzgəcinə baxdıqca ömrün ötəri olmasını, onun mütləq sonluqla bitcəyini unudursan. Dünya, uşaqlıqda olduğu kimi, yenidən bütövləşir, harmoniyalaşır. Çünki uşaq vaxtı ömrün sonu barədə fikirlər adamı incitmir. Üzgəc beynimizdəki mexanizmə ilişib qalır, onun gedişatını ləngidir, bizi daim güdən ölüm, məkan və zaman barədə anlayışları arxa plana keçirir. Çay özünün yumşaq tellərini ləpələndirir, sürətli cüllütlər, sanki sahillər arasına məkanı kəsib keçirlər. Məşənin harasındasa, onun mübhəm sakitliyində inək zıncırovunun səsi gəlir. Birdən fikir verirəm ki, üzgəz bayaqdan tərpənmir, balıq da döymür, deməli, tilovları yığışdırmaq lazımdır...

Hər şey əvvəlki təkli olur. Sənsə balıq yemi əlində yorulmadan bir aradan o biri araya keçirsən, balıq olan yeri axtarırsan və hər dəfə də uğur qazanacağına ümid edirsən. Kolluqların hamısı səni aldadır və sən balığın niyə olmadığını hündürdən deyirsən. Sən xarius balığı tutmaq istəyirsən. Mən bu alicənab balığı heç zaman görməmişəm, amma o, bir dəfə də olsun qarmağı qımıldatmayıb, onda sən məni cüllüt yuvalarına baxmağa aparırsan.

Quş təlaşla yuvasından pırladı və biz üç müdafiəsiz yumurtaya böyük həvəslə tamaşa elədik və bundan sonra təpəliyə qalxdıq.

Sən öz hövsələnin hesabına uxa bişirmək üçün nəsə tuta bilmişdin, mənə səhər yatıb qalmışdım. Görünür, insanlara həvəs və cəsarət lazım olduğu kimi, hövsələ də gərəkdir, yoxsa ki, nə uxa, nə də sıyıq bişirə bilərsən, hər şey hövsələdən asılıdır.

Köhnə əlcəkdəki yem qalığını torpaq olan badyaya tökə-tökə deyirsən ki, soxulcanlar aylarla bağlı yerdə yaşaya bilərlər, yetər ki, hərdən torpağa bir-iki damcı süd, ya da açıq rəngli çay tökəsən. "Nə olar, çayla süd kübarlara xasdır. Bunin zamanındakı balaca ağaların və şimal kəndlilərinin içkisidir" - nədənsə düşünürəm, sənə məni bir az o tərəfə - ağacdələnin işinə baxmaq üçün dartırsan,

-Bilirən, ağacdələnin peşə xəstəliyi nədir?

Əlbəttə, mən bilmirdim. Bilmirdim ki, ağacdələnin peşə xəstəliyi beyin silkələnməsidir... Məktəblilər kimi, sən böyük şövqlə ağacdələnin dəhlizin qalın divarında açdığı dəliyi göstərirsən. Nə qədər döyəcləməlisən, nə qədər inadkar olmalısan ki, divarda belə dəşik açasan! Ən maraqlısı oydu ki, ağacdələnin pəncərənin lap yanında dəşik açmışdı. İçəridə nə olduğunu bilmək üçün pəncərədən içəri girmək əvəzinə, ağacdələnin öz pəncərəsini açmışdı. Mən də o quş kimi, axmaq müqayisələrimdən qalmırdım. Ağacdələnin bu işləklərini görəndə yeniyetmələrin öz qururlarından əl çəkməmələrinin, ata-babalarının sözlərinə əməl etməmələrinin səbəblərini anlamağa başlayıram. Uluların təcrübəsi qururlu gəncləri təmin etmir və onlar əvvəlki kəşfləri təzədən kəşf etmək istəyir, özləri üçün yeni pəncərə açırlar. Təptəzə divarda yeni pəncərə açmaq üçün onların bəzilərində güc qalır. Divarların isə sonu yoxdu, həyat da qıسادı, Bobriş təpəliyində bitən itburnular kimi.

***...Kaş ki, gənclik biləydi,
Kaş, qocalıq bacaraydı...***

Dik durmaq və əyilməmək - bunları səndən öyrənirəm. Nə qədər ki, sən varsan, yaşamaq mənə asandır. Bəs sən? Sən kimdən öyrənirsən, sənəni dayaq kimi kimdi? Bilirəm ki, yalnız güclü adamlar vicdanlı ola bilərlər. Amma güc də heç nədən yaranmır, o da nədənsə doğur. Mənə nə var, mənə yaşamaq asandır, mən nümunəni səndən götürürəm. Sənəni ki, belə canlı dayaq yoxdu. Sənəni yaşama-

ğının necə çətin olduğunu da bilirəm. Mənim utancaqlığım kəndçiliyimdən irəli gəlir, əl-qolumu bağlayır. Bəlkə də mən sənin gözlərində açıq adam olmamışam və o gözlərdə tələşin hərdən yarandığını da görməmişəm. Amma mən nə edə bilirdim və bu cür hallarda nə etmək lazımdır? Ən yaxşısı odur ki, tufəngi götürüb əkiləsən.

* * *

Çox zaman xoşbəxtliyi axtardığın yerdə tapmırsan. O yaranır və biz onu görmürük, yalnız sonralar bizə çatır ki, xoşbəxtlik deyilən nəsnə bu imiş. Min llik xoşbəxtlik axtarışından, müharibədən, əzab-əziyyətdən sonra insan bir şeyi başa düşüb: ən böyük xoşbəxtlik meşədəki azadlıqdı, yorulandan sonra dincəlməkdi, bir tikə çörəkdi, qətran qoxusudu və doğma torpağa düşən qozaların səsi. Qarabağır quşlarının səsi, alatoranlıqdakı evlərin işıqları, zülməti dağıdan tonqallar, konservə qutularındakı şam budaqları, çiylək çiçəyi, minlərlə bu kimi şeylər məni bəxtiyar edir.

Amma onu da fikirləşirəm ki, insanlar şəhər işıqlarını görməli, caz səsinə eşitməlidirlər.

Adamlar telefon səslərindən bezməsələr, qarabağır quşlarının fitini, paytaxt mimozalarını doyunca yeməsələr, şam ağacının dibçəkdəki budaqlarını, "TU" təyyarələrində istədikləri qədər uçmasalar, meşə cığırırlarında gəzintinin gözəlliyini anlamazlar...

Bəlkə sən yerlilərin bizə ona görə ehtiyatla yaşırırlar ki, bizim hər iksindən bəhrələnməyə imkanımız var?

Kimsə eyvanın yanındakı şam ağacını kəsmişdi. Sən onların qanmazlığından əzab çəkirdin. Mən səni elə başa düşürəm ki, hətta İvan Qlinyani barədə nağılı xatırlayıram. Bu nağıl da o birilərinə oxşayır və təxminən belədi: Biri vardı, biri yoxdu, bir qoca və bir qarı vardı. Qarı qocaya deyir ki, gəlsənə, gildən bir oğlan uşağı düzəldək, züryətimiz yoxdu. Qoca da razılaşıb, düzəldək deyir. Qarı gildən oğlan düzəldir, İvan Qlinyanini, yəni Gil İvanı. İvan taxtdan düşür, birinci qarını yeyir, sonra qocanı. Daxmadan çıxır, görür ki, kişilər əllərində dəryaz biçindən gəlirlər. İvan onların da hamısını aşırıdır. Gethaget, meşədə ayıya rast gəlir, istəyir onu da udsun, amma ayı ona güc gəlir, qarnını cırır, qarı, qoca və dəryazlı kişilər azadlığa çıxır. Kişilər də başlayırlar ayını döyüb öldürməyə...

Sən məndən də yaxşı bilirsən ki, meşədə cumcalağını çıxardan yağışdan inciməyin yeri qoxdu. O da çoxdan məlumdur ki, incitməkdənsə, incisən yaxşıdır... Alicənablıqla özünümüdafiənin fərqi nədən biləsən, kimi bağışlayasan? Çox zaman alicənablığı bağışlamırlar. Ayını öldürən o biçinçilər kimi. Səndən xahiş eləməmişdik ki, bizi Gil İvanın qarnından çıxarasan, başqasının işinə burnunu soxasan. Bəlkə, onun qarnında bizə yaxşıydı. İndi ayırd elə görüm, ayı müsbət qəhrəmandı, ya yox?

Əlbəttə, mən inanmıram ki, adamların hamısı o biçinçilər kimi düşünür. Amma müsbət qəhrəmanların elədikləri bəzən adamların əleyhinə işləyir və onlar özləri həlak olurlar. Yazıcıların da kişiliyi çatmır ki, qəhrəmanlarını axıra kimi aparsınlar və onlar qəhrəmanlarını ən yüksək zirvəyə çatanda özldürürlər, yeni igidlərə yol açırlar.

Qəhrəman, qəhrəman, qəhrəman... Tez-tez, özü də dəhşətlə fikirləşirəm ki, kişilik qalın və heysiyyətsiz gön altında yaşayır, güc isə yaxşılıq yox, nüvə silahı kimi pisliklər yaradır, o isə partlamaqdan başqa heç nəyə yaramır. Bəlkə xeyirxah güc elə möhtəşəmlik deməkdi və qəddarlıqla əlaqəsi yoxdu? Bəlkə kişilik kimidi və nəyisə zorlamaq deyil? Bunlara inanmasan, yaşaya bilməzsən. Adam bir yerdə dayanmırsa, daim hərəkət edirsə, ayaqları mütləq kobudlaşır. Hətta ən zərif ayaqlar da bircə yay bu meşələrdə gəzsə, kobudlaşar, quş balasını

tapdasa da, hiss eləməz. Ona görə də bəzən yenilik uğrunda mübarizə üçün keçmişə dağıtmaq kifayətlənirik. Çünki dağıtmaq üçün çox ağıl lazım deyil. Çoxlarımız elə düşünür ki, keçmişə məhv etməklə tarixdə qalacaq. Amma heç bir sahib yenisini tikmədən köhnə daxmasını sökmez. O axmaqdırsa, bu, başqa məsələ. Çünki qarışıqlar da yeni yuva tikəndən sonra köhnəni tərk edirlər, yoxsa yağışdan qoruna bilməzlər...

Mən bu iynəli fikirləri sənə meşəyə basdırdım. Meşədə ayaqyalın gəzə-gəzə, qozaları təklikləyə-təklikləyə, çiyləklərin boy atmasına baxa-baxa. Ququ quşları quququldayır, çaysa evimizin altından axırdı. Təəssüf ki, bu altı gündə bir dəfə də olsun çimmədik. Çay bizi gözləyir, su təkliyin yanından axır və zaman kimi bir daha geri dönməyəcəkdi.

* * *

Bir dəfə mən zaman hissini itirdim. Zaman, sanki dayandı və yox oldu. Mənim indiyə kimi yaşadığım ardıcılığı itirdi, hər şey cəmləşdi və bir nöqtəyə yığıldı. Gələcək də yoxuydu, yalnız indi var idi və bu indilik adamı xoşbəxt edirdi. Zaman yoxdu. Əbədlilik də yoxdu: nə bizdən əvvəlki, nə də sonrakı. Olan nə varsa, odu, yalnız zamanın sıfır ölçüsü var. İndi Bobriş təkliyindən kənarda, mən yalnız kosmik boşluqla müqayisə oluna biləcək vəziyyəti xatırlayıram: nə şimal, nə cənub, nə şərq, nə qərb, nə aşağı, nə də yuxarı var. İzah olunmaz qərribə vəziyyət. Mən Bobriş təkliyini əhatələyən hər şeyə, içdən nəzər yetirirdim. Mənə elə gəlirdi ki, rəngləri və ölçüləri eşidir, səs və qoxunu görürdüm, halbuki özümün “mən”i də yoxa çıxmışdı. Bəlkə, bu vəziyyət Tolstoyu oxumağımla bağlıydı. Bu qoca, sanki indi başımın üstündə dayanıb, onun ruhu mənim ruhumdur, o mən hiss etdiyim kimi, daha doğrusu, mən onun hiss etdiyi kimi düşünürəm. Başqa cür desək, o diriydi, “Kazaklar”ı və “Ailə xoşbəxtliyi” povestlərini oxuyana qədər içimdə yaşayırdı və o yaşadığına görə zaman hissini də itirirdi. Bəlkə də, bu vəziyyət gerçək, natural təbiiyə bağlıydı və o təbiətin heç nə vecinə deyildi, bəlkə də, sənə yatmağınla əlaqəliydə, çünki mən sənə heç zaman yatılı görməmişdim.

Qarabağ quşu evin arxasında ötür, ağcaqanadlar qəmgin-qəmgin vızılda-yır, gün vurmuş yarpaqların iyi ətrafa yayılır, pəncərələrdən ağacların budaqları sallanır və günün nə vaxt olduğunu anlama bilmirsən. Mən meşənin dərinliklərinə getdim, sənə mane olmaq istəmədim, çünki dostluq o demək deyil ki, mane olasan. Tək yaşamağa başladım, çünki sənə aşırı qayğıkeşliyin bəzən mənə əzab verirdi. Mən rahat dostluğun tərəfindəydim. Axı əsl dostlar stol arxasında tanınmırlar. Amma sən ziddiyyətli sən. Qonaqların həddən artıq çox olmasına deyirdin, amma onların gəlməsinə sevinirdin. Qonaqlar yaxşı vurmaq üçün uxanı bəhanə edirdilər. Bir dəfə, həmin qonaqlıqdan sonra, - beş, on beş, iyirmi beş, - dumanlı başla sənə qulaq asanda, böyrümdən sancı tutanda qəfil ayıldım. Sənə səsinə elə hüzn, elə kədər vardı ki...Sən bu yaxınlarda ölənlərin haqqında danışır və ağlayırdın. Mənim ürəyim ona görə sıxıldı ki, sənə göz yaşların özünü boşaltmaq üçün deyildi, çünki heç nəyi geri qaytarmağın mümkün olmadığını yaxşı anlayırdın. Dərdi təsəlliylə qucaqlaya bilməzsən. Əlbəttə, öləndə də kişi kimi ölməlisən, amma, görünür, yaşamaq üçün ondan da böyük dəyanət lazımdır, çünki bəzən ölmək o cür yaşamaqdan yaxşıdır. Yadımdadır ki, mən sənə eyhamla dedim: hamı öləcək, hətta dünyada olmayanlar da, dünyaya gəlməyənlər də, amma bu sözlər sənə ovutmadı. Və həmin gecə Bobriş təkliyində iztirab yaşandı. Səhər açılanda mən çayın qırağından getdim, qoca şam ağacının altında, yarağın qırağında uzandım və tutqunlaşan səməyə baxdım. Nədənə günəş canımı qızdırmırdı. Ayağa durdum, çır-çır yığdım və ocaq qaladım. Ocaq da mənə qızdırmadı, eləcə qarşdı. Mən

yanıb qurtarmış odunun külünə baxır, meşənin təlaşla susmaqda olan səsinə qulaq asır və hər şeyin sürüşkən mahiyyəti barədə düşünürdüm. İndi mən təzədən zamanı hiss elədim. Ocaq sönrür, zaman bir tərəfə axır və heç nə onu dayandıra bilmirdi: nə ququ quşunun səsi, nə də mübhəm şeylərə baş vurmaq istəyən ürəyin döyüntüsü. Hardasa, qərb tərəfdə tufan hiss olunur, ildırım guruldayır və yavaş-yavaş Bobriş təpəsinə yaxınlaşır. Tufan daha da yaxınlaşır, torpaq onun bədheybət səsinə udur, mənə qəzəbdən ağarmış alov dilimlərinə baxıram. Təbiətdən yana məyusluq, qəmginlik, adamlara və özümə mərhəmət hissi boğazıma tıxanır və nə edəcəyimi bilmirəm.

Günəş batır, külək isə güclənirdi. Mən yavaş-yavaş tufandan aralandım, cavan küknar ağacını ötüb keçdim və əyri-üyrü şam ağacının yanına çıxdım. Bu nadir, cavan şam ağacının üstündə nə bir yarpaq, nə də bir iynə vardı. Ayaqlarımın altında qalan mamır xırıldaırdı. İndi meşə yad və biganəydi, hər yerdə tufan at oynadırdı, amma onun gurultusu mənə cəfəng və mənasız gəlirdi. Bütün bunlar nəyə gərəkdi axı!? Niyə və nəyə görə?

Mən evə girəndə sən küknar ağacından düzəldilmiş stolun arxasında oturmuşdun. Sən dönüb baxdın, baxışlarında aydın sezilən rahatlıq vardı. Soruşdun ki, ayaqlarım islanmayıb ki? Səsində də bir səmimilik duyulurdu, sadəydi, onda müdriklik, istilik və sanki mənim filosofluğama bir mərhəmət vardı. Elə bil bunu bilirdin, axı bir zamanlar sən də o azara tutulmuşdun və indi mənim öhdəmə buraxırdın, sanki mənim hələ bilmədiyim daha böyük mətləblərdən xəbərdarıydın. Amma həyatı əvvəlki kimi dərk etmək hissi mənə yavaş-yavaş qayıdırdı, gülməli də oydu ki, həmin hissini geri qayıtmasına acıqlanırdım. Eyvana çıxıb pilləkəndə oturdum. Evin hər tərəfində ildırım şaqqıldaırdı. Külək yağışı hara gəlmişdi çırpırdı. Birdən dolu yağmağa başladı, sanki qış havasıydı. Dolular damı döyəcləyir, yerdə atılıb-düşür və yavaş-yavaş əriyirdi, sonra torpaq da, meşə də doluyla bir oldu. Bir dəfə isə lap yaxında şaqqıldaıdı, şimşək çaxdı və bu, sanki mənim olan-qalan refleksimi də çıxarıb atdı...

Doğulmusansa, demək yaşamalısən, ona görə də niyə doğulduğunu soruşma, eləcə yaşa... Başqa heç nə. Dəcəllik və utancaqlıq hissiylə siqaret yandırdım. İndi mən uşaqlıqda olduğu kimi, şalvarımı çırmalayıb, yağışın altında ayaqyalın oynamaq istəyirdim.

Tufan bizim damın üstündə yavaşlayır, qismən uzağa gedir, qismən də avazıyır. Yağış isə hələ uzun müddət Bobriş təpəliyini döyəclədi. Evdə isti və sakitlik idi, şimşəyin işığı hərdən pəncərəyə düşürdü. Yaş ot ətri gəlirdi. İldırım hələ haralardasa şaqqıldaıdır və getdikcə azalırdı. Bu səslərin arasında "Spidola"da həzin mahnı çalınır, damdan düşən yağışın son damcılarının səsi gəlirdi. Musiqi də bu damcılara uyğunuydu, deyəsən Şopenin mazurkalarından idi. Həyatın sakit xoşbəxtliyi, tufandan sonrakı yorğunluq, dünyanın rəvan və rahat qavranılması çalınan havada birləşmişdi. Evdə səslənən bu gözəl musiqidən, sən səsindəki güvənləkdən, dostluq və kişiliyindən idi ki, adam bu anlaşılmaz dünyada insanlar və zaman üçün yenə də nəşə yaratmaq istəyirdi...

* * *

Biz meşə cığırıyla gedərkən Bobriş təpəliyindəki şamlar uğuldayırdı. Çay parıldaıdır, ququ quşu susurdu. Meşədən dərdiyimiz göy çiçəklər, şam budaqları və Tolstoyun birinci cildi pəncərədə qalmışdı. İndi, yəqin ki, orda sakitlikdi, qar yağır, çay buz bağlayır, dibçəkədkəki çiçəklər də çoxdan quruyub, soyumuş sobada isə yel vıyıldaıdır. Ev yazı gözləyir, amma onu görməyəcək. Gec də olsa, sənə sağ ol deyirəm: dostluğa görə, kənddəki son evimizə görə. Görünür, belə də olmalıymış, biz ora qayıtmalı deyilmişik və görünür, qayıtmaz zamanın hökmü beləymiş...

Sıravı Lavruxin

Yevgeni Nosova həsr olunur

Gecəni yaran qatar dəqiqəbaşı dartınır və sanki narahat cəbhə məkanında sakit yer axtarırdı. O, huşsuz yaralı kimi, gah dayanır, gah qıc olmuş kimi səksənir, gah da düzəlirdi. Belə olanda təkərlərin yayları və vaqonların qarmaqları taqqıldayırdı. Poladla çuqunun taqqıltısı gah sağda, gah solda eşidilir, axırda isə geridə qalırdı. Sıravı Lavruxunun yatdığı "buzovxana" (budkaya oxşayan vaqonu belə adlandırırdılar) çadırının altında nəsə ara vermədən danqıldayırdı. Bu danqıltı yatmış əsgərin yuxusuna kabus kimi girirdi.

Səhərə yaxın dəmiryolçular yerdəyişmələrdən yorulmuşdular. Qatar dayanmışdı. Sakitlik əsgərlərin yuxusuna şirinlik qatırdı. Lavruxinin də yuxusu normallaşmışdı. Kabus yoxa çıxmış, onun yerini isə ürəkaçan alabəzək yuxular tutmuşdu. Budur, Lavruxin çəhrayı yoncalıqda Sibir cinsindən olan bir cüt qıllı atı yedəyində aparır. Onlardan biri çal, biri isə kəhərdi. O, harasa tələsir, amma xırmanın yanında duruxur və atları xırmana salmaq istəyir, güya, hava həyəcanı veriblər. Amma heç bir təyyarə görünmədi və Lavruxunun 54 millimetrik toplarını çəkən atlar qonşu kənddən olan bir yığın biçinçiyə əvəz olundu. "Özgələrin arasında mənim nə işim var?" - deyə Lavruxin yuxuda təəccüblənir. O, tanış kişidən bu barədə soruşmaq istəyir, amma həmin adam qəfildən starşına⁸ Nadbayloya çevrilir. "Nə yaman tərs adamsan ə, Balyabines⁹!" - starşına geri dönür və hökmlə deyir. Xarkovdan olan starşına Lavruxinin kənddəki ləqəbini hardan bilir? Bu məlumatları ona kim verə bilərdi? Starşına çoxdan ölüb axı, onu hələ qışda əldən-ələ keçən balaca bir kəndin yanında basdırıblar.

Kabus kimi, amma tam aydın olan inciklik yuxuda olan Lavruxindən yapışib əl çəkmir. Bu incikliklə bərabər, yaxınlarından kiminsə orada olduğunu sevinc və fərəhlə duyur: ya arvadı Duniyadı, ya anasa Ustinya, ya da oğlu Mişka. Bəlkə də hər üçü. Onlar çəhrayı yoncalıqda dayanıblar, quraqlıq olduğuna görə yoncalığı da biçmək lazımdı. Doğma adamların yaxınlığı və yoncanı biçməyin vacibliyi o qədər gerçək idi ki... Lavruxin ailəsinə doyunca baxmaq, onları bir-bir bağrına basmaq üçün bu gözəl yuxunun ömrünü uzatmağa çalışırdı... Nadbayloya çevrilmiş kişi Lavruxinə şineli necə bürmələməyi öyrədirdi. Yoncalıq da yoxa çıxmışdı. Lavruxin yuxuda ağladı. Nadbaylo onu nəinki ləqəbiylə çağırırdı, həm də çiynindən, daha doğrusu, şinelindən tutub silkələdi.

-Oyan, Lavruxin, bəsdə qulaqlarını keyitdin!

-Nə? Nə olub? -deyə Qızıl Ordunun əsgəri key-key gözlərini açdı.

Dörd qrupdan ibarət batareya¹⁰ tamam oyanmışdı. Vaqondakıların hamısı hərəkətə gəlmişdi. Yuxulu əsgərlər çoxdan gözlədikləri poçtalyonu dövrəyə alıb dartışdırırdılar. O, indi batareyaçılar üçün göydən enmiş mələk kimi ydi. Yazıq onlardan qorunmaq üçün nə edəcəyini bilmədi və Lavruxinin arxasında gizləndi və dedi:

-Deyirlər, oynat, oynat da, yoxsa dala qaytaracam!

Yuxulu Lavruxin, nəhayət, işin nə yerdə olduğunu anladı, cəld yerindən sıçrayıb oynamağa başladı. O, vaqonun döşəməsində ayaqlarını gülməli atırdı. Sağ ayağındakı dolama sürüşüb topuğuna düşdü, üzündə uşaq təbəssümü yarandı. Yuxulu batareyaçılar Lavruxini dövrəyə alıb, oynamağına güldürdülər. Poçtalyon əsgər məktubunu arxasında gizlətməmişdi, vermək istəmirdi, bu o

demək idi ki, pis oynayırısan. Lavruxin rəqs edə-edə poçtalyonun qolundan tutmaq istəyirdi və nəhayət, buna nail oldu, məktubu dartıb aldı.

-Hündürdən oxu, hündürdən! Ay sənin... ha!... - deyə ryazanlı yefreytor qışqırdı.

Yerdən başqa şən atmacalar da səsləndi:

-Buna oynamaq deyirlər?!

-Rəqs deyil e, xalturadı. Ay sənin... - bu dəfə yefreytor gülməkdən qəşş edir. - Yoldaş serjant belə oyuna görə onu növbədənəkar növbəyə göndərmək lazımdı.

-Nədi, Dmitri Mixayloviç, - deyə indicə yuxudan duran serjant dedi. - Uşaqlar belə istiyir. Yüksəkdən oxu, utanma...

Serjant bir az o tərəfdə çəkmələrini geyinən kapitana baxdı. Amma batareyə komandiri üzünün ifadəsiylə anlatdı ki, onun dediklərini bəynmir.

Lavruxin nəinki yüksəkdən, heç öz ürəyində də oxuya bilməzdi. Birincisi, gözləri yaşarmışdı, ikincisi, hava hələ tam işıqlanmamışdı. Vaqonu işıqlandırmaq üçün avqust günəşi hardasa, dəmir-beton damların arxasından qalxmağa hazırlaşdı. Yefreytor qənimət alışqanı yandırdı. Lavruxin əlləri əsə-əsə, hərbi senzuranın möhürü vurulmuş üçkünc zərfi çevirdi. Yox, əsgər öz sevincini başqaları ilə bölüşməyə hazır deyildi, hərçənd, bu sevinc sonsuzuydu. Bəlkə, sonra yüksəkdən oxuyar, indi isə...bu sevinc yalnız ona məxsus idi! İmkan verin, sən allah!...

Sırası Lavruxun, bəzi məqamları hesaba almasaq, gecə-gündüz evi düşünürdü. Hamı kimi o da fasilələrlə yatırdı. Bəzən fikirləri kabusə çevrilir, bəzən də bu səhərki kimi apaydın yuxular görürdü. Oyanan kimi, yenə də evləri və ailəsi gözünün qabağına gəlirdi. Həmişə belə olmuşdu: həm kontuziyaya qədər, həm də ondan sonra. O, cəbhəyə gedəndə arvadı Dunya üçüncü uşağa hamiləydi. Görən oğlan doğub, yoxsa qız? Nə ad qoyublar? Məktubsuz hardan bilsin. Məktubun gəlməməsinin səbəbini təkcə Stalin bilir. Ola bilsin, bir də Jukov...Bütün qışı döyüşlərdə tiyanda bişən kimi olublar, özü də fasiləsiz. Yay və yazı da müxtlif yerlərdə mövqə tutblar, nə səhra poçtu, nə zad! Dmitri Mixayloviç ikicanlı arvadını, anası Ustinyanı, ciyərparaları Mişka və Mankanı düşünürdü...

Sırası Lavruxin əvvəlcə 29-cu ordunun piyada qoşunlarında xidmət edirdi. Müqəəds Filipp ayında¹¹ nemeslər tam azğınlaşdılar, fon Bok öz tankları ilə Sovet Ordusunun müdafiəsini yardı. Kalinin cəbhəsinə Lavruxinin yerlisi general - polkivnik Konev rəhbərlik edirdi. Lavruxin onu bircə dəfə, o da ki, uzaqdan görmüşdü. İvan Stepanoviç enli kürək kişiydi, bu, aralıdan da görünürdü.

Əvvəllər yerlilərin sayı çoxuydu, hətta öz rayonlarından da vardı. Konevin öz voloqdalılarına yazdığı gəlmirdi, döyüşün ən qızğın yerinə atırdı, özü də belə deyirdi: "Fon Bok böyrünü bizə çevirib. Tapşırıq da sadədir: Boku böyürdən də vur, quyruqdan da"¹².

Quyruqdan vurmaq onlara baha başa gəldi. Starisa altındakı hücumda bölük tamam qırıldı. Yüksəkliyi heç cür ala bilmirdilər. Xaçaçuran¹³ zamanı yanında bomba partladı... Qulaqları tutulmuş Lavruxini sanitar batalyonuna göndərdilər. Dərmandan imtina elədi. Nahaq. Qulaqlarında uğultu da az olardı. Bundan sonra Mitka özününkülərin mərmisinə tuş gəldi. Lavruxun möhkəm silkələndi. Özümüzünküləri də düz-əməlli vura bilmirik... Düz beş dəfə kəndə hücum elədilər. Kənd də ki, nə kənd, qoz boyda. On ev ola-olmaya, xırda təpəliyin yamacına səpələnib. Onlar da çoxdan yanıb kül olub. O kəndi komissar "dalda çiban" adlandırır. Təpəyə toyuğun da gülməyi tutar! Ağ qarın üstündə şinelli-minelli yeriyirlər. Nemes də mərmidən döşüyür. Özünü gizlətmək üçün qara uyğun ağ paltar da yoxdu. Yamac pulemyot və o biri silahlardan atılan güllələrdən deşik-deşikdi. İlk hücumdaca bölüyün yarısı həlak oldu. Həmin döyüş-

də starşına Nadbaylo da üzü üstə qarın üstünə düşdü. Üç yüz metrə qədər bir yerdə qaçmışdılar ki, yazığa güllə dəydi. Ölümü rahat oldu, bir söz də deməyə macal tapmadı! Əsgərlər bir-birinin ardınca qara batır, əbədi uyuyurdular. Üçüncü hücumda T-28 işə düşdü. Dördüncüdə bizim toplar atmağa başladı. Müharibə allahı nemeslərin pulemyot yuvalarını məhv elədi. Toplar o yuvaları hücum edənlərin lap burnunun ucunda partladır. Elə həmin vaxt da sırası Lavruxin dombalaqlandı. Allahnan nə işin, özünü qoru... Başqa bir səngərdə yenidən nemeslərin atəsinə tuş gəldi. Səngər elə də pis deyildi, amma orada oturmağa da hazırlaşmırdılar, hücum planlaşdırırdılar. Hər tərəf od tutub yanırdı, cəhənnəmin lap özüydü. Dili tutulmuş, kər və kor olmuş Lavruxin donmuş kolxoz torpağının altında qaldı. Onu burdan çıxaranın, üreynin şaxtada dayanmasına imkan verməyən kim olduğunu da bilmədi. Onu kötük kimi gətirib sanitariya batalyonuna atdılar. Deyirdilər ki, onu hansısa qızçıq dartıb çıxardıb. Sonra qızı hardan tapaydı? Bəlkə, onun özü də həlak olub... Nemes Lavruxini öz hesabına dəfn etmək istəyirmiş, sağ olsun şəfqət bacısını ki, buna imkan verməyib. Demək artıqdı. Gören, indi o qız hardadı? Belə pəzəvəngi o qalınlıqda qarın üstüylə sürümək sizə zarafət gəlməsin. Bu dəfə də hospitalı keçinməsi oldu. Bayırda otuz beş-qırx dərəcə şaxta vardı. O zaman Moskva ətrafında çox uşaq qırıldı. Həmin o balbiyələr (pəltəklər) Moskvanı qorudular...

Yazda Vyazmanı geri almaq istədilər. 29-cu ordu mühasirəyə düşdü, ordan birtəhər çıxdılar. Ordudan heç nə qalmamışdı. Azacıq fasilədən və yerdəyişmələrdən sonra Mitkanı tank əleyhinə bölüyə göndərdilər.

...Lavruxin vaxonda xəlvət bir yer tapdı. Yerli poçtun damğasına əsasən məktubun nə zaman göndərildiyini hesablamaq bildi. Zərfin üstündəki möhür də dada yetdi: "Hərbi senzura tərəfindən yoxlanılıb". Belə məlum olurdu ki, məktub çoxdan yazılmayıb. Düzdü, azı bir il keçib, indi qırx bir yox, qırx ikinci ildi... Lavruxin sanbatda olanda arvadı bu məktubu yazmışdı. Bəlkə də, nemes mərmisi onun yanında partlayan məqamda yazırmış.

Amansız qış döyüşlərindən sonra hərbi hissəni dağıtdılar. Lavruxini topçuluğa göndərdilər. Ondan da topçu olar? "Yaramır, göstəricilər uyğun gəlmir" - ryazanlı balası olsaydı, belə deyərdi. Doğrudan da beləydi. Üç sinif, iki dəhliz qurtarıb. Mina axtaran, təyyarəçilik oxuduğun kimi, topçuluğu da oxumalısan. Atlar başqa məsələ. Lavruxin bu işə yaxşı yarıyardı. Amma rəhbərliyin vaxtı hardaydı, bu barədə düşünə bilsin. Nemeslər elə qəzəblənmişdilər, Moskvaya elə can atırdılar ki. Onları qovandan sonra da mır-mır mırıldaırdılar. Dəftərxanadakı katib sırası Lavruxinin mükafata layiq görülməsi ilə bağlı yuxarılara onun göstəricilərini yolladı. Amma indi hanı o göstəricilər? Allah bilir...

Lavruxin məktubu ehmalca gizlədi. İşıqlaşan kimi oxuyar, dərhal da cavab yazır. Döyüşçü torbasını açdı ki, karandaş və dəftər götürsün. Amma kapitan səsleşmə keçirmək fikrinə düşdü, sonra hərəyə bir buyruq verdi. Lavruxinlə ryazanlı balasına tapşırıldı ki, açıq platformada aparılan təzə topun möhkəm bağlanıb-bağlanmamağını yoxlasınlar.

-Bizə ən ağır iş verdilər! - deyə şəhər yefreytor təəccübləndi. - Üç tankçıdı, tinləri düz, içdilər hərəyə üç yüz...

Yefreytor özünü də lağa qoyur, yerlilərinə də sataşır.

-Mixayloviç, biz bunu atsız necə daşıyacağıq? Özü də kontuziyalıyıq... Traktorsuz çətin olacaq. Düz deyirlər ki, amerikan yedəyi göndəriblər?

Lavruxin cavab vermədi. O, kontuziya və bombardman barədə danışmağı xoşlamırdı. Yefreytor bilmirdi ki, yayda bombardman nəticəsində bütöv bir qrup həlak olub, 45 millimetrlilik top çilik-çilik edilib. Bilmir, bilməsin. Yalnız Lavruxin sağ qaldı, ona görə ki, təyyarə hücumu zamanı əmr edildi ki, atları qovub uzağa aparsın. Kim onun üçün dua edib? Anası Ustinya, yoxsa arvadı Avdotya? Yəqin, hər ikisi...

O həngamədən sonra bir həftəlik fasilə verdilər və yenidən döyüş, amma təzə tərkibdə. Ryazanlı yefreytor da o zaman peyda oldu. Top elə də yekə deyildi, amma nemesin üç tankını gəbərtirdi! Yeni - əlli yeddi millimetrlilik topu öyrənmək üçün Troitsaya göndərildilər. Atları boyunduruqlarla bir yerdə yaxınlıqdakı kəndə təhvil verdilər. Kəndə başçılıq edən üzüçilli qadın dörd madyanın və ləvazimatların təhvilini haqda Lavruxinə qəbz də verdi. Silah qoyulan yer ona lazım olmadı, amma buyurdu ki, arabaya üç tay ot qoysunlar. Kapitan apparel düzəldilməsini tapşırırdı. Toplari platformaya¹⁴ qaldırmaq üçün apparel düzəldəsi oldular. Minamoytlar yüngülüydülər, amma qırxbeş millimetrliyə nisbətən, əlli yeddi millimetrlilik toplar ağır idilər. Apparelin nə olduğunu Lavruxin heç indi də bilmir. Yəqin, iki sallamadam, bir tirdən ibarətdi. Görünür, batareya komandirinin yad sözlərdən xoşu gəlir. Bir sözü düz deməyəndə əsəbiləşir. Niyə əsəbiləşir ki? O dey, ryazanlı balası qırxbeş millimetrliyi ya "əlvida vətən" adlandırır, ya da təkərli tufəng. İndi gəl bu tufəngi palçıqda, ya da qarda atsız apar görüm!

Kolxoza təhvil verilən madyanlar arıq olsalar da, əzələliydilər. Yükü qırmancsız, söyüşsüz daşıyırdılar. Lavruxin hövsələylə onların sürülmüş yerlərini sağaldırdı. Görən, hansı axmaq onların çiyinlərini döyənək eləyib? Yəqin, bundan əvvəlki at sürənlər...Lavruxin hardansa skipidar və kryalin tapdı. Yara yerlərini veterinarlardan da yaxşı sildi. Təzə qoşqu ləvazimatlarını əbəs yerə axtardı. Atlar onu bir sözdən başa düşürdülər. Onlarla dil tapmaq, siyasət məsələləri üzrə komandirlə danışmaqdan asanıydı. O bircə şeyi bilirdi: "Boşboğaz - cəsusun əsl yemidir". Hərbi sirrin nə olduğunu kolxozdakı arvadlar da yaxşı bilir. Aparırlar. Hara aparacaqlarsa, ora. İndi, ay fağır əsgər, bu lənətə gəlmiş sirri aç görüm, necə açırsan. Bunu bilmək üçün çox da ağıllı olmaq lazım deyil. Bilirdilər ki, Stalinqrada aparırlar. Müharibədə sarafanlı poçt yoxdu, hamısı səhra poçtudu. Fərqi nədi, istər səhra əsgəri olsun, istərsə də sarafanlı arvad? Odey, mətbəx də səhra mətbəxidi, amma orda hərbi sirr-zad tanımırırlar. Hamı ağzına nə gəldi danışır. Daha çox Çörçil kimilər barədə. Elə olur ki, bir fağır da Jukovla Konevin adını çəkir. Görən, onların DSA-sı¹⁵ var? Generallar üçün səhra arvadları, əlbəttə ki, var. Amma leytenantların və əsgərlərin hamısını de-se-ay-la təmin edə bilməzsən. Sırayıya ən vacibi səhra mətbəxidi. Əsgər yəndən bilir ki, döyüş harda və nə vaxt olacaq, hansı şəhərin və çayın yanında. Başlıcası odur ki, qarnın tox olsun, döyüşdən sonra isə yüz qramın (fərəsətin çatsa içməyəninkini də qoparda bilərsən), onda fikirləşmək də çətin olmur. Ya döşünə medal asacaqlar, ya da başını torpağa basıracaqlar. Rütbə nə qədər azdısı, bir o qədər də az fikirləşirsən. Tuşlayıcının dediyinə görə, içməyən əsgərlər, içən generallardan azdı, amma onlar da söyüş söymürlər. DSA da Lavruxini maraqlandırmır. Kolxoz həyatı onu xam xəyallara öyrətməyib...

Lavruxin hövsələsini basıb şəhərin açılmasını gözlədi. Avqust günəşi, nəhayət ki, Moskva damlarının başından boylandı. "Buzovxana" işıqlandı. Sırayı Lavruxin işıq düşən yerə gəldi, udqundu, göz yaşlarını sildi və özü üçün oxumağa başladı. O, kənd məktəbində üç sinif oxumuşdu, arvadı Dünya isə bir, onu da ki, Milad bayramına qədər. Mübarəklik bayramından sonra onu məktəbə buraxmadılar, tapşırdılar ki, ip əyirsən, yumaq yığsın. Bubnov hərəkəti Dunyanı ərə gedən ili haqladı, amma onun belə işlərə vaxtı nə gəzir? Sırayı Lavruxin hər sözün mahiyyətini anlaya-anlaya, nöqtə-vürgülün yerini doldura-doldura oxuyurdu:

"Günün xeyir xoş saatda yazıram və sənən də gözlüyürəm. Əziz ərim Mitriç Mixayloviç bütün ailəmiz sənə təzim edir birinci olaraq sən anan Ustinya sohra arvadın Avdotya sən oğlun Mixail Mitreviç qızın Marya Mitrevna bir də o biri qızın Klavdiya Mitrevna. Allaha şükür ki sağ salamatıq bəs sən nətərsən bircə onu bilmirik. Sən allah məktub yaz ay çörək ağacımız.

Səndən bircə dəfə Koşubada olanda məktub almışx səni müharibəyə aparanda sohra Pokrov günündə də barmaq boyda birin sohra heş nə gəlməyib. Gün uzundu gecə ondan da uzun. Yərimnən duran kimi okoşkanın qabağında durub paştalyonu gözlüyürəm ağılıyram. Əziz ərim Mitri Mixayloviç kəndə üç qara xavar gəlif Anatoli Zavarzini öldürüflər Qrişka Demkini də sənin həmyaşın olan Petruxanı da. Əziz ərim Mitrey Mixayloviç sənə dörd məktub yazmışx amma ay ildi ki cavab almırx, bəlkə, balinsiyaya qoyuflar, bəlkə, ajsan özü də bu soyuxda, bəlkə, başqa yerə sürüb aparıflar. Nə qədər güjün çatır bizə yaz biz də geşə günüz sənə dua oxuyajıyız, müqəddəslərimizin cəddinə yalvarajıyız sənin və kamandirlərinin xətri üçün. Klanka da taxdan tuta-tuta yeriyir bir iki addım da atır. Nəəsi ona quqla tikib. Manka yekə olsa da quqlanı onnan almax istiyir doyannan sohra verir. Klanka da elə hey zığıldıyır sohra bir oynuyullar. Mişka bütün günü dəyirmanı dərz daşıyır indi sobanın üstünə çıxıf yatır üç həftə məktəfdə tətildi evə qaçıf gəlir. Sinif rəhbəri və direxdur onu tərifiyir. Zayomun hamısının pulunu vermişəm bircə cərimələr qalıf. Südümüz indi yoxdu amma inəyimiz yelinniyif. Əmək gününə bir pud noxud veriflər hesabatdan sohra genə də biçinçilərə verəyəklər üçüncü sort çovdar əmək gününə də səkkiz qəpik. Daxmanı hələ yapışdırmamışx. Hesafdar söz verif ki köhnə qəzet gətirəyək onda yapışdırajıyız. Gözləri yaşdı sənin məktubunu gözlüyürəm. Sağ salamatıx, ailəmizin adınan arvadın Dunya”.

Lavruxin məktubu oxuyandan dərhal sonra cavab yazmaq istədi. Necə yazasan. Hər tərəfdən də dartışdırırlar. Kimdənsə də karandaş almaq lazımdı.

-Elə şey yoxdu. Lavruxin, ya təzədən oyna, ya da nə yazdıqlarını danış! - deyə Yefreytor hırldayır. - Zirehimiz bərk, tanklarımız yürək...

Lavruxin ona fikir vermədi və əlləri əsə-əsə üçkünc məktubu cibinə qoydu. Yefreytor dala verdi:

-Eybi yox. Rəqsi, Mixayloviç, Berlində eliyərik, indi bizdə pis çalırılar...Qaynar su dalınca da getmək lazımdı...

Hərbi dairə boyu taqıltılı-tuqqultulu yerdəyişmələr sona yetdi, dartınmalar kəsdi. Qatar hansısa yolda dayandı. (Paytaxt dəmiryolçuları öz dəqiq işləriylə Moskva rəhbərliyinin üzünü ağ elədilər. Adamlar çalışmışdılar. Hətta qışdakı döyüşlərin qızgın çağında da dinc vaxtlardakı kimi işəmişdilər).

Bu dəqiqələrdə paravozların səsi çoxmu susdu? Allah bilir. Məktub da yazmaq olardı, amma Lavruxin sonraya saxladı. Ryazanlı yefreytor kimi zirək əsgərlərdən biri vaqondan aşağı tullandı. Qatarların dayandığı yolu bir göz qırpımında keçdi. O, vağzal yeməxanasının yanında dayandı, o tərəf-bu tərəfə baxdı, nəyin harda olduğunu dərhal ayırd elədi. O biri əsgərlər də yoldaşları kimi elədilər, qaynar su dalınca qaçdılar.

Lavruxin öz torbasına əl gəzdirdi. Hər şey yerindəydi, hətta soyuq əsgər yeməyi də. Bu gün vurmaq da olardı, yayda onsuz da içki vermirlər. Qışda elə olurdu ki, üçgünlük normanı bir günə aşırırdı. Sağlam adam üçün üç yüz qram nədi ki! Sıravı Lavruxin də içənlər arasındaydı, gül kimi arağı zay eləmə-yəcəkdi ki. Düzdü, dədəsi Mişa Balyabines ona belə demişdi: “Hələ heç kim arağa doy (güc) gələ bilməyib” Babası öləndə uşaqlarına belə nəsihət eləmişdi: “Kvas için və birinci salam verməyin”. Kvas məsələsi aydıdı, bəs birinci salam verməmək nədi? Çünki ot biçən adam birinci salam verirsə, deməli evdən hamıdan sonra çıxır. Yaxşı adamlar gün çıxmamışdan biçinə çıxır. Babası özü içmirdi, uşaqlarına isə horradan başqa heç nə vermirdi. Bayramlarda qonaqlara yalnız çovdar pivəsi verirdi. Sıravı Lavruxinə içməyi N yüksəkliyi və şaxta öyrətdi. Ötən qışı xatırlamaq nəyə lazımdı! Moskva da, sənin başın da salamat qaldısa, min şükür. Moskvanı bu cür pəltəklər öz arxalarında gizlətdilər...

“Sən necə də inadkarsan e, Balyabines!” deyən starşına Nadbaylodan incikliyi tam yox olmamışdı. “Kənddə kimin ləqəbi yoxuydu ki, - deyə Lavruxini fikir götürdü. - Harda kişi varsa, orda ləqəb də var”.

Bəs bu "pəltək" ayaması hardan götürüldü?

Qədimlərin söhbətidi, bəlkə də, Xilaskar Aleksandr¹⁶ zamanının. Bir keşiş uryadniklə¹⁷ bərabər faytonla gedir, kənd darvazasının yanına çatanda dayanır. Bir sürü uşaq, sərcə samanlığa daraşan kimi, kənd darvazasını açmağa qaçır. Uşaqlar çoxdan bu işə verdiş eləyiblər, darvazanı açıb-bağlayırlar! Uşaqların bu işinə görə müsafirlər onlara şirnidən-zaddan paylayırdılar, xüsusən də tacir, ya da böyükklərdən olanda.

Faytonu keşiş özü idarə edir. "Madyanı saxla, ay dedə, -uryadnik keşişə deyir. - Uşaqların əziyyətini qiymətləndirmək lazımdı..."

Keşiş torbasını açır ki, şirni çıxarsın. Uryadnik də uşaqlardan böyüyünü yanına çağırır və ona bir ovuc manpası verir. "Al bala, bunu ən balacaya ver, hamının arasında bərabər bölsün..."

Fayton kəndin içindən keçir. O biri başda da darvaza var, axı. Uşaqlar o başa da qaçırırlar ki, şirni alsınlar. Amma bu dəfə heç nə olmur. Uşaqlar geri qayıdırlar, manpasını öz aralarında bölüşdürürlər. Basabas düşür, balacanın da əlindən şirniini alırlar. Həmin o balaca Lavruxinin ulu babasıymış. O da otun üstündə oturub ürəkdən ağlayır. Uşaqlar onu sakitləşdirmək istəyir, o isə bir söz deyə bilmir, eyni şeyi təkrarlayır: "Ba-lya-ba"¹⁸ (Pə-pə, pə-pə)..." Uşağın dili də təzə açılmış. Elə o zamandan da Lavruxingilin nəslinə bu ayama verilir...

Əsgər məktubu dəfələrlə oxudu, arvadını düşündü. İndi üç uşaqları var. Bir çədən külfət! Nə yeyəcəklər? Cəbhəyə gedəndə pudyarım arpaları vardı. Anası Ustinya taxılı sobanın üstündə qurudurdu ki, dəyirməndə üyütsün. Əməkünü əvəzinə avans kimi verdikləri azuqə təkcə bu kisədən ibarət idi. Anasının əlindən kətan toxumaq və yürüyü yelləməkdən başqa iş gəlmir. Qalan hər şey Dunyanın üstündədi. Müharibə başladı. Heç kim gözləmədi...

Müharibə bivaxt başladı! Arvadı ikicanlı, axıl tikilib qurtarmayıb, ot biçilməyib. Sağlam kişilərin hamısını - beşinci il təvəllüdlülərdən 18-ə qədər - səfərbər elədilər. Kənddə birçə xəstələr qaldı. Arvadların ağlaması, sərxoş qarmonçunun səsi indi də qulaqlarındadı. Həmin Qrişka Demkin arabada köndələn oturmuşdu. Arvadlar uşaq kimi, dinməz ağlayırdılar. Vaysırdılar e, ulaşırdılar...

Niyə müharibə başlayandan bəri Lavruxinə bir dənə də olsa, məktub gəlməyib? Özü həmişə yazırdı, hətta səhra poçtunun da nömrəsini doğru göstərirdi. Eh, nömrədən danışmaq artıqdı! Rəqəm, rəqəmdi də...

Qızı yadına düşdü, əlbəttə ki, böyüyü, Manka. Bapbalacadı, amma bu il məktəbə gedəcək. Yaxşı ki, məktəb öz kəndlərindədi. Lavruxin kətan torba çiyində məktəbə qaçan əyrüş-üyrüş Mankanı təsəvvür elədi. Oğlu Mişka yeddi kilometr o tərəfdəki məktəbə gedir. Yekəlib artıq! O yaz, müharibədən qabaq tər tökməyi öyrənmişdi. Atası böyründə olanda dülğərliyi də pis bacarmırdı. İndi qızların dalına düşən vaxtıdı. İndi ata əvəzidir, amma hələ balacadı!

Lavruxin fəxr eləyirdi ki, oğlu ibtidai məktəbi bitirib. Yeddini qurtarandan sonra ya aqronomluq, ya da təyyarəçilik məktəbinə gedəcək...

-Dmitri İvanoviç, nə yaman gülürsən? - deyər qrup komandiri soruşdu. - Qaynanmış su dalınca da getmirsən.

-Mən, yoldaş komandir, qablarımı tullamışam. Qışda yüz qram arağı da tökməyə qab tapmırdım, su qabımı güllə deşmişdi. İndi isə doğma yurdum yadıma düşüb. Oğlum var, adı Mişkadı... Bu payız yeddiyə gedəcək.

Hamı başını Lavruxinin səsi gələn tərəfə döndərirdi, hətta batareyə komandiri də gülümsündü:

-Oğlum deyirsən? Oğlan yaxşıdı, Dmitri Mixayloviç, mənim qızım da o boydadı...

Kapitan moskvalıydı. Müharibəyə qədər müəllim olmuşdu və Mitka ad və soyadı ilə çağırılmağına heç cür öyrəşə bilmirdi.

Lavruxin dişə təzəcə düşmüş qızı Klanka barədə də danışmaq istəyirdi. Amma əsgərlərin zəhləsini tökməkdən qorxduğuna görə susdu. Nemes gülləsi deşmiş su qabını doğrudan da tullamışdı. Yaxşı qabıydı, amma atmağa məcbur oldu. Qazançı da adam kimi güllələnmişdilər. Amma Lavruxin kabeldən azcana qurğuşun kəsdi və deşiyi yamadı. Qazança indi əvvəlkindən də yaxşıydı.

Batareya komandirinə isti su lazım idi. Serjantdan sonra o da üzünü qırmaq istəyirdi. Kapitan özkürdü və qənimət kimi ələ keçirdiyi ülgücü itiləməyə başladı. Dəri kəmərin bir ucunu başqa bir əsgər tutmuşdu. Qaynar su və sabun köpüyü barədə deyilənlər Lavruxinə gec çatdı. Ryazanlı yefreytor özünü yetirdi və kapitanın qabına qaynar su tökdü, özü də zarafatından qalmadı: "Mən sarı-zadam ki, su gətirəm?". Ryazanlının atqozu vurulmuş başı yekə muxamora¹⁹ oxşayır, təkəcə ağ xalları çatışmır. Ona saç saxlamağı hələ o biri hissədə icazə vermişdilər, əvvəlki topçular qrupunu məhv edən bombardmana qədər. Yəqin, rəhbərlik belə yaraşıqlı saç qıymamışdı. Batareyanın yeni komandiri hamının başını qırmağını əmr elədi, amma ryazanlı etiraz elədi: "Mən qoyunam, yoxsa yefreytor?". Bu sözlərə kapitan güldü, batareyaçılar da saçlarını qırxdırmaqdan qurtuldular. "Sən yavreysən, yefreytor yox" - deyər Sibirədən olan serjant ryazanlının ləhcəsini lağa qoydu. Tuşlayıcı incimədi...

Serjant qrup komandiridi, nişangahdan yaxşı baş çıxır. Yefreytorun da başı pis işləmir. Döyüş zamanı onlar hərdən bir-birilərini əvəz edirdilər.

Tankları vurmaq elə də asan deyil, istər böyükdən olsun, istər quyuqdan! Qabaqdan vurmaq, ümumən mənasızdı. Dəmir şeytan meydana çıxır, burnunu ora-bura soxub, səni arayır. Əvvəllər nemes gedə-gedə atırdı, indi çəkinir. Nişan almaq üçün bir anlığa dayanır. O zaman ağzını ayırıb baxmalı deyilsən. Tuşlayıcı gərək həmin anı hədəf verməsin! Ən yaxşısı odur ki, nemesin pulemyotunun altındakı nəfəslikdən vurasan. Duruxdunsa, işin bitdi. Pulemyot bütöv qrupu məhv edəcək, ya da provaslov sümükləri tankın tırtılları altında xırçıldayacaq. Bir dəmir heyvərəni aşırırsan, bir də görürsən ki, təpənin dalından ikisi çıxdı, bəzən də üçü. Lavruxin atlarla cəld hərəkət edə bilir. Batareya komandiri onu yaxşı xidmətinə görə dəfələrlə tərifləyib. Nəyini tərifləyir, axı? Atların dilini, az qala, bələkdən bilir. Gecə-gündüz otarib da, işlədib də...

Qatar birdən dartındı və yola düşdü. Batareyaçılar vaqonun qapısından Moskvanı seyr elədilər. Amma paytaxtın qarşısını ambarlar və bezikdirici tikililər bağlamışdı. Evlər, demək olar ki, görünmürdü. Sonra itoynadan ryazanlıya güldülər. Onun bürmələnməmiş şineli boyunduruğa oxşayırdı. Lavruxin ona baxır və öz-özünə gülürdü. Evə yazacağı məktub qəlbində və beynində hazır idi. Həmin sözləri kağıza köçürmək qalırdı. Xatirələr uzaqdakı doğma yurddan baş qaldırır, onu bürüyürdü. Qatar, ya da ryazanlının dediyi kimi, aşalon sürət yığırı. Kimsə torbasını açdı, mal konservası çıxarıb yeməyə başladı. Dəfnə yarpağının qoxusu Lavruxini də iştaha gətirdi. O, əsgər ehtiyatına əl atdı, bir fincan qaynar su borc aldı, qaleti²⁰ islatdı. Birinci dəfə qalet görəndə onu kotletlə səhv salmış və öz savadsızlığından utanmışdı.

Qatar sürət yığdıqca uğultu artırdı...

Səhər yeməyindən sonra atlar üçün saxlanmış ot kara gəldi... O, sanki biçənəkdə uzanmışdı. Görən, əsgərlər o tərəfdə nəyin üstündə dartışırlar? Yenə də arvadlar barədə? Deyəsən, bu dəfə mövzu başqaydı. Təzə rütbə tətbiq olayəçəklər, ya yox?

-Hansı axmaq yenə də quş buraxıb! - deyər sibirli balası əsəbiləşmişdi. - Sən, ay ryazanlı belə yalançı xəbərləri sevirsen...

-Yox, dədəsi, - yefreytor özündən çıxdı. - Bu şayiə-zad deyil, qərargahda öz qulaqlarımla eşitdim, generalla mayor bu barədə pıçıldadırdılar.

-Düz deyir, - o biri topçu qrupunun uşaqları deyir. - Od olmayan yerdən tüstü çıxmaz. Odey, minaaxtaranlar da belə danışirlar...

Ryazanlı hamıdan çox qəzəblənir, hətta boyun-boğazı da qızarır:

-Ay sən... İndi Stalinin rütbəsi nə olacaq?

Lavruxin mürgüləyirdi. Ürəyi rahatıydı. Mişka gözlərinin önünə gəlir. İndi o, taxtda oturub tilovunu düzəldir ki, balıq tutmağa qaçsın. Amma nə qədər çalışdısa da, ondan sonra doğulmuş və üzünü görmədiyi Klankanı təsəvvür edə bilmədi.

* * *

Yeddinci sinif şagirdi Mişka Lavruxin ağac tədarükü yerindən qaçdı, belə deyək ki, aranı cırdı. Kolxoz onu anasının yerinə göndərmişdi. Bu səfəh özü əl çəkmədi, nə anasının, nə də nənəsinin sözünə baxdı. Hər şey Povoljyede²¹ yaşayan almanların üzündən oldu. İndi qaçmağın hesabını ver...Bəs bu necə oldu?

Kolxozdan ağac tədarükü təsərrüfatına atlar üçün bir araba yem, onun üstündə isə hesabdar Leyanı göndərmişdilər. O, otu barakların²² (olacaqların) düz yanına boşaltdı və qızların birindən xahiş elədi ki, atları kirşələrlə birgə geri qaytarsın. Qız Mişkagilə qonşu kənddən idi. Səhərdən axşama kimi ağac kəsmək, kişilərlə bir olacaqda qalmaqdan bezmişdi. "Heç olmasa Milad bayramına gedəydim" - deyə ah çəkirdi. Hesabdar Leya isə əksinə, rayon mərkəzinə gedib özünə nəsə almaq istəyirdi. Hesabdar stansiyaya ağac apararı maşına oturub getdi. Qız əvvəlcə razılaşdı, amma sonra firkinə dəyişdi, qazamata düşməkdən qorxdı. Pəltəkçilərin törəməsi olan Mişka isə özünü qətiyyətli apardı.

Kəndə qədər 20 verst olardı. Yayda yol olmadığına görə, qışda gedib-gəlirdilər.

Axşamdan istiydi, ulduzlar elə də sıx deyildi. Qara-bənövşəyi səma Mişkaya elə də sonsuz gəlmirdi, hərçənd ki, qaralmışdı. Gör, ulduzlar nə qədər! Mişkaya elə gəldi ki, madyan bu havadan fıncırdı da. Səmanın sonsuzluğu və dərinliyi ulduzların işığını daha qabardırdı. Onlar doğruçu işıqlar kimi sayrışır və tərpəşirdilər: bəziləri yekəydi, bəziləri xırda, ondan sonrakılar balaca və bapbalaca. Amma onlar da yekə ulduzlar kimi parıldayırdılar. Ona görə də Mişkaya elə gəlirdi ki, ən yaxında olan ulduza təyyarə ilə də çatmaq olar. Göy üzündəki ulduz qatırı qaranlığa qovuşurdu, yaxşısı buydu ki, gecənin qorxunc sonsuzluğuna baxmayasan.

Görən, saat neçədi? Bəlkə, Miladdı? Yox, hələ bayram axşamı deyil. Mişka bayram gecəsinin nə vaxt olacağını bilirdi. Çünki bacısı Klankanın həmin axşam ad günüydü. Bildirki bayramda nənəsi sobada qoyunun baş- ayağını ütmüş və bişirmişdi. Mişka qapqaynar aşıqları gəmirir, Manka isə dırnağını. Mühəribəyə qədər Mankayla əllərində qoğal kənddə ora-bura qaçışırdılar. İndi üstəlik Klanka da var, düzdü o, hələ qaçmağı bilmir, nənəsi də çətin ki, qoğal bişirsin. Baş-ayaq da olmayacaq, burası dəqiqdi. Çünki mühəribədi. Baş-ayaq vaxtıdı? Heç nə olmayacaq...

Mişka ötən payız uşaqlarla aşıq-aşıq oyununu xatırladı. O zaman necə qızıqdisa, hədəfi vura bilməd, uduzdu. Növbəsiz atmaq üçün iki aşıq qoymaq lazım idi. Üçüncü vuruşda dörd, dördüncüdə isə səkkiz. Mişka aşıqlarının hamısını uduzdu və oyuna özünün qururunu - göy rəngli yekə buğa aşığını qoydu. Mişka bu aşıqla məşhur idi. Kənddə onun yaşıdlarının çoxunda beləsindən, özü də rənglisi yoxuydu! Mişka onu da uduzdu və cəmi-cümlətəni üç-dördünü vura bildi, onlar da ki, qoyun aşıqları.

Ağac tədarükü idarəsində Mişka böyüklərin qırdığı ağacları balaca, nazik mişarla (bıçqıyla), özü də ölçüyə uyğun şəkildə kəsirdi. Böyüklərə məxsus

normanı artıqlamasıyla yerinə yetirirdi. Bəzən o qədər mişarlayırdı ki, qarın üstünə düşmək, bir də qalxmamaq istəyirdi. Çır-çırpını da yandırır, müdirilər də onu tərəfləyirdilər. Yemək sarıdan bədbəxtçilik idi. Nənəsinin suxarıları tez qurtardı, bircə soğan qaldı. Soğanın nə xeyri? Mağazadan, ya da yeməxanadan çörək almağa Mişkanın pulu yoxuydu.

Meşəqıranlar hamısı bir barakda yatırdı: kişilər də, zənənlər də. Xatırlamalı şeylər çoxdu. Bir də görürsən ki, bir qız üstünü açıb, oğlanlar da gözlərini ondan çəkmir. Qızların da çoxu tumançaq. Sobanın üstündə qurudulan yaş keçə çəkmələr və əlcəklərin buxarı hər tərəfi bürüyüb. Dünən axşam barakda o qədər siqaret çəkiblər ki, tüstüdən göz-gözü görmür. Ən yaxşısı məktəbə getmək, məsələ-misal həll eləməkdi.

Bu əziyyətin əvəzində Pavoljye almanlarını yaxından görə bildi... Bəzi sözlər aydın idi, məsələn: "Maus, maus, kom heraus!"²³. Deyirdilər ki, hələ əsl nemes əsirləri də gətirəcəklər. Məktəbdə danışmaq üçün çox şey var. Amma Mişka əsirləri gözləmədi, getdi...

Bespaliy²⁴ ləqəbli kolxoz sədri Rotixaya, yəni Avdotya Lavruxinaya çağırış vərəqi göndərdi ki, meşəyə getsin. Kənd sovetində onu əsas gətirdilər ki, Avdotyanın qaynanasının hələ əl-ayağı tutur, iki qız uşağını saxlamağa gücü çatır. Dünya sədri söydü və onu Hitler adlandırdı. Bu zaman Mişka özünü ortaya atdı, həm də qış tətiliydi. O, ağac kəsməyi bacardığını, atla necə davranmağı bildiyini elə qızgınlıqla sübut edirdi ki, Bespaliy həтта buna sevindi də. Ağac kəsimi və daşınması ilə bağlı kolxozun üzərinə qoyulan öhdəlik kəsirdəydi. Rayon rəhbərliyi sədrin məsələsini büroya çıxarmaqla hədələyirdi. Dünya Rotixa sədrlə bir xeyli höcətləşdi: "Uşağı heç yerə buraxan deyiləm. O, hələ körpədi!". Axırda razılaşdı. Uşaq yeddidə oxusa da, atasıyla çox ağac kəsib. Bir kisə suxarı qurutdular və Mişka fəhləliyə getdi... "Get, mənim balam, nə qədər daşıya biləsən, daşı..." - deyə Rotixa oğluna xeyir-dua verdi. Mişka tir daşımadı. O, qızlarla birgə meşə qırmağa getdi. Amma briqadir ona ağac kəsməyə icazə vermədi, tapşırıd ki, kəsilmiş ağacları doğrasın və çır-çırpını yandırsın. Əsas oydu ki, Mişka əsl almanları gördü. Onlar öz aralarında almanca, başqaları ilə rusca danışdılar. Mişka həтта almanca bəzi söyüşlər də öyrənmişdi... Anası bu sözlərin mənasını bilsə, vay halına! Elə döyəcək ki, sür-sümyünü çətin yığasan... Almanca söyüşləri ona Tavalqadan olan bir oğlan öyrətmişdi. (Tavalqa nahiyyə mərkəzidi, orda kənd soveti və yeddi illik məktəb də var)

Mişka elə bu fikirlərlə də maşınlar keçib getməyən meşəyə girdi. Veqa adlı madyan rahatlandı və yeriməyə başladı. Meşədə isti olsa da, Veqa qirovdan ağarmışdı. Mişka qalın geyinmiş, atasının uzun şərfini dolamışdı. (Böyük Lavruxin Molotovska fəhləliyə gedəndə onu almışdı). Amma Mişkanı nə atasının şərfi və kürkdən olan əlcəklər, nə də sırtlı qorudu, çünki bərk şaxtaydı. Keçə çəkmədəki ayaqları donurdu. Məcbur olub kirşələrin arxasınca qaçdı ki, qızılsın. Birdən madyan dayandı. Mişka kirşənin arxasından boylanıb baxdı, yolun ortasında bir it şöngümüşdü. Mişka fit çaldı, amma it yerindən tərpənmədi. "Canavar" - deyə o səksəndi və qorxusundan elə qışqırdı ki, heyvan yerindən sıçrayıb qaçdı. Veqa da çaparı dadına yetdi, boğaz olsa da, yerindən elə götürüldü ki, gəl görəsən! Madyan meşədəki maşından da belə hürkməmişdi.

Yol üstündə olan bir kəndin yanında dayandı və indi-indi qorxmağa başladı. Veqa belə cəld olmasaydı, allah bilir nə olacaqdı...

Soyuqdan dişləri bir-birinə dəyir, dil-dodağı tərpənmirdi. Evdə madyanı açmaq, su vermək lazımdı, su da, yəqin, donub, aç görüm, necə açırsan. Burğusu yoxdu, burğu təkçə Bespaliydadı... Burnunu da hiss eləmir, don vurub, yəqin...

Mişka Lavruxin ora-bura çox vurnuxdu, axır ki, öz kəndlərinə çatdı. Elə bu zaman Mişkanı qütb şəfəqi haqladı! Qaranlıq soyuqda doğma kəndin üstündəki səma sakitcə iki yerə bölündü. Bir tərəf çəhrayı oldu, bir tərəf isə qızardı. Qızaran yerdən nəhəng yaşıl sütunlar qalxdı, onun arxasınca isə göy

və sarı burumlar axdı. Görəsən, kim bu sütunları yatan aləmdən xəlvət qarışdırır? Onlar gah birləşir, gah da aralanırlar. Sanki yüz evlik iri bir kənd göy üzündə od tutub yanır. Amma alov səssizdir, nə bir şaqqıltı var, nə də gurultu. Nə qara tüstü qalxır, nə arvadlar qışqırır. Bütün rənglərin birləşdiyi bir işıq yer üzünə hakim olur! Mişkaya yenə də elə gəldi ki, bu nəhəng və rəngli qatmaqarişiqda Veqa finxırdı. Adi vaxtlarda Süd yolunun kəsdiyi bu məkan indi necə də hüdudsuz, necə də narahatdı!

Evə tələsmək lazımdı. Əsas odur ki, özünü daxməyə salsın, atı anası da qoşqudan açar, amma Veqa birbaşa tövləyə tərəf getdi. Mişka atı şaxtadan donmuş cilovla vurmaq istədi, amma buzlamış cilov əyilib eləmədi. Onda Mişka böyükklər kimi söyməyə başladı. Bundan utandı, amma qəzardığını hiss eləmədi, çünki baş-qulağını don aparmışdı...

O, kirşədən düşdü, dişləri birtəhər açdı. Boyunduruğu çıxarmaq üçün ilk növbədə cilovu yüyəndən açmaq lazımdı. Amma cilovu açma bilmədi, çünki cilovun ucundakı bir halqa yoxuydu, iplə bağlanmışdı. Mişka ha əlləşdi, bir şey çıxmadı, istədi ki, donmuş kəndiri nəfəsiylə isitsin, yenə də bir şey olmadı. Veqa da bir yerdə durmurdu. Birdən Mişkaya bədbəxtçilik üz verdi. Dili ip bağlanan halqaya yapışdı. Uşaq dilini ondan qopardı, ağzı duzlu suyla doldu. Madyan soyuqdan əsir və hövsələylə nə zaman qoşqudan açılacağını gözləyirdi. Nəhayət, cilovu açma bildi, xomutu çıxardı, at isə tövləyə tərəf getdi. Onu suvarmağa aparmağın mənası yox idi...

Mişka qoşqu ləvazimatlarının hamısını taleyin ümidinə buraxdı, atı tövləyə saldı, özü isə evə qaçdı. Qapı bağlı deyildi. Hamı yatmışdı, amma hər ehtimalla qarşı qapını bağlamamışdılar, Mişka istənilən vaxt gələ bilərdi. O, bir neçə dəqiqəliyə özünə gəldi, səs salmadı ki, Klankayla Manka oyana bilər. Amma sobanın üstündə yatan nənəsi onun gəldiyini duymuşdu. Anası Klanka və Mankayla bir çarpayıda yatmışdı, tez yerindən sıçradı və oğlunun yanına qaçdı. Mişka için-için ağlayırdı, hərçənd ki, çənəsi soyuqdan donmuşdu.

-No-olub, mənim balam, nə-əə ağlıyorsan?

Mişka Balayabines necə deyəydi ki, dilinin yarısını dəmir halqanın üstündə qoyub? Belə biabırçılığı o özünə qıymazdı. Axı birinci sinfidən bilirdi ki, şaxtada adam dilini dəmirə vurmaz. Bir dəfə sinif yoldaşları zarafatla dedilər ki, şaxtada balta şirin olur. Mişka xəlvətə salıb baltanı yaladı. Düzdü, az yaladı. Amma bildi, axı! Burda isə...

Klankayla Manka da oyandılar və qorxa-qorxa baş verənləri izlədilər.

-Haran ağrıyır? - deyə anası soruşdu, - dişin?

-İhi! - deyə Pəltəkçilər nəslinin ən balacası cavab verdi və ağzının suyunu uddu.

-Şalvarını çıxart, dırmaş sobanın üstünə! Ayaqlarını ən isti yerə qoy. Əvvəlcə yemək ye. Nəən qoyunun axırıncı ayağından baş-ayaq bişirib.

"Urra! Təzə aşıqlar olacaq, - deyə Mişka fikirləşdi, - nə olsun ki, qoyunun-kudu".

Aşıqları gəmərməyi çox istəsə də, Mişka heç nə yeyə bilmədi, dərhal nənəsi Ustinyanın yanına qalxdı. Dilindəki ağrı, deyəsən, keçmişdi, amma hərdən ağzının suyunu udmaq lazım gəlirdi.

-Yat, qəşəng bala, yat! - nənəsi onu ovundurdu. - Yemək istəmirsənsə, yat, səhər yeyərsən. Dədənin kürkünü üstünə çək, dişinin ağrısı keçəcək! Ayaqlarını ən isti kərpicə dirə. O saat yuxuya gedərsən...

Mişka daha içini çəkmirdi. O dəqiqə nənəsinin yanında, dədəsinin kürkünün altında yuxuya getdi. Ac olsa da, ölü kimi yatdı. Səhərə yaxın yuxulu-yuxulu yerə necə düşdüyünü və samanlıqda yatdığını da bilmədi. Anası onu öz yanına gətirdi...

Belə. Deməli, Mişka şaxtada çəkdiklərindən sonra möhkəm yatdı, dilindəki ağrıları da unutdu. Sobanın altında yatmış xoruzun da banlamasını eşitmədi.

Mişka elə bərk yuxuya getmişdi ki, dilinin ağrısı tamam keçmişdi, amma dünəndən qarın üstünə tulladığı qoşqu ləvazimatlarından yana narahat olur, axşam Veqanı suvarmadığına görə təlaşa düşürdü. Gözlərini açdı. Nənəsi səhər duası oxuyurdu, ad günü olan Klankanın adını çəkirdi: "İlahi, dərgahında olan ilk şəhidlərinə - Yevgeniyə, Protə, İakinfə və Klavdiyaya rəhm elə". Ustinya bu sözləri pıçıltıyla deyir və əlüzyuyanda nəşə qurdalanırdı. Qızları oyatmasın deyər, sakitcə çilik qayıırırdı. Mişka rahatlandı və təzədən yuxuya getdi. Nənəsi sobanı qalayanda həmişə belə olurdu.

Həmin gün buz bağlamış qapının da cırıltısı Mişkanın xoşuna gəldi. Anasıydı, inəyi sağmağa gedirdi. Barakın sərt cırıltısını xatırladı, orda qapılar tez-tez açılıb-örtülürdü. O da xoş idi ki, Mövlud axşamı bu gün idi, sabahsa Mövludun özü. Qızlar təzə qoyun dırnaqlarını bölüşdürüldülər. Ustinya qızları sobanın üstünə göndərdi ki, aşağıda üşüməsinlər. Kerosin lampasının işığına ehtiyac yoxuydu, çünki soba yanır və nəinki mətbəxi, hətta daxmanın bir hissəsini də işıqlandırır. Anası üfürüb lampanı keçirdi ki, kerosin havayı yerə yanmasın. Nənəsi nəşə yapır, deyəsən qoğal idi. Çovdar xamırını yaymalı, sonra tutqaca qoyub odun içinə ötürməliydi. Mişka qoğalın şişərək necə bişdiyini aydın təsəvvür edirdi. Mişkanı oyatmamaq üçün nənəsinin qızlarla pıçıltıyla danışması ona gülməli gəldi. O isə çoxdan oyanmışdı. Sobanın üstündə oturmaş qızlar qoğaldan ötrü ağlamağa başladılar. "Allahın bəlasıdılar e!" Nənələri böyüyə bir dütmə vurdu. Manka daha da bərk ağlamağa başladı, yalnız ikinci qoğalı alandan sonra səsini kəsdi. Mişkanın yadına canavarla rastlaşmağı düşdü. Axşam yuxuda görmüşdü ki, sinif qoldaşlarına Povoljye almanları barədə danışır, sonra canavar peyda olur, Mişka kışdə balta axtarır, amma tapa bilmir. O, yuxudan oyandı və gördü ki, doğma daxmalarındadı, hər şey də öz yerində. Nə yaxşı ki, barakda yox, evdədi! Bu gün bir yaşı tamam olan Klanka sobadan aşağı düşdü ki, qardaşı ilə isti qoğalı bölüşdürsün, birdən qışqırdı:

-Nəəə, ay nəəə, Misanın ağzında qan val! - Misa, Misa, qıymızı...

Böyük qız da yuxarıdan qışqırıb, eyni sözləri dedi. O da düz-əməlli danışa bilmirdi.

Ustinya lampanı yandırdı ki, Mişkanın harasının qanadığını görsün. Mişkanın ağzından axan qırmızı su, balışın üstünə tökülmüşdü. İgidin paxırının üstü açılmışdı...

-İlahi, bu qan hardandı?! Avdotya, sən tez qaç...Doğrudan da qandı, axı.

Pəyədən təzəcə gəlmiş Donya Rotixa özünü oğlunun üstünə elə atdı ki, Mişka uydurmağa bir şey tapa bilmədi.

-Ağzına no-olub, mənim balam, deyirdin, dişimdi, axı?!

Mişka tamam ayıldı, qalxıb çarpayıda oturdu. O saat anladı ki, bacıları onu ələ veriblər. İndi hər şeyi olduğu kimi anasına danışmalıdı: şaxta haqda, Veqanı boyunduruqdan necə açması barədə. "Dilini dinc saxlaya bilmirsən?! - deyər az qala Klankaya bir dütmə vuracaqdı. - Satqın!"

Mişka ağzını açmağa məcbur idi.

-Oy, mənim balam, no-olub? - deyər anası vaysındı. - Bu nədi belə? Doxdura getmək lazımdı. Bir də ağzını aç görüm...

Mişka inad elədi, ağzını açmadı. Amma balışdakı qan izləri aydın görünürdü, ona görə də sivrilməş dilini göstərməyə məcbur oldu.

Dunya dizlərinə çırpdı.

-Oy, səni vurğun vursun! Gicbəsər! Ağrıdır, yaqın? Ay allah, indi mən neynim? Səni xəstəxanaya aparmaq lazımdı.

-Heç yerə gedən deyiləm, - Mişka atası sayağı dedi. - Keçib getdi...

-Keçib gedib, elədisə kartof ye görüm, - Rotixa dedi. - Onda görerik. Əvvəlcə əlini yu! Burnunu da şaxta vurub, deyən. Hökmən doxdura getməliyik...

-Doxdura lazım deyil, ana! İndi özün görərsən...

Mişka əl-üzünü yuyandan sonra stolun arxasına keçib yeməyə başladı ki, hər şeyin qaydasında olduğunu sübut eləsin. Necə qaydasında ola bilər ki? Dili ağzında taxta kimi idi.

Anası bir az sakitləşdi.

-Özləri buraxdılar, yoxsa qaçmısan?

-Qaçmışam, - deyə Mişka kişi kimi boynuna aldı.

-Çıx, mənim balam, təzədən çıx sobanın üstünə, yat. Ana, sən də sobanı söndürmə. Uşaq tamam üşüyüb, heç yerə də buraxan deyiləm.

Qızlar qoğalı tamam unutmuş, səslərini kəsmişdilər. Mişka məcbur olub başına gələnlərin hamısını danışdı: hesabdarın atına minib necə qaçdığını, Veqanın maşından necə qorxdığını, meşədə qarşılmasına canavarın çıxdığını.

Mişka elə qızıışmışdı ki, evdəkilərin hamısının diqqəti ondaydı. Nənəsi kartofu duzlamağı unutdu, gücü ancaq başını yelləməyə çatırdı. Mişka indi özünü hakimi-mütləq hesab edir və hər şeyi ətraflı danışdı. Bir dəfə məktəbdən də söz salmaq istədi, amma anası ona qulaq asmadı və kətan toxumağa getdi.

Mişka indi yalnız nənəsi və bacıları üçün danışdı.

-İndiki maşınlar hamısından pisdilər, qazaçurkayla²⁵ işləyirlər. Elə hey dızıldıyırlar, gözlərini döyürlər, fısıldıyırlar, atlar da onlardan hürkür! Yaxşı ki, kirşenin qayıışı qırılmadı!

Mişka özünü kişi kimi hiss edirdi, hərdən özünü öyürdü də, nənəsi isə yalnız heyrtlənirdi. Mişka ona qazaçurkanın nə olduğunu başa saldı. Ustinya bu sözə daha çox təəccübləndi:

-O nədəndi, ağcaqayından, yoxsa küknardan?

-Hər şeydən!

-Hamama da yarıyar?

Mişka başını buladı, odunların uzunluğundan danışdı, onları kimin, necə və harda kəsdiyini anladı, sürücülərin benzin əvəzinə, niyə oduna keçdiklərini izah elədi. Elə qızıışmışdı ki, hətta sayıqlığını da itirmişdi, aradabir nemeslərin söyüşlərindən də işlətdi. Yaxşı ki, vaxtında özünə gəldi və canavarı necə gördüyündən danışdı:

-Meşəylə getmək yaxşıdı, çünki istidi, axı. Mən qarlı vaxtlarda da çox çimmimşəm, amma bir dəfə də olsun üşüməmişəm. Atı da tələsdirmək nəyə lazım! Özü evə qaçacaq. Birdən madyan dayandı... Deyirəm, gören nə-əə dayandı? Baxıram ki, yolun ortasında bir it şöngüyüb...

Mişka danışanda Manka həm ona qulaq asır, həm də nəfəsiylə pəncərənin donunu açırdı. Qəpik boyda bir deşik açmışdı da.

-Nəəə, ay, nəəə, Bəspaliy bizə gəlir!

Ustinya özünü itirdi, nə edəcəyini bilmədi:

-Görən, hansı mərdiməzar onu bizə göndərib? Mişkanı harda gizlədək, bəs? Zirzəmiyə düş, ay dədə! Yox, yox, dayan, zirzəmidə su da donar, nəinki adam... Taxtın üstünə çıx.

-Miska, taxta çıx! - Klanka nənəsinin dediyini təkrar elədi.

Ustinya ora-bura qaça-qaça deyirdi:

-Sən çıx ora, biz də üstünü pal-paltarla örtərik, deyərik ki, məktəbə gedib!

Belə də elədilər. Dəhlizdə döşəmə cırıldayanda Mişkanı gizlədə bilmişdilər.

Bəspaliy içeri girdi. Salam vermədən stulda oturdu, tütün kisəsini stolun üstünə qoydu, bir papiros yandırdı.

Belə, belə işlər... Kişi hardadı, yoldaş Lavruxina?

-Kişi müharibədədi, harda olacaq kıl! - Ustinya ona aman vermədi.

-Mən Mişkanı soruşuram, Mitkanı yox. Onun müharibədə olduğunu bilirik. Bu bir, ikincisi də, Mixaylo meşədən qaçıb, madyanı açıb, atın şey-şüyünü də qarın üstünə atıb. Bəs, indi hardadı?

-Məktəbə gedib! - Ustinya dedi. - Uşaq məktəbdən başqa, harda olacax kə? Onsuz da xeyli dərs buraxıb.

Manka ilə Klanka qorxularından siçan kimi mısıb oturmuşdular. Dünya Rotixa naharda evə gəlməsəydi, allah bilir, nələr olacaqdı. O, qonağa salam verdi, əl-üzünə su vurdu. Kətan çırpandan sonra toz-torpaq ağız-burnuna dolmuşdu. Bəspalıy it iyi verən siçar yandırdı və ciddiyyətlə dedi:

-Deməli, yoldaş Stalinin tapşırıqlarına belə əməl edirik! Xoşluqla meşəyə qayıtmaq istəmirsinizsə, milis qarşısında cavab verərsiniz!

Dunya cavab vermədi.

-Mixaili dala qaytaracam.

-Qaytara bilməzsən!

-Onda özün gedərsən.

-Mən niyə getməliyəm ki? Tüpurüm sənə milisinə. Bəlkə, qarını da ağac qırmağa göndərəsən? Uşağın on beş yaşı var, qarının da yetmiş. Başınız xarab olub? Qırmızı sifət! Evə nə-əə gəlmisən? Görüm sənə, vurğun vursun! Məni ərsiz görmüsən?

Dunyanı ən çox "milis" sözü qəzəbləndirmişdi.

-Uşağı heş yana buraxan deyiləm. İstiyirsən lap Stalinin özün gəti, istiyirsən bataqlıqda yaşıyanı! Buraxmaram, vəssalam! İstiyirsən Koçeryaqın olsun, ya moçeryaqın. Uşağın ayaqqabısı da, sırtıqlısı da cırıxdı. Kürksüz hara getsin?

-Artel kürklərindən birini verərik, - sədr dedi.

Bu, Dunyanı daha da özündən çıxardı. O, əli belində sədrin qarşısında durub qışqırmağa başladı:

-O kürkü sox gözünə! Ya öz arvadına ver, ya da hesabdar Leyuşkaya! Qoy, onlar ləhləsinlər. Uşağın ötən ildən bəri çəkmələri də cırılıb. Kim onları tikəcək? Tikməyə heş iynəm də yoxdu...

-Onda özün gedərsən!

-Ox, buxaqlı sırtıq! Ustinyanı da dalıma şəllə!

Dunya Rotixa söyməkdə pərgar idi. Havayıdan ona bu ləqəbi verməmişdilər ki!

-Sən də, sənə idarən də, ağac tadarükü də - hamınız cəhənnəm olun goreşənin yanına, bataqlıq adamının yanına! Tutqacı götürüb, sən barmaqsız köpəyin təpəsinə elə vuraram ki! Rədd ol mənim evimnən, səfeh! İyin-tozun da burda qalmasın!

Dunya bu sözləri deyəndən sonra cumub tutqacı götürdü, sədr dalın-dalın dəhlizə tərəf çəkildi, sonra qapını aralayıb dedi:

-Kənd sovetinə gedib, milisə cavab verərsən!

Dəhlizdən içəri soyuq vurdu.

-Goreşən aparsın sənə! Evi soyutma! Uşağım soyuqlasa...

Mişka pal-paltarın altında qalmışdı, səsinə çıxarmır, dədəsinin kürkü altında tərləyir, tərpənməyə belə qorxurdu. Nəhayət, sədr çıxıb getdi.

-Göygöz iblis! - Dünya Rotixa sakitləşə bilmirdi. - Stalinin deleqramını yadıma salır. Stalin havaxt deyib ki, balaca uşaqları meşəyə göndərin. Olmuyuf belə bir şey, baqtaxlıx köpəyi!

-Söyüş söymə, Ovdotyuşka, nənəsi, söymə. Ondan da tələb edirlər, axı.

-Sən, anacan, otur yerində, sənənən soruşan yoxdu!

Mankayla Klanka analarının çığır-bağğırtısından ağlaşdılar. Onların nənələrinə daha çox yazıqları gəlirdi. Mişka da yaddan çıxmışdı. Nəhayət, Mişka gizləndiyi yerdən çıxdı. Canavar haqqında bacılarına sona qədər danışa bilmədiyinə təəssüflənirdi. Əsl almanlara da növbə çatmadı...

Dunya Rotixa bir az deyindən sonra kiridi. Mişkaya odun kəsməyi və doğramağı tapşırırdı. Balaca, nazik mişar onun lap zəhləsini tökmüşdü. Mişkanın gözləri yaşardı. Amma getməyə məcbur oldu. Ağac tedarükündə olduğu kimi, indi də acmışdı, amma nənəsi naharda da ona baş-ayaq vermədi,

dedi ki, pəhriz saxlamalıdı. Qızlar isə günorta yeməyində soyudulmuş qoyun ayağından dada bildilər. Mişkanın gözlərinin yaşı öz-özünə axırdı.

-Kəs səsini! - deyə Dunya ona acıqlandı. - Bəlkə, bir ağlıyasan da!

Mişka, bəlkə də, ağlayardı, amma Manka qəfildən qışqırdı:

-Ana, ana ora bax! Qodular gedir, öz də çoxdular!

Hamı pəncərənin qarşısına qaçdı. Amma pəncərələrin buzu hələ ərilməmişdi. Ona görə də Mankadan başqa heç kim onları görə bilmədi.

Ustinya:

-İsanın mövludu sabahdı, axı, - dedi, - ondan sonra bayram başlayır. Yalnız axmaqlar bu gün başqa paltarda gəzə bilər.

-Nəəə, bizə gəlirlər e! - Manka çığıra-çığıra xəbər verdi.

Dəhlizdə, doğrudan da soyuq döşəmə cırıldadı. Bir dəstə qodu soyuqla birgə Dunyanın evinə doldu. Aydın idi ki, onları hesabdar Leya geyindirib-kecindirib. Leya keşiş paltarı geymişdi. İtigözlü Manka onu dərhal tanıdı. Qarmonu Mişkanın həmyaşıdı Volodka çalırdı. O, öz paltarındaydı. Qalanlarını tanıya bilmədilər. Kimin kim olduğunu dərhal bilmək çətindi. Hərə bir cür rəqs edirdi, bəziləri necə gəldi oynayırdı. Mişkanın incikliyi yox olmuşdu.

Qodulardan biri hamıdan yaxşı oynayırdı, hətta ayaqlarını da yerə döymək istədi, amma keçə çəkmədə səsi yaxşı çıxmadı. Tərsinə çevrilmiş kürk, təzə yuyulmuş yamaqlı kişi şalvarı onun yumru yanlarına kip oturmuşdu və qadın olduğunu bildirirdi. O, rəqs edə-edə çastuşka oxusaydı, kim olduğunu səsndən tanıyardılar. Ağcaqayın qabığından düzəldilmiş maskada gözlük açılıb, kömürdən qaş çəkilib, yanaqları qırmızı pəziylə rənglənilib, ortasına yekə burun yapışdırılıb, burnun altından isə uzun kətan saqqal sallanır. Həmin qodu yaxına gələrkən körpə Klanka qorxdı, az qaldı ki, ağlasın. Qarmonçu Volodka yorulsa da, yaxşı çalmağa çalışırdı. Qarmon Mişkanın çoxdankı arzusuydu. Mişkanın yoldaşlarından biri də ölümlər kimi geyinmişdi.

-Serqa, Serqa! - deyə Mişka qışqırdı

Yalnız rəqs edən qodulardan biri və yamaqlı kişi şalvarı geymiş qadını tanımadılar. Hamısının ağzında turpdan qayıрма dişlər vardı, üz-gözləri də rəngliydi. Saqqqallı keşiş qarmon çalana işarə elədi, Volodka qapıya tərəf getdi, o biriləri də onun ardınca çölə çıxdılar və başqa daxmaya üz tutdular. Küçədəkilərin hamısını şənləndirdilər. Manka qoduların dalınca getmək üçün çəkmələrini axtardı. Klankanı anası buraxmadı. Mişka da evdə qaldı. Oturub qoduların kim olmasını çözməyə başladılar. Keşişin hesabdar Leya olması dəqiqiydi. Dunya Rotixa onu oynamağından da tanıyardı.

-Bəs şeytan paltarı geyinən kim idi? - Dunya baş açma bilmirdi. - Elə bəd-heybət idi ki, təkcə Klanyaşkanı yox, mənnən nəəni də qorxuzdular. Ağlama, mənim balam, ağlama, qapını da bağlamışıq. Mişka qaç, rəzeni də keçir...

Yalnız anasının bu sözlərindən sonra Klanka kiridi.

Qoduların kimliylə bağlı çox baş sındırdılar. Nə Mişka, nə də Dunya şeytani hələ tapa bilməmişdilər. Ustinya pəyədən qayıdıb gəldi. O, inəyin qabağına ot atmağa getmişdi. İçəri girən kimi dedi:

-Şeytan paltarlı bilirsiniz kim idi? Koçeryaqinin özü!

-Ağ eləmə.

-Nəyi "ağ" eləmiyim! Qayışının ucu şalvarının cibinnən çıxmışdı.

-Yaxşı da, ay nənə, milisdən də qodu olar? - deyə Dunya razılaşmadı.

-Bəs, keşişin qabağında oynayan kim idi? Mən onu həm rəqsinnən tanıdım, həm də naqanın qayışınan, axıra qədər də fikir verdim. O şeytan keşişin saqqalından dartdı, dalına da bir-iki şapalaq vurdu. Pencəyi yoxuydu, axı, baxıram ki, cibinnən qayışın ucu çıxdı, o da təzədən yerinə soxdu. Amma anışdırma bilmədim ki, cibində tapança, ya naqan vardı, ya yox, özü də doluydularmı? Oynuyanda da dalını dombaldır. Dübbedüz Koçeryaqindi. Mən onu Tifenskdə rəqs eliyəndə görmüşəm.

Mişka çölə qaçmaq, qodulara yenə də baxmaq istəyirdi. Amma Dunya baş-ayaq və kvas gətirdi. Mişka dərhal iki aşığı gördü və çıxardı. Bu aşıqlar onu evdən çıxmağa qoymadı. Manka qayıdıb evə gəldi, hər şeyi bir-bir danışmağa başladı, böyük uşaqların keşişin kətan lifindən olan saqqalını necə yandırdıqlarını, onun qorxudan necə qışqırdığını söylədi. Hesabdar Leya, guya şeytanla idarəyə gediblər, qalanları evləri gəzməyə başlayıblar, amma qarmonsuz.

Ustinya sobanın üstünə qalxdı, Dunya Rotixa isə qoyunları və inəyi yerbəyer edə-edə qaynanasıyla qara kağız alan arvadlar barədə söhbət elədi.

Ustinya:

-Qarlar deyirlər ki, Nina Demkina bir az ağılıb kiriyib. Bir də gördün, ərə də getdi, - dedi.

-Yaxşı, sən allah, nə ər, qucağında iki körpəsi var. Dul arvad kimə lazımdı? Yəqin, təkçə ağac tədarükçülərinə. Açar itibse, qıfıl da heç kimə lazım deyil.

Ustinya xoruldaı. Mişka lampanı yandırır, kitab oxumağa başladı. Maraqlı kitab idi: "Taşkənd çörəkli şəhərdir!". Orada yazılmışdı ki, Mişkanın adaşlarından biri çörək dalınca biletsiz Taşkəndə gedir. Ən maraqlı yerində - gecə vaxtı biletləri yoxlayanda - oxunu dayandırmağa məcbur oldu. Mankanın rəfiqəsi qaça-qaça içəri girdi. O, idarədən kağız gətirmişdi, milisioner Korçaqın Mişkanı yanına çağırırdı.

-Heş yana getmiyəssən! - Dunya sərt şəkildə ded. - No-olsun ki, milisiyadı.

Dunya Rotixa yenidən söyməyə başladı.

Mişka idarəyə getmədi, amma səhərə kimi yerinə qov doldurulmuş adam kimi yatdı. O, özü də, nənəsi və Manka da hesab edirdilər ki, getsə yaxşıdı. Çoxluq Mişkanın idarəyə getməsinə tərəfdar idi. Səhər açılan kimi Mişkanı yenidən çağırıdılar... Bu dəfə çağırış vəraqını hesabdar özü gətirdi.

Mişka kartof püresini yeyəndən sonra papağını qoydu. Keçə çəkmələri qurumuşdu. Dədəsinin şərfi kürkün yanında mismardan asılmışdı. Bacıları oyunlarını dayandırdılar və qardaşlarının geyinməsinə tamaşa elədilər.

* * *

Koçeryaqın idarənin yekə stulunda oturmuşdu. Onun qarşısındakı kətildə kolxoz sədri əyləşmişdi. Leya sənədləri tikirdi. Mişka qapıdan içəri girən kimi susdular.

-Belə-belə işlər! - Bəspalıy dilləndi. - Gəlmisən, deməli? Danış görüm, belə şaxtada niyə qaçmısan?

Mişka susurdu.

-Onunla danışmağın nə mənası! - Koçeryaqın hansısa sənədi zərfə qoya-qoya dedi. - Söyüşlə danışmaq lazımdı.

Milisioner bu sözləri deyəndən sonra qəfildən bağırırdı:

-Meşə cəbhəsindən niyə qaçmısan?

-Mən...mən...qaçmamışam... - Mişka ağılamağa başladı. - Mənim çəkmələrim deşilmişdi...

-Al götür. Bu göstəriciləri Kənd sovetinə çatdırmaq əmr olunur! - Koçeryaqın dedi və ağzı bağlı məktubu ona verdi.

Bəspalıy isə əlavə elədi:

-At olmayacaq, piyada apararsan! Bəlkə, onda biləsən ki, atları suvarmaq, ləvazimatları da öz yerinə qoymaq lazımdı!

Mişka evə qaçdı, deşik çəkmələrini anasınınkini ilə əvəzlədi və qarı xırıpıldada-xırıpıldada Təvolqaya yola düşdü. İdarənin məktubu pəncəyinin qoltuq cibindəydi.

Kənd sovetinə, daha doğrusu, Təvolqaya qədər yeddi kilometr olardı. At olsaydı, nə vardı. Amma piyada heç olmasa saat yarım yol getməlisən. Anası

tapşırırdı ki, heç yerdə dayanmasın: nə məktəbdə, nə tibb məntəqəsində, nə də dükanda. Göstəriciləri birbaşa Kənd sovetinə aparsın və birbaşa da evə gəlsin. Anası çəkməsiz inəyə də ot verə bilməz, Mişkanın öz çəkmələrini isə qurutmaq, sonra pinə vurmaq lazımdı. Yaş altılığı pinə tutmaz... İp lazımdı! Onu isə təkə Mişka bacarır, atası öyrədib. Pəltəkçilər nəslinin hamısı belə iplərdən düzəldə bilirlər, əsas odur ki, kətan sap və bişmiş qətran olsun. Qətranı hələ atası müharibədən əvvəl bişirib qoyub. Mişka dəriyə bükülmüş qətranı gizlində saxlayır, heç kimə vermir, yalnız birçə dəfə Volodkaya verib ki, qarmonun qırılmış kəmərinə tıksın. Qarmon qarmondu, onunçün dişlə qayıışı da heyif deyil. Amma qayıışı kəsməyə ehtiyac olmadı, Volodka köhnəsini öz yerinə tikdi. Gör, dünən necə çalırdı! Düzdü, Mişka Volodkadan pis çalmır, dədəsi evdə olsaydı, ona qarmon alardı, təzəsi, mağaza malı vacib deyil, kimdəncə köhnəsini də almaq olardı. İndi otur, müharibənin qurtarmasını gözlə!

Bu cür fikirləşə-fikirleşə Mişka özü də bilmədən Təvəlləməyə çatdı. Kənd sovetinin təzə sədri axsaq idi. O, xəstəxanadan təzəcə çıxmışdı, dərhal da bura sədr təyin olunmuşdu. Sədr kolxozun məktubunu aldı. Zərfi açıb oxumağa başladı. Onun üzü səyridi. Milisiyalar Kəndə gələn sədrə məktubunda yazırdı: "Məktubu sizə verən Mixail Lavruxini meşədə dövlət tapşırığını qoyub qaçdığına görə, dərhal həbs edib rayona göndərin. İmza, Kəndə gələn".

-Nəçənci ildənsən? - deyə axsaq sədr soruşdu. - İndi hansı sinifdəsən?

Mişka dedi ki, yeddidə oxuyur. Sədr fışdırığa bənzər səs çıxardı və uzun müddət, bir az da qərribə tərzdə Mişkaya baxdı. Sonra dedi:

-Sən bir işə bax! Tez qəç məktəb direktorunun yanına. Deyəsən, elə o, özü Kənd sovetinə tərəf gəlir. İndi sizdə nədi, tətildi?

Deyilən şəxs içəri girdi. Mişka Təvəlləmənin yeddillik məktəbinin direktoruna salam verdi. O, Mişkaya baxdı:

-Dərsə niyə gəlmirsən? Ötən yarım ildə iki dəfə iki almısan.

Direktor çoxdanınkıydı, amma o da çox yaralanmış, ötən il isə ordudan birdəfəlik tərxis olunmuşdu.

-Təzə xəbəri eşitmisən, Petro Qriqoryeviç? - deyə sədr direktordan soruşdu. - Rayonnan zəng eləmişdilər. Dünən Kalininin təzə rütbəylə bağlı fərmanı çıxıb!

-Doğrudan!? Deməli, şayiə deyilmiş!? - Direktor stuldan qalxdı.

-Yox şayiə deyil, düzdü. Fərman bu günlərdə qəzetdə dərc olunacaq. Sənsə, Mişka məktəbə gedə bilərsən, get ikilərinə düzəlt...

-Təzə ikilər almısa yaxşıdır! - direktor güldü.

Sədrin sifəti birdən dəyişdi:

-Mişka, hələ getmə, bir dayan... Sən Lavruxinsən? Anan da Lavruxinadı?

Mişka başıyla təsdiqlədi.

-Bu göstəriciləri anana apar... - dedi və ağzı açıq zərfi ona uzatdı.

Məktəb direktoru da Mişkanı evə buraxdı.

-Dərsləri buraxma, ha, Lavruxin, dərsdən yayınma!..

-Nə dərs buraxmaq, nə yayınmaq, canım, - Sovet sədri istəhzayla dedi. - Uşaq ağac tədarükünə gedib, odun doğrayıb...

Mişka qürurla küçəyə çıxdı. Məktəbə və tibb məntəqəsinə dəymədən evə tələsdi. İki meşənin arasındakı yolda dayandı, əlilə cibindəki "göstəricilərə" toxundu. "Maraqlıdır, görənlər, nə göstəricidi belə? Bəlkə, vergi qəbzidi? Ya da könüllü vergidi? Baxmaq lazımdı..."

Mişka Lavruxin penceyinin cibində olan kağızı çıxarıb oxudu: "Lavruxina Avdotya İvanovna. Sizə xəbər veririk ki, əriniz Lavruxin Dmitri Mixayloviç, 18 noyabr 42-ci ildə döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən qəhrəmancasına həlak olub".

Mişkanın gözləri qaraldı. O, məktubu təzədən oxudu. "Dədə!" - deyə dəhşətli səslə bağırdı və yolla qaçmağa başladı. Elə qaçırdı ki, sanki nəyəsə

gecikirdi və bu tələskənlikdən bütün yer üzünü asılıydı. Daha heç nə xatırlamırdı, hönkürür, göz yaşlarını və burnunun suyunu üzünə yaxırdı. Güclü şaxta onun isti göz yaşlarını dondurur, hönkürüsünü eşitməz edirdi. Amma heç kim Mişkanın ümitsizliklə dolu hıçqırtısını eşitmirdi. Onu yalnız yolun qırağında bitən, qırov bağlamış qızılağaclar, qardan ağarmış ağcaqayınlar və onların altında gizlənmiş qara küknarlar eşidirdi. Bir də balaca tayanın üstündəki qarğa...

Rosstan təpəliyində

Onlar “Göy burulğan”da çimməyə getdilər və get-gedə uzaqlaşdılar. Mariya hələ də uşaqlar gedən tərəfə baxır, qızını donundan tanımaq istəyirdi, ancaq gənclər subasar yaşıllıqda itdilər. Çaylaq tərəfdən meh əsdi. Qadın qızının gülüşünü və ciyiltisini, oğlanın isə fitini eşitdi. Meh kəsdi və çəmənlilik adamsızlıqdan, sakitlikdən qızdı.

Axşama hələ çox vardı, çünki qotmanı vaxtından qabaq tayalamışdılar. Qadın uşaqlardan hansınısa çəmənlilikdə atılıb qalmış bosonojkalarını²⁶ və arxası üstə yıxılmış dırmığı götürdü. Sonra yaylığına qonmuş ot qalıqlarını cırpdı və bir boyda olan üç qotmana baxıb fərhləndi, sevincindən qol götürüb oynamaq istədi. “Eh, uşaqlar, uşaqlar...” - dedi və analıq sevincindən doğan göz yaşlarını uddu. Yenidən qızını və tələbələrin bayaq qotma yığmalarını xatırladı. Hamısı öz kəndçiləridi, amma heç biri evdə yaşamır. Bir yerə yığılan kimi hər şeyi elədilər, adamın qanı elə qaynayır ki, sir-sifətini də qızartmaq lazım deyil...

Sonuncu, ən böyük qotmanı Mariya qızı və qonşunun yetkin oğlu Sergeylə bir yerdə dikəldiblər. Mariya tayacığın başında dayanmışdı. Seryoja otu yabayla ona ötürür, qızı çəmənin axırını dırmıqlayır və qotmanın böyürlərini darayır. Qotmanın başını bağlayanda Sergey qızardı və guya, söyüd qırmağa getdi. Qızı heç nə anlamadı, narazılıqla başını yellədi və saçlarını atası kimi geri atdı.

-Sən onu qınama, yaxşı, qınama, - deyə Mariya öz-özünə gülümsündü. Qadın yabadakı axırncı otu da aldı. Söyüd şüvəlini qotmanın ortasındakı dirəyə bağladı və sürüşüb aşağı düşdü. Qotma hündür və hamarıydı.

-Üzünü o tərəf çevir, Seryojka, - Mariya onu qəsdən cıratmaq üçün dedi, halbuki oğlanın arxasının ona tərəf olduğunu bilirdi. Qadın onu da bilirdi ki, Seryojka əks tərəfə baxır, amma boynunun dalıyla da olsa, onun tayadan necə sürüşüb düşdüyünü görür və təzədən gülümsündü. Bu yaşda kim dizdən yuxarı qadın ayaqları görsə qanı coşar. Təbiət insanları bu cür yaradıb. Oğlan qotmanı axıra kimi daramayanda qızı onu anlamadı. Bundan faciə düzəltmək nəyə lazım...

İndi onların hamısı “Göy burulğan”da çimməyə getdi.

Ətrafı dövrələyən ağaclar indi-indi düşən yayı yelləyirdilər. Göy rəngli çay qaralır, günəşin şəfəqlərində sayrırdı, üfüq bürküdən dumanlanırdı. Mariya özünə iş axtara-axtara çəmənliliyi bir dəfə də hərləndi. Hər şey yerindəydi və o, asta addımlarla Rosstan təpəliyinə çıxdı.

Günortanın bürküsü yoxa çıxmaqdaydı, uzqdakı ağcaqayınlıqda ququ quşunun səsi hərdən itirdi. Mariya tanış boz daşın yanında dayandı, əyilib yerdən yarıqurumuş ot saplağı götürdü. Günəşin istisi yumağa çevrilib uzqdakı meşələrə tərəf diyirlənir, külək yavaşlırdı.

Ətrafda heç kim yoxuydu və Rosstan təpəsindən baxanda doğma düzənlik çox aralı görünürdü. Qumluq yol təpədən başlayır, uzandıqca döngələr daha sərt görünür və nəhayət, son yalda gözdən itirdi.

Mariya gözlərini qıyaraq yalın döşünə baxır və hiss edirdi ki, yorğunluqla bərabər, xoş bir nisgil də onu çulğayır. Onun ürəyi bu boyat xiffətlə, gözləntilərlə doluydu və sanki kökü, Rosstandakı ağaclar tək, qədimlərdən bəri buradan aralanıb gedən insanların xatirəsi kimi dərinə gedirdi. Gedənləri burdan o tərəfə ötürmürdülər. Rosstanın o üzünə keçənlər də özlərini evdə daha hiss eləmir və heç zaman qanrılıb geri baxmırdılar.

Mariya çoxdan bura gəlməmişdi. İndi ərinin xatirəsi qarşısında xəcalət çəkirdi. O, yaylığını bir də çırpdı, başını darayıb arxadan bağladı, sırğalarını qulaqlarından açıb daşın üstünə qoydu. Qumluq yolun itdiyi yamaca az-az baxmağa çalışır, dərinədən ah çəkir və öz-özünə gülümsünürdü. Sanki indiki ot çalımı ilə o zamankı acı günlər arasından iyirmi beş il keçməmişdi. O, sadəcə ərinə gözləyir və bilirdi ki, əri gələcək. Və Mariyanın vecinə də deyildi ki, düz iyirmi beşinci yaydır ki, Rosstan təpəsində cırcıramalar cırıldaşır, uzunboy qaymaqçiçəkləri saralır.

O, daşın üstündə nə qədər oturduğunu bilmədi.

Qaymaqçiçəkləri aydın görünmürdülər: ya qadının yarımçıq kirpiklərinə görə, ya da qadının gözləri sevincdən yaşardığı üçün. Mariya, sanki yuxuda daşın üstündə oturmuşdu, onu hər tərəfdən aydın və elə bil dünənki qarabasmalar çulğayırdı. İlk xatirə öz-özünə, çağrılmadan, zorlanmadan gəldi. Onlar əbədiyyət qədər uzaq mart günlərinə işıq saldılar. Sanki xüsusi bir hadisə baş verməmişdi. Sadəcə, yaz günəşinin bürüdüüyü uzun gün vardı. Ağ qovaqlıqda-kı qarğa və zağcalar öz qarılıtlarıyla Rosstanı oyadırdılar. Balaca qız anasının yekə əlcək və çəkmələrində ilk dəfə təpəyə çıxanda da qorxub hürkmədilər. Böyüklərdən o, "Rosstan"²⁷ sözünü çox eşitmişdi. Bu balaca qız öz inadkarlığı və iradəsi sayəsində təkbəşinə təpəyə qalxmış və uzaqlara məftunluqla baxmışdı.

İsti mart küləyi sevincdən içini çəkən uşağın ağız-burnuna dolur və nəfəs almağına mane olurdu. Aşağıda isə son qış günlərini yaşayan yol uzanır, hər yerdə yamaclar, çaylar və çaylaqlar ağarırdı. Hələ o zaman uşaq bu geniş məkanın, sonsuz düzənliyin adını da bilmirdi. Onun yadında yalnız günəşli və ucu-bucağı görünməyən düzənlik qalmışdı. O zaman uşaq anasını və daxmadakı isti sobanı xatırlamış, bu sonsuzluqdan qorxmış və geriye - kəndə tərəf götürülmüşdü.

Qar və at iyi verən güclü əllər onu götürmüş və kirşəyə qoymuşdu. Qonşu kənddən olan həmin kişi uşağı kəndə apara-apara ona qızıl yumurtanın nağılını danışmışdı. Qız astadan, qəlb rahatlığıyla gülür və atın düyünlənmiş quyruğuna baxırdı. Həmin gün yadında bu cür qalmışdı.

Mariya o günü xatırlayıb gülümsündü və yenidən yolun itdiyi döşə baxdı. Əri müharibəyə gedəndən sonra bircə dəfə də ağına gətirməmişdi ki, o, qayıtmaya bilər. Qadın bilirdi ki, əri sağdı və onu rəvan, tükənməyən ümidlə gözləyirdi. Elə ağlamaq istəyirdi ki, o zamankı Rosstanı xatırladı.

Meşə giləsinin çiçəkləyən vədəsiydi. Oğlanlar qarmonu kənara qoyub, bu daşın yanında aşıq-aşıq oynayır, qızlar isə gilə budaqlarını qopara-qopara ilk çastuşkalarını oxuyurdular. Bir az əvvəl Rosstanın üstündən torağay ötdü, çökükburunlar göydə cikkildəşdilər, çayın sahilindəki söyüdlər oyandırdılar və utancaqlılıqla suluq budaqlarını yellətdilər.

Həmin yaz o qədər gözəl idi ki, heç kim gecələr yatmaq istəmir, bazar günləri isə Rosstan bütün sutka burada gəzənlərin hay-küyünü dinləməli olurdu. Mariyanın heç on səkkiz yaşı da yoxuydu. Amma bir dəfə o burdan ən axırıncı getdi: günəş çıxanda. Onlar yuxuda olan kəndin küçələrindən utanmadan keçdilər və oğlanın daş kimi bərk, tunc rəngli əlində onun ilk hədiyyəsi - qırağı qırçınlı dəsmal qaldı. Toyu da qışa saxlamadılar...

Mariya acı və sərt sevincdən səksəndi. Təpənin nəhəng kölgəsi maili düzənliyi qamarladı, günəş batırdı. Yaxınlıqda gecə böcəyi vızıldadı, yolun itdiyi uzaqdakı yamac qaranlıqlaşdı.

Toyu ləngitmədilər. Hər şey şən keçdi. Biçinə lap az qalmışdı. Qadın həmin biçini ala-çula xatırlayırdı, yalnız yağış yadında aydın qalmışdı. O, əriylə qotmanı yığdı və cəmələri başqa yerə daşımağa imkanları çatmadı. Onda Mariya yağışın yağdığını hiss elədi və qorxudan əllərini yellədi: Ay dədə! Nə yaş ot, nə də quru ot yığılıb! Rosstan və aşağıdakı düzənlik tamam biçilib qurtarmışdı, göydə isə qara buludlar getdikcə sıxlaşırdı. Qərb tərəf dərhal qaraldı. Tələsənlər çoxdu. Göy səmada ala-bula buludlar olsa da, aydın idi ki, çatdırmayacaqlar və sel-su əlindən tərpənə bilməyəcəklər. İldırım şaqqıltısı eşidilmirdi, amma uzaqlarda şimşək həyasızcasına çaxırdı. İldırımın zərbələrinə hazırlaşan Rosstan səsinə içinə salmışdı. Mariya həmin anı zərrəsinə qədər xatırlayırdı. O, əriylə kəndə qaçıb gələndə cəmənlidəki yonca və çiçəklər susmuş, ağ zəncirotu yumulmuş, arılar gizlənmiş, sərcələr cəmənlidən yox olmuşdular. Qəfildən göyün bir neçə yerində şaqqıltı qopdu, qəlbindəki hansısa tel göynəyərək qırıldı, ucunu tapıb bağlamaq da mümkün olmadı...

Mariya üz-gözünü sildi və gülümsündü. Günəş tamam batmışdı, ətrafda bir ünlü-cinli yoxuydu, yalnız yala dırmaşan yol vardı. Mariya bir daha ətrafa boylandı, burdan uzaqlarda da heç kim görünmürdü. O, daşın yanında dizi üstə durdu, dodaqlarını dişlədi, başını buladı və uzaqdakı boş yamaca baxdı. Əllərini yumruq kimi düyünləyib alına sıxdı, başını otun üstünə əydi, sonra qalxıb düzəldi və oxşamağa başladı: "Oy, ağ əllər, gözəl əllər, apaydın iri gözlər, böyük dərdədən ölü düşən ağ üzlər! Əsgəri xidmətə getdin, əzizim, nə qədimlərdəki kimi, nə də indilərdəki. Getdin dünyanın o başına, qırmızı günəşin qaşına..."

O, rahatlıqla, dayanmadan, əzilmədən oxşayırdı. Oxşamanın sözləri onun təmiz səsinə sərbəst səslənir, ritmi azalmır, öz qəlbi isə tikə-tikə olub dünyaya səpilir və bundan rahatlanır, yüngülləşirdi.

Mariya, sanki öz səsinə əriyirdi. O, yavaş-yavaş özünü hiss etməməyə başladı və bunu dayandırmaq mümkün deyildi, oxşama, elə bil onun iradəsindən kənar səslənirdi: "Oy, şux başını, qızılı saçını qırıxdılar, hər tükündə bir damcı acı göz yaşı. Hökumətin verdiyi şinel çiyini örtməz, ayaqların çəkməyə yerləşməz, əlcəklər əlinə gəlməz. Uzaq ellərdəsən, uzaqlığı ölçülməyib, adamları yad, hakimləri bədzad!"

Onda da bu cür bəyaz gecəydi. O, Pavellə birlikdə müharibəyə getdi, Mariya onları Rosstana qədər yola saldı. Sərxoş Pavelin mindiyi araba aşağı düşənə qədər, əri ağır əllərini onun çiyindən götürmür, papiros çəkə-çəkə Mariyanın ağlamasına imkan vermirdi. Qadın səsinə içinə salıb ona qulaq asır, yenidən kövrəlir, səsi titrəyir, əri isə onu sakitləşdirirdi. Araba, sərxoş Pavel də içində uzaqlaşdı. Başlarının üstündən bir topa ulduz sallanırdı. Göy-qara səmaya yeni ulduzlar səpələnir, istidən qızmış yoncanın ətri düşməkdə olan şəhin sərinliyinə qarışırdı. Əri Mariyanı tələm-tələsik qucaqladı. Qadına elə gəldi ki, onun bu hərəkətində sərtlik və qabalıq var. Əri dala baxmadan təpədən aşağı endi. Mariya o, daşın üstündən düşmədi, çünki onun ya bir, ya da iki aydan sonra geri dönəcəyinə inanırdı.

Payız gəldi, müharibə daha da qızıxdı, onun rəfiqələrindən bir çoxu dul qaldı. Mariya bəzi gecələrdə qorxurdu. Həmin vaxt o, taxıl daşıyır, çox vaxt gecə düşəndə qayıdırdı. Ona elə gəlirdi ki, Rosstanda hansısa qara qüvvələr var, onlar zırıldayır, inildəyirlər. Qaranlıqda yağış aramla, aravermədən yağır, yoldakı gölməçələr arabanın təkərləri altında nırçıldayırdı.

Bir səhər Rosstanın üstünü boz-qəhvəyi qaranlıq bürüdü, iri qar dənələri yerə ələndi, sanki mələk lələkləriydi. Qış gəldi, amma tək yox, ardınca o birilərini də gətirdi: ikinci, üçüncü...Hamısı da sərt və ac, özü də getdikcə azğınlaşırlar.

Qış vaxtı Rosstana hər cür külək baş vururdu. Onlar ya o tərəfdən gəlirdi, ya da bu tərəfdən. Yamaqlara qar dənələri yapışır, vida daşını örtür, yolları öz bəyazlığında batırır. Şaxta, sanki ulduzları şüşə kimi parıldadır. Yumrusifət, acıqlı Ay maviyə çalan ağappaq qara ölüm sifəti verir, səhərlər isə soyuq günəş qulaqlarını şəkleyib qalxır, donmuş quşlar daş kimi qarın üstünə tökülür.

Belə qışlardan birində, gecədən keçmiş Mariya hamama gedirdi. Ərinin əmisi oğlu Pavel onu artırmanın yanında gözləyirdi, yalın əlini gödək kürkünün cibinə dürtmüşdü. Hamı yatmışdı, o isə yox. Mariya onu, biçinçi quş yuvasını ötən kimi keçdi, qapının rəzəsini qaldırdı, oğlan onun dalınca dəhlizə girmək istəyəndə qarşısını kəsdi və pıçıltıyla dedi:

-Get evə...Get, Pavlo İvanoviç, aqlını başına yığ... Heç olmasa onu yadına sal, utan... Çıx get!

Pavel başını aşağı salıb dinməzəcə getdi və qar onun keçə çəkmələri altında xırıldadı. Pavel subay idi. Müharibə qurtaranda o, utanıb çəkinmədən elçi düşdü. Gündüz gəldi, açıq qapıdan içəri keçdi, otağın ortasında dayanıb sevinclə dedi:

-Nahaq gözləyirsən, gəlməyəcək! Mən orda olmuşam, Mariya, itkin düşməyin nə olduğunu yaxşı bilirəm...

Mariyanın gözü qaraldı, qəzəbindən ağappaq ağardı, üzünə tüpürdü. Ayaqları yer tutmadı, yıxıldı, barmaqsızın sözlərindən qıvrıldı. Ayılanda Pavel yoxuydu, qızı ayaq tərəfində oturmuşdu. O, çiyinlərini çəkir, burnunun suyunu axıdırdı - tam atasıydı...

İtkin düşüb, ölməyib, axı. Heç kimə inanmırdı: nə kağızlara, nə də adamlara, yalnız fəhminə güvənirdi. Sağdı, yəqin hardasa əsirlikdədi, bəlkə də Amerikaya-zada sürüb aparıblar. Ordan da çıxmaq olmur, bəlkə də yolpulu yoxdu, bəlkə də, evə buraxmırlar. Bir-iki il saxlayıb buraxarlar...

Yazda və yayda Mariya Rosstan təpəsinə çıxıb oxşamalar deyirdi. Yollar boşalana qədər gözləyir, təzə paltar geyirdi. Boz daşın yanında, bəlkə də onun göz yaşlarına görə ot sıx və yumşaq idi. Quşlar ona öyrəşmişdi. Yayda çökəkburunlar, yazda ağdimdik zağca və torağaylar, az qala başı üstündə, qulağının dibində ötüşürdülər, bircə ququ quşu səs eləmirdi.

*Oy, bizim qonaqlar, qonaqlar,
Qonaqlar bizi qonaqlar, qonaqlar.
Qonaqlıqda bir az oturdun,
Az oturdun, düz oturdun.
Nə küləkdi, nə boran,
Nə yağış var, nə tufan.
Göy dənizdən nə xəbər var,
Sevimli dostumdan nə xəbər?
Nə xəbər var, nə ətər.
Nə niyaz var, nə nəzir!*

Mariya gözlərini yumdu və yad ölkəni təsəvvür etmək istədi, amma bacarmadı, hər dəfə nəşə ona mane olur, fikri dağılırdı. O, yuxuda olanda da, ayıq olanda da yalnız bir mənzərəni daim aydın görürdü: enli və düz yolda əri yorğun-yorğun addımlayır, ayağında əsgər çəkmələri, kürəyində əsgər torbası, əlində isə söyüd çubuğu. O, tələsmədən yeriyir, azca ağsayır, başının üstündə isə naməlum budaqlar yellənir. Mariya ürəyi və qəlbiylə hiss edir ki, əri çəkmələrini çıxarmaq istəyir. O, daim gedir, gedirdi. Bütün bu illər ərzində Mariya onu gözləmişdi və istənilən an hamamı qızdırmağa hazır idi...

Rosstanın üstündə bəyaz gecə sakit qaranlığı buxovlamışdı. Mariya kiminsə sakit gülüşündən ayıldı. Uzaqdakı yamaca baxdı. Oradan - pərləri qopmuş köhnə dəyirmanın yanından biçənəyə doğru yol enirdi.

Yolda heç kim yoxuydu. Nəsə səs elədi, sanki balıq suya quyruğunu çırpdı. Mariya ürəyinə nəsə dammış kimi səksəndi, arxaya qanrıldı və qotmaların arasında qızının yerliyi ağ, çəhrayı xallı donunu gördü.

“Görən, qızın yanındakı kimdi?” - deyə Mariya gərildi, nəsə ürəyinə sancıldı, ölümqabağı olduğu kimi. Onun həyəcanı getdikcə artır, sinəbəndin arasına yığışdı və Mariya buna tab gətirməyib gözlərini açdı. Amma ağ paltar yerindəydi...

“Qızım böyüyüb, gəlindi artıq... Ay allah, gəlindi!.. - Mariya birdən taqətdən düşdü, əlləri zəiflədi. - Qızım gəlindi, ilahi... Nə qədər vaxt keçib, nə qədər il ötüb!”

Yolla heç kim gəlmirdi, heç kəs çəmənləkdə ötən yuxulu çökəkburun quşunu izləmirdi. Yalnız inadkar duman uzaqdakı qobuya tərəf axırdı. Və qəfildən həyəcan və qorxu nəsə başqa bir şeylə əvəzləndi, hər şey aydınlaşdı: “Gəlməyəcək. Burası dəqiqdi. Heç zaman gəlməyəcək: nə sabah, nə də sonra!”

Mariya yarım dəqiqəyə qədər özünü unudub ota baxdı. Sonra qəfildən başını yana döndərdi, içindəki qərribə səs dəhşətli bir çığırtıyla göyə, bu ağ gecəyə soxulmaq istədi, amma bu, baş vermədi, boğazına yığılıb qaldı. O, üzü üstə otun üstünə düşdü, yaralı quş kimi əsdi, titrədi, içini boşaldandan sonra sakitləşdi. Qadın uzun müddət beləcə otun üstündə, Rosstan təpəliyində qaldı.

Ot gündüzün istisini canında saxlamışdı və torpaq iyi verirdi. Ay Rosstanın üstündən lap qəlbiyə qalxmışdı. Yaşlanmış və zəifləmiş Mariya otun bu qoxusunu, aylı gecəni anlamaqda çətinlik çəkirdi. Ürəyi düz isti torpağın üstündə döyünürdü.

Ay Rosstanın üstündən asılmışdı, aşağıdan, - çəmənlə uzanan dərədən duman qalxırdı. Mariya ağladı: anacan, əzizlərim, göylər yerə düşmədi, bu fani dünyada ildırım da şaqqıldamadı. Göyün altındakı torpaq aralanmadı, heç yerdə nə ocaq var, nə tüstü, qotmalar da, cəmələr də həmişəlik. Səhər yenə də günəş çıxacaq, adamlar yenidən ot biçməyə gedəcəklər. İnəklər mouldayacaq, samovarlar qaynayacaq. Təkcə o yoxdu və olmayacaq da, gözləməyə də heç kim yoxdu, Rosstana gəlmək də mənasızdı. Düz iyirmi beş il onu gözlədi. Gözlədi, sən demə o, yad torpaqda ölüb qalıbmış. Bəlkə onun bu inamına görə ərinin sümükləri yad torpaqda rahatmış, bəlkə indi də onun səsinə eşidir? Eşitməsə, bilməz də...

Mariya daşın üstündə oturub astaca yırgalanırdı, sanki ərinə qəbul edən və onun özünə çevrilən torpağa səcdə edirdi. Boyun-boğazına süzülən isti göz yaşları gecənin sərinliyində soyuyurdu.

* * *

Qadının qulaqlarına yenidən gülüş və danışq səsləri gəldi. Boylanıb baxdı: aşağıda qotma və cəmələrin arasında kimlərsə dolaşırdı, Seryojkayla qızıydı. Mariya da iyirmi beş il bundan əvvəl oğlanla Rosstanda gəzişirdi. Mariya indi rahat idi və xoş bir nisgillə onları süzdü. Yenidən həyata qayıtmış gəncliyinə baxdı. Yox, Mariya bu gecəyə qədər heç zaman dul olmamışdı: nə bir günlük, nə də bir həftəlik... İndi Mariyanın gəncliyi təzə düşmüş şəhin üstündə gəzir, çiyində də pencək, düz o zamankı kimi, əlində də kupalnisadan²⁸ olan çələng. Qız çömbəltmə oturur, dizlərini bir-birinə sıxır və çiçək dərir. Aydın məsələdi, nə eləmək lazım olduğunu bilməyəndə çiçək dərir, çələng hörürsən.

Mariya yenidən yola baxdı. Yol qısa və qaranlıq idi. Yenidən ağladı. Rosstanın üstündə sakitlik idi, aşağıdakı düzənlik tamam qaralmışdı, çünki Ay gəzərgi buludun arxasında gizlənmişdi.

Gənclər qotmaların arasında itənə qədər, Mariya səsini çıxarmadan, dodaqlarını tərpətmədən qızına baxıb ağladı. Aşağıda isə duman getdikcə yayılırdı. O, subasarin üstünü alır, düzənlikdəki dərə-təpəni və tayaları qamarlayırdı. Qotmaların şivri başı süd rəngli bozuntul dumanda üzürdü. Üzürdülər, amma üzüb qurtarmırdılar. Onun dərinliyindən isə sanki suyun altından gah çəkçəki quşunun qığiltısı, gah da uşaq kimi qorxan qulunun köməksiz və zərif kişnərtisi eşidilirdi.

¹ Tambur - qatarda dəhlizfason bir yer

² DYN - Dəmir Yol Nazirliyi

³ İUMD - İnqilab Uğrunda Mübarizlərə Dəstək

⁴ Mors - quru meyvədən hazırlanmış kompot

⁵ Mitya-duraçok - Dəli Mitya (təx.)

⁶ Komarinskaya - rus xalq mahnısı və rəqsi

⁷ Reprodaktor - güclü səsə malik radioci-haz

⁸ Starşına - gizirə uyğun hərbi rütbə

⁹ Balyabines - Pəltəkçi nəslindən olan (təxm.)

¹⁰ Batareya - topçulardan ibarət hərbi bölmə

¹¹ Müqəddəs Filipp ayı - provoslavlarda noyabrın 28-dən yanvarın 6-na kimi oruçluq ayı nəzərdə tutulur

¹² Sətri tərcümədir, əslində nəzmlə deyilib. "Bok" rusca böyür deməkdir

¹³ Xaçaçıran - xaçpərəstlərdə xaç suyuna salınma ayı, mərasimi

¹⁴ Platforma - burda üstü açıq vaqon nəzərdə tutulur.

¹⁵ DSA - Döyüş-Səhra arvadları

¹⁶ Xilaskar Aleksandr - Söhbət 1861-ci ildə təhkimçilik hüququnu ləğv edən İmperator II Aleksandrdan gedir

¹⁷ Uryadnik - çar ordusunda kiçik rütbəli zabit

¹⁸ Balyaba - Pəltək

¹⁹ Muxomor - zəhərli göbələk növü

²⁰ Qalet - peçenye növü

²¹ Povoljyeda almanlar iyirminci əsrin əvvəllərindən avtonom şəkildə yaşayıblar.

²² Barak - olacaq (qalacaq yer)

²³ Maus, maus, kom heraus - siçan, siçan, ay siçan, başını çölə tut görüm (təxm.)

²⁴ Bespalıy - barmaqsız

²⁵ Qazaçurka - İkinci dünya müharibəsində maşınlar benzin əvəzinə, kötük torf qazıyla işləyirdilər.

²⁶ Bosonojka - ayaqlıq (təxm.)

²⁷ Rosstan - ayrılıq təpəsi

²⁸ Kupalnisa - çiçək növü

**Rus dilindən tərcümə edən:
Elçin HÜSEYNBƏYLİ**

◆ Ə d ə b i d ü ş ü n c ə l ə r

Nizami CƏFƏROV

Həyatın metafizikası, yaxud «Mahmud və Məryəm»dən «Ölüm hökmü»nə

Keçən əsrin səksəninci illərində Elçin bir- birinin ardınca üç roman yazdı: «Mahmud və Məryəm», «Ağ dəvə» və «Ölüm hökmü»... Təsadüfi deyil ki, Elçin yaradıcılığının bu mərhələsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında həmin yaradıcılığın «romanlar mərhələsi» adlandırılır...

«Əsli və Kərəm»dən «Mahmud və Məryəm»ə

«Mahmud və Məryəm» 1982-ci ildə «Azərbaycan» jurnalında, bir neçə il sonra isə kitab halında çap olundu. Və kitaba yazdığı «Üzü işığa doğru» ön sözündə Kamil Vəliyev doğru olaraq göstərir ki, romanda «müəllif folklor süjetinin fəlsəfi həllini vermiş, sadədil düşüncə tərzinin məğzinə varmış, insan təbiətinin mürəkkəbliyini, insan və cəmiyyət probleminin bir neçə xəttini yüksək bədii səviyyədə oxucuya təqdim etmişdir. Bu mənada müasir ədəbiyyatda dəb halını almış folklorlaşdırma üsulundan çox uzaq olan yazıçı, el ədəbiyyatının imitasiyası yolunu deyil, xalq ədəbiyyatını, xalqın yaratdığı süjeti simvol kimi alaraq müasir fəlsəfi roman yaratmışdır».

«Altmışındılar» yeni ədəbi nəsil kimi meydana çıxıb keyfiyyətcə yeni bir ədəbiyyat yaratdıqları barədə danışarkən, folklor kökündən fərqli münasibət göstərdilər. Həmin fərqliliyin mahiyyəti isə ondan ibarət idi ki, «altmışındılar» folkloru, nə qədər doğma olsa da, ağına- bozuna baxmadan, yəni məqsədsiz-filansız, xəlqi görünmək naminə öz əsərlərinə «köçürmək» istəmədilər, ona ən mühüm yaradıcılıq mənbələrindən biri olaraq analitik yaradıcı təfəkkürlə yanaşdılar.

Elçinin ilk romanı «Mahmud və Məryəm», heç şübhə etmirik ki, «altmışındılar»ın folklor ideya-estetik münasibətinin klassik nümunəsidir.

Əslində, «Əsli və Kərəm»lə «Mahmud və Məryəm»in süjet xətti ümumiyyətlə üst-üstə düşür, əsas obrazlar da, demək olar ki, eynidir... Ancaq «Mahmud və Məryəm» «Əsli və Kərəm» deyil, ikincisi folklor təfəkkürünün məhsulu, birincisi isə, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində neofolklorizmin ilk mükəmməl nümunəsidir.

Roman Gəncə xanı Ziyad xanın həyəcanları ilə başlanır və hiss edilir ki, bu həyəcanlar «nə isə» (bu «ifadə» Elçinin bir çox əsərləri üçün ideya-estetik «açar»dır) izah olunmaz stixiyanın başlanğıcı deməkdir.

«Neçə müddət idi ki, gecələr belə əzablı keçirdi, neçə müddət idi ki, Ziyad xan gecələri beləcə yuxusuz keçirirdi və ən qəribəsi də bu idi ki, Ziyad xan özü də həmin əzab-əziyyətlərinin səbəbini bilmirdi».

Hüdudları «cənubda Qafandan, Ordubaddan, Naxçıvandan tutmuş şimalda Qazağacan, qərbdə Cavaddan tutmuş şərqdə Göyçə gölünəcən böyük bir ərazini özündə birləşdirən... Səfəvilər dövlətinin mühüm inzibati vahidlərindən» olan Qarabağ bəylərbəyliyi hökmdarı Ziyad xan bilirdi ki, «bıçaq daha sümüyə dirənib və Sultan Səlim ilə Şah İsmayıl arasında əsl müharibə başlamasına az qalıb, amma nə etmək olardı, zamanə pis zamanə idi və hakimin kiçikliyindən, böyüklüyündən asılı olmayaraq, sabahkı günün aqibəti ancaq Allahdan asılı idi».

Yazıçı bir tərəfdən epos təhkiyəsinin dərinliklərinə qədər varır, bu təhkiyənin ən səciyyəvi formullarının dili ilə danışır, digər tərəfdən isə, epos intonasiasını zədələmədən, çox rahat bir ifadə plastikası ilə «keçmiş»dən «bu gün»ə gəlir və dastan kökündə roman yaratmağın orijinal bir təcrübəsini təqdim edir:

«...Vaxt gələcək və səksən ildən sonra Qarabağ dağlarındakı toy-düynələrdə İsa bulağında, Turşsuda, Şəkili bulaqda, Daşaltı çayının sahilində, Topxana meşəsinin sərinliyində qurulmuş kef məclislərində saç- saqqalı ağpapaq ağarmış, uzun-uzun illər boyu çox hakimlər görmüş, çox qanlı hadisələrin, savab işlərin, haqq işlərin şahidi olmuş qoca el aşığı sazı sinəsinə sıxıb bir dastan danışacaq və həmin dastan çox- çox illər əvvəl yaşamış zəhmli Ziyad xanın mərhəmətindən deyəcək, musiqinin və ustad Məhəmməd Füzuli sözlərinin qüdrətindən söhbət açacaq, cavan bir xanəndənin dərələrdən yel kimi, təpələrdən sel kimi keçib öz yurduna qayıtmağından, öz anasının yanına gəlməyindən, öz istəklisi ilə görüşməyindən danışacaq və cıncırını da çəkməyib həmin dastana qulaq asanlardan heç kimin ağlına gəlməyəcək ki, o cavan xanəndə bu qoca ozanın özüdür...».

Bir nəfəsə deyilmiş (yazılmış!) bu cümlə-mətnin genezisində «iç strukturu»nda epos-dastan estetikası olsa da, «dış strukturu», tipologiyası müasir yazılı ədəbiyyatdır...

«Ziyad xan əvvəllər də başa düşürdü ki, Mahmudun ürəyi şair ürəyidi, Mahmud kövrəkdi, Mahmudun ürəyi şüşə kimidi və Mahmud heç zaman asıb-kəsən olmayacaq - Ziyad xan bunu başa düşürdü və hətta bəzən ürəyində buna sevinirdi...»

Ancaq Ziyad xan onu da bilirdi ki, «Mahmud üçün çətin olacaq... Mahmud bu hiyləgər dünyada, bu qanlı dünyada nəinki taxtda oturub Qarabağ bəylərbəyliyi hökmranlığı edə bilməyəcək, ümumiyyətlə, yaşamaq Mahmud üçün asan olmayacaq».

Bu, məsələnin real, gerçək tərəfidir, ancaq dünyanın, həyatın Mahmud üçün çətin olacağına bir mistik, mifoloji tərəfi də var ki, ən böyük çətinlik (və məsələnin mahiyyəti!) bundadır...

«...Qəmərbanu o dəm elə bil ki Ziyad xanın ürəyindən keçənləri duydu, qara gözlərini aydan, ulduzlardan çəkib Ziyad xana baxdı, əli ilə Ziyad xanın yekə əlini sıxdı və dedi:

- Deyəsən, tülkü deyəndi...

O bədhəybət Lal, o qotur tülkü, Ziyad xanın yadına düşdü».

Mahmudu Ziyad xanla Qəmərbanuya Lalin dəmir qəfəsdə saxladığı cadugər qotur tülkü vermişdi və onun gələcək taleyi də, heç şübhəsiz, sehrli, mifik qüvvələrin hökmündən asılı idi...

Və Mahmud bu dünyanın adamı deyildi...

«...Adamların ölümə bu qədər biganə olmaları az qalırdı Mahmudu dəli eləsin. Mahmud anasına baxırdı və anasına yazığı gəlirdi. Çünki anası başa düşmürdü ki, bir vaxt gələcək və qara torpağa dönəcək; Mahmud atasına baxırdı və atasına yazığı gəlirdi, çünki atasının heç xəbəri yox idi ki, bir vaxt gələcək və qara torpağa dönəcək.

Adamlar tamam yad və mənasız idi.

Mahmud adamlardan qaçırdı».

Məryəm də bu dünyanın adamı deyil...

«Məryəm müqəddəs Məryəm ananı gördü.

Müqəddəs Məryəm ana Beytül- Müqəddəsdən qaçırdı.

Müqəddəs Məryəm ana lap cavan bir qız idi və hərdən Məryəmə elə gəlirdi ki, müqəddəs Məryəm onun özüdü, çünki hərdən müqəddəs Məryəmin sifəti Məryəmin sifətinə çevrilirdi.

...Səhra göz işlədikcə uzanırdı.

...Müqəddəs Məryəm adi adamlar kimi ağlayırdı, adi adamlar kimi səhranın bu sonsuzluğundan qorxurdu, adi adamlar kimi susuzluqdan yanırdı və bu yangı Məryəmin də sinəsini yandırır-yaxırdı».

Mahmudla Məryəmin görüşü nə qədər reallıqdırsa, o qədər də irreallıqdır: elə ilk görüşdən məlum olur ki, bu görüş hansısa mübhəm, bu dünyadan çox-uzaq bir «ünsiyyət»in başlanğıcıdır:

«...Ağ Keçi başını aşağı salıb düz Mahmudun üstünə gəldi.

Mahmud əlini uzadıb Ağ Keçinin buynuzlarının arasını tumarladı.

Ağ Keçi ürkmədi...

...Məryəm ilə Mahmud üzbəüz dayanmışdı və bir-birinin gözünün içinə baxırdı.

Ağ Keçi başını aşağı salıb aralandı».

Elə bil təhkiyəyə vəh gəlir: təsvir «göydən» «yer»ə enir:

«Mahmud əlini Məryəmin islanmış saçlarında, yağış damlaları süzülən qaraşın sifətində, nazik boynunda, dolu sinəsində gəzdirdi və Məryəm o yağış sərinliyində bu əldə ocaq istisi hiss etdi, bu isti Məryəmi yandırır-yaxdı və Məryəm eyni zamanda, elə bil ki, bu əlin hərəkətində, doğmalığında bir Cəbrayıl nəfəsi duydu. Məryəm:

- Mən İləvi, sən Məhəmməd hümməti... - pıçıldadı. - Aman, Mahmud, mənə rüsvay eləmə».

Mahmudla Məryəmin «hər iki dünya»nı zینətləndirən eşqi «bu dünya»nın adamları (insan prozaikliyi) üçün tamamilə absurd, anlaşılmaz, və ən təhlükəlisi, bayağı «izah» obyektidir:

«- Sakit ol...

- Sakitlik tapa bilmirəm, Ziyad... Qorxuram...

- Sakit ol... Qızı saraya gətirəcəyəm... Sonrası düzələr.

- Mahmud buna razı olmaz... Keşişi də yaman deyirlər, Ziyad...»

Ziyad xan siyasi qüdrətinə güvənir, baba Keşiş isə dini gücünə, ruhani inamına...

Və Keşiş çıxış yolunu - inandığı dinə sədaqətini onda görür ki, qızını da götürüb Gəncədən ayağı tutduqca qaçsın... Məryəmin artıq o dünyadakı anası da ərinə belə «məsləhət verir»...

Mahmuda yuxuda əyan olur ki, Məryəmi ondan alıb aparırlar. Və gecə köynəyində səhər-səhər qaçıb Keşişin evinə gələndə görür ki, insanlıqdan məhrum məxluqlar Ağ Keçini kəsib kabab bişirirlər... Buradan da qaçmalı olur...

...Mahmud Sofinin müşayiəti ilə Məryəmin ardınca Ərzuruma yola düşür... Ziyad xan, əlbəttə, nəzarət altında onun getməyinə razılıq verir... Bilir ki, oğlu bu səfərə mütləq gedəcək, onu yolundan saxlamaq, sadəcə olaraq, mümkün deyil...

Mahmudla Sofinin yolçuluğunun təsviri romanın ən mükəmməl, əsərin ideya-estetik keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən, hadisə-əhvalatlarla, həm də dünya və insan haqqında fəlsəfi mühakimələrlə zəngin hissəsidir desək, yəqin ki, səhv etmərik: bir tərəfdən, sevgilisindən (yarından!) ayrı düşmüş Mahmudun təcrübəsiz filosofluğu, digər tərəfdən, bu dünyanın zatına bələd olan təcrübəli Ziyad xanın öz yeganə oğlunu «eşq bəlası»ndan xilas etmək üçün gördüyü tədbirlər, başqa bir tərəfdən, odla su arasında qalmış Sofinin - «yolçu lələ»nin daşdığı məsuliyyətdən irəli gələn həyəcanları, iztirabları...

«Ən qəribəsi bu idi ki, Mahmudun ürəyində gündən- günə artan ümitsizlik yalnız Məryəmlə bağlı deyildi; bu ümitsizlik, ümumiyyətlə, insan əməli ilə bağlı idi. Hər gün rastlaşdığı adamlar, eşitdiyi hadisələr, gördüyü müsibətlər hər dəfə də yeni bir kəşfə çevrilirdi».

Mahmudla Sofi gəlib Makuya, onun yaxınlığındakı Çaldıran düzünə çatırlar.

Çaldıran düzündə insan kəllələrindən ehram düzəldilmişdi... «Qarğa-quzğun bu kəllələri didmişdi və didilmiş yerlərin sümüyü ağarırdı; qapqara saçlar, saqqallar qaralırdı; qarğa-quzğun bu kəllələrin bir çoxunun gözünü çıxarmışdı, amma bəzi kəllələrdə tək-tək gözlər qalmışdı və az qala pırtlayıb hədəqəsindən çıxacaq bu böyümüş tək gözlər... bütün Çaldıran düzünü örtmüş başsız cəsədlərə baxırdı».

Şah İsmayıl Sultan Səlimin hikkələri burada toqquşmuş, həmin dəhşətli insan qırğını da burada baş vermişdi... Kim haqlı, kim haqsız idi, bu, əsas deyil; əsas odur ki, dünyanın əsrəfi sayılan insan bir- birinə qənim kəsilmiş, qurda-quşa yem olmuşdu...

«Qarğa-quzğun qıyı arasından Mahmudun səsi gah eşidilir, gah da eşidilməz olurdu:

- Mehdi Sahibi- əzzaman nəyi gözləyir, niyə zühur etmir, niyə bu zülmətə dözü, bundan artıq bir müsibət olarmı, niyə gəlib dünyanı düzəltmir?

...Sofi atı Mahmudun qabağına sürüb ağlaya-ağlaya:

- Gedək, - dedi. - Gedək burdan!.. Gedək...»

Bu sözlər deyiləndə Ziyad xan artıq öldürülmüş, Qəmərbanu isə dəli olub çöllərə düşmüşdü...

***«Öldü Ziyad xanım, Mahmudum itdi,
O itkin Mahmudun anasıyam mən...
Sağalmaz dərdlərin binasıyam mən...»***

Və Məryəm də dəli olmaq dərəcəsinə idi, xaç çevirə-çevirə dininə «asi» olurdu:

«Ey Allah! Axı, siz hər şeyi bilirsiniz, siz hər şeyi görürsünüz, axı, siz qadirsiniz! Bəs nə üçün siz mənim ürəyimi Mahmudun məhəbbəti ilə alıxdırmısınız?.. Nə üçün mənim bütün bədənim, bütün vücudum, bütün varlığım Mahmudun həsrətindədir?..»

Məryəm belə bir qərara gəlir ki, «Mahmud müqəddəslərin müqəddəsidir, Mahmud təmizlərin təmizidi»...

Amma Ziyad xan kimi Baba Keşişin də öz məntiqi, öz inamı, öz qərarı var!.. Bir tərəfdən də Məryəmin anasının daim Baba Keşişi izləyən «tapşırıqlar»: «Dinsiz hiyləsi Məryəmin ürəyini oğurlayıb, sən bu ürəyi yenə Məryəmin özünə qaytarmalısan. Belə bir təmizliyi dinsiz nəfsilə murdarlamaq olarmı?..»

Elçin bu yerdə yalnız «Mahmud və Məryəm» romanının müəllifi deyil, yalnız «Əsli və Kərəm» dastanının ideya-metodoloji şərhçisi də deyil... Elçin dini inanların, əqidələrin, təriqətlərin min illər boyu insan ruhuna hakim kəsilmiş, yaxud hakim kəsilmək istəyən məlum hökmünün fəvqündə olan bir hökmün -

«insanı heç bir vasitəsiz insan edəcək bir qüvvə - enerji var ki, onu axtarıb tapmaq lazımdır!» iddiasının həm müəllifi, həm də interpretatorudur.

Ziyad xanın öldürülməsindən xəbər tutan Baba Keşiş bilir ki, onun düşmənləri Mahmudu da sağ qoymayacaqlar, bu isə onu gözləyən fəlakətin sonu olacaq... Lakin «bunu fikirləşəndə birdən-birə bütün sinəsini bir sancı sarsıtdı və Baba Keşiş başa düşdü ki, sinəsindəki bu sancı Məryəmin ürəyinin ağrısıdır...»

Və məsələ bununla bitmir... «Məryəm gözlərini qıyıb zəndlə qarşıdakı divara, İsanın şəklə asılmış səmtə baxdı... bu şəkildən baxan Mahmud idi...»

Baba Keşiş gəlib Müqəddəs evin qarşısına çatır və Müqəddəs Qoca ilə üzbəüz dayanır...

«Müqəddəs Qoca zəndlə baxan dəli gözlərini qıydı və dedi:

- Görürsən, o darvaza sənə üzünə açılır. Amma gərək açılmayırdı.

- Nə üçün, ata?

- Sən iki haqq aşiqini bir-birindən ayırırsan.

Baba Keşiş daha heç nə soruşmadı».

Müqəddəs Qocanın xəbərdarlığına, hətta təhqirlərinə baxmayaraq Keşiş darvazadan içəri girib axtardığı donu tapır.

«Baba Keşiş Müqəddəs Evdən götürdüyü donu qara əbasının yaxasından qoynuna soxdu və xaç çevirə-çevirə sürətlə uzaqlaşdı.

Müqəddəs Qoca oturduğu yerdən yerə atılıb əlinə keçən daşları, ağac parçalarını Baba Keşişin ardınca atmağa başladı.

...Baba Keşişin qoynuna soxduğu don soyuq idi, heç cürə qızıxmırdı və Baba Keşişin ürəyinin başı üşüm-üşüm üşüyürdü».

Mahmudla Məryəmin toyunu Ərzurumlu Süleyman paşa edir. O Süleyman paşa ki, «öz kitabında türk qızlarının başqa millətdən olanlara ərə getməyini qəti qadağan edirdi, həm də təkcə xaçpərəstlərə, yəhudilərə, büt-pərəstlərə yox, müsəlman olan ərəblərə, yaxud farslara da ərə getməyini qadağan edirdi, amma kişilərin başqa millətdən olan arvadlarla evlənməyinə icazə verirdi - bu, hələlik xalqın sayının artması üçün lazım idi».

Lakin türk hakiminin müzakirə edilməyəcək hökmünə müqavimət göstərməyə qadir olan güclü bir xristian mistikası var...

«Məryəm təəccüblə atasının qoynundan çıxartdığı bu köhnə dona baxdı və bu dəm Baba Keşiş həyatında ilk dəfə yalan dedi:

- Anandan qalıb.

Baba Keşiş birdən-birə, qəflətən söylədiyi bu yalandan özü qorxdı, çünki bu yalandan qəbir qoxusu gəlirdi...»

Baba Keşiş mərhum arvadının - Məryəmin anasının qaibdən gələn pıçıltılarını eşidir:

«Düz dedin, həyatım... Məndən Məryəmə yadigardı o don...». Baba Keşiş bu doğma və mehriban pıçıltıda indiyə qədər olmayan başqa nəşə də hiss etdi və başa düşdü ki, bu bir üzrxahlıqdır, o doğma və mehriban pıçıltı bağışlanmaq istəyir, əfv istəyir».

İrrealıq (magiya) reallığa keçir...

«...Gəncədən çıxdıqları o gecədən sonra Məryəm ilə Baba Keşiş həmişə bir yerdə olsalar da, lap az danışdılar və Ərzurum sarayına gətirildikdən sonra heç danışmırdılar; baxışları hər şeyi deyirdi».

Və yenə də irrealığa (magiyaya) qayıdır:

«Məryəm anasından qalmış yaxası dörd düyməli o nimdaş donu əyninə geyəndə bu don gözgöretmə dəyişdi, dünyanın min bir rəngini aldı, par-par parıldadı... amma Məryəm bu donda anlama bilmədiyi, başa düşmədiyi bir soyuqluq hiss etdi...»

Halbuki Məryəm anasından bu xoşbəxt günündə bir istilik, bir nəvaziş gözləyirdi... Və onun buna haqqı var idi...

«Mahmud və Məryəm»lə «Əsli və Kərəm»in müqayisəsi yeni Azərbaycan romanının genotipologiyasını müəyyənləşdirmək üçün çox zəngin (və əsaslı) material verməkdən başqa, bugünkü Azərbaycan ədəbiyyatında meydana çıxan ədəbi cərəyanlaşmanın metodologiyasının əsaslarını müəyyənləşdirmək baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: ümumiyyətlə, Elçinin yaradıcılıq yolunda özünü göstərən milli ədəbi cərəyanlaşma prosesi (və bu istiqamətdə təbii axtarış texnologiyaları) geniş tədqiqat mövzudur...

«Əsli və Kərəm»in birölçülü dastan-epos «ideya konteksti»ndən fərqli olaraq, Elçin üçölçülü «ideya-konteksti» təqdim edir:

«Baba Keşiş heç nə demirdi, amma Məryəm atasının demədiklərinin hamısını görürdü və burasını da yaxşı başa düşürdü ki, bütün bu iztirablar ona görədir; şüur bunu başa düşürdü, şüur bunu özünə dərd edirdi, amma ürəyə zor yox idi və ürək sözə baxmırdı. Məryəm bilirdi ki, atasını mənəgənə kimi sıxan təkəcə Mahmudun məhəbbəti deyildi, bu məhəbbətin Məryəmin ürəyində özünə yer tapması idi»...

«İdeya konteksti»nin üçölçülülüüyü dedikdə o nəzərdə tutulur ki, yazıçı ən azı üç «qəhrəman»ın mövqeyindən son dərəcə energetikdir: 1) Mahmud və Məryəm; 2) Baba Keşişi və xristian mistikası; 3) Ziyad xan, Qəmərbanu xanım, Ərzurumlu Süleyman paşa və b.

«Mahmud və Məryəm» müəllifinin yazıçı qüdrəti ondadır ki, o, «Əsli və Kərəm»i yaradan ozan- aşıqlarla yaradıcılıq mükəlliməsinə, dialoqa girməkdən çəkinmir...

«Mahmud Məryəmin əynindəki yaxası dörd düyməli donun axırncı düyməsini açdı və Məryəmin qabarmış döşləri pırtlayıb donun içindən çölə çıxdı və bu vaxt sonralar Marağadan Dərbəndədək, Bakıdan Ərzurumacən bütün Azərbaycanın dilinin əzbəri olan bir hadisə baş verdi: Məryəmin əynindəki yaxası dörd düyməli donun yaxası bir-bir öz-özünə düymələndi...

Məryəm:

- Cır! Cır! Cır bu paltar! - qışqırdı...»

Müəllif improvizasiyası (və interpretasiyası) nə qədər güclü olsa da yenə epos «qalib» gəlir. Və gəlməlidir...

«Mahmud nə qədər güc edirdisə, Məryəm nə qədər dartınırdısa, bu don cırılmırdı... Mahmud da qışqırmaq istədi, amma bacarmadı, Məryəmi sinəsinə sıxıb qızdırmaq istədi, amma Məryəm qızınmadı...»

Ancaq bir «amma» da var ki, eposun bu «qələbə»si ona sadıq olan, onun ruhundan gələn «yeni ozan»ın qələbəsi qədər güclü (və həlledici!) ola bilməz... Ən azından ona görə ki, «Əsli və Kərəm»in «müəllif»i «diaxron», «Mahmud və Məryəm»in müəllifi isə «sinxron» dünyanın adamıdır...

«...Və bu vaxt Mahmud bircə anın içində aydınlıq əvəzinə otağa dolmuş Camaat gülüşünü gördü, hər tərəfdə bir Camaat təbəssümü gördü, həmin gülüşdə, təbəssümdə bu dəli dünyanın ələcsizliyini gördü və Mahmudun sinəsindən bir ah qopdu, bu ah bir koma od oldu və Mahmud başa düşdü ki, yanır.

Alov Mahmudun paltarını, saçlarını bürüdü»...

Və bu dünyanın çirkinliklərindən xilas (əgər belə bir imkan varsa!) başladı...

«...Məryəm... özünü bu yanan məşəlin üstünə atdı, əlləri ilə, bədənini ilə bu yanan məşəli söndürmək istədi, bu yanan məşəli yanan əlləri ilə qucaqlayıb sinəsinə sıxdı və özü də alışıb yanmağa başladı və, nəhayət ki, bədəninin buz soyuğu getdi. Məryəm bir gözəl isti hiss etdi.

...Süleyman paşanın əmri ilə o bir ovuc külü dəfn elədilər».

Romanın üçölçülü «ideya konteksti»ndə ilk nəzərdən diqqəti cəlb etməyən bir «alt kontekst» də varmış: «yariyolda» qalmış Sofi!.. Ancaq məsələ burasındadır ki, Allahın yaratdıqlarının heç biri «yariyolda» qalmır... «Yol» həmişə bütövdür...

«Axşam düşdü.

Batan günəşin qıpqırmızı qızartdığı topa-topa buludlar yenə şərqdən qərbə axırdı, təbiət həmin təbiət idi»...

Və Sofi Mahmudla Məryəmin «bir ovuc kül»ünün dəfn olunduğu məqbərə - ibadətqahın xidmətində idi... «Bu tərəflərin adamları danışdı ki, guya hərdən bu qədim məqbərənin qabağında havadan bir saz peyda olub öz-özünə çalır və guya haçansa sazlı Abdulla adlı bir el aşığı varmış və bu saz da guya həmin sazlı Abdullanın sazıdır».

Heç şübhə yoxdur ki, bu «deyişmə» də «Mahmud və Məryəm» müəllifi «Əsli və Kərəm» «müəllifi»nə - «sinxroniya» «diaxroniya»ya qalib gəlir... Çünki söhbət «yeni ədəbiyyat»dan gedir...

Bir məhəllənin «tərcümeyi- halı», və ya «Ağ dəvə»nin poetikası

«Mahmud və Məryəm»dən (1982) bir-iki il sonra Elçin ikinci romanını - «Ağ dəvə»ni (1984) yazıb çap etdirdi. Və bu əsərlə yazıçı orta əsrlərə «səyahət»dən XX əsrə - onun üçün ümumən səciyyəvi olan «məhəllə» mövzusunə qayıtdı, ancaq həmin qayıdış, haqqında söhbət gedən səciyyəvi mövzunun təkrarı yox, ideya-məzmunca tamamilə fərqli, olduqca geniş panoramlı (simfonik!) bir qayıdışdır... 30-cu, 40-cı illərdə cərəyan edən hadisələr Bakı məhəllələrindən birinin həyatını (əslində, taleyini) canlandırır ki, bu müxtəlif xarakterli ailələr, insanlar müəyyən mənada bir vücudun bir- birindən asılı olan (və olmayan) üzvləridir.

Hadisələrin əvvəl bu və ya digər şəkildə iştirakçısı, sonra isə xatırlayıb qələmə alanı (yazıçısı!) Ələkbərdir... O Ələkbər ki, hansısa hissin təsiri ilə, birdən-birə, indiye qədər yazdıqlarından imtina edib illərlə daxilində, ruhunda daşdığı xatirələri kağıza köçürür - özü də necə?.. «Mistika»ya bürünmüş bütün gerçəkliyi, səmimiyyəti (hətta sadələşməyi) ilə... Əlbəttə, ilk baxışdan belə görünə bilər ki, roman Balakərimin danışdığı Ağ Dəvə «nağıllar»ı olmadan da bütöv bir əsərdir, yaxud yazıçı süjet-kompozisiya çərçivəsindən kənara çıxıb hadisələrin məzmununa və ya hər hansı obrazın taleyinə «uzaq məsafə»dən baxmasa da olardı; ancaq bütün bunlarsız «Ağ Dəvə» ümumən insanın (cəmiyyətin) tarixi taleyindən bəhs edən fəlsəfi məzmununu itirib, sadəcə, 30-cu, 40-cı illərin məlum hadisələrindən danışan (nə qədər obyektiv olsa belə!) bir yazıya çevrilirdi.

Və «yazı» demişkən...

Romanda «yazı» anlayışının hər cəhətdən diqqəti çəkən çox maraqlı interpretasiyaları var; məsələn, qəbristan yazıları...

«Sən mənim həyatım idin...

...Qəbir daşlarının üstündə heç vaxt mənasız söz olmur, ən adi bir söz, ən ibtidai bir fikir də qəbir daşlarının üstündə mənalanır, dünyanın ən təsirli sözü, fikri olur, yəqin, ona görə ki, qəbristanlığın özü dünyanın ən mənalı yeridir.

...Adsız, şəkilsiz köhnə bir qəbir daşı və üstündə daşyonanın əyri-üyrü xəttiylə belə bir yazı: «Şairlər oldu ki, bir misra da yazmadı».

Sonra başqa bir qəbir daşı: «Əlvida».

Sonra: «Hələ sağam, ağlaram, ölləm, torpağım ağlar»...

Romanda müəllifin «yazı» anlayışına verdiyi bir mənə də «alın yazısı»ndan gəlir. Və başqa mənalar da az deyil: sevgi məktub-yazıları, müharibəyə gedənlər barəsində gələn «qara kağız»lar - ölüm xəbəri yazıları, donoslar-satqın yazıları...

«Mən nəse başqa bir şey yazmalıydım.

İndiyəcən yazmadığım nəyi isə yazmalıydım və mən hiss edirdim ki, bu - nə idi, nə yazacaqdım (hər halda, yazmağa çalışacaqdım...)»

Bu sətirlərin (və romanın) «müəllifi» Ələkbər köhnə bir Bakı məhəlləsinin yetirməsidir və yazacağı da o məhəllə barəsindədir ki, artıq yoxdur, yerində çoxmərtəbəli bina tikilib, ancaq bu məhəllənin təəssüratları olduqca canlıdır, yazılsa, hər xatirəsi bir romana sığmaz...

Bu məhəllənin ən böyük məziyyəti odur ki, abır-həya, ədəb-ərkan, qarşılıqlı hörmət - kim olmasından asılı olmayaraq - hamı üçün yazılmamış qanundur; istər böyük olsun, istər kiçik...

«...Anam bazara gedəndə, yaxud məhəllə arvadlarından birinin evində oturub söhbət eləyəndə həyəətə düşürdülər, qurşaqdan yuxarı soyunub əlləri ilə sinələrini, boyunlarını, qollarını şappıldada-şappıldada, əyilib həyətimizdəki krantın altında yuyunurdular... Elə ki anam qayıdıb gəlirdi, Cəfər də, Adil də, Əbdüləli də, Cəbrayıl da, Ağakərim də, Qoca da tələsik köynəklərini geyib, öz şüşəbəndlərinə qalxırdılar, çünki anam cavan gəlin idi və anamın qabağında onların beləcə yuyunmağı düz olmazdı»...

Adları tez-tez çəkilən bu yeniyetmələr Xanım xalanın övladlarıdır və onlar bir-bir böyüyüb şofer olurlar, Qocadan başqa... Adları da romanda elə-belə çəkilmir, hər çəkildikcə əsərin intonasiyasına ritmik güc gətirməklə yanaşı, onun ideya-məzmununa da əhəmiyyətli təsir edir. Çünki Xanım xala da, onun övladları da məhəllənin hər cəhətdən dəyişməz mənəvi simasıdır. Əsərin əvvəlindən sonuna qədər bu oğullar (kişilər) yalnız bədii obraz deyil, həm də (və daha çox) mükəmməl rəmzdir:

«Onlar altı nəfər idi.

Onların altısı da müharibədən sağ-salamat qayıdıb gəlmişdi. Cəfərin, Adilin, Əbdüləlinin, Qocanın, Cəbrayılın, Ağarəhimin o boz və çiskinli sentyabr günündə dik dayanıb lal bir sükut içində o mərmər baş daşına baxan ciddi sifətləri yenə mənim gözlərimin qabağında idi və o baxışlardakı güc, möhkəmlik, kişilik, eyni zamanda o baxışlardakı ehtiram, sədaqət, elə bil ki, bu gecə - bu yağışlı sentyabr gecəsi mənim bu iş otağıma da bir hərərət, bir nikbinlik gətirirdi».

Balakərim obrazı, yəqin ki, yeni Azərbaycan nəsrinin kəşflərindən biridir... «Balakərim gecələr Sarı hamamın həyətidə, quşxana kimi balaca bir yerdə yatırdı, gündüzlər isə həmişə çöldə-bayırda olurdu, qışda məhəllənin camaatına odun yarmaqda kömək edirdi, yayda qır daşıyıb damların daman yerini yamamağı kömək edirdi... Axşamlar isə məhəllənin bütün uşaqları yığılırdı Balakərimin başına və Balakərim Ağ Dəvədən danışdı... Çox fikirli olanda, ürəyi lap dolu olanda sarı pencəyinin cibindən tütəyini çıxarıb çalmağa başlayırdı, birdən-birə çalmağa başladığı kimi, birdən-birə də çalmağını kəsirdi, deyirdi:

***Hamam hamam içində,
Xəlbir saman içində.
Dəvə dəlləklik edər
Köhnə hamam içində».***

Balakərim milyonçu oğlu imiş, böyük müəllimlərdən dərslər də alıbmiş... Hər dəfə bir sovet hökumətinin düşmənlərini də xatırlayırmış... «...Susurdu, birdən öz-özünə: - «Allah sənə rəhmət eləsin, Mirzə Səttar!.. - deyirdi, - Allah sənə rəhmət eləsin!..». Və biz başa düşürdük ki, söhbət vaxtilə bizim məhəllədə yaşamış şair Səttar Məsumdan gedir»...

Balakərimin Ağ Dəvə «nağılları» balaca Ələkbərin ruhuna, şüuruna hakim kəsilir və məzmun-mənasını sona qədər dərk etmək mümkün olmayan bu

«nağıllar»ın uşaq təfəkküründə yaratdığı Ağ Dəvə obrazı elə həmin «anlaşılmazlığı» ilə də romana hopdurulur...

«Balakərim deyirdi ki, ölənləri Ağ Dəvə aparır və Ağ Dəvə kimi ki o biri dünyaya aparmaq istəyir, gecə gəlib o adamın qapısının ağzında yatır»...

Yolçunu səhrada qoyub arxasına baxmadan dümdüz iz sala-sala sonsuzluğa gedən, qulağını yerə söykəyib topağın nə dediyini ətrafdakılara çatdıran Ağ Dəvə romanın magik qəhrəmanı, əsərdə cərəyan edən hadisələrin mahiyyətini konkret bir mərhələ, konkret bir məhəllə ilə məhdudlaşmadığını göstərən universal rəmzləşdirmə vasitəsidir ki, varlığı, şəxsiyyəti elə o qədər də mübhəm olan Balakərimdə, onun sirli keçmişində, qeyri-adi həyat tərzində təzahür edir. Və tamamilə anlaşılandır ki, «gecə Şövkət özü gedib Balakərimi Sarı hamamın həyətidəki quşxana kimi yerdən çıxarıb, darta-darta evinə gətirib, su qızdırıb Balakərimi uşaq kimi çimizdirib, yedizdirib-içizdirib və ömründə heç vaxt arvad görməmiş Balakərim də həmin gecə minnətdarlıq, sədaqət, etibar dolu gözləri ilə Şövkətə baxa-baxa hönkürüb ağlayıb və Şövkət də Balakərimin başını döşlərinə sıxıb ona qoşulub, hönkür-hönkür ağlayandan sonra həmin Balakərim daha gözə görünmür, daha tütək çalmır və daha Ağ Dəvə barədə danışmır... Dünyanın «nağıllar»ı bitir...

Çünki Şövkət hər şeyə «şaqqanaq çəkib gülməsi» ilə bu dünyanın adamı idi...

«Şövkət deyirdi:

- Allah haqqı, mənim də saatım lap xarab olub... İstəyirəm aparım verim Gülağaya, düzəltsin. Amma qorxuram o ciyəri yanmış arvadından!..

Şövkət bu sözləri deyirdi və şaqqanaq çəkib gülürdü»...

...Qara «emadin»li Muxtarın yaratdığı qorxu, Xanım xalanın bu qorxulu adama dov gəlib ondan üzr istətdirməsi, saatsaz Gülağa ilə arvadı Sonanın «qol-qola gəzməkləri», Əliabbas kişinin oğlu Məmmədbağırın alçaqlığı (və elə bu alçaqlığı ucbatından atasının qarğışına urcah olması), tumsatan yəhudi Zibanın müharibə illərində Amerikadan gəlmiş oğlu ilə nəvələrinin yanına getməsi və s. məhəllənin «tərcümeyi- hal»ının olduqca koloritli səhifələridir...

Elçinin istər hekayələrində, istər povestlərində, istərsə də romanlarında - bütün əsərlərində (hətta dramlarında) özünü göstərən konstruktiv təkrarlar, ritm-simmetriya yaradan vasitələr «Ağ Dəvə»də daha çox, daha intensiv, daha iç-içədir. Və bunlardan biri də İbadullanın vaxtaşırı içib gələrək anası ilə savaşması, ondan hansısa qızılları tələb etməsidir... Maraqlıdır ki, «zaraza» İbadullanın bütün roman-təhkiyə boyu məhəlləyə gəlişləri, burada çıxardığı «oyunları» da bir-birindən fərqlidir: gah anası Əminə xalanı hədələyib çıxıb gedir, gah qonşu Xanım xala tərəfindən qovulur, gah da gəlib məhlənin həyətidəki tut ağacını kəsir...

«İbadulla... həmin kal və xırıltılı səsi ilə ara q iyi verə- verə dedi:

- Elə bilirsiz mən əclafam, hə? Bilirəm, otuz ildən sonra böyük kişi olacaqsız... Ancaq bilməyəcəksiniz ki, İbadulla anası ölmüş, bu ağacı kəsdi ki, odun eləyib aparıb satsın, balalarını dolandırın... Bilməyəcəksiniz ki, zaraza İbadulla döyüldü, dünyaydı zaraza!..

...Əlbəttə, biz bilirdik ki, ... İbadulla əlinə keçən pulu içkiyə verir, bu odunun pulu da, yəqin, içkiyə gedəcəkdi və İbadullanın gözlərinin beləcə yaşarmağı dalanda yerə sərilmiş o çılpaq, o qolu-budağı qırılmış o xartutun bizim dalanın divarlarını cırmaqlaya-cırmaqlaya ölən o tut ağacının yazıqlığını, yetimliyini, yiyəsizliyini azaltmırdı»...

Məsələnin bir maraqlı cəhəti də ondadır ki, məhəllənin bütün əminliyinin əksinə olaraq Əminə xalanın, həqiqətən, qızılları varmış və İbadulla bunları, nəhayət ki, ələ keçirməyə nail olur...

«Mən ömrümdə İbadullanı belə görməmişdim, pərtde ala gözləri sevincdən, əldə etdiyi qələbədən ışıdayırdı...

- Hə, gördünüz?! - dedi. - Axırı verdi qızıllarımı... Gördünüz?!

...Mən Əminə xalanın qışqırığını aydın eşitdim:

- Get, köpəyoğlu, səni görüm qan qusasan!.. Səni görüm tramvay altında qalasan, köpəyoğlu, saxladığın o qəhbəynən bir yerdə!..

Mənə elə gəldi ki, bizim o qəmgin dalanımıza çirkab su töküldü.

Mənə elə gəldi ki, Əminə xalanın özü də başdan-başa o çirkabın içindədir»...

Çox keçmir ki, İbadullanın saxladığı, «əyninə qara paltar geyib başına qara yaylıq bağlamış və ağlamaqdan gözləri qızarmış, göz qapaqları şişmiş... İbadulladan on beş yaş böyük... erməni arvadı» peyda olur və tək-cə Əminə xalanı yox, bütün məhəlləni qınamağa başlayır:

« - Qde on? Çto vı s nim sdelali? Ved propadyot on bez menya, kak vı etoqo ne ponimaete? Qde nayti eqo, podskajite... - deyirdi və ağlayırdı».

Bu məqamda yenə İbadullanın sözlərini yada salmayasan, neyləyəsən:

«...Zaraza İbadulla döyüldü, dünyaydı zaraza!..»

Qoca ilə Ədilənin sevgisi isə romanın təsirli səhifələridir... Xanım xalanın tamamilə yersiz hikkəsinin son qoyduğu bu sevgi faciə ilə nəticələnir: Ədilə özünü üçmərtəbəli evin damından atır...

«Bütün məhəllə xəstəxanadan xəbər gözləyirdi, bütün məhəllə Allaha yalvarırdı ki, Ədilə sağlamsın...

...Dörd gündən sonra Ədilə öldü.

Ədilə mənim üçün birinci doğma adam idi ki, ölürdü.

...Mənə elə gəlirdi ki, qəbristanlığa çökmüş o sükut heç vaxt pozulmayacaq.

Birdən Xanım xala gözlərini qaldırıb bizə tərəf baxdı və dedi:

- Balakərim, çıxart çal o tütəyi!..»

...Vaxtilə məhəllədə yaşamış şair Səttar Məsumu satmışdılar...

«Bilirdim ki, insan insanı sata bilər, amma mənim ələmində şair adı insan deyildi, şair insandan böyük idi, insandan uca idi və bir dəfə mən Balakərimdən soruşdum:

- Şairi satmaq olar?

Balakərim:

- Olar... - dedi».

Şairi (əslində, şairləri) sataraq ədəbi mühitdə yüksək rəsmi mövqə qazanmış Fətulla Hətəm bütün ciddi-cəhdi (və təbiətindən gələn sayıqlığı) ilə çalışır ki, satdığı şairlər barədə yaranmış (əslində, yaratdığı) neqativ təsəvvürlər dağılmasın. Həmin təsəvvürləri dağıtmaq istəyənlərlə isə əvvəl yumşaq danışıq, sonra hədə-qorxuya keçir...

«...Fikirləşdim ki, Fətulla Hətəm, doğrudan da, çox güclü adamdır, çünki hamı ürəyində ona nifrət edir, aşağısının da ondan zəhləsi gedir, yuxarının da, amma Fətulla Hətəm uzun illərdir ki, bu «hamı» ilə üz-büz, təkbətək dayanıb, bir yaxın dostu, yaxın sirdaşı yoxdur, amma həmişə üz-dədir, həmişə, həmişə iş başındadır, yəqin, ona görə ki, özünə ən yaxın dost, ən yaxın sirdaşıdır, özü özünə mənəvi dayaqdır (bundan böyük güc?!). Dövlər dəyişir, adamlar dəyişir, bəzən Fətulla Hətəm də bir-iki il kölgədə qalır, bəzən lap vəzifədən də götürülür, amma yenə də haradansa pırtlayıb çıxır, əvəlki hörmət-izzəti bərpa olunur».

Bu, tipik, bütün cizgiləri, rəngləri, ümumən «palitra»sı yerində olan, dəqiq işlənmiş bir portretdir. Və həmin portretin prototipi də bir vaxtlar (yeni romanın yazıldığı vaxt) çox məşhur idi...

«Ağ Dəvə»nin «müəllif»i (və romandakı hadisələrin iştirakçısı) Ələkbərin yazıçılıq (və ümumən insanlıq) idealları bir də ona görə seçilir ki, «şair satan», Muxtar kimi Nəmrudsifət adamlarla oturub-duran, özündən başqa heç kimlə yaxınlıq, dostluq eləməyən (ancaq bununla belə hansı hökmləse şəkli orta

məktəb dərslərlərini «bəzəyən») Fətulla Hatəmə qarşı bütün kəskinliylə dayanır.

Elçin balaca bir məhəllənin və ya həyətin timsalında bütöv bir cəmiyyətin tarixinin (və taleyinin) keşməkeşli illərini ustalıqla təsvir (və təqdim) edir...

«...Mən məhəlləmizin kişilərinin, cavan və güclü oğlanlarının ölməyinə öyrəşmişdim, yəni onların müharibədən gələn qara xəbərlərinə adət etmişdim, amma indi, bilək yoğunluğunda olsa da, bu balaca söyüdü, mənim gözlərimin qabağından ağac olmuş bizim bu söyüd ağacımızın saralıb tökülən yarpaqlarına baxdıqca mənə elə gəlirdi ki, bələkdəki çağalar, təzə-təzə yeriməyə başlayan uşaqlar ölür... Sonra birdən mənə elə gəldi ki, həyətimizə çökmüş o sakitlik Ağ Dəvənin iri qara gözləri ilə mənə baxır; mənə elə gəldi ki, Ağ Dəvənin gözləri ilə mənə baxan o sakitlikdə bir ədavət, bir kin var, mən həyətimizin, bizim o balaca, o gözəl həyətimizin, talvarlı, çarhovuzlu həyətimizin sakitliyindən qorxdum»...

Və bu qorxu bihudə deyilmiş... Bu gözəl həyət - məhəllə yavaş-yavaş öz həyatını - «tərcümeyi- hal»ını başa vurmuş...

Siyasi ehtiraslar tonqalı və ya «Ölüm hökmü»

«Ölüm hökmü» (1984-1988) milli müstəqillik ərəfəsində Azərbaycan ədəbi-ictimai tənqidi-romanının artıq tarixə çevrilməkdə olan «sovet dövrü»nə analitik siyasi-ideoloji münasibətinin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə ən miqyaslı təzahür-reaksiyası, ilk milli siyasi roman oldu.

Romanın kitab şəklində ilk nəşrinə (1989) ön sözündə şair İsa İsmayilzadə yazır:

«Ölüm hökmü», mən deyirdim ki, Zaman haqda pamfletdir; romanı oxuduqca Zamanın, mühitin yetişdirdiyi, özünü aydan arı, sudan duru göstərmək üçün cilddən-cildə, dondan-dona girən çeşid-çeşid müxtəlif talelər gözümüz önündən gəlib keçir - biz onları lap yaxından görürük, gözlərinin rənginə qədər görürük, damarlarından axan qanın isti-soyuqluğuna, o qanın mənəvi qruplarına qədər duyuruq. Amma bir iş də var ki, cilddən-cildə, dondan-dona girən o insanların, necə deyirlər, materialını Zaman özü hazırlayıb, onlar hamısı indi özünə qənim kəsilən Zamanın öz məhsullarıdır!..»

İsa İsmayilzadə romanın strukturu (və bu strukturda ifadə olunmuş, süxurlaşmış bədii informasiyanın fəvqəlzamanlılığı) barədə də, görünür, kifayət qədər doğru qənaətə gəlir:

«İri həcmli, çoxplanlı (hətta bəzi fəsilər - bölmələr o qədər maraqlıdır ki, sanki roman içində roman, roman içində povest oxuyursan) əsəri birnəfəse oxuyub qurtarırsan, dövrün müdhiş havası üz-gözünü qarşalaya-qarşalaya fikirləşirsən: bu əsər nə haqdadır? Bu hansı ölüm hökmüdür? Əsərdə konkret, yerli-yataqlı təsvir olunmuş ölüm hökmü gözümüzün qabağına gəlmir. Demək, «Ölüm hökmü» şərti addı, bu, dövründən, zamanından, mühitindən, cəmiyyətindən asılı olmayaraq, insana qarşı çevrilmiş hər hansı amansızlığa, vəhşiliyə, mənəvi korroziyaya, hər addımda parçalanıb dağılan mənəvi ekologiyaya qarşı ölüm hökmüdü, yazığın ittihamı, nifrət hökmüdü...»

Sual olunur ki, romanda təsvir olunmuş hadisələrə, eləcə də həmin hadisələrin fəlsəfəsinə həm Zaman miqyasında, həm də onun fəvqündə baxılması arasında bir ziddiyyət, yaxud paradoks yoxdur ki?..

Fikrimizcə, yoxdur... Hər şeydən əvvəl ona görə ki, romanda Zaman, bir tərəfdən, öz konkret təqvim göstəriciləri, məlum (və məşhur) tarixi şəxsiyyətləri,

hadisələrilə bilavasitə iştirak edir, digər tərəfdən isə, həmin konkretliyin bütün dövrlər, zamanlar üçün keçərliliyi, yəni heç bir dövrün, zamanın bu cür faciələrdən, dəhşətlərdən sığortalanmadığı ideyası təlqin edilir...

Tülkü Gəldi Qəbristanlığında təsadüfən peyda olmuş yiyəsiz it küçüyünün - Gicbəsərin taleyi haradasa Dolçanın taleyinə bənzəyir...

«Bu kiçik dünyaya beləcə bir etibarla, ümidlə gəlmişdi, amma o etibar da, o ümid də dünyanın vecinə deyildi... Bir halda ki, bu kiçik dünyanın beləcə vecinə deyildi, təbiət niyə onu yaradırdı? Təpikləri yesin, sonra da acından ölsün? Nə olsun, axı? Nə olsun ki, nəslini davam etdirir? Davam edən bu nəslin nə mənası var?»

Bütün roman boyu Gicbəsərin «tərcümeyi-hal»ı, demək olar ki, təfəssilatı ilə izlənilir və bu təfəssilat göstərir ki, it həyatı ilə insan həyatı arasındakı fərq elə də böyük deyilmiş...

«...Gicbəsər gözünü açıb Tülkü Gəldi Qəbristanlığını, yəni bütün bu illər boyunca içində yaşadığı öz dünyasını beləcə görmüşdü, amma bu dünyadan kənarda sirlərlə dolu naməlum bir dünya da var idi və bu son günlər ərzində o naməlum dünya Gicbəsəri özünə çəkirdi.

Gicbəsər Tülkü Gəldi Qəbristanlığında yaşamaq istəmirdi».

İnsanla insanın münasibətində bəzən it, hətta siçanla pişiyin münasibəti var ki, bunu kirayənişin tələbə öz yuxusunda heç də təsadüfən görmür:

«Və elə həmin gecə tələbə Murad İldırımının qapısını eləcə palto geymiş, eləcə şərf taxmış, eləcə şlyapa qoymuş boz bir pişik döydü və şlyapasının yanlarından da pırtlayıb çıxmış yekə və tüklü qulaqları şəkənlənmiş o pişik siçan axtarırdı, o pişiyin göy gözləri siçan hərisliyi ilə işıldayıb yanırdı; tələbə qapısını açandan və pişik içəri girəndən sonra Murad İldırım başa düşdü ki, özü siçandı... Sonra məlum oldu ki, Xosrov müəllim də siçandı - uzun, arıq, tükləri tökülmüş bir siçandı...»

L.İ.Brejnevin Bakıya gəlişi, burada tənə ilə qarşılanması mərasimi tələbənin yadına düşür...

«Hava soyuq və küləkli olduğu üçün, ağ köynəkli pionerlər və oktyabryatlar, nazik milli geyimli qızlar elə üşüyürdülər ki, dişləri dişlərinə dəyirdi və tələbə Murad İldırım bu nəhəng izdiham arasında, əlində tutduğu o transparantın xəcalətindən özünü bir mikrob kiçikliyi və heçliyi içində hiss edə-edə o milli geyimli və üşüyən qızlara baxırdı... Qızların o yüngül ipək paltarda eləcə üşüm-üşüm üşümələri tələbənin mənliyinə toxunurdu...»

L.İ.Brejnevin rəhbərliyi ilə sovet xalqının kommunizmin bir neçə addımlığına qədər «gəlib çıxdığı» həmin illərdə məhəllə yığışb yazıq Xədicə arvadı Tülkü Gəldi Qəbristanlığında dəfn etmək istəsələr də, nə pulları, nə də adamları olmadığına görə, Qəbristan rəhbərliyi Əbdül Qafarzadə icazə vermir. O Əbdül Qafarzadə ki, Qırmızı Bayraqlar, Fəxri Fərmanlar, Təşəkkürnamələr almış Qəbristanlıq İdarəsinin qorxu-hürkü bilməyən sahibi idi və yeri gələndə heç Leonid İliçin özündən də çəkinmirdi. Nəyəndən çəkinəcəkdi ki?.. Hər il planı artıqlaması ilə doldurur, Rayon İcraiyyə Komitəsindəki müşavirələrdə də dili gödək deyil:

«Düz iyirmi beş ilə yaxındır ki, yoldaşlar, mən, heç birinizin ora işi düşməsin, Qəbristanlıq İdarəsinin müdiriyəm. Bizim də planımız var və canımızı qoyub yenə də həmişəki kimi, planı artıqlaması ilə yerinə yetirəcəyik... Amma indi gəlin məsələyə bir az, necə deyim, insafla baxaq. Keçən il bizim qəbristanlıqda inşilə nisbətən 218 nəfər az adam dəfn olunub. Neyləmək lazımdır? Əlbəttə, sevinmək lazımdı, çünki 218 nəfər az adam ölüb. Amma necə sevinəsən? Bəs plan? Axı, planı artıqlaması ilə yerinə yetirməkdən ötrü gerek çox adam dəfn eləyəsən...»

Məsələnin paradoksalılığı (və mürəkkəbliyi) orasındadır ki, sovet idarəçilik-təsərrüfatçılıq metod-texnologiyaları baxımından yanaşılsa, bu dələduz Əbdul

Qafarzadə tamamilə doğru deyir... Və bir də o var ki, Əbdül Qafarzadə kommunist olsa da, özünü dünya kommunistlərinin lideri L.İ.Brejnevdən ağılsız, tədbirsiz, az müdrik hesab eləmir... Yeri gələndə, Leonid İliçdən də dərin düşünür:

«...Brejnev dostumuz gəldi, özü nişan, orden, medal qalmadı, hamısını taxdı döşünə, o qədər artıq kalori qəbul etdi ki, indi dili söz tutmur, yazıb əlinə verdikləri kağızı da oxuya bilmir, oxuyanda da cürbəcür elə səslər çıxarır ki, adam başa düşə bilmir, bədbəxt oğlu bədbəxt nə deyir. Amma camaat yenə həmin gələcək naminə işləyir, gələcək naminə raportlar verir, gələcək naminə planlar doldurulur... hamı... gələcək nəsillərin rifahı üçün, yaxşı yaşaması üçün işləyir, işləyir, işləyir... Bəs o gələcək nə vaxt gələcək?

Əbdül Qafarzadə o mücərrəd gələcək naminə işləməyi (...ölməyi) dünyanın ən axmaq və mənasız bir işi hesab edirdi...»

Əslinə qalsa, Əbdül Qafarzadənin başı nə M.C.Bağırovun, nə də İ.V.Stalinin başından pis işləmir və onların iş üsulları, xarakterləri, cəmiyyətə münasibətləri arasında da ciddi oxşarlıqlar var...

«...Əbdül Qafarzadənin beyni belə işlərdə pusquda dayanmış ağıllı və yırtıcı bir canavar idi, şikar tam hazırıydısa, tamam arxayınçılıqıydısa, pusqudan sıçrayırdı; hazır deyildisə, əmması varyıydısa, nəşə xoşuna gəlmirdisə, heç vaxt pusqudan çıxmırdı...»

Ancaq məsələ burasındadır ki, artıq L.İ.Brejnev dövrü idi, ona görə də Əbdül Qafarzadənin yırtıcılıq fəaliyyəti Tülkü Gəldi Qəbristanlığı miqyasından çox da kənara çıxa bilməzdi... Hərgah cəmiyyətdə böyük nüfuz qazanmaq, hökm sahibi olmaq üçün bu da kiçik vəzifə (mövqe) deyildi...

« - Sən rüşvətə qarşı mübarizə aparırsan?

Tələbə bilmədi ki, bu suala necə cavab versin, amma müdir daha onun cavabını gözləmədi - maraq itmişdi - və bu uzunsifət çeşməkli kişinin sifətinin ifadəsi gözgöretmə dəyişmişdi, sərt bir tərzdə:

- Get, - dedi, - ölümlə məşğul ol! Vaxtım yoxdu!

Müdirin sözləri, sifətinin ifadəsi və ümumiyyətlə, dünyanın işləri birdən- birə Murad İldırımının bütün içini bir etiraz, bir üsyan ehtirası ilə doldurmuşdu və əsəbdən tələbənin çənəsi əsirdi, ürəyi uçunurdu; tələbə udquna- udquna:

- Qanunsuzluqdu bu!.. - dedi. - Qanunsuzluq!.. Sovet İttifaqında belə qanunsuzluq eləmək olmaz.

Müdir milis mayoruna baxdı, astadan, amma eyni sərt ifadə ilə:

- Dur, Məmmədov, dur Sovet İttifaqının qanununu göstər buna! - dedi.

Milis mayoru o dəqiqə ayağa qalxdı...»

Romanın «Tonqal» fəslə həm öz-özlüyündə, həm də əsərin üzvi tərkib hissəsi kimi, yəqin ki, dünya ədəbiyyatının ən təsirli, bədii cəhətdən ən mükəmməl qələm təcrübələrindən - mətnlərindən sayıla bilər...

Azərbaycanın Hadrut rayonunda 1929-cu ildə baş vermiş təbii fəlakət - taunla bağlı fəvqəladə hadisələr romanda bütün sosial-mənəvi təfərrüatları ilə təsvir edilmişdir və burada hadisəyə üç mövqedən münasibət bildirilir:

- a) fəlakətə məruz qalmış xalqın, əhəlinin münasibəti;
- b) tauna qarşı mübarizə aparən həkimlərin, tibb işçilərinin münasibətləri;
- c) dövlətin münasibəti.

Dövlət adamları bu hadisənin qarşısını almağa çalışmaq (hadisə yerinə mütəxəssislər göndərməklə) yanaşı, ondan siyasi-ideoloji konyuktur vasitəsi kimi geniş istifadə edirlər...

«...Müvəkkil qəti surətdə əmin idi və bunu dəfələrlə professor Zilbəre bildirmişdi ki, taunu Hadruta düşmənlər gətirib, bu işdə xarici agenturanın və onların yerli əlaltılarının, qolçomaqların barmağı var, professor Zilberin etirazı, elmi dəlilləri bu adamı heç cürə fikrindən yayındıra bilmirdi...»

Və həmin konyukturluq özünü yalnız adi müvəkkil deyil, ən yuxarı dövlət siyasəti səviyyəsində - Baş Siyasi İdarə rəhbərliyi səviyyəsində də göstərir.

«... Birdən-birə professor Zilberə elə gəldi ki, Mir Cəfər Bağirovun girdə çeşmək şüşələrinin arxasından baxan gözlərində də bir taun zəhmi var...

Professor Zilber keçirdiyi bu xoşagəlməz hissdən və bənzətmədən diksindi. Mir Cəfər Bağirov isə kobud barmağı ilə hədələyə-hədələyə o bir neçə anlıq sükutu pozdu:

- Smotrite, professor, mı sledim za vsem xodom sobituy! A vas mı toje xoroşo znayem! İmeyte eto v vidu! İ ne zabıvayte konspiratsiyu! Konsperatsiya obyazatelna!

Professor Zilber nəse demək istədi, amma heç nə demədi»...

Hadrut taununun dəhşətləri, təbii ki, ilk növbədə, ya özləri, ya da ailə üzvləri bu fəlakətə düşər olmuş insanların yaşantılarında, hiss-həyəcanlarında, ağrı-acılarında təzahür edir.

Hadrutdan Şuşaya ezamiyyətə gedən Xosrov müəllim öz evinə qayıda bilmir...

« - Nə olub, axı?!

- Başını götür get, uçtel, qaç buralardan! Bir də ömründə heç vaxt bu tərəflərə gəlmə!..

- Sən nə danışırısan, a kişi?! Mənim orda üç balam var, ailəm var! Heç bilirsen nə danışırısan?! - Xosrov müəllim iki əli ilə yolbəndin üstündən Qırmızı Yaqubun şinelinin yaxasından yapışdı...

... - Yoxdu, uçtel, sən in orda daha heç kimin yoxdu!.. - Və Qırmızı Yaqub daha o axşamüstü Xosrov müəllimin böyüyüb az qala hədəqəsindən çıxacaq gözlərinə baxa bilmədi»...

Hadrutda isə daha dəhşətli bir mənzərə vardı:

«...Və cəmi otuz beş yaşına baxmayaraq artıq təcrübəli immunoloq, virusoloq, mikrobioloq sayılan, həyatın bəd üzünü ilə tez-tez rastlaşan (və gələcəkdə də tez-tez rastlaşacaq) Lev Aleksandroviç Zilber gecəni qara şam kimi əridən bu tonqala heç cürə alısa bilmirdi, həkim və alim soyuqqanlılığı, məqsəd vacibliyi bir insan kimi, onun köməyinə yetmirdi və o sazaqlı gecədə professor Zilber o tonqalın qarşısında, o tonqala baxa-baxa bir insan kimi iztirab çəkirdi»...

Çünki bu, insan cəsədləri tonqalı idi...

Nə qədər gizlin saxlanılsa da, Hadrut camaatı bu dəhşətli tonqaldan xəbər tutub oraya - qohumlarının, doğmalarının cəsədləri yandırılan yerə hücum çəkir. Və izdihamın qarşısını almağın sözlə mümkün olmayacağını görən «Çeka» müvəkkili Murad İldırımli tapançasını yerə çırpıb tonqaldan dartıb çıxardığı məşəl kimi yanan odun parçası əlində camaatın üzərinə yeriir...

«...Həmin dəm Azərbaycan SSR Baş Siyasi İdarənin səlahiyyətli müvəkkili elə bir qeyri-insani səsle bağırırdı ki, və başının üstündə fırlatdığı o məşəldən qaranlığın içində elə bir dəhşət yağırırdı ki, elə bil camaat birdən-birə ayılmağa başladı, səs-küy yavaş-yavaş azaldı, adamlar hərəkətsiz dayandı, kimisi özünü yerə atıb üz-gözünü torpağa sürtə-sürtə ağladı, kimisi dizləri üstə çöküb tamam bir təqətsizlik içində susdu, elə bil o məşəl bütün bu adamların sonuncu gücünü əlindən aldı».

Və bu dəhşətli tonqal yalnız tarixi yox, həm də ədəbi bir abidəyə çevrilir...

«O gecəyarısı o tonqal eləcə yandı...

Sonra o alov zəiflədi, zəiflədi, söndü...

O yerləri yenə də gecənin qaranlığı aldı və o qaranlıq içində yalnız tonqalın zəif közü qızarırdı...

...Hadrut camaatı da, qızıl əsgərlər də, bakterioloji dəstə də - hamı bu yerdən çıxıb getmişdi...

İndi bu yerlər tamam bomboş idi...»

Tülkü Gəldi Qəbristanlığından qaçdıqdan sonra guya sakit bir dalanda özünə yer tapan Gicbəsər əvvəl özünə münasib «dost» tapır...

«O sakit, rahat və təmiz dalanda dünyanın qəribə bir hadisəsi baş verdi... Anıq kişi... sol əli ilə Gicbəsərin başını tumarlamağa, qulaqlarının altını qaşımağa başladı.

- İt olmaq istəyir-r-rəm... - Sağ əlində tutduğu şüşədən bir qurtum da içdi. - Vahid bilir- r -rsən... nə deyib? Vahid e... Əliağa Vahid... Deyib ki... insanlar-r-rda... insanlar-r-rda vəfa yoxdu... Əclafdı da insanlar-r-r!.. Ancaq mən... əclaf döyüləm!.. Ancaq mən də... it olmaq istəyir-r-rəm!.. İt olsaydım... bir-r-r yer-r-rdə yeyər-r-rdik...»

Ancaq Gicbəsər burada da bir neçə təpik yeyib qaçmalı olur...

Romanda Stalin - Bağırov dövrünün sosial-mənəvi mənzərəsi ustalıqla, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan insanların taleləri təmsalında təqdim edilmiş, «repressiya taunu»nun doğurduğu kütləvi qorxunun miqyası, həyatın ən dərin qatlarına qədər işləməsi barədə aydın təsəvvür yaradılmışdır. Xüsusilə ələsgər müəllimin evindəki ad günü qonaqlığının təsviri bu baxımdan olduqca maraqlı, zamanın ab- havası üçün səciyyəvidir... Qonaqlığa dəvət olunanlardan biri - Xıdır müəllim təklif edir ki, ilk badəni ad günü olan balaca Arzunun yox, yoldaş Stalinin, ikincisini isə yoldaş Bağırovun sağlığına qaldırsınlar, Arzu gözləyər... Bu isə müəyyən narahatlıq yaradır, ortaya «lazımsız» söz-söhbət çıxır və həmin söz-söhbət qonaqlığa yığışanların hamısının M.C.Bağırovun əmri ilə terrorçu kimi güllələnməsilə nəticələnir.

Ad günü keçirilən, ailənin yeganə övladı pioner Arzu isə «əsl stalinçi»dir: «xalq düşmənləri»nə qarşı xüsusi amansızlıqla, yaşına uyğun gəlməyən «inqilabi sayıqlığı» ilə seçilir və evdə divar qəzeti çıxardıb atasını belə tənqid etməkdən çəkinmir...

Romanın siyasi fakturasını təşkil edən əsas amil, əgər belə demək mümkünsə, Mir Cəfər Bağırovun kifayət qədər mükəmməl işlənmiş obrazıdır. Əlbəttə, uzun illər Azərbaycana rəhbərlik etmiş, bəzilərinin «kişi», digərlərinin «cəllad» kimi tanıdığı M.C. Bağırov romanın baş qəhrəmanıdır və dövrün xarakteri, siması ən müxtəlif tərəflərilə ilk növbədə onun şəxsiyyətində (obrazında) təzahür edir...

«Mir Cəfər Bağırov adamların gözünün dərininə çökmüş o qorxunu görürdü və ümumiyyətlə, onun gözündən heç nə yayınmırdı; Mir Cəfər Bağırov burasını da yaxşı bilirdi ki, bu adamlar məhz ondan qorxurlar, amma həmin qorxu hissi olmasaydı - Mir Cəfər Bağırov buna qəti əmin idi - zamanın, dövrün böyük işlərini də görmək mümkün olmayacaqdı, çünki insanlar öz təbiəti etibarilə rahatbaxdılar, hazırına nazirdilər, qorxmasaydılar, nə şüarlar köməyə gələcəkdi, nə ideyalılıq, nə də saysız- hesabsız nitqlər, məruzələr»...

Yazıçı öz fundamental qəhrəmanını «zamanın, dövrün böyük işləri» kontekstində təqdim etməklə kifayətlənməyib, onun daxili dünyasına, düşüncələrinə, subyektiv mülahizələrinə, özünün özü ilə «dialoqlar»ına da diqqət yetirməklə tarixin bu müdhiş, ziddiyyətli dövrünün «iç üz» barədə də mümkün qədər dərin təsəvvür yaradır.

«Azərbaycan şairləri yoldaş Stalini tərifləməkdə bir-biri ilə bəhə girirdi ki, Mir Cəfər Bağırovun diqqətini cəlb etsinlər, orden alsınlar, deputat seçilsinlər, Mir Cəfər Bağırov onlardan razı qalsın, çünki xalq düşməni kimi ifşa olunmuş Hüseyn Cavidin də, Mikayıl Müşfiqin də aqibəti onların gözünün qabağında idi. Azərbaycan tarixində saray şairləri şahları, hökmdarları o qədər tərifləməmişdilər ki, nə qədər cəmi bir-cə ayda Azərbaycan sovet poeziyası yoldaş Stalini tərifləyirdi; mətbuatda dərc edilən fotomontajlarda yoldaş Stalin bir günəşə bənzədilirdi, Azərbaycan isə iki əllərini də o günəşə doğru uzadıb gələcəyin maddi və mənəvi qələbələrinə doğru irəliləyirdi».

Mir Cəfər Bağirovun əlində güclü (və etibarlı!) idarəçilik silahı olan total Qorxu bəzən ciddi etiraz, hiddət (və ruhi-daxili qiyam!) doğurur... Ancaq gerçəklikdə yox, adətən xəyallarda, yuxularda...

«...Xosrov müəllim əllərini irəli tutub, üzünü kənara çevirib o taundan qorunmaq istəyirdi, qaçmaq istəyirdi, amma üzünü hara çevirirdisə də, əllərini nə qədər irəli uzadıb itələmək, özündən uzaqlaşdırmaq istəyirdisə də, girdə çeşmək şüşələrinin arxasından zillənmiş o gözlər ondan əl çəkmirdi, o gözlərin saçıdığı taun qapqara mazut kimi, Xosrov müəllimin sifətinə, yaxasına yayılırdı və bu zaman uzaqdan elə bil ki, diri-diri o tonqalda yanan altı yaşlı Cəfərin, dörd yaşlı Aslanın, iki yaşlı Azərin qışqırtısı eşidildi və o qışqırtını eşidən Şirin də tonqalda yana-yana canavar kimi uladı...

- Sən taunsan! Taunsan! Taunsan! Sən taunsan! - Xosrov müəllim o gecə yarısı Keşlə həbsxanasındakı o kamerada o Bir Nəfərin yaxasından yapışib silkələyirdi və var gücü ilə bağırırdı, o Bir Nəfəri - Mir Cəfər Bağirovu didib dağıtmaq, parçalamaq istəyirdi»...

Siyasi-ideoloji taun təbii taundan bir də ona görə daha dəhşətli olur ki, törətdiyi fəlakətlər uzun zaman davam edir və nəsildən nəsle ötürülür...

«...Və o qızlar bir ucdan ağlayırdılar...

Və o qızların gözlərindən axan su sel kimi küçələrdən axırdı, bir dəniz əmələ gətirirdi...

Və o dənizdə həmin əprimiş metal dişlərin işıltısı altında qayıqlar üzürdü...

O qayıqların heç bir imdad yeri yox idi...

O qayıqlar batacaqdi...»

Romanın sonunda müəllif yenidən Xədicə xala əhvalatına qayıdır...

«Əlbəttə, bir halda ki, Tülkü Gəldi Qəbristanlığında yer tapılmamışdı, bir halda ki, Xədicə arvadı gətirib burada dəfn eləyirdilər, daha bu mərasimi isbatdan çıxarmaq lazım deyildi, olacağa çarə yox idi, məhəllənin gücü çatmamışdı ki, arvadı aparıb dedə-baba qəbristanlığında torpağa tapşırınsınlar, daha üstəlik, yanıqsılanmaq lazım deyildi... Onsuz da son vaxtlar illər ötdükcə, dünya dəyişdikcə məhəllə istəsə də, istəməsə də, bunu üzə vursa da, vurmasa da, öz acizliyi ilə barışırdı. Dünya get-gedə elə bir kola çevrilirdi ki, məhəllə daha o kola girə bilmirdi»...

* * *

Elçinin keçən əsrin səksəninci illərində bir- birinin ardınca yazdığı romanlar, heç şübhəsiz, Azərbaycan ədəbiyyatının klassik nümunələrindəndir ki, bu gün üçün də tamamilə müasir, aktual və hər cəhətdən ibrətamizdir... Həm həyatımızın, həm də ədəbiyyatımızın sabahı üçün...

♦ P o e z i y a

Vəliyulla NOVRUZ

A DOĞMA KƏNDİM

Gəldim, qədəm qoydum torpağına mən,
Çinar vüqarımla ucaldım göyə.
Haqqım var səninlə öyünüm, Vətən,
Bu kökə, torpağa bağlıyam, - deyə.

Mən öz dincliyimi, sakitliyimi
Sənin varlığında, qəlbində tapdım.
Unudub bir anlıq dərdi-sərimi,
Həyatda ən böyük arzuma çatdım.

Büllur çeşmələrin içib gözündən,
Ruhumla, duyğumla mən cana gəldim.
Bir arx kənarına çəkilib həmə,ən,
Kövrək hislərimlə birgə dincəldim.

Gəzdim kövşənliyi düzlər boyunca,
Gördüm ki, itibdir çığırım, izim.
Ağlayıb göz yaşı tökdüm doyunca,
Bu doğma yerlərdən doymayıb gözü.

Sən də, əziz anam, bağışla məni,
Bağışla, yanına gec-gec gəlmişəm.
Yığıb gözlərimə kədəri, qəmi,
Mən sən qədrini indi bilmişəm.

Oğulluq haqqımı halal et mənə,
Laylası bir eli yatıran anam.

Bütün ömrüm boyu borcluyam sənə,
Məni bu dünyaya gətirən anam.

Nədəndir bu qədər vəfa, etibar,
Sənin ocağında dünyaya gəldim.
Qoynunda yatmağa torpağım da var,
Mən də öz balanam, a doğma kəndim.

MƏN KƏNDƏ GƏLƏNDƏ UŞAQLAŞIRAM

Mən kəndə gələndə uşaqlaşırım,
Uşaqlar dövrəmə yığışır həməni.
Ağ saçlı anamla qucaqlaşırım,
Ata ocağında kövrəlirəm mən.

Mən kəndə gələndə uşaqlaşırım,
Yüyürüb qaçıram yaşıl çəməndə.
Sevincdən gör necə aşıb-daşıram,
Uşalıq həvəsi oyanır məndə.

Mən kəndə gələndə uşaqlaşırım,
Dostlarım yığışır gəlir yanıma.
Özümdən bir az da uzaqlaşırım,
Şirin xatirələr düşür yadıma...

Çayın sahilində tilovla bir vaxt
Necə də həvəslə balıq tutardım.
Kim idi bizləri eləyən soraq,
Evə getməyi də mən unudardım.

Yayın istisində, qızmar çağında
"Quyça"ya çimməyə gedərdik onda.
Girərdik kolxozun üzüm bağına,
Doyunca yeyərdik biz ac olanda.

Tutub qonşumuzun "fağır" atını,
Köhnə yurd yerində minib çapardım.
Açardım boynundan köhnə çatını,
Uzanıb torpaqda dinclik tapardım.

Sonra da əlimə quşteli alıb,
Kövşən yerlərində ova çıxardım.
Qorxudan dədəmi yadıma salıb
Hərdən kəndimizə dönüb baxardım.

İçərdim doyunca quyu suyundan,
Günorta kövşəndən evə dönəndə.
Lampa işığında yazı yazardım
Axşam kəndimizdə işıq sönəndə...

Eh...onda necə də gözəldi həyat,
Acılı, şirinli günlərim vardı.
Daha nə örüş var, nə də "fağır" at,
İndi saçlarıma ələnən qardı...

KƏND YATIB YUXUYA QALIB

Bu nə gündü, nə rüzgardı,
Kənd yatıb yuxuya qalıb.
Gün günorta belindədi,
Kənd hələ də ayılmayıb.

Tüstü çıxmır bacasından,
Od-ocağı çoxdan sönüb.
Kimsə çıxmır daxmasından,
Bəlkə, bizdən üzü dönüb.

Bu kəndin başbilənləri,
Güya ki, çox ağıllıdı.
Bildikləri nə vardısıa,
"Məlik Məmməd" nağılıdı.

Bu kəndin yuxusu ağır,
Yatıbdı fil qulağında.
Gör nə gözəl mürğü döyür,
Şirin yuxu qucağında.

Qoyun sakit, rahat yatsın,
Dəm almayıb uyğuları.
Oyanıb dursalar əgər,
Kütə gedər yuxuları.

MƏNİ

Dərd əlindən çölə düşdüm,
Bir qurumuş gölə düşdüm.
Öz eşqimdə kölə düşdüm,
Dilənçi bildilər məni.

Unutdum öz ünvanımı,
Kimlər etdi divanımı?
Şum etdilər xırmanımı,
Ürəkdən sildilər məni.

Talan oldu taxtım, tacım,
Qalmayıb daha əlacım.
Mən dərdimi kimə açım,
Min dərdli gördülər məni.

Xan Arazda tək bərəyəm,
İki canda bir ürəyəm.
Gördülər yurda gərəyəm,
Yarıya böldülər məni.

BU DÜNYANIN ƏLİNDƏN

Bu dünyanın əlindən
Özümü daşa tutdum.
Dərdlərimi unudub,
Gözümü yaşa tutdum.

Gördüm ana ağlayır,
Körpələri qalıb ac.
Qapılarda dilənir,
Yavan çörəyə möhtac.

İnsanlar bu həyatda,
İlahi nələr çəkir? -
Çöldə toxum yerinə,
Ürəyinə qəm əkir.

Dünya itirib başın,
Çapalayır gör necə.
Qorxunc yuxular görür,
Sayaqlayır hər gecə.

Bu dünyanın mən ancaq,
Kədərindən yarıdım.
Qara günlər yaşadım,
Ağ günümdə qarıdım.

* * *

Dünənimdən güc almışam,
Bu günümə ucalmışam.
Ağlamağı bacarmışam,
Gülməyi öyrədin mənə.

Kim çəkibdi mən çəkəni,
Tanrı söküb mən tikəni.
Əlimdəki son tikəni
Bölməyi öyrədin mənə.

İtirmişəm mən başımı,
Axtarıram sirdaşımı.
Bir yetimin göz yaşını
Silməyi öyrədin mənə.

Talanıbdı bağça-bağım,
Açılmayıb qaş-qabağım,

Əldən gedibdi torpağım,
Ölməyi öyrədin mənə.

HƏYAT QOCALTDI MƏNİ

Həyat qocaltdı məni,
Dərdlərim cavan qalıb.
Ömrümün dadı qaçıb,
Hisslərim yavan qalıb.

Səsdən, küydən bezmişəm,
Boğuluram qəhərdən.
Əllərimi üzmüşəm
Bu gecikən səhərdən.

Ümidim boşa çıxıb,
Qəm ələdir gözümdən.
Məni tənhalıq sıxıb,
Yıxılmışam özümdən.

Odum sönüb içimdə,
Sözüm dilimdə yanır.
Kövrək xatirələrsə
Yaddaşımda oyanır.

Sevincim uzaq düşüb,
Hər ağrıya dözüürəm.
İtirdiyim gəncliyi
Dünənimdə gəzirəm.

Daha zaman dəyişib,
Göy üzünə köçüm mən.
Özümə yuva qurum
Buludların köçündən.

BU PAYIZ GÖZÜMDƏ QIZIL PAYIZDI

Bu payız necə də gözəldir, Allah!
Ağaclar sarışın bir qıza bənzər.
Budağdan asılan sarı yarpaqlar,
Gecələr sayrısan ulduza bənzər.

Sarı libasını geyinir meşə,
Dünyanın ən gözəl qızı, payızdı.
Günəşin şöləsi yayılır döşə,
Bu payız gözümdə qızıl payızdı.

İnsanın üzünə gülür çöl, çəmən.
Solub saralsa da gülü, çiçəyi.

Gözəllik önündə sehirlənmişəm,
Saçımı oxşayır payız küləyi.

Narın yağış yağır otların üstə,
Ağaclar yarpaqdan çətirlənibdi.
Güllərin qoynuna sinən damlalar,
İlahi, gör necə ətirlənibdi.

Xəzan çiçəyindən bağlayır dəstə
Ana təbiəti seyrə gələnlər.
Qonub ağacların gövdəsi üstə
Meşəyə səs salır ağacdələnlər.

Durnalar dəstəylə qatarlanıbdı,
Havadan sis-duman qorxusu gəlir.
Hələ yığılmayıb bağların barı,
Heyvanın nə şirin qoxusu gəlir.

Bu payız köç edən gözələ dönər,
Ağlar bulaqların gözləri dolar.
Yarpaqlar tökülüb xəzələ dönər,
Payızdan bir həzin xatirə qalar.

ÇOXDAN BU YERLƏRƏ GƏLMƏMİŞDİM HEÇ

Musa Yaquba

Çoxdan bu yerlərə gəlməmişdim heç,
İlahi, bu yerlər necə gözəlmiş.
Tanış cığırlardan, döngələrdən keç,
Bu dilbər guşələr bir cənnət imiş.

Gəldim görüşünə buz bulaqların,
Məni qarşıladi güllər, çiçəklər.
Qalxdım zirvəsinə uca dağların,
Ruhumu oxşadı sərin küləklər.

Salam, dədə Palıd, salam, Göyrüşüm,
Sizdəki vüqara heyran qalmışam.
İzn ver, sizinlə bir-bir görüşüm,
Mən öz ilhamımı sizdən almışam.

Yamanca kövrəldim, yamanca düzü,
"Mən sizi görəndə özümü gördüm."
Gəzdim qarış-qarış yamacı, düzü,
O yerlərdə itən izimi gördüm.

Ay Çökəm, Vələsim, Qızılağacım,
Nədən tonqal kimi durub yanırsız?

Siz mənim ümidim, dərdim, əlacım,
İndi yarpaq-yarpaq alovlanırsız.

Yaxın gəl, əl tutaq, ay qoca Ulas,
Demə səndən ötrü özgəyəm, yadam.
Bu boya, görkəmə kədər yaraşmaz,
Səni görməyimə gör necə şadam.

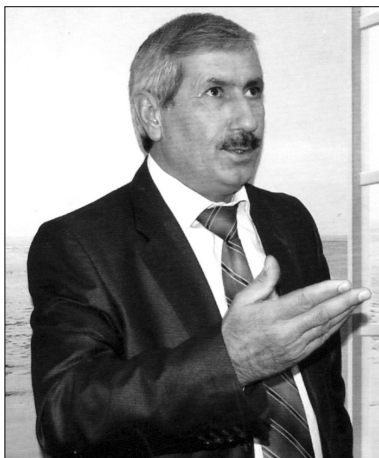
Ürəkdən danışın, ürəkdən gülün,
Qəlbimin həmdəmi Nilim, Qovunum.
Məni özünüə yaxın dost bilin,
Dərdimi sizinlə bölüm, ovunum.

Sənin həsrətini çox çəkmişəm mən,
"Qırmızı yaylıqlı Qovağım mənim".
Gəlmişəm yanına saçlarımda dən,
Sevgimin yaşıdı, dayağım mənim.

İndi o yerlərdən düşsəm də uzaq,
Dağlar öz qoynunda bəsləyib məni.
Məni qonaq edib burda Ağbulaq,
Qartallar zirvəyə səsləyib məni.

Mənə təsəllidir burda dincliyim,
Qəlbimdə arzular dil açdı, dindi.
Bir vaxt bu yerlərdə keçən gəncliyim,
İllər arxasından boylanır indi.

Ətraf SƏRRAF

NƏ YAXŞI

Ağaran saçlarımın işığında oxudum
Üzümün qırışında yazılanları.
Gördüm kədərimin,
qəmimin səngərini.
(Yəqin, ürəkdədir bunların ən dərinini).
...Nə yaxşı, çıxmamışam
zamanın yadından...

O, SƏN OLARDIN

Fikrət Qoca üçün

Ustad, əhsən!
Bu da səksən!
Hamımıza nümunəsən,
örnəksən!
Bacardın, vallah, ucalığı da,
qocalığı da.
Ömründən nələr keçdi,
nələr...
Heyif ki, əsl şairlərin
xoşbəxti olmur,
O, sən olardın,
olsaydı əgər.

SƏNİN SÖZNƏN NƏ İŞİN VAR?

Ömrümün uşaq yaşında,
Həyətdə, ocaq başında,
Əlimi odnan dağladım.
Canım yandı, mən ağladım.

Böyüklər məni danladı:
- Sənin köznən nə işin var?
...İllər ötdü. Mən böyüdüm,
Dinləyərək hər öyüdü.
Qəlbimi sözə bağladım,
Ürəyim yandı, ağladım.
Bir zaman məni danlayan
Böyükləri soraqladım.
O böyüklər qalmadı ki,
Ərk eləyib indi mənə
Bircə deyən olmadı ki,
Sənin söznən nə işin var?

OLSA, NƏ VAR

Gözüm onu qəfil tutdu,
Yavaş-yavaş olsa, nə var.
Gördüm gözəllikdi bütün,
Təkcə göz-qaş olsa, nə var.

Eşqin sel bilib üzərdim,
Sevib, dolanıb gəzərdim.
Dözərdim, vallah, dözərdim,
Ürəyim daş olsa, nə var.

İzini tutub gedərdim,
Özümü unudub gedərdim.
Dediyimi mən edərdim,
Yaşım o yaş olsa, nə var.

AÇIL GÖRÜM

Əlim çatmaz dəstəyinə,
Gücüm yoxdu səni açam.
Qəlbim yetməz istəyinə,
Yolum yoxdu səndən qaçam.
Qismətimə düşən qapı,
Qara rəngli meşin qapı,
Özün açıl,
Açıl görüm!

Neçə dərdin əlacı var
Dedilər səndən o yana.
Dedim ki, bəlkə, açılar,
Mənim də bəxtim oyanar.
Önümdə dağ olan qapı,
Üzümə ağ olan qapı,
Özün açıl,
Açıl görüm!

Gör başımdan nələr keçdi
Mən yol boyu gələ-gələ.
Açılmağın çətin işdi.
Özüm bunu bilə-bilə,
Gəlib durmuşam önündə.
Bir az da ağır günümdü,
İndi açıl,
Açıl görüm!

Neçə ildi dərdi-sərim,
Elə mənnən tən yeridi.
Səbrimin lap tükənən,
Bəlkə də, bitən yeridi.
Ürəyimin yoxdu tabı,
Qismətimə düşən qapı,
Bəsdir daha, bəsdir daha!
Açıl bir gözəl xoş günə!
"Açıl bir xoşbəxt sabaha!"
Açıl görüm!
Açıl görüm!

AĞRISI ŞİRİN XATİRƏ

Heç bilmədim necə oldu,
Sənin eşqin məndən keçdi.
Ürəyimə dərd-dərd doldu,
Saçlarımdan dən-dən keçdi.

Sinəmi dağladı getdi,
Bir hovur ağladı getdi.
Ondan sonra gələnlərin
Yolunu bağladı getdi.
Hicranına yar olmuşam,
İndi yaman yorulmuşam.
Ağrısı şirin xatirə -
Bir sevgiyə yol olmuşam.

SONRADAN BİLDİM

İstədim günahlarımdan danışım.
Bir az yüngülləşim.
Mən danışdıqca
qərib-qərib üzümə baxırdı tanışım.
Qatarın yolunu dəyişən relslər kimi
cizgilər oynayırdı üzündə.
Sonradan bildim,
Mənim dediklərim
heç günah deyilmiş onun gözündə.
Sən demə,
mən günahdan danışırımmış

günahdan doğulana...
günahda boğulana.

GÖZÜYAŞLI PAYIZ

Gözüyaşlı payız.
...Gedəni gedib qayıtmayıb.
Yarpaq-yarpaq
məktublar göndərir dalınca.
Almayınca bir xəbər,
Onu çulğayır kədər.
Qara bulud çarşabın atıb başına,
Güc verir gözyaşına.
Ağlayır,

bir an kırımır.

(Eynən mənim kimidir...)

Gözləri nəmli payız.
Qüssəli, qəmli payız.
Dərdli, ələmli payız.

ÖMÜR BİR FƏSİLMİŞ...

Qış belə uzanar, hardan biləydik,
Hələ də şaxtadı, hələ ayazdı.
Olmaya fələkdən bu bir kələkdə, -
Səni belə vaxtda ömrümə yazdı.

Yazdı, yola çıxdıq biz bu yazıyan,
Yolumuz üstündə qışı əritdik.
Dünyanın dözülməz min əzabıyan,
Biz ömür əritdik, yaşı əritdik.

...Tutmuşam, ovcumda titrəyir əlin.
Qəlbimiz hər anın üstündə əsir.
Bunu sən bilirsən, bir də mən, gülüm,
Ömür bir fəsilmiş, cəmi bir fəsil...

NƏ UZUN ÇƏKİRMİŞ...

Səninlə söhbətimiz uzundu, -
Ən mükəmməl
məhəbbət şeirinə qədər uzandı.
...Ən qısa yol kimi
keçdik bir-birimizi.
Qalan vaxtı sığınıb qaldıq
unudulmayacaq xatirələrə.
Xatirələr də
heç ovutmur adamı.
Nə uzun çəkirmiş
dar ağacı xatirələrdən
asılanların edamı...

Fərid HƏSƏNZADƏ

Çox baxma dərin - dərin,
Boşdu ürəkdə yerin.
Sənə olan hisslərim
Elə sözüm rəngdədir.

Həsrət üzü küncədir,
Ayrılıq gülüncədir.
Qəmzələrin incədir,
Yəni həzin rəngdədir.

Uzanıb sənə əlim,
Sən çağır, mən də gəlim.
Dənizə bax, sevgilim,
Dəniz gözün rəngdədir.

Sözümü deyim siftə,
Önümüzdəki həftə
Deyirlər qəlb tərəfdə
İsti hava olacaq.

Düş başından o dağın,
Gəl, məhəbbətə sığın,
Ay qız, bu ayrılığın
Sonu dua olacaq.

Fərqi yox, düzdü, səhvdi,
Bu ürək səni sevdi,
Sən yoxsan, adı evdi,
Gəlsən, yuva olacaq.

PAYIZIN AĞLADA BİLMƏDİYİ QIZ

Səhvlər dodaq büzməkdi həqiqətlərə
və ulamaq gecələrə üsyandı.

Hisslərinin atını cilovlaya bilməyən adamlardı-sevənlər
və ağzının danışığını bilməyən adamların belə
dilində iki söz qala bilir.

Sevənlə sevməyən arasında
elə də böyük fərq yoxdu əslində.
Sevənlə sevən arasındakı fərq
daha çoxdu, məsələn.

Hadisələrin təkə özləri yox,
Həm də adları dəyişib bu həyatda.
Və indi yaşadığımız
"xatirə" adlanacaq bir gün.

Soyuq havaların üşümək üçün olduğunu
unudan adamların dərdir ayrılıq.
Və unutqanlıığımız barədə danışmağı lazım bilmirəm.

Payızın ağılada bilmədiyim qız,
qorxma, ta sənə heç nə olmaz!

bulud olsam
ağlamaram,
saxlayaram göz yaşlarımı yağış əvəzi.

yağış olsam,
bölünərəm bir neçə yerə,
başqa-başqa buludlardan yağaram.

göy üzü olsam,
bütün quşlara yer saxlayaram.

kəpənək olsam,
ağlayaram.

kağız olsam,
sevgi məktublarının
mənə yazılmasını istərəm.

mürəkkəb olsam,
ən ucuz qələmlərdə
ən yaxşı şeiri yazaram,

şair olsam,
uzağı üç bənd olaram,
ta uzatmaram söhbəti yerli-yersiz.

iş orasıdı ki, mən nə buludam,
nə yağış, nə də göy üzü.

mən qaranın mavidən möhtəşəm olduğunu
gözlərindən öyrənmiş adamam
gözlərində.

Mən sənin adının üçüncü hərfi,
Sən mənim adımın bütünü, tamamı.
Sənsizmi keçəcək axşamtərəfi,
Sənsizmi qalacam payız axşamı?

Gözlərim gözünün həsrətindədir,
Əlim əllərini yada salacaq.
Yenə də xəyalı qururam, nədir?
Mənə qalan yenə cibim olacaq.

Əlimdə həsrətdən donan şəkildi,
Yorğundu bu beyin düşünmək üçün.
Qışı gözləyirəm düz üç fəsildi,
Səni qucaqlayıb üşüməməkçün.

Özün yol üstəsən, gözlərində qəm,
Həsrəti daşıma qayığa qədər.
Məni tanıyırsan, tezüşüyənəm,
Gəl məni bağışla soyuğa qədər...

Yenə də sevgidən danışacağıq,
Yenə də lazımsız, yersiz söhbətlər.
Çarə yox, bununla barışacağıq,
Sən, mən olmadan da bu ömür gedər.

Həyat davam edər, yol davam edər,
Biz də bu həyatın hissələriyik.
Gəl belə ümidli olma bu qədər,
Bir az işıq olsa, hiss eləyərək.

Daha aydınlanmaz ürəklər suyla,
Sevgi yox, ayrılıq bizə əl tutur.
Biz gedə bilmirik sevgi yoluyla,
Məni yuxu tutur, səni yol tutur.

◆ Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

Marianne QRUBER

(Avstriya)

Marianne Qruber Avstriyanın tanınmış yazıçılarındandır. 1944-cü ildə anadan olub. Tibb fakültəsində oxusa da, Vyana Konservatoriyasını bitirsə də, özünü bütünlüklə jurnalistikaya, ədəbiyyata həsr edib. “Şüşə güllə”, “Aralıq stansiyası”, “Qəsrə”, “Bir təlxəyin xatirələri” və s. kimi psixoloji romanları dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilib. Uzun müddət Avstriya Ədəbiyyat Cəmiyyətinin prezidenti olub. 2000-ci ildə onun təşəbbüsü ilə Avstriyada nəşr olunmuş “Gümüş açarla bağlanmış. Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan ədəbiyyatından nümunələr” kitabının tərtibçilərindən biridir. Vətəninin bir çox öncül ədəbi mükafatlarına layiq görülüb. Hazırda Vyanada yaşayır.

ŞORCÜLLÜTÜNÜN ÖLÜMÜ

◆ Hekayə

Səhər açılmış və şimal-şərq tərəfdəki yüksəklikdən yenə külək qalxmışdı. Tereza başını stola tərəf əyib küləyin dama necə cırpıldığını, nazik taxtaları necə yerindən oynatdığını eşidir, həyətdəki ağacları necə əydiyini hiss edirdi. Külək cənuba sarı əsirdi və o tərəflərdə artıq heç bir maneəyə rast gəlmirdi: ot basmış çöllər, tək-tük yarpaqları saralmış, yayın sona çatdığından xəbər verən balaca kollar...

Küləklər bu il tez başlamış, ancaq özü ilə sərinlik gətirməmişdi. Bununla belə, bütün səs-küyü, iyi-qoxunu sərhədə qədər, bəlkə, ondan da o tərəflərə qədər silib-süpürmüşdü. Bütün bunların hamısı sanki bir anda olmuşdu, həm də ayrı-ayrı vaxtlarda... Bağlarda armud yetişirdi. Tarlalarda kövşən yeri yandırılmışdı. Həftələrlə sürən quraqlığın bürküsü hələ də meşədə mürgü döyürdü.

Tereza bir anlığa hərəkətsiz qaldı, sonra gərnəşdi və adəti üzrə gözlərini açdı, ancaq hər tərəf yenə də zülmətə qarq olmuşdu. İt gəlib yaş burnunu onun əlinə sürtdü və Tereza başını tumarlayana kimi dayanmadı. Qadının təmasını hiss edən it çöməlib oturdu, yazıq bir itaətkarlıqla əlini yalamağa başladı. O hiss edirdi ki, Terezaya ən çox səhərlər lazım olur. Ən pis vaxt səhərin açılması idi. Səhərin açılması və bir də küləyin qalxması... Onun səsi eşidiləndə adam ölçü hissini itirirdi. Elə hey bu gecələri, gündüzləri, kəndi beynində dolandırır, axırda da hamısı yox olub gedir, qalan yalnız aydın, sərt səma və bir də qırmızımtıl işığı heç kəsə məxsus olmayan günəş olurdu...

Deməli, hər şeyin sonu elə bu imiş: heç kəsə məxsus olmayan gün işığı, heç kəsə məxsus olmayan ev, heç kəsə məxsus olmayan bir sonluq... Hiss etdi ki, ötən gecənin küt yorğunluğu ayaq barmaqlarının ucundan başlayıb döş qəfəsinə qədər bütün bədənində yayıldı. Dünən axşam son gücünü toplayıb Haztsellərə hücum çəkməyə təhrik edən o anlaşılmaz qəzəb hissi, ağrı-acı, amansızlıq, birdən-birə yaranan nifrət qığılıcımı geridə qalmışdı. Bundan sonra işi asanlaşacaqdı. Haztseller hər şeyi yoluna qoyacaq. Bütün axşam o iyrənc söhbətlər... Qəfildən çəliyi götürüb, Haztselleri qapıyaqan qovmuşdu, sonar da iti arxasınca qısıqırtmışdı, axırda da fikirli-fikirli çarpayını döyəcəlmışdi. Bu titrək qəzəb sanki ona rahatlıq gətirmişdi, ürəyini boşaltmışdı, daha heç nəyin mənası qalmamışdı. Deməli, hər şey qurtarmışdı. Yox, Haztseller hələ qurtarmamışdı. Sabah yenə gələcək. Tereza üyüşmüş dizlərini ovuşdurdu. Haztseller evi, bağı, çəmənliliyi istəyirdi. Buradan yol salmaq fikrinə düşmüşdü, bunun nəyinə lazım olduğu da bilinmirdi, ancaq istədiyini alana qədər gələcəkdi.

“Bu da sona çatmağın bir növüdür”, - deyə ucadan dilləndi.

İt ona elə bir tərzdə cavab verdi ki, buna nə zingildəmək nə də hürmək deyərdin. Saat, bəlkə də, altı olardı, qoyunlar mələşməyə başlamışdılar. Tereza ayağa durdu. İt də həmin dəqiqə yerindən sıçrayıb qalxdı, ona sığınaraq içində paltar yuyulan təknəyə tərəf itələdi. Təknə boş idi. Onun yanındakı bardaqlarda da su qalmamışdı.

-Famos, - Tereza dilləndi, - dünən su gətirmək yadımızdan çıxıb. Deyəsən, dünən hər şeyi unutmuşuq.

Bayırdan şorcüllütünün nəğməsi eşidildi. Tereza qapıya tərəf gedib onu açdı, bayırı dinşəyərək quşun harada olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışdı. Səs örüşlə meyvə bağını ayıran hasarın yanındakı gilə ağacı tərəfdən gəlirdi. Quş ya azıb buralara gəlmişdi, ya da ona nəsə olmuşdu. Suların ağzı başqa tərəfə yönəldilib bataqlıq qurudulandan sonra buralarda şorcüllütü görünmürdü, çünki onlara yaşamağa yer qalmamışdı.

Bir neçə saniyə quşun nəğməsinə qulaq asandan sonra bayıra çıxdı. Çöl elə işıqlı idi ki, onu dərisində, yanaqlarında, əllərində hiss elədi. Külək sifətini yaladı və elə həmin dəqiqə də ətrafdakı mənzərə beynində canlandı. Buranın torpağı məhsuldar idi, hər şey əkmək olardı. Hətta tütün də... Taxıl biçilib qurtarmışdı. İndi kartof, yonca qalmışdı. Çəmənliliyin otu quruyur, meşədə yabanı şabalıd yetişirdi. Sakitlik olanda, köçəri quşların qanad səsləri eşidilirdi. Deməli, hər şey arxada qalırdı. Bu da son...

Tereza əlini irəli uzadıb:

-Çəliyi gətir! - dedi.

Çəlik həmişəki kimi qapının arxasında deyil, çarpayının altında idi. İt onu birtəhər ağzına götürüb gətirdi. Tereza çəliyi gözlədi, sonra onu yerə döyə-döyə quyuya tərəf getdi. Xalxalın yanından keçəndə, qoyunlar bir-birini qapı tərəfə sıxışdırdı. Sentyabrda bunların heç biri olmayacaqdı. Bəlkə də, elə bu ayın axırında... Yalnız it qalacaq, onunla birlikdə gözləyəcək. Quyuya çatanda çəliyi ona verdi, qulpu zəncirdə olan vedrəni yavaş-yavaş aşağı buraxdı. Zəncir gödək olduğu üçün onu yuxarı çəkəndə, qab yarısına qədər dolmuşdu. Evə qayıdıb suyu sobanın yanındakı mis bardağa boşaltdı, təzədən geri döndü. İkinci vedrə ilə mətbəx dolabının yanındakı bardağı doldurdu. Sonra ocaq qaladı. Odun hələ vardı, Unqerin gətirdiyi qəzetlərdən də qalmışdı. O, həftədə bir dəfə gəlib Terezaya bazarlıq edir, bəzi işlərini görürdü.

“Biz də belə qocaldıq”, - Tereza ürəyindən keçirdi. - Ayrı yaşaya-yaşaya... Bəlkə də, elə buna görə...”

Çarpayıya tərəf gedib onun baş tərəfinə asılmış taxta lövhəni əli ilə yoxladı. Evi birçə otaqdan ibarət idi, ortaya stol qoyulmuşdu. Sağda soba, yanında

paltar təknəsi vardı. Çarpayı otağın sol tərəfindəydi və qabağına pərdə çəkilmişdi. Bircə pəncərəsi vardı və o da qapının sağındaydı, şərqə tərəf baxırdı. Çarpayının başı üzərindəki taxta lövhə təqvim idi. Onun yuxarısındakı üfüqi deşiklər aylar, ondan aşağıdakı şaquli deşiklər həftələr, qalan üfqi deşiklər isə günlər üçün idi. Yuxarıdakı səkkizinci deşiyə ağac mil sancılmışdı. Həftələr olanın üçüncüsündə, günlər üçün düzəldilənlərin dördüncüsündə həmin mildən vardı. Tereza onu çıxarıb sağ tərəfə - beşinciye taxdı.

-Cümə. On doqquz avqust... - ucadan dedi. - Bu gün Unqer gəlir. Qəhvə içəcəyik.

İt başını qaldırdı, Tereza hiss etdi ki, ona baxır.

-Acıbsan? - deyə soruşdu. - Unqer sənə təzə yem gətirəcək...

Su qaynadı. Tereza dəsmalla çaydanı sobanın üstündən götürdü. İt həmin dəqiqə sıçrayıb qalxdı, onu paltar təknəsinin yanına gətirdi.

-Yaxşı.. - Tereza dilləndi. - Görəsən, bu taxçanı kim buraya qoyub... İyirmi ildir, eyni yerdədir... Bunu bilirdin? Yox, bilməzsən. Sən onda burda yox idin...

Çaydanı qaytarıb sobanın üstünə qoydu, taxçaya tərəf gəldi. İt addımbaddım onu izləyirdi. On iki ildən çox idi ki, qadının yanındaydı. Tereza onu tapanda, balaca, qotur basmış kiçik idi, quzuya cummuşdu. Gecəyarı səs eşidən Tereza tez bayıra qaçmış, kiçüyü əvvəlcə ağacla, sonra da daşla qovmağa çalışmışdı. Daşın biri qulağının dibindən dəymişdi. Onda dünya sayrışan kölgələrlə dolu idi. Işıqlı, qaranlıq kölgələrlə... Kiçüyün zingiltisini eşidəndə, əlindəki növbəti daşı atmadı.

Əyilib əlini itin qulaqlarının arasında gəzdirdi. Xəyalında o qaranlıq bağı, əbəs yerə özünə yem axtaran heyvanı canlandırırdı. Yox, onu mütləq yedirtmək lazım idi... Kiçük yaşamalması idi... Ancaq Tereza yem əvəzinə qaranlıqda əlinə daş götürüb onun qulağının dibinə vurmuşdu...

Daş məsələnin bir tərəfi idi, əsas aclıq idi. "Yox, - Tereza ürəyindən keçirdi, - aclıq da, daş da həmişə eyni şeylər olub".

Əl-üzünü yudu, paltarını dəyişdi, stolun arxasına keçib oturdu. Saat səkkiz idi. Son vaxtlar fikrini bir yerə toplamaq çətin olurdu, it aman vermirdi ki vermirdi. İndi də qarşısında oturmuşdu və Tereza əlini onun tükələrinə çəkdi. Hərdən bu tükələrin arasında gənə tapırdı və qan tuluğuna dönmüş həşəratı güclə dartıb qoparırdı. Sonralar bu işin çəmini tapdı. Onun baş tərəfinə neft damızdırırdı. Ancaq gerek yavaş-yavaş qoparırdı, yoxsa başı qırılıb ətin içində qalardı.

"Bu müftəxorlar balaca olanda, yenə birtəhər öhdəsindən gəlmək olur, böyüyəndə heç nə eləyə bilmirsən..." - Tereza ürəyindən keçirdi.

Yenə də Haztselleri, haqqında bildiklərini bir-bir onun üzünə necə dediyini xatırladı. Dedi ki, işçilərini aldadır, o vaxt da anası, az qala, onun ucbatından ölmüşdü. 1945-də... Onda nə həkim vardı, nə də dava-dərman. O da doğulanda böyük idi, az qala, beş kilo gəlirdi, danabaşın biri idi... Nə nəfəs ala, nə qışqıra bilirdi, başı az qala qadını şikəst edəcəkdi, Tereza hələ indiyə kimi belə şey görməmişdi. Bir də qoca Haztseller... Yalvarırdı ki, arvadını, oğlunu ölməyə qoymasın. O, sonsuzluğu ilə barışdığı bir zamanda oğlu dünyaya gəlmişdi. Bu uşaq çox gecikmişdi, bütün ümidləri qırılmışdı. Tereza şəhadət barmağını damaqları arasından içəri salaraq ağız boşluğuna yığılıb onu boğan belgəmi çölə çıxardı, tez-tez gah isti, gah da soyuq suya saldı ki, ürək döyünməyə başlasın. Və bütün bu vaxt ərzində qan aparən anadan gözlərini çəke bilmədi. Hər tərəfdən qan, tər, qorxu iyi gəlirdi. Nəhayət, çağa qışqırdı, sonra da qan kəsdi. Ancaq qadının hərərəti qalxdı, qoca Haztseller ruslardan qorxduğu üçün çölə çıxa bilmədi.

Səhəri gün Tereza yarım şaqqa donuzu çiyinə aşırıb, həmin möcüzəli dərmanı - penisillini almaq üçün ingilislərin yanına yollandı. İngilislər heç nə

başla düşmədilər. Almanca bilən ingilis harasa getmişdi və Tereza cırıq-cırıq olmuş mamaça diplomunu onlara göstərdi, axırda onu bir zabitin yanına gətirdilər. Zabit diplomun verildiyi tarixə baxdı: 1928-ci il, Avstriya, faşist svastikası da yox... Ancaq penisillin sözünü başa düşdü. Sənədi çox o tərəf-bu tərəfə çevirdiyi, susduğu üçün Tereza ona faşist deyəndə, zabit güldü. Həm də çiyindəki donuza görə güldü. Ora yığışan əsgərlər də gülüşdülər, axırda biri gedib penisillin gətirdi.

Həmin çağa indi burqomistr, hamının lənətlədiyi bir adam olmuşdu. Anası ölmüşdü, qoca Haztseller isə tövlənin yanındakı balaca daxmada yaşayırdı. Gecələr heyvanların böyürtüsünə qulaq asır, öz-özünə danışır, hərdən də qışqırırdı.

Şorcüllütü susmuşdu. Yəqin, günəş indi kilsə qülləsinin, təpədəki akasiya və qoca cökə ağaclarının başı üzərində dayanmışdı. Tereza səhərin gümüşü qoxusunu hiss etdi, susdu. Məlum məsələ idi ki, bu torpaq heç kimi sevmirdi. Çünki hər yerdə lal, adamın bağrını çatladan bir biganəlik hökm sürürdü. Və Tereza da burada öləcək, heç kəs də dadına çatmayacaq, daha doğrusu, evsiz-eşiksiz ölüb gedəcək. Bir də ki, adamın sonu çatanda, harada ölmesinin elə bir fərqi yox idi, ancaq burda hər mənasız bir şeyin də onun üçün xüsusi dəyəri vardı, onları pulla Terezadan almaq olmazdı. İndi bir yığın kirli əskinas gətirib ondan nəyisə almaq, onu hətta xatirələrin də sükuta qərq olduğu bir qərbliliyin qoynuna atmaq istəyirdilər.

-Ay it, - dedi, - bəs biz harda yaşayacağıq?

İt zingildədi, Tereza onun başını əlləri arasına aldı. Heyvan hiss elədi ki, onun içini nəse gəmirir, ürəyinə yığılıb qalıb, nəyisə gözləyir. Nəse fəlakət qoxulu bir boşluqdur. Onu sadəcə olaraq, yuxarı buraxmaq lazımdır, yavaş-yavaş boğazından keçib başına çatacaq və onda da müqavimət göstərməyin daşını biryolluq atacaq. Ancaq bütün olanlar şüurunda ilişib qalacaq və bir də onu başa düşəcək ki, artıq heç nəyi dəyişə bilməz. Halbuki indi özü də bunu istəmirdi. Torpağını əlindən almağa çalışırdılar və gec-tezi də alacaqdılar. O, səfeh, qoca bir arvad idi və ona görə müqavimət göstərirdi ki, indi yalnız əlindən bu gəlirdi...

Saat on olmuş, Tereza da başını stola söykəyib yatmışdı. Bayır çox bürkü idi. Əvvəllər yalnız günortalar belə olurdu. Günəş xəncər kimi çöllərin bağrına sancılmışdı və Tereza evin qabağında, arxasında - hər yerdə, hər yanda od tutub yanan havanın çırtılısını eşidirdi. İt ayaqlarının ucunda uzanıb qalmışdı və şorcüllütü yenə oxumağa başladı, ancaq onun nəğməsində sanki nəse çatmırdı.

Unqer bağdakı cığırda gəlirdi. Tereza onu asta, ağır addım səslərindən tanıdı, dikəldi, üzünü Unqərə tərəf çevirdi.

-Gecikdiyimə görə başla, Reska, - Unqer üzrxahlıq elədi, - yolda saxladılar... - O tövşüyüdü və əlindəki səbəti stolun üstünə qoyub oturdu. - Uşaqlar gəlmişdilər. Onlar gələndə, planlar pozulur.

Tereza gözlerini qırpdı, sanki qapıdan içəri dolan günəş şüaları onları qamaşdırdı:

-Vaxtında gəlibsən, - dedi, - yenicə durmuşam.

Unqer əlini yellətdi:

-Bilirəm ki, gözləyirdin...

-Yox, yatmışdım.

Unqer papağını çıxarıb yanındakı kətilin üstünə qoydu:

-Lazım deyil... Gözləmək adamı darıxdırır. Bu dünyada ən pis şey gözləməkdir...

Bilirdi ki, Tereza çox səbirsizdir. Hətta öləcəyi günü də səbirsizliklə gözləyir və Unqer buna öyrəşmişdi, onu olduğu kimi də qəbul edir, eyni zamanda da

qadının bu əyilməzliyindən, inadkarlığından qürur duyurdu. Ayağa durub səbəti boşaltmağa başladı. Nəyi haraya qoyacağını dəqiq bilirdi və nə gətirdiyini də bir-bir deyirdi.

-Bəs it?

-Qarın-qarta gətirmişəm. Doğranıb, - deyə Unqer durub qapının yanındakı yem qabını gətirdi, onu doldurub Terezanın əlinə toxundurdu, ancaq qadın götürməyib:

-Özün yemlə, - dedi.

Unqer qabı döşəməyə qoydu, it həmin dəqiqə onun üstünə cumdu. Ağzını ləzzətlə marçıldada-marçıldada, mırıldaya-mırıldaya yeməyə başladı. Tereza başını itə tərəf əydi. Ona nə istəsən edə bilərdin, vecinə deyildi, yalnız yeyərkən qaba toxunmaq olmazdı. Yeməyi də Tereza ilə Unqerdən başqa heç kəsdən götürməzdi.

-Fikirləşirəm ki, mən olmayanda sənın yanında qalar, - Tereza gözlənilmədən dilləndi.

-İnanmıram. Heç kəsin yanında qalmaz. Çox qocalıb. Sən səhər-səhər nəse yemisen? - soruşan Unqer cavab gözləmədən sobaya yaxınlaşdı, çaydanı onun üstünə qoydu. Sonra qoyunların istidən qurumuş su novunu doldurmaq üçün bayıra çıxdı və görəndə ki, zəncir gödək olduğundan vedrə quyunun dibindəki suya çatmır, samanlıqdan tapdığı kəndirlə onu uzatdı. Doyunca su içən qoyunların mələşməsi kəsdi və Unqer evə qayıtdı.

-Belə istidə suyu çox içmək lazımdır, - dedi, - ancaq bizə bunun tərsini deyirdilər. Müharibədə bizə çox zülüm elədilər.

Tereza əlini qeyri-müəyyən tərzdə yellətdi:

-Sən də bu müharibədən əl çəkmirsən. Görünür, kişilər ondan can qurtara bilmir.

-Mənim canım heç vaxt müharibədən qurtarmayacaq, çünki onun özü doğrudan da qurtarmayıb, çünki ona nifrət edirəm. İkinciye birincidən çox nifrət edirəm.

Qəhvə dəmləyib, iki üstügüllü fincan gətirdi, onları doldurdu. Birini Terezaya elə yaxın çəkdi ki, onu hiss eləsin. Sonra da itə su verib oturdu. Tereza qəhvənin içinə çörək doğrayıb onu qaşıqlamağa başladı. Unqer qəhvəsini iri qurtumlarla içə-içə çölə baxdı. Cənub tərəfdəki bürkü döyən çöllər sanki dünyanın insan yaşamayan yerləri idi, günəşin şüaları gömgöy çəmənlikləri xal-xal eləyib eybəcər hala salmışdı. Təkamseyrək ağacların kölgələri bataqlıqlara bənzəyirdi. Lap uzaqlarda parıldayan dumana bürünmüş sonu- sonucunu görünməyən Pasta düzənliyi gerçəklikdən çox xatirələri andırırdı, təbiətin qoynunda uzandıqca uzanır, harasa üz tutub gedir, böyükdəcə böyüyür, şişdikcə şişir, axırda da boşluğa çevrilirdi.

-İstini görürsən? - Unqer qəflətən sükutu pozdu. - Əvvəllər də avqust ayı belə olurdu. Lap eynidir... Torpaq cadar-cadar olurdu, günortalar heç yerə çıxma bilmirdin. Elə isti olurdu ki, adamın boğazı quruyurdu. İndi buralara şorcüllütü də gəlib.

-Ancaq özümüz əvvəlki adamlar deyilik.

-Bəlkə də, belə yaxşıdır.

-Yox, yaxşı deyil. - Tereza sərt hərəkətlə fincanı geri itələdi. - Onda torpaq özümüzün idi. İndi isə onun bəlasını çəkirik.

Unqer yerə baxdı, döşəmənin taxtalarını saydı:

-Elə demirəm, - dilləndi, - mən təzədən qocalmaq istəmirəm. Düzdür, qocalığın əleyhinə deyiləm, bir də qocalmaq istəmirəm. Bəs sən?

Tereza diksinərək başını qaldırdı. Görəsən, Unqer niyə belə danışdı? İki də qoca idi və bu da taleləri idi. Əvvəllər başqa cür idi. İndi təsəvvür etmək belə olmur. İndi nə gözəlliyin, nə də biganəliyin ona dəxli yox idi. Ancaq keçmiş öl-

məmişdi və, bəlkə də, hələ keçib getməmişdi. Onlarda elə xatirələr vardı ki, utanıb- çəkinmədən yada salmaq olardı. Məsələn, itlə bağlı xatirələri. Başqa xatirələr də vardı: bazar günləri varlı qohumlarından birinin bağışladığı lak çəkmələri geyinib, anasının əlindən tuta-tuta kilsəyə getdiyi... Ayağında yun corab, başında yaylıq və bir də adama heç kəsin bağışlamadığı kasıblıq qoxusu. Üstəlik də bomboz, buludlu səmaya dikilən o lənətə gəlmiş baxışlar... Bu baxışlarla taleyini aldatmaq istəyirdi. Sonra da arzu-xeyallarının tab gətirmədiyi baxışlar, müxtəlif insanlarla tanışlıq, get-gedə qaranlıqlaşan gündüzlər... Heç vaxt gözəl olmamışdı - nə uşaqlığında, nə gəncliyində, nə də qadın olanda... Ancaq bunlara baxmayaraq, diqqətsiz də qalmamışdı. Nəyisə həqiqətə çevirmək üçün edilən səfeh cəhdlər... İllər keçdi, ancaq heç biri həqiqət olmadı, ancaq ümidlərindən də əl çəkmədi. Bəzi şeylərdən uzaqlaşmağı, qorxmadan insanları lənətləməyi öyrəndi. Ancaq daxilində, haradasa lap dərinliklərdə bir səs vardı, susmaq da bilmirdi. Bəzən də ondan çox qorxduğu üçün həmin səsi zorla susdurmağa çalışırdı. Sonra da ona uzaq, yad hissləri - hansısa təmənnəsiz məhəbbəti əvəzləyən körpələr... Şöhrələri çəhrayı rəngə çalan qarıların, qocaların sifətlərinə oxşayan çağalar... Onlar qışqırır, çabalayır və əvvəlcə hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Ancaq günlər keçdikcə üzlərinin dərisi şümallaşır, təzələnir, dəyişir, bir yerdə yaşadıkları insanların sifətlərindən fərqlənirdilər. Buna baxmayaraq, bir neçə il keçəndən sonra taleləri, həyat tarixləri onları böyüdən adamların kimi olur. Onlara kömək etmək mümkün olmur. Heç vaxt. Heç vaxt...

-Yox, - Tereza cavab verdi, - mən təzədən qocalmaq istəmirəm, ölmək istəyirəm, vəssalam.

Unger içində sanki nəyinsə qırıldığını hiss etdi:

-Reska, belə danışma!

-Ancaq belədir! Daha dözə bilmirəm.

-İstidəndir. Adamı heydən salır.

-Yox, qocalıqdır. Ümidlər qırılır.

-Bircə dəfə yağsa, yaxşı olar... Güclü, sərin bir yağış... Onda belə danışma-yacaqsan...

Tereza gözlərini Unqerin səsi gələn tərəfə çevirdi. Yəqin, bir az qabağa əyilmiş, ayaqlarını da geniş açaraq oturmuşdu, əlləri də belində idi. Gözləri də, gəncliyində olduğu kimi, açıq mavi rəngə çalırdı. O vaxtlar Terezanın nifrət etmədiyi yeganə kişi idi. Dünyanı yaxşı tanısa da, hərdən onun bəzi işlərinə təəccüb edirdi, Tereza düşüncələrini dilinə gətirəndə ürəyi ağrıyırdı. Unqərə də yazığı gəlirdi, çünki mərhəmətin, yalnız mərhəmət xatirinə yalan danışmağın vaxtı keçmişdi.

-Gəl bir-birimizi aldatmayaq, - dedi Tereza, - gerek lazım olduğundan çox yaşamağa can atmayasan. Artıq neçə illərdir ki, mən lazım olduğundan çox yaşayıram, buna arsızlıq da demək olar.

Günortaya az qalmışdı, külək sanki otların arasında yuxuya getmişdi. Çəmənikdən yavaş-yavaş ətrafa yayılan itburnu ətri içəri dolurdu. Sonra evin yanından keçib, şirəli otu daha çox boy atmış çəməniyə tərəf gedən traktorun səsi eşidildi. İkicə kəndlinin orda torpağı vardı - Haztseller und Veberin. Bu həmin Veber idi ki, kəndlilərə rüşvət verib, onları tovlayıb Haztselleri burqomistr seçdirmişdi. Düz altı il bundan əvvəl, qışın günündə, ayaqyalın, qonşular görməsin deyə bağlardan keçib, xəlvətcə evlərə girmiş, o biri namizədlər haqqında səfeh əhvalatlar uydurub danışmışdı. Əvvəlcə onun dediklərinə heç kəs inanmamışdı, ancaq bununla belə, heç kəs də onları unutmamışdı, səhər yuxudan duranda yenidən yağmış qarın üstündə bağlardan keçib onun evinin arxa qapısına gedən izləri görmüşdü, söz verdiyi kimi, Haztsellərə səs vermişdi. O da seçkidən sonra qalib kimi yekəxanılıqla meyxanada hamını qonaq eləmişdi.

-Veberin təzə traktoru var? - Tereza soruşdu.

-Sən bunu hardan bilirsən?

-Özünü dartmağından...

Unqer döşəməni süpürməyə başlamışdı. Süpürgəni gəndən gətirərək əvvəl sobanın, sonra da stolun ətrafını süpürdü Tereza ayaqlarını geri çəkdi. Unqer axırda çarpayının altını silib, yastığı çırpdı.

-Qoy qalsın, - dedi Tereza, - istəmirəm bunları sən edəsən.

-Ancaq eləmək lazımdır.

-Lazım deyil.

Unqer ona baxdı. Tereza alt dodağını çeynəyirdi.

-Yox, lazımdır, - dedi və pərdəni çəkdi ki, qapıdan girən olsa, çarpayı görünməsin.

-Çarpayıya neylədin? Çox pis görünürdü?

-Elədir, - deyən Unqer fikirləşdi ki, payız girməmiş damı təmir etmək, xalxalın hasarını düzəltmək lazımdır, yoxsa qoyunlar qaçıb-dağılısacaq. Axı, it eyni zamanda həm Terezanın, həm də qoyunların yanında ola bilməzdi.

-Sabah Anyanı göndərəm, yorğan-döşəyin üzünü dəyişər. Pis gündədir...

Tereza üz-gözünü turşutdu:

-Deməli, özümə yaraşır. Elə özüm də pis gündəyəm. Ondan da betərəm...

Unqer tez süpürgəni mətbəx dolabının böyrünə qoydu:

-Nə olub, Reska?

-Heç nə... Səhərlər dururam, su gətirirəm, yuyunuram. Hətta bu lənətə gəlmiş çarpayını da yığışdırıram. Ancaq ona görə yığışdırmıram ki, mənim üçün nəse bir mənası var. Daha heç nəyin mənim üçün fərqi yoxdur, ən betəri də elə budur.

-Ola bilməz! - deyən Unqer soğan, qırmızı bibər, pomidor gətirib onları dilim-dilim doğradı. - Bilirəm, bu işləri görməyinlə fəxr edirsən... - O, tava götürüb yağ əritdi, əvvəlcə bibərlə soğanı qızartdı, sonra pomidoru əlavə elədi, üstünə yumurta vurdu.

-Yemək istəmirəm, - Tereza dilləndi.

-Yox, yeyəcəksən.

-İndicə nə dediyimi başa düşmədin, Unqer!

-Başa düşdüm, - Unqer etiraz etdi. - Təşəkkür lazım deyil...

İndi qadınla üzbəüz dik dayanmışdı və Tereza hiss etdi ki, ona baxır.

-Yox demə, bəzən bu "yox" bir həyata bəs eləyir, - deyə Unqer tavanı stola qoydu, çörək, boşqab, çəngəl-bıçaq gətirdi.

"Deməli, belə... - Tereza ürəyindən keçirdi. - Axırda da bu uşaq inadkarlığı... Sən nəse istəyirsən və ya istəmirsən, fərqi yoxdur, uşaq inadkarlığı hesab olunur, elə bir mənası qalmır..."

-Sənin bu lənətə gəlmiş nikbinliyin olmayaydı, - nəhayət, dilləndi. - Sən adamı rahat ölməyə qoyacaqsan, ya yox?!

Unqer boşqabın birini ona tərəf itələyib, çömələrək qulaqlarını şəklemiş itə baxdı. Bəlkə də, Tereza haqlı idi, ancaq onu bu vəziyyətdə tək qoymaq da olmazdı. Qərara almışdı ki, nə qədər sağdır, buraya gələcək, axıra kimi gələcək. İstəmirdi ki, Tereza onu qərarından döndərsin.

-Yox! - deyə cavab verdi. - Bacarmaram! Mən bu dünyada tək qalmaq istəmirəm. Ye!

Tereza onun dediklərinə diqqətlə qulaq asdı. Ürəyindən keçdi ki, kaş indi Unqerin üzünü görə biləydi, lazım olan şeyləri oradan oxuyaydı. Biləydi ki, nə ölə, nə də qocala bilmədiyin bir gündə nəyinsə vacibliyinə, hər şeydən əvvəl də, nəyisə mütləq eləməyin ağırlığına necə dözür. Əgər səni xilas edə biləcək yeganə bir şeyi arzulamağı bacarmırsansa və eyni zamanda, hər şey sənin yaşamadığın, heç vaxt cavan olmadığın bir dünyada üst-üstə yığılıb qalırsa,

onda çox çətin olur. Görürsən ki, hamı ora gedir, ancaq sən dala qalırsan. Həmişə olduğun yerdə tək qalırsan. Yaşamağa başlayanda da tək qalırsan, hamıdan uzaq düşürsən. Öyrəndiyin hər yeni sözə hamıya yadlaşırsan. Məgər o bunları bilmirdi? Əgər bilmirdisə, bu dəhşətli cümləni necə dilinə gətirirdi? Əlbəttə, nə demək istədiyindən xəbəri vardı. Əlbəttə, o da Terezanın çəkdiyi ağrı-acıları çəkmiş, uşaqlıq illəri keçib-gedəndən sonra gördüyü dəhşətləri görmüşdü. Əlbəttə, indi o da əzab çəkirdi və Tereza ona borclu idi. Yox, bu minnətdarlıq borcu deyildi, nəse başqa şey idi. Ancaq həyat həvəsini tamam itirmiş bir adam özgəsinə nə verə bilərdi ki?

-Haztseller dünən buraya gəlmişdi, - dedi, - müqavilə gətirmişdi.

Unqer diksindi. Deməli, bu imiş...

-Nə oldu, qol çəkdi?

-Yox, iti üstünə qışqırtıdım.

-Necə? Bu iti? Bu iti onun üstünə qışqırtıdın? - Unqer yüngülləşərək güldü.

"Yaxşı eləyib!"- deyər ürəyindən keçirdi. Birdən-birə o da özünü çox rahat hiss elədi. Deməli, evin belə alt-üst olmasının, çarpayının bu vəziyyətə düşməsinin, susmasının səbəbi varmış.

-Bilmirəm, bəlkə də, düz eləmədim, - Tereza sükutu pozdu.

Unqer əsəbiləşdi:

-Ona belə lazımdır, düz eləmişən!

-Bir azdan mülkiyyətdən mərhum etmə iddiası ilə gələcəklər. Onlar quldur dəstəsidir, pul olan yerdə geri çəkilən deyillər. Tarlanı da, bağı da, evi də əlimdən alacaqlar.

-Bu o qədər də asan məsələ deyil. Onda lap alçaqlıq olar.

-Elə alçaq olduqlarına görə də bunu edəcəklər.

Unqer əli ilə süfrədəki çörək qırıntılarını süpürdü:

-Sən insanlara həmişə fərqli baxıbsan. Yəqin, onlara nifrət etməyə əsasın da var. Ancaq belə şeyləri həmişə alçaqlıqdan eləmirlər. Bəzən axmaqlıqdan da eləyirlər.

Bəli, axmaqlıq və axmaqlıqdan törənən əməllər... Onun torpağını ələ keçirməyə çalışan Haztseller, ətrafındakı özü kimi üfunət qoxusu verən qudurğan dəstə gəlib torpağı alır, orda nəse tikir, onu pis günə qoyurdular. Həmişə nəse yeni bir şey tapır, həmişə də köhnədən qalan nəyisə məhv edirdilər. Onlara nifrət etmək üçün xüsusi bir səbəb axtarmaq lazım deyildi, sadəcə, üzlərinə baxmaq kifayət idi. Hər şey gözlərində, üzlərində yazılmışdı. Bu kişilərin üzündə dağıtmaq həvəsini, özləri kimi olmayanlara nifrəti, başqalarına əzab vermək istəyini çox görmüşdü. Sadəcə olaraq, girəvə gözləyirdilər. İndi də məcburiən həmin sifətləri xatırladı. Bəzisi dünyaya uşaq gətirən arvadından üz döndərirdi, çünki qəflətən başa düşürdü ki, gerçək həyatın qaçılmaz iyrənc olayalarına dözə bilməyəcək və arvadının bədənini də daha onunku deyil. Bəzisi də ona görə çıxıb gedirdi ki, başqa bədən haqqında düşünürdü. Eləsi də vardı ki, qapıdan qayıdırdı, başqa kişilərlə içə-içə gözləyirdi və gözlədikcə də içirdi. Sonra da evə gəlirdi, qapıdan içəri girən kimi şalvarının kəmərinə açırdı, arvadını kəndin torpaqları kimi pis günə qoyurdu.

-Axmaqlıq ən böyük alçaqlıqdır, - dedi Tereza, - bundan betəri yoxdur.

Unqer dinmədən onu bir anlığa süzdü, sonra:

-Şikayət ərizəsi yazarıq, - dedi.

-Ərizə yazmaq istəmirəm.

-Özüm yazaram, sən qol çəkərsən, vəssalam.

Hec nəyə qol çəkən deyiləm.

-Reska, tərslik eləmə!

Bəlkə də, buna tərslik demək olardı, ancaq həm də nəse başqa şey idi.

-Heç olmasa məni birçə dəfə düzgün başa düş, - dedi, - nə ərizə yazmaq, nə etiraz eləmək, nə də qol çəkmək istəyirəm. İstəmirəm ki, bu məsələ qumara qoyulsun, kimin haqlı olduğunu sübut etmək üçün zər atılsın. Mən torpağımı istəyirəm. Məni deyingən bir qarı eləyən torpağımı. İstəyirəm sakit ölüm ...

Gün günortanı keçmişdi. Onları bürüyən yorğunluq, tənbəllik hissləri də yox olub getmişdi. Yüksəklikdəki meşədən yenə külək qalxmışdı, özü ilə çürbəcür qoxular gətirirdi.

-Axı, onda biz bu işi niyə görmədik? - Unqer soruşdu.

-Nəyi?

-O vaxtlar... Mariya öləndən bir il sonra...

-Bilmirəm...

-Gərək onda evlənəydik.

-İlahi, sən indi də bu haqda düşünürsənsə, deməli, səfehşən, qocalıbsan.

-Yaxşı, tutaq ki, mən səfehəm, qocayam... Axı, onda niyə evlənmədik?

-Çünki uşaqların istəmədi.

-Axı, bu bizim həyatımız idi.

-Yəqin, belə deyildi... Uşaqlara görə...

-İndi hamısı çıxıb gedib. Beşi də... Hamısı gedib. Bütün vaxtı çalışırsan, vuruşursan və günlərin birində başını qaldırıb görürsən ki, heç kəs qalmayıb. Hərdən qonaq gəlirlər. Hamısı xatirələrdə qalıb, öz həyatlarını yaşayan yad adamlara çevrilib, sən də öz həyatını yaşayırsan, indi bunların bir-birilə əlaqəsi qalmayıb.

-Yəqin, belə olmalıdır.

-Bəlkə də. Ola bilsin, bunun elə bir mənası da yoxdur. Sadəcə, belədir. Bəlkə də, onları əkən atanı günahından azad etmək üçün belədir...

Unqer əlini stolun kənarına çəkdi, Tereza taxtanın titrədiyini hiss elədi. Yəqin, yenə sakit bir günorta, səssiz-səmirsiz axşam, sonra da lal bir gecə gələcək. Yenə də səhər açılacaq, isti bir günorta başlayacaq, kölgədən buğ qalxacaq, gün işığı göz qamaşdıracaq. Adam bayıra çıxanda, sanki başına göydən od ələnəcək, nəşə bir iş görmək iqtidarında olmayacaq, hətta yalan da danışa bilməyəcək. Bir neçə gün belə keçəcək, bəlkə, bir az da uzanacaq, sonra adamı şirin bir yorğunluq bürüyəcək, heç bir işin qulpundan yapışa bilməyəcək. Torpağın ətri gələcək, bir az da səs-küy eşidələcək, axırda da gözqamaşdıran sonsuzluq başlayacaq və bu da son olacaq...

-Sənə nəşə oxuyum? - Unqer soruşdu.

-Yox, gördüklərindən danış.

-Gördüklərim istidir, qoyunların su novundakı şorcüllütü və bir də qurumuş otdur...

-Onda bir şey oxu.

Unqer mətbəxdəki dolabdan bir kitab gətirib oxumağa başladı: çoxdan xəstə olan bir kişi şəhərdə, az qala, dəli olur, kənddəki ev-eşiyinə qayıdır və görür ki, onu talayıblar. Evindən heç bir iz, heç bir nişanə qalmayıb, nə varsa, yığıb aparıblar. Hətta köhnə pal-paltarlarını da... Var-yoxunu axtarmağa başlayır, ancaq kənddə heç kim onu yaxına buraxmır. Axırda evə də, anbara da, tövləyə də od vurur, bunların necə yandığına baxa-baxa gülür...

-Belə şeyləri eşidəndə adam dəli olur, - Unqer dilləndi.

-Elədir, - Tereza təsdiq etdi. - Qəribədir ki, bədbəxtlik adama nə edəcəyini çox yaxşı başa salır. Mən öləndən sonra sən sağ qalanda, bu evi yandırarsan.

-Gedim başqa kitab gətirim.

-Yox, söz ver!

-Yəqin, ciddi sözün deyil, Reska. Dəli olubsan?

-Çoxdan bu fikrə gəlmişəm, özü də fikrim qətidir.

Unqer cavab vermədi. Kitabı örtüb dolaba qoydu.

-Niyə belə istəyirsən? - sonra soruşdu.

-Heç nə qoyub getmək istəmirəm. İstəmirəm ki, məndən nəsə qalsın.

Unqer qayıdıb yerində oturdu və hərə öz aləminə çəkildi. Tereza keçmiş ağrı-acılar barədə düşünürdü. Hər şeydən əvvəl də, bir-birinə bənzəyən yay fəsilləri və bir də İvenin hər şeyin həll olunduğunu, başqa qızla evlənəcəyini dediyi avqust ayı barədə. Bu avqust o avqusta çox bənzəyirdi... Həmin qız çox gözəl olmasa da, varlı idi və həm də İvedən uşağa qalmışdı. Uşaq da ölü doğuldu, çünki İve hamilə arvadını döymüşdü. Özü də bir neçə dəfə. Bəlkə də, qarnına təpiklə vurmuşdu və onda Terezanın anası demişdi ki, nə yaxşı İve ilə evlənməsi alınmayıb...

O həmin avqust idi ki, Unqerin arvadı torpağa tapşırılmışdı və Unqer də özünü elə itirmişdi ki, əməlli-başlı yas da tuta bilmirdi. Arvadını doğrudan da çox sevirdi və bir neçə ay keçəndən sonra Terezagilə gəlib-getməyə başladı, gah uçmuş hasarı düzəltdi, gah da başqa işlərdə kömək etdi. Tereza bilirdi ki, yanındakı çarpayının boş qaldığına dözə bilmədiyinə görə gəlir. Uzun gecələrin tənhalığından, sükutundan qorxur. Hələ çox cavan idi, həmişə tək qala bilməzdi. Terezanı da ümitsizliyə qapıldığı üçün sevirdi. Yox, uşaqlara görə deyil, bu ümitsizliyə görə onun evlənmək təklifini qəbul etmədi. Tədricən sakitləşənə kimi gecələr onun yanında qaldı. Sonralar söhbətləşməyə gəldi, qorxu da keçib getdi...

Nəhayət, həmin avqust gəldi ki, gestapo onu solğun bənizli, ariq Koloksoy barədə sorğu-suala çəkməyə başladı. Bunun nə demək olduğunu yalnız Unqer bilirdi. Koloksoyun özünün də hələ heç nədən xəbri yox idi. Yəhudi dərzi qonşu kənddən tapıb gətirəndə, hamı təəccübləndi. Unqer onu elə həmin gecə sərhəddən Macarıstana keçirdi ki, Siqetli kişinin başına gələnlər onun da başına gəlməsin. Gestapo gəlib Unqeri apardı, ancaq o, hansı yollasa aradan çıxdı. Ona qaçmaq üçün şərait yaratdılar və niyə belə elədikləri barədə Terezaya da heç nə demədi. Fransa yürüşündən sonra o, fransız əsirlərinə keşikçi təyin olundu, həm də onları işlətdi. Həmin əsirlər də onu rusların əlindən qurtardı. Komendant söz verdi ki, ona heç nə olmayacaq və əsirlər Unqeri gizlətdikləri quyudan çıxarıb gətirdilər. İllər keçəndən sonra onlardan ikisi gəlib Unqeri tapdı. Hər yanda danışmağa başladılar ki, Unqer onların, eləcə də çoxlarının həyatını xilas edib, nasistlərə həmişə kələk gəlib. Terezaya bu barədə də heç nə deməmişdi.

-Görəsən, Koloksoyun axırı necə oldu? - Tereza qəflətən soruşdu.

-Özün yaxşı bilirsən.

-Mən hardan bilirəm?

-Çünki müharibədən sonra qayıdıb gələndə, ona dərman tapırdın. Çox xəstə idi.

-Ondan sonrasını deyirəm.

-Avstraliyaya köçmək istəyirdi.

-Necə oldu? Köçə bildi?

-Bilmirəm.

-Doğrudan ora getmək istəyirdi?

-O vaxtlar deyirdi ki, Avstraliyanın şəkillərini görüb. Ora başqa ölkədir, bəlkə, burda başına gələnləri orada unudar.

-Bu torpağı unutmaq olmaz!

-Elədir, - Unqer razılaşıdı. - Əgər yaşamaq istəyirdisə, bunu etməli idi. Söz vermişdi ki, çatan kimi yazacaq. Ancaq xəbər-əter çıxmadı.

Olsun... Deməli, Koloksoyun sonu belə qurtarıb. Az qala, xoşbəxt sonluqdur. Ya gedib çatmayıb, ya da hər şeyi unudub. Fərqi yoxdur, sən

həyatda nəyə inanırsansa, inan, onsuz da, axırda hər şey bir-birinə qarışır. Ola bilər, bir və ya uzaqbaşı, iki məsələ sual altında qalsın, ancaq hər bir halda hamısının sonu peşmançılıqdır. Ən yaxşı halda bir-iki birlilik tapıb, onlarla həyatı bir az yüngülləşdirə bilərsən. Bu həyatdan çox şey qazanmaq olardı, çox istəyib, az tələb edərdin, az tələb eləyib çox istəyərdin və Tereza bunu başa düşəndə, artıq gec idi...

-Gəl daha bu barədə danışmayaq, - Tereza dilləndi.

-Nə barədə?

-Ah, heç nə, heç nə...

Unqer stulda dikəlib saata baxdı. Üçə az qalmışdı, getmək vaxtı idi. Ona görə də:

-Getməliyəm, - dedi, - bir az işim var. Yenə gələcəm. Sənə nə vaxt lazımdırsa, onda gəlim. Nəse istəyirsən?

Bəli, nəse istəyirdi, ancaq çox gec idi. Bəlkə, heç nə istəmirdi? Belə olsa, "daha gecdir"lər də qurtarardı. Hər şey qurtarardı.

-Gəl, - dedi Tereza.

Unqer ayağa durub papağını götürdü, qapıya tərəf getdi, təzədən qayıtdı, Terezanın əlinə toxundu:

-Biz müqavimət göstərəcəyik, - dedi, - əgər bu gün sənın torpağını viran qoyurlarsa, sabah da mənimkini qoyacaqlar.

Tereza cavab vermədi.

-Reska, biz çox çətinliklər görmüşük, bunun da öhdəsindən gələcəyik.

-Yox, - Tereza cavab verdi, - bu dəfə gələ bilməyəcəyik.

Gün günortanın belinə qalxmışdı və səma da indi başqa çür görünürdü, sanki yadlaşmışdı. Tereza ayağa qalxdı, gəlib qapının ağzında dayandı. Evin kölgəsi, az qala, quyuya çatmışdı və həyətdə Unqerin ayaq səslərinin əks-sədası qalmış çınqıllı çığıra sərinlik çökmüşdü. Görəsən, bu əks-səda çox qala bilərdi? Qalmırdısa, hara gedirdi? Görəsən, bu dünyadan kənarda bu həyatın səsi eşidilirdimi? Kim eşidirdi? Eşidən yox idisə, bu əks-səda nəyə lazım idi? Vardısa, bəs niyə cavab vermirdi? Yoxsa, bu cavab çoxdan verilmişdi, sadəcə olaraq, onu kiminsə, nəhayət, başa düşəcəyini gözləyirdi? Əsas məsələ, kimdən nə tələb olunması idi. Bəs tələb olunan nə idi? Kim bu sirri çözücəkdi? Nə qədər ki adam heç nə barədə düşünmür, onda hər şey sadə olur, gözəl olur. Yaxşısı budur, hər şey belə sadə, belə gözəl qalsın! Yaxşısı budur, hər şey olduğu kimi qalsın... Heç nəyə toxunmayasan, heç nəyə fikir verməyəsən, heç nədə mənə axtarmayasan. Haztsellerin bu bir parça torpağa göz dikməsi də ağılasığmaz bir səfehlikdir, onun ilk məhəbbəti kimidir. Bu məhəbbətin kövrəkliyi, vahiməsi, göz yaşları, qəzəbi çoxdan keçib getmişdi. Ya da həmişə saxta görünən, yalnız ağrı-acılarının, yaralarının izi qalan bu həyatın özünə oxşayır.

Havadan quru ot qoxusu gəlirdi. Tarlalardan ilk arabalar kəndə qayıdırdı və Tereza kətilərdən birini götürüb qapının ağzına qoydu.

Qoyunlar onun oturduğu tərəfə baxıb mələşdilər. İt quyunun yanında fırlanırdı. Gün əylməyə başlamışdı, yavaş- yavaş qüruba doğru gedirdi, ancaq yenə də isti idi. Bu isti onun qarı düşməni, həm də əlçatmaz məhəbbəti idi, ancaq indi bir az zəifləmişdi, həmişəki kimi "mən, mən" demirdi. Tereza hiss etdi ki, günün yorğunluğuna yüngül bir ürəkbulanması qarışdı, nəfəs aldıqca da şiddətləndi. Əllərini qoynuna qoyub iti çağırırdı, ancaq it gəlmədi, giləs ağacına qonub nəgme oxuyan şorcüllütünə tərəf astadan hürdü. Tereza heç vaxt bu quşun belə yaxında oxuduğunu eşitməmişdi. Çorcüllütü sanki oxumur, yoldaşlarından ayrı düşdüyünü hiss edib haray çəkirdi. Elə bil azmışdı, harayına cavab gözləyirdi, ancaq sükutdan başqa heç nə eşidilmirdi...

Quş qəflətən çığırırdı və o dəqiqə də susdu. İsti şiddətləndi və həyatı nəse

bir kəsalət qoxusu bürüdü. İt gah gah Terezaya, gah da gilasa ağacına tərəf qaçdı. Tereza hiss etdi ki, o, hasarı cırmaq deyil, örüşün qapısını açmaq üçün ayağa durdu. İt əvvəllər bircə hoppanışla o tərəfə keçə bilirdi, indisə azacıq aralanmış yerdən sivişib keçdi, ətrafı imsiləməyə başladı. Tereza bayaq oturduğu yerə qayıtdı. Ürəkbulanması şiddətlənmişdi, nəfəsi də daralırdı. İstəsə, gedib çarpayıya uzana bilərdi, ancaq getmədi. Elə bil nəşə onu burda tutub saxlamışdı, tərpənməyə qoymurdu. Yox, evə olmazdı, burada, bayırda evin kölgəsində qalsa yaxşıdı...

Sinəsindəki dalğavari ağrı gücləndi. Hər dalğa onu silkələyir, bütün vücuduna yayılır, onu sıxır, boğazına qədər gəlib çatır və sanki içini cırmaq deyil, örüşün qapısını açmaq üçün ayağa durdu. İt əvvəllər bircə hoppanışla o tərəfə keçə bilirdi, indisə azacıq aralanmış yerdən sivişib keçdi, ətrafı imsiləməyə başladı. Tereza bayaq oturduğu yerə qayıtdı. Ürəkbulanması şiddətlənmişdi, nəfəsi də daralırdı. İstəsə, gedib çarpayıya uzana bilərdi, ancaq getmədi. Elə bil nəşə onu burda tutub saxlamışdı, tərpənməyə qoymurdu. Yox, evə olmazdı, burada, bayırda evin kölgəsində qalsa yaxşıdı...

-Ay it! - dedi və titrəyə-titrəyə onu axtardı. Bu da it! Onun tükləri biz-biz olmuşdu və Terezaya nəşə vermək istəyirdi, əlinə toxundururdu. Əvvəlcə götürmək istəmədi, axırda götürəsi oldu. Lələkləri vardı, özü də isti, yumşaq idi. Əli ilə onu yoxladı: caynaqlar, baş, dimdik... Və başa düşdü: şorçüllütü idi! Bayaq nəğməsinə necə bitirdiyini xatırladı... Bir də necə susduğunu, ətrafa çökən sükutu. Ağrı, qorxu dalğası yenə baş qaldırdı. Dərindən, amla nəfəs almağa başladı, alətlər saxlanılan anbara tərəf getdi. Bel həmişəki yerində idi. Önlüyünü çirmalayib ölmüş quşu ora qoydu, beli götürdü, gilasa ağacının yanına gəldi, yeri qazmağa başladı. Arxasınca gələn it də qabaq ayaqları ilə yeri eşməyə başladı. Ancaq torpaq çox bərk, qurquru idi.

Ürəkbulanması da, ağrı da şiddətləndi, qorxu son həddə çatdı. Baş gicəlləndi, içində yarıya qədər su olan nova söykəndi, əlinə, üzünə su vurdu. Ancaq ürəkbulanması keçmədi, əksinə, daha da artdı. Qadın nəfəsinə də "qənaət etməyə" başladı, novdan bərk-bərk yapışdı. Sanki başqa bir güc onu tutub saxlayır, yıxılmağa qoymurdu. Novdan əlləri ilə yapışmışdı, ancaq öz əlləri deyildi. Çiyindəki baş da heç onunku deyildi, sanki kənardan kimsə deyirdi ki, özünü topla, gilasa ağacının yanına qayıt, quşu qazdığı yerə qoy. Ayaqları, əlləri tərpəndi, Tereza da onların arxasınca getdi. Pıçıltı eşitdi. Sonra səs gəldi. Sona çatan günün səsi idi. Bu səs getdikcə yaxınlaşdı, ucaldı, qulaqlarında guruldadı. Kimsə dedi: "Yıxılırsan!". Tereza qəfil yerə sərilirdi. Səs gəldi: "Əlindəkini burax!". Əllərini açdı...

Əlləri, ayaqları, sanki ondan qopub ayrıldı. İndi tamamilə həmin səsin ixtiyarında idi. Bilirdi ki, ondan nəşə soruşur. Ancaq cavab verməmişdən əvvəl qarışmış günəş sifətini bir də qarsaladı. Qəflətən önünə pərdə kimi çəkilən duzlu göz yaşları arasından görməyə başladı. Təpə günəşə bəllənmişdi və oradan əsən külək meşəni dağılandırırdı.

Gördü ki, iztirablar içində kəndin küçələri ilə qaçır, arxadan da ona çatmaq istəyən atasının səsi eşidilir. Sonra atası qarşısında peyda oldu, yaralarını göstərdi, əli ilə şərqi tərəf işarə elədi, dedi ki, qayıtsın, getdiyi səhv yoldur.

Gördü ki, sərhəddə yaxın bir çəmənlikdədir, səhər tezdəndir, otların üzəri ilə sürünən çən onun izlərini itirir. Kimsə dedi ki, səs salmasın, sərhəd qorunur, yolxucu xəstəlik yayıldığı üçün heç kəs daha bu ölkədən qaça bilməz. Meşənin kənarındakı əyri-üyrü çığırla getməyə başladı, günəş boynunu yandırdı, fikirləşdi ki, görəsən sərhədi niyə belə gec keçməyə çalışdı. Bu ölkəyə niyə arxa çevirdi... Geri döndü. Günəşin parlayan şüaları xəncər kimi kürəyinə saplandı. Qəflətən meşə od tutub yanmağa başladı. Yer silkələndi, alov dilimləri titrədi, getdiyi çığır yırğalanmağa başladı, isti üz-gözünü qarsaladı. Qaçmağa başladı. Qaçdı... Qaçdı... Üzüüstə yerə gəldi, ancaq canını nə günəşdən, nə də yırğalanan çığırdan qurtara bilmədi...

Bayaqkı tanımadığı səs yenə eşidildi, ona ayağa durmağı əmr etdi. Durdu, evinə qayıtdı. İndi evinin kölgəsində uzanıb qışqırırdı. Harada olduğunu bilirdi. Bilirdi ki, öz evindədir. Dikəlməyə çalışdı. Yox, bu, son ola bilməzdi. Belə olmamalı idi. Axşamı gözləməli idi. Yox, axşamı gözləyəcək. Gözləyəcək... Çıncıl səpilmiş yoldan səs gəldi. Kimsə soruşdu ki, nə olub. Dedi ki, istidəndir. Bu isti adamı heydən salır, qulaqlarını kar eləyir. Sonra it gəldi, Unqer gəldi. Onu qaldırıb maşına tərəf apardılar. Bu maşının nə vaxt gəldiyini hiss eləməmişdi. İndi Unqer yanında idi, kimsə ona oksigen verdi və dedi ki, daha heç nədən qorxmasın. Tereza Unqerin əlindən tutub, ona verdiyi vədi xatırlatdı...

Onlar yola düşəndə, hava qaralırdı. Kimsə dedi ki, ətrafdakı mənzərəni seyr edə bilər, qorxulu heç nə yoxdur, daha gözləri də görür. O vaxt, yəqin, şoka düşübmuş, gözləri tutulubmuş. Çəmənlərdə kölgələr dolaşırdı, sərin düşmüşdü, onu xoş bir ovqat bürümüşdü. Dedi ki, bəlkə, dolayı yollarla gedələr. Soruşdular ki, hansı yolu deyir. Dedi ki, köhnə araba yolu ilə getsələr daha yaxşı olar. Sərhədin yanından keçir. Əvvəllər - sərhəd açıq olanda, qaçaqmalçılar həmin yolla gedib-gəlirdilər. Sağ qalanları da həmin sərhəddən gətirirdilər ki, burada yaşaya bilsinlər...

Evlərin arxası ilə gedirdilər, tövlələrdən heyvanların böyürtüsü eşidilirdi və federal magistral yola çatmamış Cənub-Şərqi tərəf döndülər. Tarlaların qurtaracağındakı meşə uzaqdan qayaya bənzəyir, kölgələr getdikcə sıxlaşırdı. Sonra birçün anın içində gecə düşdü, sürücü dedi ki, lap yavaş getmək lazımdır, tezliklə istədikləri yerə çatacaqlar. Axırda da soruşdu ki, onu tanıdı, ya yox. Tanısaydı... Tereza gözlərini açıb onu tanıdı və qəflətən hara getdiklərini başa düşdü. Onlar yenidən açılmış sərhəddə tərəf gedirdilər. Elə bu gün açılmışdı, şlaqbaum da göydə idi və sürücü ayağını qazdan götürdü...

Yalnız bundan sonra onu bürümüş ağrı-acılar, qorxu yoxa çıxdı. Unqer iri addımlara bağdan keçib ona tərəf tələsirdi. Uzaqdan görmüşdü ki, novun yanında yığılıb qalıb, it də böyründədir və elə hey onu burnu ilə itələyir, əllərini, üzünü yalayır.

Unqer Terezaya tərəf əyildi. Kölgəsi onun üzərinə düşdü. Terezanın yanında bel vardı və şorcüllütü də bir az aralıda qazılmış çalada idi.

-Reska! - Unqer qışqırdı. - Məni eşidirsən, Reska? - Sonra yenə qışqırdı: - Reska! İlahi...

İt ulayaraq təzədən Terezanın üz-gözünü yalamağa başladı. Unqer uzun zaman onlara tamaşa elədi, sonra da mənasız yerə saata baxdı. Beş idi... Bir azdan altı oldu... Axırda gilə ağacına tərəf getdi, çalanı bir az da qazdı, şorcüllütünü ora qoyub üstünü torpaqladı, onu tapdalayıb bərkitdi. Sonra evə girdi. Hər şey qoyub getdiyi kimi qalmışdı, yalnız kətilin biri bayırda - qapının ağzındaydı. Unqer onu içəri qoydu, stolun arxasına keçib oturdu. Zülmət çökənə qədər yerindən tərpənmədi.

Kölgələr qaranlığa qarışıb yox olanda, divardan asılmış lampanı götürdü, içindəki neftdən bir az qəzetlərə, bir az da çarpayının üstünə səpdi, qalanını da yerə tökə-tökə qapıya qədər gəldi, kibrit çəkib od vurdu, Terezanın böyründə çöməlib oturmuş itin yanına qayıtdı. Onu Terezadan ayırmaq olmurdu! Gördü ki, alov burula-burula stola tərəf getdi, qəzetlərə çatdı və sanki birdən-birə partladı, alov bütün evi bürüdü, dama qalxdı və axırda üstü hər şeyi görünməz etdi...

**Alman dilindən çevirən
Vilayət HACIYEV**

Tatyana SIVES

BAKI

(Poema)

1

Döyüş meydanına dönüb ürəyim, döyüşlərim var qanlı-qadalı:
kimisi yaralı yıxılır yerə, kimi itkin düşür əlli-ayaqlı...

Mənsə ən qorxunc, ən ağır vaxtda
xaç oğlumun təbəssümünü - bu xoş məqamı
salıram yada.

Bu gün də
xatırladım ki,
bir dəfə payızda
gecələri qəhvəyi rəngə bürünən şəhərdə
azıb qalmışdım mən yolayrıcında...

O şəhərdə ki,
bir anın içindəcə
təbə olursan ona öz istəyinlə.

Və sən daha
nə qonaq deyilsən orda,
nə də ki, korlanmış köhnə
tozlu bir ayna...

Sən
Tanrı ayaqqabısında
balaca daş kimisən.

Tanrısı
dözür sənə
kimsə bilmir, nə qədər dözəcək hələ.
Yanıdan ötənlər
sənə gözücu baxıb-keçirlər,
qəlblərində şübhə yox ki, sən -

zavallı diyari-vətən -
 bax bu dənizi
 bu küləkli günləri
 alacaqsan onların əlindən...
 Sən isə məhz buna görə bura gəlmisən!

2

Eşq olsun bu diyarın üzərində
 dövr edən bütün tanrılara -
 xüsusilədə
 gecəyarı Minskdən əsib-gələnələr!
 Qeydiyyatda deyiləm burda,
 amma görürsənmi necə qəbul edir məni
 yerli mağazalar...
 Cənnət qapısı kimi içəri
 əlində siyahı ilə girir insanlar,
 mən də eləcə - aha! -
 xudahafız!.. Görüşərik səhər yeməyində!

Gülsatandan xahiş etdim ki,
 bir dəstə gül satsın mənə.
 O gülləri xalq Şairinin
 məzarı üstünə
 düzmək istəyirdim!
 Satıcı mənə hədiyyə etdi gül dəstəsini,
 bilmirəm indi necə bağışlayım onu bir özgəsinə?..
 Buna görə
 otele aparacağam gülləri öncə,
 sonra - Şairə...

Bura - çoxmənzilli bina kimidir,
 bütün dostluqlar bu "bina"da
 beşikdən ta qəbirəcəndir,
 elə bil o, indi yaxınlaşıb susacaq,
 bir müddət sükutu pozmayacaq,
 sonrasa bağrına sıxıb pıçıldayacaq:
 "Salam, canım-gözüm, xoş gəlmisən!
 Yükünü buraya qoy, mən
 səninlə
 şərab içib dərdləşmək istəyirəm..."
 Sənsə öz növbəndə
 bir səbəb görmürsən təklifi geri çevirməyə...

Nə dediniz? Necə?
 A! Sözlər burda şahanəliklə
 başlayır, hamısı "s" hərfi ilə:
 "salam", "sağ olun", "sevirəm sizi...".
 Qalan sözləri sən
 gah qoxudan,

gah təamdan,
gah toxunuşdan, gah da
öpüşdən biləcəksən...
Şairmi?
Yox, gül dəstəsini
ona aparmadığım üçün incimədi!..

3

Qala başından baxıram əsrlərlə
yaşı olsa da,
hələ də gözü gənc qızlarda qalan şəhərə,
ancaq o da mənim kimidir - tək-tənha!
Külək qulağıma pıçıldayır: "At özünü! Nədən qorxursan,
mən ki səni tutacağam!".
Mənsə qorxmuram,
bir onu bilirəm ki, kişilər, küləklər və
prinsiplər - eynidir dünyanın hər yerində!

Eynidir, eyni
dəniz üstə qışqırışıb-uçuşan
qağayılar kimi...
Buludlu-qayıqlı səma-dəniz burda
nar şirəsi dolu badə kimi
günəşlə dolub, daşacaq sanki...
Mənsə yorğun, qəzəbli,
acam,
gün doğandan
elə hey nə isə axtarıram -
deməzdim ki, səadətimi!
Əsla!
Mən ONU axtarıram... Bəli!
Burda bir dənə də
KEÇİD
görməzsən bu yoldan o biri yola,
göy qurşağından başqa!..

Əlbət göy qurşağı
göstərəcək mənə məkanı -
müqəddəs apostol Varfolomeyin məzarını.
Kaş biləydim ki,
bu nağılda
onu məzhəbinə görə yox,
bir qaragöz qızın sevgisi uğrunda
çəkiblər çarmıxa.
O, oğlan cəsurdur,
xilaskarıdır... Yol mahnı oxuyur...

Aparır bizi öz ardınca - Qubaya...
Həyat otuz peso və ya

ABŞ dolları dəyərində deyil orda,
 orda insanlar əl-ələ verib rəqs edir,
 orda hamı bir-birini sevir...
 Yol uzanır -
 dağların arasından keçmək bir saatımızı alır.
 Bir vaxtlar yorğun tanrı mürgüləyirmiş bu dağlarda,
 yol mənə mahnı zümzümə edir o tanrı haqqında
 və elə hey aparır bizi öz ardınca -
 Qubaya...

4

Kürəyimdən vuruldum! Düşürəm dar quyuya...
 Düşürəm,
 düşürəm, qarışırım qaranlığa...
 Ulduzlar parlamır bu qaranlıq dıbdə,
 kəllələr yığılıb burda üst-üstə...
 Korların nəyinə gərəkdir yolda cığır -
 onlara bir cüt əl lazımdır,
 uzadıb o əlləri qaranlıq dıbdə
 toxunsunlar özləri kimi kor abidəyə...

Mərmər,
 dəmir,
 söz -
 de, hansı daha səbatlıdır?
 Qar örtük salır mərmərin üstünə,
 dəmir pas atır...
 Söz - isə qarın səthində,
 Söz - körfəzin üstündə,
 söz sıx otları yarıb -
 baharın yaşıl köksündə.

Burda - sükut
 sükuta bükülüb...
 Nəinki söz, hətta
 səs də qopara bilməzsən boğazdan bu quyuda.
 Sanki diri-diri qəbirə gömülürsən-
 yadların günahına görə.
 Ən dəhşətlisi odur ki -
 başqalarını da gömüblər bura sən kimi...
 Elə qorxmışdum ki, ilk dəfə
 müharibə və
 ölkəmin üstündəki qara buludları görəndə.

Nə qədər gəziblər o
 ardından göz yaşı tökməyə
 kimsəsi qalmayan sümüklərin üstündə?
 Nə qədər oynayıblar - kəllələrin üstündə?..

Nə qədər stadionlarımız var hələ - məzarların üstündə,
nə qədər mehmanxanalarımız var ki, ağrıyla dolub bünövrəsi!
İlahi!
Axı, nəyə görə?..

"Aman tanrım..."- deyirəm dodağımın altında
sanki unutmuşam qalan bütün sözləri,
çox güman nitqim əbədi qurudu bu quyuda...
Tüstü içində axtarırmış kimi,
axtarıram tarixin izini,
gedib-çıxıram albalı ağaclarının altında sıralanan evlərə,
orda hamı sağdır hələ,
sağdır,
sağdır,
sağdır...
Aparın məni tarixin o səhifəsinə!

İlahi, indi getdiyim bu yaşıl cığır boyu,
unutdur mənə düşdüyüm o kor quyunu,
mən ki, artıq unutmuşam sağ olduğumu...
Bir tərəfim yıxılıb-qalıb orda -
yarılmış kəllələrin arasında...

Qayıdıram Bakıya...

5

Yol mahnı oxuyur mənə -
bu mahnıyla
layla deyib o, min illərlə
müqəddəslərə və günah sahiblərinə,
onlarsa
yad qadının arxasınca
düşdükləri kimi
unudub özlərini
qaçıblar mahnı sədasına...
Yola qoşulub oxuyuram mən də: "Axar çaylar,
niyə dolub-daşmır sular...".
İndi yanımda deyilsən...
Minskdəsən...
Bomboşdur işıqlı dünya...

"Alliluya! Bəli, allo!..."
"Bəli, eşidirəm!"
"Hə, yaxşı... Baha deyil, yox..."
"Mən..."
"Hava? İstidir. Mən..."
"Bilirsən, mən..."
"Belə... Əlbəttə, hə..."
"Salamat qal..."

Ölkələr arası belə bir qəribə dialoq yarandı,
ürəyimdə qaldı sözümün canı...

Burda qalası olsaydım mənə
bir xəritə
və bir yığın şal lazım olardı.
Mən o şallara bürünəndə
kimsə mane olmazdı
bu şəhəri döngə-döngə
gəzməklə
onu yaxından hiss etməyimə,
onun dərini də,
dəmini də görməyimə,
sonrasa
aydın səmasına,
mavi dənizinə baxa-baxa
onun bir hissəsinə çevrilməyimə...
Şallar?
Kimsə mənə
"Siz haralısınız? Burda təksiniz, ya necə?!"
kimi suallar verməsin deyə...

Mən heç vaxt tək-tənha
olmaram Bakıda...

6

Xilas yeridir bu şəhər,
"Xilas et!" - deyə səs eşidilir hardansa.
Şəkillərdən baxır şəhidlər,
elə məzlum, elə doğma:
ata,
qardaş,
oğul,
ər...
Dayanmışam Şəhidlər Xiyabanında -
güllələnmişlər sırasında:
Qəhrəmandır onların hər biri.
Bəs
mən
kiməm
burda?

Məzarların üstündə yazılan doğum və ölüm tarixləri
bir-birindən düz xətlə
ayrılır - iyirmi ilə.
Onların taleyinə yanvar gecəsi
eyni tarix yazdı qanlı hərflərlə.
Məğlub olmaqmi?!
Əyilməkmi?!
Əsla!

Bu düşüncələr yaddır qəhrəmanlara...
Onların hamısı vətən uğrunda canından keçdi -
nə fərq edir,
hansının yaşı keçib qırxı,
hansının ki iyirmini...

Beləcə
bir ürəklə də
fəth etmək olarmış kainatın yarısını,
o ürəksə
tankların altında qaldı.
Uşaqlara atəş açanlar əslində
yaddaşı
alırlar hədəfə.
Qadınları öldürənlər -
Ana qatilidirlər.

1990-cı il -
çaxnaşma,
oxuduğum məktəbin divarında
Leninin portretləri bir-bir azalırdı.
Bakı,
səninsə o il
aldığın dərs bam-başqaydı,
amma sən unutmazsan səni
diz üstə yıxmaq istəyənlərin heç birini,
elə deyil?..

7

Şairlə avtomobildə yol gedirəm.
Bu şəhərdə onun şərəfinə heykəl ucaldılmayıb hələ,
ancaq ümid edirəm,
gec-tez bu iş tapacaq öz həllini
(saymaqla bitmir burda şairlərin heykəli!)...
"Hansı rayona yazıçılar köçərlərsə,-
Şair istehzayla deyir,-
soyğunçular və əyyaşlar oradan tez çıxıb-gedir...
Üstəlik birinci soyğunçular düşür təşvişə!"

Bu günü başa vura bilsəm...
Polis, fit, saxladılar bizi -
qorxu içindəyəm,
polisdən ya insaf, ya da cərimə gözləyirəm...
Bu olay isə təəccübləndirdi məni!
Şair gülümsəyirdi -
(möcüzə!) polis onu tanıdı və
yeni kitabı haqda soruşub yaxşı yol dilədi,
sonra buraxdı bizi...
Kim istəməz ki,
belə əhvalatı olsun öz yaradıcılıq tarixində?

Üç saatdan sonra qalxır təyyarə...
 Susamışam Bakıya,
 biri mənə desin ki, necə
 bu şəhəri bütövlükdə
 acgözlüklə,
 amansızcasına,
 sonuncu damlasına qədər çəkə bilərəm başıma?...
 Oteldən çıxıram, meyvə şirəsi satırlar küçədə...
 "Nar şirəsi neçəyədir?
 İki manat?
 Lütfən, alma ilə olmasın bircə!..
 Ah, necə də şirindir..."

EPİLOQ

Yetişdi Bakı küləyinə
 vida etmək zamanı.
 Yetişdi öz evimə
 uçub getmək zamanı...
 Quruş yoxdur üstümdə,
 yaxşısı budur quruş əvəzinə
 ürəyimi atım mən dənizə -
 yüngülləşmə!
 "Bakı, yenə qayıdacağam sənə!"
 - pıçıldadım azərbaycanca...
 Qayıdacağam sənə,
 ölүmdən sonra olsa da!
 Tordakı balıq kimi,
 vurnuxuram indi
 təyyarədə.

Gərilir tilovun ipi -
 minlərlə kilometrə...
 Bəlkə də,
 tutacaq bir gün öz şikarını,
 yazacaq qismətinə.
 Bilmirəm başqaları
 necə görür bu şəhəri,
 mənim ürəyimdə isə Bakı
 küləkləri və günəşi ilə
 bir möcüzədir,
 bir aydın sirrdir...
 Anlayırsanmı?..

Minsk, 2015

Tərcümə edən:
Könül ARİF

♦ D e b ü t

Leyli SALAYEVA

EV

***"Hər birimizin daxilində özümüzü
olduğumuz kimi hiss edə biləcəyimiz,
sorgu-suala tutulmayacağımız rahat bir
ev həsrəti var"***

Maya Angelou

Səhər xəbərləri həmişəki kimi insan məsuliyyətsizliyinin hüdudsuzluğundan danışır:

Siyasətçilər hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır...

Boş və mənasız müzakirələr gedir...

İncə xəyanətlər, yalançı təbəssümlə ört-basdır edilmiş dərin nifrət...

Acından ölən üçüncü dünya ölkələri inkişaf etmiş ölkələrə həsəd aparır...

Kinorejissorlar şöhrət və pul hərisliyini göstərən mənasız süjet və süni rollarla adamların başını qatır...

Minlərlə, milyonlarla insan digərlərinin anlamadığı tənha həyatını yaşayır...

Televizorun kanalını dəyişə bilmədiyindən, əsəbi halda siqaretini alışırdı. Onun əsəbləri üstü açıq naqıl kimi təhlükəli idi; iynənin vaxtı yetişmişdi, lakin sehrli maddə tükənmişdi. Hətta qara gün üçün saxladığı ehtiyatı da qurtarmış, cibində isə qara qəpik də qalmamışdı. Bədəni qıc olmağa, əzələləri gərilməyə, sümükləri şaqqıldamağa başlamışdı. Sinəsinə acgözlüklə çəkdiyi siqaret tüstüsü geriye boğuş öskürək şəklində çıxdı.

Nə isə pula gedən dəyərli bir şey tapmaq ümidiylə, o, köhnə-köşkül otağını gözdən keçirdi. Cırıq-cırıq olmuş köhnə divar kağızlarının üzərindəki qızılı gül naxışları solmuş çiçəkləri xatırladırdı. Otağın sağ küncündə oturacağı batmış qəhvəyi divan, dəyirmi taxta masa vardı. Divardan yun çırpanda kömək etdiyinə görə qapıbir qonşusu Solmazın bağışladığı nimdaş xalça asılmışdı. Otağında qalan yeganə qiymətli əşya televizor idi. Onu satsa, rəhmətlik atasının xatirəsinə xəyanət etmiş olardı. Atasının bu cihazı evə gətirməklə, hər axşam xəbərlərə baxmaq kimi yeni adətin əsasını qoyduğu həmin o günü hələ də xatırlayırdı.

Doxsanıncı illər başdan-ayağa gözlənilməz, əsasən də, xoşagəlməz hadisələrlə dolu idi.

Üz əzələlərinin dartılmasından anladı ki, yeni dozaya ehtiyacı var. Özünü toplayıb divandan qalxdı, solmuş, üzülmüş cins şalvarını və üstünə "Mən varam" yazılmış köynəyini əyninə keçirdi. Mənzilindən bayıra çıxan kimi ciyərlərinə dolan təmiz hava elə bil ağrısını daha da artırdı.

Beyni sanki cismindən ayrılıb özünə ayrı səltənət yaratmışdı, fikirləri qarışıq halda həyatının müxtəlif mərhələlərinə aid xatirələr fəzasında dolaşırdı.

Dostları ilə birlikdə rəngarəng çərpəleng uçurduğu məxmər otlu yamaclar...

Anasının səhər tezdən namaz qılması...

Atasının onu özü ilə mal-heyvanı otarmağa aparması...

Nə vaxtsa bütün varlığı ilə geriye, həmin firavanlığa və dolğunluğa qayıdacağını bilirdi. Xatirəsindəki xoş xəyallar baş qaldırdıqca göz bəbəkləri böyüyürdü. Doğma evlərində, həyətlərindəki çinarın altında keçirdiyi son gün yenidən gəlib dayandı gözləri önündə...

Həmin gün hamının qartopu oynaması, bacısı Məhbubə sürüşüb qar yığınının üstünə yığılanda böyük qardaşı Rasimin qəhqəhə çəkib gülməyi... də həmçinin.

Heç ağlına da gəlməzdi ki, bu, onların doğma yerlərini tərk etmək əmri gəlməzdən qabaq birlikdə keçirdikləri sonuncu gündür.

Meşənin dərinliyinə doğru qaçdıqları vaxt anasının necə ah-fəğan etməsini və ümitsizcəsinə inildəməsini xatırladı. Qaçdıqca arxalarından açılan atəş səsləri eşidilirdi. O, şaxtadan donub bərkimiş qarın üstü ilə qaça-qaça evlərindən uzaqlaşdı. Hərbi geyimləri qan ləkələrinə bulaşmış adamlar onu xilas edəndən sonra anladı ki, doğma qardaş-bacısını bir daha görə bilməyəcək. Bir neçə ay, atası xəstəxanadan qayıdana qədər ümid edirdi ki, qardaş-bacısı da salamatdır və bir gün gəlib qapını döyəcəklər.

Anası gözlərindəki qüssəni, səssiz tənələri son nəfəsinə kimi özü ilə gəzdirdi. Hər gün Allahdan soruşurdu ki, niyə onu doğmalarından ayırdı? Niyə onu ölməyə qoymadı?

Rasim daha yaraşılıq idi, Məhbubə isə tər-bənövşə tək lətafətli, bütün oğlanların gözü onda idi. Lakin, o da, o oğlanlar da o qarlı meşədə, qar içində qaldı, o isə buradadır, ömrünü hər gün bir az da məhv etməklə məşğuldur.

O, beynini yoran ağır fikirlərdən qurtarmaq üçün küçə boyunca üzə aşağı addımlayırdı. Günəş buludlar arasından çıxmağa çalışırdı. Hətta bu böyüklükdə göy cismi də səmada özünü göstərməyə yer tapmaq uğrunda mübarizə aparmalı olur. Nimsə ayaqqabıları dünəndən yağmış yağışın yaratdığı xırda gölməçələrin suyunu şappıldadırdı. Ayaqları islanmışdı, ancaq qıpqırmızı qızarmış közün üstü ilə yerisəydi də, heç nə hiss etməzdi. Bədəndəki titrəyiş və damarlarındakı ağrıların şiddətinə dözmək çətin idi, elə bil bütün bədəni açıq yara ilə örtülmüşdü.

O, hara gedirdi? Əlbəttə ki, ona bu sirli dünyanı aşkar edən, ağrıya kölgə salan, laməkan insan olmağın ləzzətini və yüngüllüyünü bəxş edən dünyanı ona göstərən şəxsin yanına. Kamal həmişəki kimi onu bu dərin, dubsiz boşluqasalmağa hazır vəziyyətdə gözləyirdi. O, Kamalın sədaqət və müti qulu idi. Ona minnətdar idi, çünki yerlərdə sürünən vaxtlarında yalnız Kamal onun əlindən tuturdu. O, hər dəfə Kamalın yanına bir daha getməyəcəyini düşünsə də, iradəsizliyi, ruh düşkünlüyü və mənasını itirmiş həyatı onu yenə və yenə dartıb geri gətirirdi.

Dilənən uşaqlar kimi hönkürtü ilə ağladığı, növbəti dəfə alçaldığı səhnəni cibinə qoyduğu “doza” ilə tərk etdi. Daxilindən gələn bir səs ona ilk iynəni vurduğu yerə - Qaqarın körpüsünə gətirdi. Məşhur kosmonavtın heç ağlına belə gəlməzdi ki, nə vaxtsa onun adını daşıyacaq məkan, insanlığını itirmiş bir narkoman tərəfindən ləkələnəcək. Lakin, onlar arasında bir oxşarlıq da vardı; hər ikisi ölü idi, biri cismən, digəri ruhən.

Körpüyə doğru gedən yolda orta yaşlı bir qadın rastına çıxanda onu elə bil ildırım vurdu. Qadın ona hər zaman qara yubka və bəbir dərisinə bənzər kofta geyinən müəlliməsi Şövkəti xatırlatdı. Şövkət müəllimə qorxudan bərəlməmiş iri gözləri və qısa qıvrım saçları olan bu balaca oğlanı incitməyin yolunu bilirdi.

“Mən qaçqın deyiləm, mən məcburi köçkünəm”, - bu onun sözü idi. O, uca səslə deyirdi. Şövkət müəllimə isə deyirdi ki, “hər kimsənsə sən bu məktəbdə bir uşağın yerini tutmusan. Sizin kimilər bizim hesabımıza yaşayır”.

Körpünün üstündən dayanıb dənizin mavi sularına baxmağı sevirdi; bu, ona azadlıq hissi yaşadırdı. Fələyin yadından çıxmış bir uşaq olduğunu unutdururdu...

Körpünün altında - onun dayandığı yerdə dəmir çərçivəli sığınacaq yeri vardı. Alışqan, qaşiq, şpris və qaytan - narkomanlara xas əşya dəsti. Birdən yadına düşdü ki, uşaq olanda dünyada heç bir qüvvə onu öz xoşu ilə iynə vurdurmağa razı sala bilməzdi. Lakin, bu, iradəsinin onunla çox qəddar zarafatı imiş. Şprisin iynəsi ehmalca qabarmış damarına daxil oldu, maye sürətlə bütün bədənə yayıldı və ardınca etinasızlıq gəldi. Əvvəlcə bütün bədənini xoş həyəcan bürüdü, sanki daxilində burulğan baş qaldırmışdı, sonra isə qəfil ağrılar baş qaldırdı.

Özünə gələr-gəlməz körpünün mərkəzinə tərəf üz tutdu. Körpünün kənarındakı dəmir sürəhinin üzərində qoyulmuş bürünc heykəlciklərə sürtünə-sürtünə bir neçə addım atdı. Körpüdə bir qızın fikirləri dalğın halda dayandığını gördü. Qızın şabalıdı rəngli uzun saçları ağ-xallı koftası və qısa, lakin gözəl biçimli ayaqlarına kip oturmuş şalvarı üzərinə tökülmüşdü. Elə bil nəse onun qulağına pıçıldadı ki, qız burada şəhərin mənzərəsindən feyziyab olmaq üçün dayanmayıb. Sonra isə ağlına dəhşətli bir fikir gəldi - intihar!

O, qıza tərəf qaçıb onun zərif çiyinlərindən yapışdı. Qız üzünü ona tərəf çevirdi. Onun gözlərində heç bir təəccüb və ya həyəcan sezilmirdi. Onlar bir anlıq üz-üzə hərəkətsiz dayanıb bir-birlərinə baxdılar, bir neçə saniyə çəkən bu an ona əbədiyyət qədər uzun gəldi.

“Məni nə üçün xilas etdin?” - qız pıçiltı ilə soruşdu.

Heç o, özü də bu sualın cavabını bilmirdi, cavab əvəzi üzündə xəfif və utancaq bir təbəssüm yarandı.

Onlar yanaşı addımlayırdılar. Qızın balaca əli onun ovucunda tərləmişdi və o, bədənini isidən bu hərərəti duya bilirdi. Dördüncü mərtəbəyə qalxıb, yaşıl rəngli, üzəri yonqarlı qapının qarşısında dayandılar. İçəri girəndən sonra əli ilə divanı göstərdi və qıza yun şal verdi. Onu otaqda tək qoyub darısqal mətbəxə keçdi. Düşündü ki, ona təzə dəmlənmiş çay lazımdır. Əlində mavi-bənövşəyi fincanda buxarlanan çayla geri qayıdanda önündəki mənzərədən duyğulandı. Qız bükülərək divanın üstündə şirin yuxuya getmişdi. O, ancaq indi fərqi nə vardı ki, qızın incə dodaqları yaz vaxtı duzlu gölün aldığı rəngə çalır. Əzik-üzük siqaret qutusunu götürüb eyvana çıxdı. Gözlərini yaxınlıqdakı parka zillədi. Dəlisoğlu küləyin göy üzündə qovub uzaqlara apardığı bulud topalarına baxdı. Səmadan küsən günəş üfüq xəttinə sarı qurub edirdi.

Nə etməlidir?

Ona nə təklif edə bilər?

O, zəif iradəli insan, narkomandır.

Qapıya yaxınlaşan qızın ayaq səsləri onu fikirlərindən ayırdı. İndi qarşısında tamamilə fərqli insan dayanmışdı. Yuxu sanki ona güc vermişdi, o, indi aydın və işıqlı gözlərlə baxırdı. Onlar orada dayandıqca qalan hər şeyin əhəmiyyəti itməyə başladı, hər hansı bir suala cavab tapmağa gerek qalmadı. Ona elə gəldi ki, bu dünyada onun ehtiyacı olan hər bir şey indi, bu an onun yanında, bu qızıdır. Qızın onun həyatında gözlənilmədən peyda olmasına heç təəccüblənmədi də. Sanki, çəkdiyi bütün məşəqqətlər elə bu cür də sona yetməliymiş...

Evində duyduğu yeni yaranmış hərarətdən gözləri par-par parıldayırdı. Qız isə körpüdə olanda çiyindən tutmuş əllərin gücünü xatırlayırdı və bədəninin hər bir zərrəsini sarmış zəiflikdən daha qorxmurdu, anlayırdı ki, onun himayəsi altındadır. Qız onun narkotikə aludə olmasından xəbərsiz idi. Qız ona bu dünyada çox şeyi unutdurdu, hətta narkotik alverçisi Kamalı da.

Qızın adı Zərifdi və foto çəkmək ən sevimli məşğuliyyəti idi. Onun heyranəmə qabiliyyəti, Allah vergisi var idi, adi insan gözündən yayınan bütün an və məqamları göydə qapırdı, onun fotoları adi gözün görmədiyi gizli gözəllikləri və çalarları tutub saxlaya bilirdi. Onlar tez-tez şəhəri gəzirdilər, adətən gecələr gəzişər və həmin gəzintilərdən birində Qaqarin körpüsünə gəldilər... O, Zərifə Xarı Bülbül əfsanəsini danışdı.

Əfsanə quşlar, çiçəklər və kolların da insanlar kimi hiss edə bildiyi, seve bildiyi vaxtlardan bəhs edir. Bir zamanlar qızılgülə aşiq olmuş bir bülbül olur. Məhəbbətdən dəli-divanə olmuş bülbül eşqindən gülə nəğmələr söyləyir, gül də bülbülə aşiq olur. Çox keçmir ki, bu sevgidən bütün ölkədə hər kəs agah olur və yüzlərlə, minlərlə gül onların məhəbbətinə sevinir. Yalnız külək onların paxıllığını çəkir. Külək qızılgülü qırıb öz qarşısında baş əydirmək üçün var gücü ilə əsməyə başlayır. Külək nə qədər şiddətli əssə də, gül boyun əymir. Külək bu zərif güldən ona niyə baş əyməməsinin səbəbini və bu gücü haradan almasını soruşur. Çiçək isə cavabında deyir ki, məhəbbəti ona sonsuz güc verir, bülbülə qarşı olan təmiz eşqi onun boynunu dik saxlayır.

Onun Zərifdən umduğu da belə bir sevgi idi. Və Zərif ona uzun illərdən bəri yadırgadığı ev ətrini, doğmalığı duyğusunu bəxş etmişdi.

Yatmadan əvvəl qız onun üçün tarix kitablarından parçalar oxuyurdu. Dünyada olub-keçən hadisələr haqqında öyrənilib-bilmək xoşuna gəlirdi. Qızın sakit və melodik səsi onun üçün ən gözəl layla idi. O, Zərifin mələk görünüşlü simasına baxaraq körpə uşaq kimi yuxuya gedirdi. Gecənin bir aləmi qan-tər içində yuxudan ayıaraq qorxulu hisslər keçirmək artıq keçmişdə qalmışdı.

Günlərin birində qız ona İmperator I Anastasiyanın Konsul titulu Kral Xlodviqə ötürdüyündən və bununla müharibənin qarşısını aldığından danışdı. Həmin an o, bir zamanlar rəhmətlik atasının onu yaxınlıqdakı firuzəyi rəngli qəzet köşkündən qəzet almağa göndərməsi ilə başlayan uşaqlıq səhərlərini xatırladı. Yaşı təqribən yetmiş haqlamış, saqqalı qar kimi ağ, hər zaman ütülü, lakin rəngi solmuş köynək geyən qəzet satan kişi ilə aralarında dinməz-söyləməz bir rəğbət var idi. Qəzetə baxanda o, atasının yenidən kədərlənəcəyini bilirdi.

Sadəcə iki cümlə: Munaqişə həll olunub. Artıq evinizə qayıda bilərsiniz...

Lakin qəzetlər əhalini ruhdan salan məyusedici xəbərləri çap etməyə davam edirdi. Onun anası həmişə qonşulara sevgi və hörmətlə yanaşmağı, onlarla mehriban davranmağı aşılamışdı.

Bir gün işdən gələndə incə "çiçəyinin" huşsuz halda mətbəxdə, sobanın yanında yerə sərilidiyini gördü. İki gün əvvəl ona hədiyyə etdiyi, üzərində "Qorxma Dünyadan. Mən varam" sözləri yazılmış fincanın qırıqları döşəməyə səpələnmişdi. Zərif iynə-dərman gücünə təcili tibb yardımının həkimi ayıltdı və onun qulağına dedi ki, xəstəliyi gecikmiş leykozdu. Bir həftə ömrü qalıb.

Xəstəxanada - üçüncü günü o, qısa müddətə özünə gəldi və dedi ki, xəstəliyindən xəbərdar imiş. İntihara cəhd etməsinin səbəbi də məhz bu imiş...

Bir neçə gün sonra Zərif gözlərini əbədi yumdu. Səhər çağı idi, yarıyuxulu mürgüləyirdi. Qəfildən şiddətli külək pəncərəni taybatay açdı və otağa ağ göyərçin daxil oldu, bir dövrə vurub dərhal da uçub getdi.

O vaxt körpüdə əfsanənin sonunu söyləməmişdi.

Əfsanədə deyildiyi kimi, külək çox qəzəblənir və var gücü ilə əsir. Qızılgül onun gücü qarşısında əyilməyə, ləçəkləri bir-bir qopub tökülməyə başlayır. Külək özünü artıq qalib sanır, elə bu an bülbül yarını xilas etmək üçün özünü yetirir. Özünü sevdinin önünə verərək, məhəbbətini müdafiə etməyə başlayır. Külək çox hiddətlənir. Bülbül gülü bağrına basaraq boynunu qaldırmaq istərkən qızılgülün tikanı (Xarı) bülbülün sinəsinə batır və bülbül ölür. Bülbül ölsə də, qızılgülün küləyin gücü qarşısında boyun əyməsinə imkan vermir. Elə həmin gündən sevgisi naminə öz həyatını qurban verən bülbülə Xarı Bülbül adı verirlər. Gül həmin vaxtdan əbədi olaraq köksündə yer almış bülbül görkəmində çiçəklər açır.

Leyli Salayeva 1985-ci ildə Bakı şəhərində anadan olub. 2002-ci ildə 189 nömrəli orta məktəbi, 2006-cı ildə Azərbaycan Dillər Universitetinin filologiya (İngilis dili müəllimi) fakültəsini bitirib. Daha sonra 2008-ci ildə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasında Biznesin idarə olunması istiqamətində istehsalın və əməliyyatların menecmenti ixtisaslaşması üzrə magistr dərəcəsi alıb. London School of Journalismdə, California Institute of the Arts, University of Pennsylvania Müasir Amerika Poeziyası ("ModPo") kurslarının məzunudur.

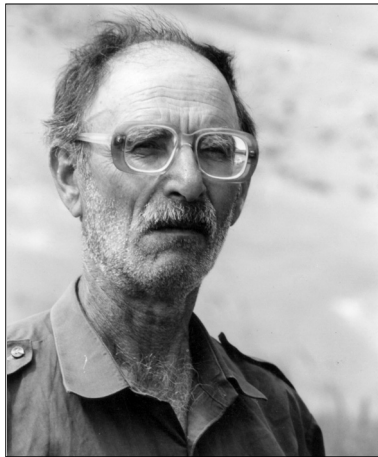
Chevron Khazar Ltd şirkətində çalışır.

Əsasən, rus və ingilis dillərində yazır. Yazıları Avropa Azərbaycan Cəmiyyətinin (AAC) Culture & Creativity EU-European Partnership Program, Böyük Britaniya Kitabxanasının saytında, ABŞ-ın Mothers Always Write və Natural Mother jurnallarında və Britaniyanın Ink Sweat and Tears webjurnalında dərc olunub. İlk poeziya kitabı "Twelve Thirteen" ("On iki on üç") 2014-cü ildə çıxıb. Uşaqlar üçün "Dilbərin qaşq səyahəti" (2016) və "Youtopia" (2016) adlı şeir kitablarının müəllifidir. Yarat Müasir İncəsənət Məkanı, Azərbaycanda Fransız İnstitutu və digər yaradıcılıq təşkilatlarının ədəbiyyat layihələrində iştirak edib.

İkinci - "Youtopia" adlı şeir kitabı ötən il London Kitab Festivalında "Xüsusi Diplom"a layiq görülüb. Uşaqlar üçün yazdığı "Dilbərin qaşq səyahəti" kitabı isə XIII Beynəlxalq "Kitab incəsənəti" adlı müsabiqədə MDB ölkələri arasında 2- ci yer tutub.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, Böyük Britaniyanın 1909-cu ildən fəaliyyət göstərən Poeziya Cəmiyyətinin (The Poetry Society) üzvüdür.

♦ P o e z i y a

AĞASƏFA

TALE DEDİYİN Kİ VAR...

*Əməklə məşğul olmamaq, taleyə güvən-
mək alicənablıqla bir araya sığmaz, öz yükü-
nü xalqın üzərinə aşırma.*

Saib TƏBRİZİ

Düzdür, haqq dada yetir,
Hər istək haqdan gəlir.
Sünbül torpaqda bitir,
Çörək torpaqdan gəlir.

Tale dediyin ki var,
Hər gün səni haqlamır.
Tale qapıya gəlib,
Hər dəm üzünə gülüb,
Qoğal-moğal paylamır,
Noğul-moğul paylamır...
Tale ağıl paylamır...

Əyil, torpağa əyil,
Güzgüdü, baxtdı torpaq.
Tale göylərdə deyil,
Tale torpaqdı, torpaq.

Göz gördüyündən umar,
Əlin işi başqadır.
İşləyən qarışqadır,
Cırcırma baş qatır.

Əlin qabardır?
Əhsən!
Zəhmətin batmaz sənin.
Bu torpağa baş əysən,
Tale ağlatmaz səni.

Alnından tər sızırsa,
Baxtın taxtıdı torpaq.
Kürəyin tər-sudursa,
Köynəyin tər-sudursa,
Taxtın baxtıdı torpaq.

"Mənəm! Mənəm!" deyənlər
Dırmaşdılar kürsüyə.
Torpağa baş əyənlər
Baş əymədi kimsəyə.

Tale bir bulmacadır,
Məncə, açması asan:
Ucalardan ucadır
Torpaq üstündə insan!

DURMA, ÇAL, BALABANÇI

Bu səs gəlir Şirvandan,
Xəbər verir karvandan.
Nə havadır bu hava?
Havalandım havandan,
Asta çal, balabançı.

Bu səs dərd əlacıdır,
Həm şirin, həm acıdır.
Nəsimini soyurlar,
Zilin dar ağacıdır,
Pəsdə çal, balabançı.

Mənə divan qurmusan,
Çal, ruhumu sarmısan.
Çal, indi ki, durmusan
Qəsdə, çal, balabançı.

Dərdim, qəmim dağılmır,
Kim qaytarar oğlumu?
Görürəm azdırırsan,
Çaşdırırsan ağlımı,
Rasta çal, balabançı.

Gəlsin, çağır bacımı,
Qaldırsın balıncımı.

Şikəstəmi çaldığın,
Can alan Zarıncımı?
Ölü olsa, dirilər
Xəstə, çal, balabançı.

Bu dağlarla dur qoşa,
Naxış salır qar daşa.
Yolum qara bələndi,
Həsrət qaldım qardaşa,
Dosta, çal, balabançı.

Qoy bir az nəfəs dərim,
Ver macal, balabançı.
Gəlib çatdı qocalıq -
Dar macal, balabançı.

Durma, çal, balabançı,
Azərbaycan tanıyır,
Sən Şirvanda ustasan,
Usta! Çal, balabançı...
Çal, ucal, balabançı...

YATIR BURDA İKİ KÖRPƏ

*Naxçıvanla Ermənistan sərhədində
faşist xislətli ermənilər tərəfindən vəh-
şicəsinə qətlə yetirilmiş körpə balaları-
mız Malik və Elvin Nəsirzadələrin əziz
xatirəsinə*

Günəş doğur...
Bulud ötür...
Yağış yağır
Sətir-sətir...

Tufan qopur,
Külək əsir...
Şaxta çapır,
Soyuq kəsir...

Atır qar da
Qəlpə-qəlpə...
Yatır burda
İki körpə...

Tale yazan
Yazdırmı?
Yazdığından
Razıdırmı?

Belə xəzan
Olan varmı?
Yazı yazan,
Balan varmı?

Bu bir qarış
Torpağa bax,
Evcik qurmuş
İki uşaq...

Beşik - torpaq...
İki budaq,
İki yarpaq
Sinədə dağ...

İndi hər yan
Dərd ünvanlı.
Azərbaycan
Köksü qanlı...

Atır qar da
Qəlpə-qəlpə...
Yatır burda
İki körpə...

HARDA BİZ ÖLÜRÜKSƏ...

*Əhmədiyyə Cəbrayilovun dediyinə
görə, Fransa Müqavimət Hərəkəti üzv-
lərinin məxfi işarəsi belə imiş: "Harda
biz ölürüksə, orda Vətən dirilir!"*

Düşündürür hər kəsi:
Nədir Vətən sevgisi?
Əməldə ağır, çətin,
Dildə asan sualdır.
Candadır, dilə gəlməz,
Sevginin dili laldır.
Bir qarış torpaq üçün
Beş qaşığı qan halaldır.
Bu bəllidir: hər kəsə
Ömür bir yol verilir.
"Harda biz ölürüksə,
Orda Vətən dirilir."

Analar oğul doğur...
"Oğul - düşmən çəpəri",
Qoy baxsın yağı!" deyir.
Oğul doğur... Oğula
"Elin çırağı" deyir.

"Laylay, balam, tez boy at,
Qoru torpağı!" deyir.
Oğul şəhid olanda
Bir ananın oğluna
Min ana ağı deyir.
Oğul şirin meyvədir...
Bəzən vaxtsız dərilir...
"Harda biz ölürüksə,
Orda Vətən dirilir!"

Əldə üçrəngli bayraq!
Hücum çəkir ər belə...
Bir anlıq göz yumanda
Əsir düşmüş yurdunu
Yuxunda da gör belə...
Sığındığın daş - Vətən,
Evindir səngər belə.
Sinəsindən odlanan,
Yıxılan əsgər belə
Bir qarış torpaq üçün
Dizin-dizin sürünür,
Yerdə də mərd görünür.
Üzü üstə düşəndə
Vətən sərhəddi kimi
Qanadları gərilir.
"Harda biz ölürüksə,
Orda Vətən dirilir!"

Ölüm haqdır... Son anda
Xocalı yada düşsün,
Qisas alıb, öləsən.
Son anda... Öləndə də
Beş qarış torpaq alıb,
Gərək qalib öləsən.
Yaddaşlara köçəsən,
Yadda qalıb, öləsən.
Vətən qalib olanda
Vətənin çiçəkləri
Üstümüzdə sərilir...
"Harda biz ölürüksə,
Orda Vətən dirilir..."

Seyrəldi görüşlər, soldu gül işlər,
Bitdi qəhqəhələr, getdi gülüşlər,
Dirəndi bu üzüm ayrılıqlara.

Hara aparasan bir düzüm gülü?
Qapım döyüləndə bir gözüm gülür,
Yaş tökür bir gözüm ayrılıqlara.

Bacardıq sevməyi, doğmalaşmağı,
Acımız, suçumuz nə imiş, axı?
İlahi, nə lüzum ayrılıqlara?

Məni, harda görsə, salır atımdan,
Keçir kəsə-kəsə yeddi qatımdan,
Dözüm? Necə dözümlər ayrılıqlara?

AĞIR GÜNÜN DUASI

Gözdən düşmüş qocayam...
Mən xırda qarıncayam,
SƏN BÖYÜK... Apar məni...

Çox düşdü güc çiynimə,
İki hürgüc çiynimə
Ömrüm yük... Apar məni...

Gedəriyik - gec, ya tez...
Qismətsə bir parça bez,
Götür, bük... Apar məni...

Bitdi, qurtardı cəzan...
Bir də qaytarmayasan,
Ömürlük apar məni....

Tanrım, hümmətin oldum,
Çox dözdüm, mətin oldum.
Yaşamaq çətin oldu,
Yaşamaq öyrət mənə.

Gəldim, ilişdim, qaldım,
Çaşdım, dolaşdım, qaldım,
Dərdə bulaşdım, qaldım,
Yaşamaq öyrət mənə.

İman-guman yerimsən,
Bir yol boylan, görün Sən...
Nəyim varsa, verim...
Sən
Yaşamaq öyrət mənə...

ÖZÜM ÜÇÜN ZÜMZÜMƏ

Xəstələndin...

Qorxma, hürkmə,
Yorğanı üstünə çəkmə.
Sızlama, qaş-qabaq tökmə,
Kökdən düşmə, işində ol.

Lap olsan qoz qabığında,
Ərimə göz qabağında.
Dərd nədir? Döz qabağında,
Əsib-coşma, işində ol.

Götür qələmi, ay qoca,
Qalsa, səndən söz qalacaq.
Bir az əruz, bir az heca,
Hərdən qoşma, işində ol.

Ölüm haqdır, Ağasəfa,
Xilas yoxdur, Ağasəfa,
Yol uzaqdır, Ağasəfa,
Sapma, çasma, işində ol...

SIZLAMA

Sızlama için-için,
Var hələ işin-gücün.
Budaq ol quşlar üçün,
Çürümüş kötük olma.

Şuluqsan, ay qırışmal,
Şuluq işə qarışma.
Yerində dur, danışma,
Danışdın, pəltək olma.

Durub Şah dağı məğrur,
Yağır üstünə yağmur.
Yağmur qabağında dur,
Qoltuqda sürtük olma.

Görürsən: uzaqdı yol,
Sığınmağa yoxdu kol.
Tək olan Allahla ol,
Təklənərsən, tək olma.

Bilsinlər ki, bu adda
Bir adam var həyatda.
Qalmaq istəsən yadda,
Düdük çal...

Düdük olma!

Nizami MURADOĞLU

DÜNYA GÖZƏLDİ

O dünyada nələr vardı - bilmirəm,
Yerlər vardı, göylər vardı - bilmirəm.
Çaylar vardı, sular vardı - bilmirəm,
Ya Rəbb, elə bu dünya da gözəldi!

Mələklər var - gözəllərə taydısı,
Səhər günəş, gecə doğan Aydısa,
Dar günümü xoş ömrümə saydısa,
Vallah, elə bu dünya da gözəldi!

Qışı gözəl, yayı gözəl, yaz gözəl,
Bal arıda, bu qızlarda naz gözəl.
Nə yazırsan taleyimə yaz gözəl,
Vallah, elə bu dünya da gözəldi!

Muradoğlu dərgahına duaçı,
Yaratdığın tikanlar da gül açır.
Şükür, verdin əyal, övlad, alaçıq,
Vallah, elə bu dünya da gözəldi!

YAĞIŞ İSTƏYİRƏM

Yağış istəyirəm qəlbimə yağa,
Nov susuz qalıbdı, dəyirman dənsiz.
Bu gecə mən yata bilmirəm, Allah,
Bu gecə bir qadın ağlayır mənsiz.

Ağlayır, ağlamaq çarə deyil ki...
Dualar günahlar önündə aciz.
Vaxtında sözünü deyə bilməyən
Günahsız günahlı bəndələrək biz.

Ağlama, canımdan can çıxır mənim,
O sənin əməlin, bu mənim işim.
Qara gözlərini sevmişdim sənin,
Qara günlərini istəməmişdim.

Elə bilirdim ki, sən unutmusan,
Mən də unutmuşam, dəmirəm, daşam.
Bəlkə də, bir isti yuva qurmusan,
Bəlkə də, sevmisən, mən yanılmışam.

Yağış istəyirəm ruhuma yağa,
Göz yaşı axmaya yanaqlarından.
Bir cığır açıla gələn sabaha,
Bir çiçək busəsi dodaqlarında.

ƏVƏZİNDƏ

Mən sənə sevgimi, könlümü verdim,
Sən mənə dərd verdin, dərd - əvəzində.
Mən səni hər yerdə əziz etdim,
Sən məni pərt etdin, pərt - əvəzində.

Çilik-çilik etdin məhəbbətimi,
Sən satdın sərvətə səadətini.
Necə bağışlayım xəyanətini?!
Nə qədər mərd olsam, mərd - əvəzində.

Bir işə yaramır göz qanunları,
Lap elə tapdala, poz qanunları.
Nə cürə istəsən yoz qanunları,
Taleyin şərti var, şərt - əvəzində.

İndi peşmanlığın yeri yox daha,
Nə bəndəyə xoşdu, nə də Allaha.
Döysən də başına, yırtsan da yaxa,
Sayılar cəhd kimi, cəhd - əvəzində.

AĞLAMA, QADIN

Yansan da atəşin, odun içində,
Doğmanın içində, yadın içində.
Bu qədər ağlama, qadın, içində,
Bir boylan dünyaya - necə gözəldi.

Günlər kərpic-kərpic ömürdən düşər,
Ağlama, cütləşib ikidən düşər.
Şeh ki var, gül üstə gecədən düşər.
Şehi gözəldirsə, gecə gözəldi.

Deyirlər ağlamaz özü yıxılan.
Günahkar küsənmi, küsənmi uman?
Quyuya daş atdı bir əqli-nadan,
Yüz aqıl yığışa çəkə, gözəldi.

Taledi tərəzi gözünü əyən,
Ömrünə qarğıyan, dizinə döyən.
Yenə bir ürək var sevən, sevilən,
Bu da bir qismətdi, mənəcə, gözəldi.

SƏN MƏNİM TALEYİMDƏ

Sən mənim taleyimdə
Doğan Günəş kimisən,
Qarşımdakı buzları
Ərit, başına dönüm.
Qəlbimin ağrısıdır,
Gözlərimdən axan yaş.
Gözlərimin yaşını
Qurut, başına dönüm.

Gündüzlər düşüncəli,
Xəyallarım gecəlik.
Mən dağ dibində ovçu,
Sən dağ başında əlik.
Bir cüt göyərçin olub
Uçub gedə bilərik,
Sən mənim əllərimdən
Bərk tut, başına dönüm.

Hər anında bir ümid,
Hər addımın uğurdu.
Biri ocaq qaladı,
Biri xəmir yoğurdu...
Bu dünyanın sualı
Yordu, bizi çox yordu,
Hərdən də bu dünyanı
Unut, başına dönüm.

Dünya dünyayla qalsın,
Bizim öz dünyamız var.
Taleyin özüylə də,
Cəngimiz, davamız var.
Qəlbimizin oduyla
Qızınan yuvamız var,
O vətəndi, o yurddu,
O yurd, başına dönüm.

Dərd gələr batman-batman,
Dərdi unudammasan.

Mənə gülüş bəxş elə,
Qarşılığı sevgidir.
Dərd də şirin dil ilə
Yox olub gedərgidir.
Ovut dərdimi, ovut,
Ovut, başına dönüm.

Tərs işlər əlindən
Dərd çəkir bəşər.
Qaldıq arasında xeyirlə şərin.
Kişilər öpüşür, qadınlar baxır.
Qadınlar öpüşür, baxır kişilər,
Səhv düşüb yerləri bu öpüşlərin.

A MİRZƏ

Qəbrin nurla dolsun, Mirzə Ələkbər Sabir!

Yenə fikrə gedibsən dərd əlindən, a Mirzə.
Bir az fazla deyilmi qədərindən, a Mirzə,
Qananlara pay düşür kədərindən, a Mirzə.
Hər gördüyün adamdı, hər adam insan deyil,
İnsanlıq ayrı şeydi, insanlıq asan deyil.

Boynu yoğun tir kimi, cəmdəyi şişmanlılar,
Əqli, huşu bir qədər fərqli olan canlılar.
Bakılı, Naxçıvanlı, Gəncəli, Şirvanlılar
Deyib milləti böldük, biz də belə canlarıq,
Millət nədi, a Mirzə, biz ki, müsəlmanlarıq.

Başımıza min zopa dəyməyincə durmadıq,
Bizi vuran kimsəyə bir çırtma da vurmadıq.
Min cür bina tikdirdik, bir cəm evi qurmadıq,
Ağıllı pulsuzları danladıqca danlarıq,
Millət nədi, a Mirzə, biz ki, müsəlmanlarıq?!

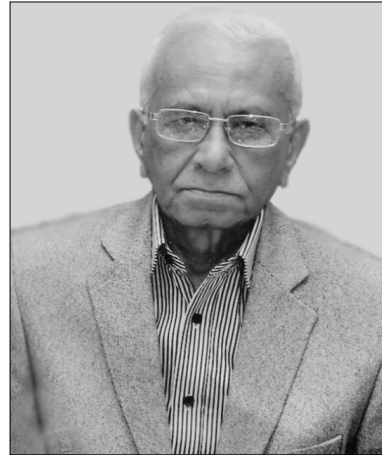
Mirzə, burax başına, fəhlə elə fəhlədi,
Ömrü boyu yük altda axıtdı tər, ləhlədi.
Günlərimiz xoş keçir, çıtmiqla, bəh-bəhlədi.
Sən deyən mətləbləri dəxi çətin anlarıq,
Millət nədi, a Mirzə, biz ki, müsəlmanlarıq?!

◆ N ə z ə r n ö q t ə s i

Əlirza BALAYEV

QUR'ANIN TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

1. “Kafir” sözünün yanlış tərcüməsi ilə yaradılmış düşmənçilik

Ötən əsrin səksəninci illərinin sonundan etibarən, Ermənistan Azərbaycana qarşı işğalçılıq niyyətlərini həyata keçirməyə başlayanda, erməni müəllifləri Qur`anda guya qeyri-müsəlmanlara qarşı düşmənçilik təlqin edildiyi ideyasını da ortaya qoydular.

Armen Ohanesyan adlı müəllif yazırdı: “Qur`an sözün əsl mənasında müsəlman olmayanları öldürməyə çağırır”. Məqələsinin “nəzəri hissəsini” bu cür tamamlayandan sonra onun təcrübədə “tətbiqinə keçir”: “Sumqayıtda 1988-ci il qırğını təşkil edənlərin şüarlarında Qur`andan bu sözlər yazılmışdı: “Аллах проклял неверных (*kursiv bizimdir - Ə. B.*) и подготовил огонь для них - Allah *kafir*ləri (*kursiv bizimdir - Ə. B.*) lənətləmişdir və onlar üçün atəş hazırlamışdır” (3). Georgi Kubatyan yazırdı: “Sumqayıtda müsəlmanlar hökumət orqanlarının razılığı ilə kafirlərə bəslədikləri nifrətin bəd ənənələrinə müvafiq olaraq qırğın törətdilər” (4). Yazıçı Silva Kaputikyan da müsahibələrinin birində dini ayrılığı millətlərarası münasibətlərin əsas şərti kimi qələmə verirdi: “Üç yüz il ərzində biz şimal qonşumuz olan xristian Rusiyasına ümidlə, inamla və məhəbbətlə baxırdıq; pis günlərimizdə o bizi müsəlmanların caynağından xilas edə bilirdi. Amma indi... Bizi küncə qısnamışlar. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdən Türkiyədir. Digər tərəfdən - Azərbaycan” (4).

Yuxarıdakı müəlliflərdən fərqli olaraq, yazılarında türk-müsəlman xalqlarına qarşı düşmənçiliyin sistem halında, konsepsiya şəklində təzahür etdiyi Zori Balayan da “Yol” adlı bədnam kitabında “təşviş”lə soruşurdu: “Sovet İttifaqında bilirlərmə ki, Ankarada sığınacaq tapmış islam fundamentalizmi gələcəkdə Rusiyanı qılıncın gücü ilə yox, Qur`anın köməyi ilə məhv etməyi nəzərdə tutur?” (4, 109). O, kitab adlandırıdığı cəfəngiyyatında “lakonik” “hökm”ünü də vermişdi: “İslam, hansı ölkədə olursa olsun, elə islamdır” (1, s. 106).

Bəzi rus müəllifləri də belə ideyaları yayırdılar. Oxucuların təsəvvürü olsun deyə, bir misal. Fəlsəfə elmləri doktoru M. P. Kapustin müsahibələrinin birində deyirdi: “Nə zamansa dənizdən - dənizə uzanan Böyük Erməni imperiyası tərəqqi dövrünü keçirirdi. Lakin imperiya xristianlığı qəbul edəndən sonra (*Ermənistanda 301-ci ildə xristianlıq rəsmi dövlət dini elan olunmuşdu - Ə. B.*) İran, Türkiyə kimi müsəlman dövlətlərinin ardı-arası kəsilməyən təcavüzünə məruz qaldı. İslam dini dünyaya ağalılıq etmək iddiasında idi. Min ildən çox bir dövr ərzində ermənilər təqiblərə düçar oldular, müsəlman fanatikləri tərəfindən

qırılıb məhv edildilər. Böyük imperiya süqut etdi" (6). "Filosof"un cahilliyyə təəccüb etməmək qeyri-mümkündür. "Böyük Erməni imperiyası" 387-ci ildə ləğv edilərək, Roma ilə Sasanilər arasında bölüşdürüldə nə islam adında din mövcud idi, nə də Türkiyə adlı dövlət var idi...

İslama qarşı mübarizəyə qalxmış bu güruh özünə ideya zəmini də axtarır və daha çox yaxşı tanıdığı K. Marksa müraciət edirdi. "Müharibə elan olunması - Şər q məsələsinin meydana gəlməsi tarixinə dair" adlı məqaləsində K. Marks yazır: "Qur'an və ona əsaslanan müsəlman qanunvericiliyi müxtəlif xalqların coğrafiyasını və etnoqrafiyasını sadə və münasib bir formula müncər edirlər - onları iki ölkəyə və iki millətə - müsəlmanlara və qeyri-müsəlmanlara bölürlər. İslam qeyri-müsəlmanları qanundan kənar hesab edir və müsəlmanlarla qeyri-müsəlmanları arası kəsilməyən düşmənçilik vəziyyətində saxlayır... Qur'an hər hansı bir yadellini düşmən elan edir" (5, 167-168).

Göründüyü kimi, yuxarıdakı sitatların hamısında islamın qeyri-müsəlmanları düşmən hesab etməsi konsepsiyasını sübuta yetirmək üçün Qur'anı istinad edilir. Lakin islam dininə az-çox bələd olan hər kəsə məlumdur ki, bu əsassız bir konsepsiyadır və ən azı ona görə ki, dünya dini statusu qazanmış bir təlimə dini əlahiddəlik ideyası, müstəsna əhval-ruhiyyəsi, dini ədavət xas ola bilməz. Dünya dinlərinə, o cümlədən İslama bütün insanların bərabər olması ideyası xasdır. Elə bu ideyaya görə onlar müxtəlif millətlər və xalqlar arasında geniş yayılaraq, dünya dini statusu kəsb edə bilmişlər. Dinlər arasında nifaq, düşmənçilik yaranırsa, bunun səbəbini dinlərin özündə yox, şər qüvvələrin xəbis əməllərində axtarmaq lazımdır.

Armen Ohanesyanın misalından söhbətin "kafir" sözü işlənmiş ayələrdən getdiyi belli olur. Lakin məgər Qur'anı "kafir" "qeyri-müsəlman" deməkdirmi? "Kafir" sözünün rus və ingilis dillərinə tərcüməsi zamanı müdhiş yanlışlığa, yaxud qərəzçiliyə yol verilmiş (fransız və alman dillərində müvafiq ayələrdən bəhs etməsək də, Marksdan gətirilən sitatdan alman dilində də tərcümədə təhrifə yol verildiyi aydın görünür), beləliklə də, bir sözün mənasının təhrifi ilə xalqlar arasında ədavət törənməsinə şərait yaradılmışdır. (Əlbəttə, söhbət "kafir" sözünün islam dini istilahi kimi şəriətə görə daşdığı mənadan gedir. Ümumiyyətlə götürəndə, məlumdur ki, müsəlman aləmində bu söz xalq arasında ən geniş və müxtəlif mənalarda, hətta canavar, ilan kimi heyvanların evfemistik adı kimi də işlənir).

"Kafir" sözü həm Q. S. Sablukovun, həm də İ. Y. Kraçkovskinin tərcüməsində "neverniy" kimi verilmişdir. Misal üçün, Qur'anın 109-cu "Kafirilər" surəsinin adı onların tərcüməsində belədir: "Neverniye". Qur'anın ingilis dilinə tərcümələrində "kafir" sözü əsasən "disbeliever" kimi verilmişdir. (Nəzərdən keçirdiyimiz nəşrlərdən yalnız birində - M. H. Şakirin tərcüməsində "kafir" istilahının qarşılığı kimi "unbeliever" sözünə rast gəldik). Aşağıda görəcəyimiz kimi, 66-cı "ət-Təhrim" surəsinin 9-cu ayəsi də bu cür tərcümə edildiyinə görə, İslam dininin başqa dinlərə düşmənçilik təlqin etməsi iddiasını qaldıranlar ona istinad edirlər. Əvvəlcə "kafir" sözünün şər'i mənasına və "неверный", "disbeliever" kimi tərcüməsinin bu mənanı nə dərəcədə ehtiva etdiyinə nəzər salaq.

İslam dininin əsaslarına az-çox bələd olan hər kəsə aydındır ki, kafir vahid Allahı inkar edən, allahsız şəxsə deyilir. Şəmsəddin Saminin "Qamus-i-türki"-sinə nəzər salaq: "Kafir" - əl-vəhiyyə (Allahdan nazil olmuş əmrə - Ə. B.) və vəhdaniyyə (Allahın birliyinə - Ə. B.) inanmayan... şəxs. Bu da məlumdur ki, "Kafirilər" surəsi də məkkəliklərə, yəni bütperəstlərə cavab kimi nazil olmuş, onlara xitab ilə başladığından ("De ki, ey kafirlər!") bu adı almışdır. Hətta, yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, klassik ədəbiyyatımızda belə "kafir" sözü bəzən özünün şər'i mənasında işlənmişdir:

***“Səni qoyub, bütə eylər ibadətini kafər
Əzabi-duzəxə ol vəchdən olur qabil”.***

Füzuli

Bəs “neverniy”, “disbeliever” sözləri hansı mənanı ehtiva edir? Bəri başdan deyək ki, “kafir” sözü ilə, bəlkə də, heç bir əlaqəsi olmayan mənanı! İzahlı lüğətlərə müraciət edək:

KAFİR - неверующий, неверный. К. считают всех немусульман. (“Ислам”, Словарь атеиста. М., 1988).

KAFİR - неверный, немусульманин. (Персидско-русский словарь. М., 1983).

NEVERNIY - не исповедующий истинной, чистой веры, непросвещенный словом Божиим, не христианин; эти же называют так всех христиан. (Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т., т. 2, М., 1981).

NEVERNIY - кто исповедует чужую (по сравнению с чьей-л.) веру, иную религию. (Словарь русского языка. В 4-х т., т. 2, М., 1982).

DISBELIEVER - неверующий (В. К. Мюллер, Англо-русский словарь, М., 1977).

(Şakirin tərcüməsində işlədilmiş “unbeliever” sözünün mənası da Müllərin lüğətində “neveruöhiy” kimi verilmişdir; lakin ingilis dilinin izahlı lüğətində (Oxford advanced learner’s dictionary) “Allaha, dinə inanmayan” mənası da verilmişdir ki, bu da onun “kafir” sözünün qarşılığı kimi düzgün işlədildiyinə dəlalat edir. “Unbeliever” sözü professor O. İ. Musayevin rəhbərliyi altında tərtib edilmiş “Azərbaycanca-ingiliscə lüğət”də də “kafir” sözünün qarşılıqlarından biri kimi verilmişdir: Kafir - giaour, infidel, unbeliever, pagan. Göründüyü kimi, “disbeliever” sözü “kafir” sözünün tərcüməsi kimi verilmiş sözlər arasında yoxdur).

Beləliklə də, aydın olur ki, “kafir” sözünün “neverniy”, “disbeliever” kimi tərcümə olunması ilə nə qədər ciddi bir səhvə yol verilmişdir. Nəticədə, müxtəlif dinlərə etiqad bəsləyən xalqlar arasında, əslində, ədavət və düşmənçilik toxumu səpilmişdir. Ona görə ki, Qur`anda və ümumiyyətlə islam ədəbiyyatında kafirlərə (vahid Allaha inanmayanlara) qarşı deyilən bütün ittihamlar səhv tərcümənin nəticəsi olaraq müsəlmanlardan başqa yer üzündəki bütün insanlara (“neverniy”, “disbeliever” - qeyri-müsəlman) aid edilir və təbii ki, onlarda müsəlmanlara qarşı düşmənçilik hissləri oyadır.

Misal üçün, yuxarıda qeyd olunan 66-cı surənin 9-cu ayəsinə nəzər salaq: “Ya Peyğəmbər! Kafirlərə qarşı, münafıqlərə qarşı vuruş. Onlarla sərt rəftar et”. Sablukovun tərcüməsində: “Пророк! Ревностно воюй с неверными, с лицемерами, и будь жесток к ним.” Краçkovskinin tərcüməsində: “О пророк, борись с неверными и лицемерами и будь жесток к ним!”. Deməli, tərcümələrdən belə çıxır ki, müsəlmanlar qeyri-müsəlmanlarla, o cümlədən xristianlarla, yəhudilərlə savaşmalı və onlarla sərt davranmalıdırlar. Halbuki, hamıya aydındır ki, xristianlar da, yəhudilər də vahid Allahı inkar edənlər yox, Onu təsdiq edənlərdir. Elə buna görə də, şəriət qanunları Qur`ana və sünnəyə əsaslanaraq onları “əhl-əl-kitab”, yəni “kitab əhli” adlandırır və vahid Allaha inanan adamlar kateqoriyasına aid edir. Qurandakı “kitab əhlindən olan kafirlər” ifadəsi də (2, 105) açıq-aydın göstərir ki, xristianlar və yəhudilər arasında da (müsəlmanlar arasında olduğu kimi) kafirlər ola bilər; deməli, “kafir” sözünün bütünlükdə onlara heç bir aidiyyəti yoxdur. Hətta bu da məlumdur ki, şəriət xristianları və yəhudiləri kafir adlandırmağı qadağan edir.

Yuxarıda şərh edilənlərdən doğan məntiqi nəticə budur ki, Qur`andan “kafir” sözünün rus və ingilis dillərinə düzgün tərcüməsinin münasib variantı belə ola bilər: rus və ingilis dillərində olan “qəur” (“kafir” sözünün rus dilində tərcüməsiz variantı) və “giaour” (“kafir” sözünün ingilis dilində tərcüməsiz variantı) sözləri olduğu kimi saxlanılmalı, ilk işlədildikləri yerdə mötərizədə “vahid Allaha inanmayan” izahı verilməlidir. Bu model Qur`anın tərcümə edildiyi bütün dillərdə tətbiq oluna bilər.

2. "Məscid-əl həram", "Beyt-əl həram" və "şəhr-əl həram" sözlərinin Azərbaycan, türk və rus dillərinə tərcüməsi haqqında

Müqəddəs kitabımız Qur'ani-Kərimlə tanışlığım ötən əsrin 60-cı illərinin əvvəlində, Azərbaycan Dövlət Universiteti filologiya fakültəsinin tələbəsi ikən rusca oxuduğum mətnlə başlanmışdı. O zaman Qur'anın başqa mətni ilə tanışlıq, obyektiv olaraq, mümkün deyildi. Azərbaycan dilinə edilmiş iki tərcümə - Mir Məhəmməd Kərim Ağanın "Kəşf əl-həqaiq ən nükət əl-ayati vəd-dəqaiq" və Məhəmməd Həsən Mövlazadə Şəkəvinin "Kitab əl-bəyan fi təfsir əl-Qur'an" adlı tərcümə-təfsirləri nadir tapılan kitablardan idi; 37-ci ilin repressiyaları dövründə (Mir Məhəmməd Kərim Ağanın özü ən ağır cəzaya - güllələnməyə məhkum edilmişdi) və sonrakı illərdə həmin tərcümələr hər yerdən yığışdırılmışdı. Əgər həmin kitablar tapılsaydı belə, ərəb əlifbasında olduqlarına görə 60-cı illərin gəncləri onları mütaliə etmək imkanına malik deyildilər. Türkiyə ilə mədəni əlaqələr olmadığından və ümumiyyətlə ölkəyə Qur'an gətirilməsi yasaq edildiyindən müqəddəs kitabımızla türk dili vasitəsilə tanış olmaq da qeyri-mümkün idi.

Ailə kitabxanamızda olan, 1907-ci ildə Kazanda Q. S. Sablukovun tərcüməsində çapdan çıxmış (üçüncü nəşri) Qur'anın rusca mətnini oxuyarkən, çoxlu ayədəki "запретная мечеть" (yasaq edilmiş məscid), "запретный дом" (yasaq edilmiş ev) və "запретный месяц" (yasaq edilmiş ay) ifadələri mənə şübhə oyadırdı: "...Так обращай лице твое к запретной мечети;" (2, əl-Bəqərə, 144; Sablukovda 139). "Откуда бы ни выходил ты, обращай лице свое к запретной мечети; это истина от Господа твоего: Бог не невнимателен к тому, что делаете вы." (2, əl-Bəqərə, 149; Sablukovda 144); "Запретный месяц будет временем мести за запретный месяц, и запретные урочища местом мести за запретные места..." (2, əl-Bəqərə, 194; Sablukovda 190); "Бог установил для людей мольбищем Каабу, - этот запретный домъ, - также запретный месяц, жертвенные животные, украшения на них: это для того, чтобы вы знали, что Бог знает и то, что на небесах, и то что на земле..." (5, əl-Maidə, 97; Sablukovda 98) və s.

Beləliklə də, "запретная мечеть", "запретный месяц", "запретный дом", və bütün sonrakı ayələrdə də bu cür təkrar olunur. Ancaq başa düşə bilmirdim ki, məscid, ev, ay nəyə görə "qadağan", "yasaq" olmalıdır? Dindarlarla söhbətdən öyrəndim ki, yuxarıdakı ifadələr Qur'andakı "Məscid-əl həram" ("запретная мечеть"), "şəhr-əl həram" ("запретный месяц"), "Beyt-əl həram" ("запретный дом") sözlərinin tərcüməsidir və o da mənə aydın oldu ki, bir azərbaycanlı "həram", yaxud "haram" sözünü necə başa düşməlidirsə ("haram - islam dininin ehkamlarına görə yeyilməsinə, işlədilməsinə icazə verilməyən". - Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., B., 1987.), elə haqlı olaraq o cür də anlayır (çünki Azərbaycan dilində "haram" sözünün başqa mənası yoxdur): yəni, Kəbə məscidinin ərazisində döyüşmək, qan tökmək, ov etmək haram olduğu üçün o - "Məscidülhəram", müəyyən aylarda döyüşmək haram olduğu üçün onlar "haram aylar" adlanır. (İrəli gedib deyim ki, sonralar Həcc ziyarətindən dönmüş dindarların məclislərində də "Məscidülhəram", "haram ay" sözlərinin elə bu cür şərhinin şahidi olmuşam).

Lakin şübhəm ortadan qalxmırdı. Məscidülhəramdan bəhs edən ayələrə (o zaman ruscasına) diqqət yetirirdim: "(Ya Rəsulum!) Yədina sal ki, Biz evi (Kəbəni) insanlar üçün savab (ziyarətgah) və əmin-amanlıq yeri etdik. (Ey möminlər! Sizə də:) "İbrahimin durduğu yeri (özünüzə) namazgah edin!" - (dedik). İbrahimə və İsmailə də: "Evimi (Kəbəni) təvaf edənlər, orada qalıb həmişə ibadətdə olanlar, rüku və səcdə ilə namaz qılanlar üçün (bütldə) təmizləyin! - deyə tövsiyə etdik." (2, əl-Bəqərə, 125). Yaxud: "(Ya Rəsulum) Haram olan ayda döyüş haqqında sənədən soruşanlara söylə: "O ayda döyüşmək

böyük günahdır, lakin Allah yolunu (insanların üzünə) qapamaq, onu inkar etmək, Məscidülhərama girməyə mane olmaq və oradakıları kənara çıxarmaq Allah yanında daha böyük günahdır..." (2, əl-Bəqərə, 217). Ayələrdə Məscidülhəramın "insanlar üçün savab və əmin-amanlıq yeri", "namazgah" olduğu, oraya gələnlərin qarşısında "Allah yolunu qapamağın", ora "girməyə mane olmağın və oradakıları kənara çıxarmağın" "böyük günah" olduğu göstərilir. Belə məkanı hansı məntiqə "yasaq", "qadağan", "haram" adlandırmaq olar? Yaxud, döyüşməyin də yasaq edildiyi müəyyən aylarda daha çox savab işlər görüldüyü halda onlar hansı məntiqə "haram" adlanmalıdır?

1963-cü ildə sovet dövründə ilk dəfə olaraq Qur'anın İ. Y. Kraçkovski tərəfindən edilmiş tərcüməsi çap olundu və mən tərəddüdlərimin izi ilə ən əvvəl müvafiq ayələrə nəzər saldım. "Şəhr-əl həram" ifadəsi işləndiyi ayələrin birindən (5, əl-Maidə, 97) savayı hamısında "запретный месяц" kimi tərcümə olunmuşdu: "Запретный месяц - за запретный месяц..." (2, əl-Bəqərə, 194) və s. "Məscidülhəram" sözü isə məntiqi cəhətdən izah oluna bilinməyən tərzdə bir neçə şəkildə tərcümə edilmişdi. Ardıcıl olaraq əl-Bəqərə surəsinin 144, 149, 191, 196 və əl-Maidə surəsinin 2-ci ayəsində "Məscidülhəram" və "Beytülhəram" sözlərinin tərcüməsi "zapretniy" təyini ilə verilmişdir: "Мы видим поворачивание твоего лица по небу, и Мы обратим тебя к кибле, которой ты будешь доволен. Поверни же свое лицо в сторону запретной мечети..." (2, əl-Bəqərə, 144) və s.; "...Не нарушайте обрядов Аллаха, ни запретного месяца, ни жертвенных животных, ни украшенных, ни стремящихся к дому запретному, которые ищут щедрости от их Господа и благоволения." (5, əl-Maidə, 2).

"Əl-Maidə" surəsində birdən həm "Beyt-əl həram", həm də "şəhr-əl həram" "svəhenniy" kimi tərcümə olunur: "Установил Аллах Ка'бу, священный дом, утверждением для дюдей, и священный месяц, и жертвенное животное, и украшения." (5, əl-Maidə, 97).

Düşünmək olardı ki, Kraçkovski artıq həm Sablukovun, həm də özünün səhvə yol verdiyi qənaətinə gələrək, düzgün tərcümə formasını tapmış və belə də davam edəcəkdir. Lakin əl-Ənfal surəsində yenidən "zapretniy" formasına qayıdır: "Но почему же не будет наказывать их Аллах, когда они отстраняют от мечети запретной, хотя и не были защитниками ее?" (8, əl-Ənfal, 34). Və sonradan da qarışıqlıq bu cür davam edir; ət-Tövbə surəsinin iki ayəsində "священный": "Как будет у многобожников союз с Аллахом и Его посланником, кроме тех, с которыми вы заключили союз у священной мечети?" (9, ət-Tövbə, 7); "Неужели же поение паломника и оживление священной мечети вы считаете таким же, как если кто уверовал в Аллаха и в последний день и боролся на пути Аллаха?..." (9, ət-Tövbə, 19). Əl-İsra surəsində Kraçkovski artıq üçüncü formadan ("neprikosnovenny") istifadə edir: "Хвала тому, кто перенес ночью Своего раба из мечети неприкосновенной в мечеть отдаленнейшую, вокруг которой Мы благословили, чтобы показать ему из Наших знамений..." (17, əl-İsra, 1). Nəhayət, bu sözün işləndiyi sonuncu ayədə ilk və sonrakı bir neçə ayədəki tərcüməsini təkrar edir: "Поистине, те, которые не веровали и отклоняют от пути Аллаха и запретной мечети, которую Мы устроили одинаково для всех людей..." (22, əl-Həcc, 25).

Kraçkovskinin eyni sözü müxtəlif şəkildə tərcümə etməsi ilə yaranmış anlaşılmazlığa baxmayaraq, "haram" sözünün yeni mənalarının axtarılması baxımından onun təşəbbüsü mənim də şübhələrimin o qədər də əsassız olmadığına dəlil edirdi.

Sonralar, 1960-cı illərdə respublika rəhbərliyinin göstərişi ilə Azərbaycanın görkəmli ilahiyyatçı alimi və klassik ədəbiyyat bilicisi Əli Fəhmi Qur'anı Azərbaycan dilinə tərcümə etməyə başlasa da, hansı səbəbdənsə həmin əlamətdar iş yarımçıq qaldı. Onun tərcümə etdiyi ilk dörd surə və beşinci surənin ilk üç ayəsi makinada çoxaldılaraq, cildlənmiş halda yayılmışdı.

Əli Fəhmi tərcüməsində "Məscidül-həram", "haram olan aylar" və "əhram" işlətməmiş və hər üçünə izahat vermişdir. "Məscidül-həram" və "haram olan aylar"ı verdiyi izahatlar maraqlı kəsb edir: "Məscidül-həram - Kə'bənin ətrafında tikilmiş məsciddir ki, Kə'bə onun ortasındadır. Buraya daxil olanlara dünya söhbəti, ləyaqətsiz hərəkət, ədəbsiz danışq haram (qadağan) edilmişdir. Buna görə də ona "Məscidül-həram" deyilir. Qur`anda "Məscidül-həram" deyildikdə, Kə'bə ilə məscid bir yerdə nəzərdə tutulur. Bəzi təfsirçilər isə buradakı "həram" sözünün "hörmət" mənasında olduğunu bildirmişlər. Belə olduqda, "Məscidül-həram" sözü "hörmətli məscid" mənasını daşıyır; "Haram olan aylar - İslam dininə görə, ilin 4 ayında - Rəcəb, Zilqədə, Zilhəccə və Məhərrəm aylarında müharibə etmək caiz deyildi. Bunlara "haram aylar" deyilir."

O. Q. Bolşakovun "История халифата" kitabını oxuyarkən, qarşıma çıxan izahat, demək olar ki, mənim üçün məsələni həll etmiş oldu: "Вокруг Мекки с ее храмом и расположенных поблизости других мест поклонения... на 15-18 км к западу и востоку и на 8-10 км к югу и северу простиралась "священная территория" - харам (не путать с харам - "запретное"), где все живое находилось под покровительством божеств, нельзя было проливать кровь и запрещалась даже охота (это не касалось жертвоприношений и забоя скота для обитателей харама)" (7, 46-47). Lüğətlərə baxanda da "haram" sözünün müxtəlif mənalar daşdığı bəlli oldu: Haram (ərəbcə) - 1) yasaq olunmuş, qadağan edilmiş; 2) toxunulmaz, müqəddəs. (Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: 1985).

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Türkiyə ilə əlaqələr genişlənəndə Quran mətnləri ilə də tanışlıq imkanları yarandı. Məlum olduğu kimi, Qur`anın türk dilinə yüzə qədər tərcüməsi mövcuddur. Ən çox təkrar nəşrə layiq görülmüş bir nəçsinə nəzər salaq.

Ali Özeyin başçılığı ilə Hayreddin Karaman, Ali Turqut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez və Sadreddin Gümüşün (bundan sonra "Ali Özeyin tərcüməsi" adlanacaq) hazırladığı türkçə Qur`anda "Məscid-əl həram" hər yerdə "Məscid-i Haram", "Beyt-əl həram" isə bir yerdə "Beyt-i Haram", başqa yerdə isə "sayğıya layik ev" kimi tərcümə olunmuşdur: "Ey iman edənler! Allah'ın (koyduğu, dini) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hədiyyə edilmiş) kurbana (ondakı) gerdanlıklara, Rablərinin lütuf və rızasını arayaraq Beyt-i Haram'a yönəlmiş kimsələrə (tecavüz və) sayğısızlıq etməyin..." (5, əl-Maidə, 2); "Allah, Ka'be'yi, o sayğıya layik evi, haram ayı, hac kurbanını və (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıqları (maddi və manevi yönərdən) insanların belini doğrulmaya səbəp kıldı..." (5, əl-Maidə, 97). "Beyt-əl həram"ın niyə iki cür tərcümə edildiyi anlaşılmır. "Şəhr-əl həram" bütün hallarda "haram ay" kimi tərcümə edilmişdir.

Süleyman Atəşin tərcümə etdiyi Qur`anda da "Məscid-i Haram", "Beyt-i Haram", "haram ay" işlənmiş, əl-Maidə surəsinin 97-ci ayəsində isə yuxarıdakı "sayğıya layik ev" əvəzinə "sayğıdeğer ev" ifadəsi verilmişdir: "Allah Kabeyi, o sayğıdeğer evi, insanlar için (hayat ve güven) durağı yaptı..." "Şəhr-əl həram"ın müqabili kimi də yalnız bu ayədə fərqli olaraq "sayğıdeğer ay" verilmişdir: "O sayğıdeğer ayı, kurbanı, boynu bağlı kurbanlıqları da (böyle yaptı) ki Allahın göklərdə və yerde olanları bildiğini ve Allahın herşeyi bilici olduğunu anlayasınız." Anlaşılmır ki, "şəhr-əl həram" nəyə görə bütün Qur`an boyu "haram ay" kimi tərcümə edildiyi halda, yalnız bu ayədə "sayğıdeğer ay" şəklində verilmişdir.

Hüseyn Atay və Yaşar Kutluayın tərcüməsində də "Məscid-i Haram", "Beyt-i Haram" işlənmiş, əl-Maidə surəsinin 97-ci ayəsində isə yuxarıdakı "sayğıya layik ev", "sayğıdeğer ev" əvəzinə "hürmetli ev Kabe" ifadəsi verilmişdir: "Allah, hürmetli ev Kabeyi, hürmetli ayı, kurbanı, boynu tasmalı kurbanlıqları insanların faydası için ortaya koydu..." (Ali Özeyin tərcüməsində olduğu kimi, bu surənin 2-ci ayəsində "Beyt-i Haram" saxlanmışdır). Yuxarıdakı türkdilli tərcümələrdən və ümumiyyətlə nəzərdən keçirilən bütün tərcümələrdən fərqli olaraq, Hüseyn Atay

və Yaşar Kutluayın tərcüməsində "haram ay" ifadəsi istisnasız olaraq heç yerdə işlənmişdir. Onlar öz tərcümələrində yalnız "hörmətli ay" və "hörmət edilən ay" ifadələrini qəbul etmişlər: "Hürmetli ay, hürmetli aya mukabildir". (2, əl-Bəqərə, 194); "Ey Muhammed! Sana hürmet edilən ayı, o aydaki savaşı sorarlar." (2, əl-Bəqərə, 217); "Hürmetli aylar çıkınca..." (9, ət-Tövbə, 5); "Allaha görə ayların sayı on ikidir. Bunlardan dördü hürmetli aydır." (9, ət-Tövbə, 36) və s.

Həmin illərdə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin təşəbbüsü ilə Mövlazadənin tərcümə-təfsiri də, ərəb əlifbası ilə də olsa, nəşr edilib dini ictimaiyyətə çatdırıldı (2001-ci ildə Kiril əlifbası ilə də çap olunmuşdur). Həmin tərcümədə Qur'anın bir ayəsi (5, əl-Maidə 97: "Allah insanların işini bərpa etmək üçün Kəbəni hörmətli etmişdir") istisna olmaqla hər yerdə "Məscidül-həram" və "haram ay" işlənmişdir.

90-cı illərin əvvəlində Qur'anın rus dilində daha bir tərcüməsi meydana çıxdı. Valeriya Poroxova, özünün yazdığı kimi, qayınatası - Suriyanın baş müftisinin nəzarəti altında və zövcü Məhəmməd əl-Rüştün yaxından köməyi və redaktorluğu ilə Qur'anı, "tərcümədəki dəqiqliyə görə şüurlu məsuliyyət daşımağa hazır olduğunu" bildirməklə, rus və rusdilli oxucuya təqdim etdi. Bizi maraqlandıran ayələrin tərcüməsi məsələsinə keçməzdən əvvəl Poroxovanın bir epigrafinə diqqəti cəlb etmək zəruridir: "V Korane mnoqo misley zdravix...". Belə çıxır ki, Qur'anda ağıllı olmayan fikirlər də vardır.

Poroxova "Məscid-əl həram"ı bir neçə variantda tərcümə etmişdir:

"Так поверни свое лицо
Ты в сторону запретной (для греха) мечети..." (2, əl-Bəqərə, 144)
"Но не борись у стен Святой Мечети,
Пока твой враг не трогает тебя." (2, əl-Bəqərə, 191);
"Хвала Тому,
Кто Своего служителя...
Переместил в единоночье
Из Аль Харам Мечети (Мекки)
В Мечеть Аль А'кс'а (Иерусалима)..." (17, əl-İsra, 1).

Daha çox "запретная (для греха) мечеть", ondan az "Святая Мечеть", bir yerdə isə "Аль Харам Мечеть" formasını işlətmişdir. "Beyt-əl həram" belə tərcümə edilmişdir:

"...К запретному (для зла) Святому Дому..." (5, əl-Maidə, 2);
"Аллах установил Запретный (для греха) Дом Ка'абу..."
(5, əl-Maidə, 97).

"Şəhr-əl həram" ifadəsini isə Poroxova istisnasız olaraq bütün hallarda "запретный месяц" kimi tərcümə etmişdir.

Nəhayət, elə bir gün gəldi ki, müqəddəs kitabımız oxuculara müasir Azərbaycan dilində təqdim olundu. Azərbaycanın iki görkəmli şərqşünas alimi - Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyev çoxillik gərgin əməyin bəhrəsi olaraq Qurani-Kərimi bizə oxuyub başa düşə biləcəyimiz dildə töhfə etdilər və yəqin, oxucular da mənimlə razılaşırlar ki, onların tərcüməsi sonralar edilən başqa tərcümələrə nisbətən daha mükəmməldir. Burada bütün ayələrdə "Məscidülhəram" işlədilmiş, Ziya Bünyadovun hazırladığı "Şəhrlər"də isə bu sözə belə izah verilmişdir: "Məscidülhəram (əl-Məscid əl-Həram) "toxunulmaz məscid" deməkdir." Tərcüməçilər bir neçə yerdə "Beytülhəram"a izah verərək, "həram" sözünü "müqəddəs" kimi mənalandırırırlar. Misal üçün: "Allah Beytülhəram (müqəddəs ev) olan Kə'bəni, haram ayı (zülhiccəni), (Kə'bəyə gətirilən) boyunları bağız və bağlı (boyunlarına nişan taxılmamış və taxılmış) qurbanları insanların (dini və dünyəvi işlərinin) düzəlib sahmana düşməsi üçün bir vəsilə etdi (səbəb yaratdı)..." (5, əl-Maidə, 97).

"Şəhr-əl həram" müxtəlif şəkildə verilmişdir: "(Döyüş) haram olan ay (hicrətin 7-ci ilinin zülqə'də ayı) (döyüş) haram olan ay (hicrətin 6-cı ilinin zülqə'də ayı)

müqabilindədir...” (2, əl-Bəqərə, 194); “(Ya Rəsulum!) Haram olan ayda döyüş haqqında səndən soruşanlara söylə: “O ayda döyüşmək böyük günahdır...” (2, əl-Bəqərə, 217); “Allah... haram ayı (zülhiccəni), (Kə'bəyə gətirilən) boyunları bağısız və bağlı (boyunlarına nişan taxılmamış və taxılmış) qurbanları insanların (dini və dünyəvi işlərinin) düzəlib sahmana düşməsi üçün bir vəsilə etdi (səbəb yaratdı)...” (5, əl-Maidə, 97); “Həqiqətən, Allah yanında ayların sayı göyləri və yeri yaratdığı gündən bəri Allahın Kitabında on ikidir. Onların dördü (rəcəb, zülqə'də, zülhiccə və məhərrəm) haram aylardır...” (9, ət-Tövbə, 36). Yalnız əl-Maidə surəsinin 2-ci ayəsində “haram” sözünə izah verilmişdir: “Ey iman gətirənlər! Allahın müəyyən etdiyi mərasimə (həcc mərasiminə), haram (hörmətli) aya (həcc ayı hesab edilən zülhiccəyə və ya rəcəb, zülqə'də, zülhiccə və məhərrəm aylarına), (Kə'bəyə gətirilən) qurbanlara, boynuna nişan taxılmış qurbanlıq heyvanlara, həmçinin Rəbbinin lütfünü və razılığını diləyərək Beytülhərama (müqəddəs evə) üz tutub (ziyarətə) gələnlərə hörmətsizlik etməyin!”

Nəriman Qasımoğlunun tərcüməsində “Məscid-i haram”, “Beyt-i haram” işlədilmiş, yalnız bir ayədə “Beyt-i haram”ın izahı verilmişdir: “Kə'bə-ni, o müqəddəs Ev-i insanlara dayaq olaraq qurmuş Allah”. (5, əl-Maidə, 97). “Şəhr-əl həram” da hər yerdə “haram ay” işlədilmiş, yalnız bir ayədə “haram” sözünün izahı verilmişdir: “Göyləri və yeri yaradan gün göndərirdi yazıya görə on ikidir Allah-ın dərgahında ayların sayı. Haram (müqəddəs) aylardır bunların dördü...” (9, ət-Tövbə, 36).

Məmməd həsən Qəni oğlu və Tariyel Bilal oğlunun tərcüməsində yalnız “Məscidül-Həram”, “Beytül-həram” işlədilmiş, “şəhr-əl həram” isə həm “haram ay” formasında (“Səndən haram ayında vuruşmaq haqqında soruşarlar...” - 2, əl-Bəqərə, 217 və s.), həm də başqa formalarda verilmişdir: “Haram (müqəddəs) ay haram ay ilədir. Hörmət qarşılıqlı olar. Sizə düşmənçilik edənə qarşı siz də onun etdiyi düşmənçilik kimi düşmənçilik edin. Allahdan qorxun və bilin ki, həqiqətən Allah müttəqilərlədir. (2, əl-Bəqərə, 194); “Qadağan ayları bitdikdə isə...” (9, ət-Tövbə, 5); “Həqiqətən, Allah göyləri və yeri xəلق etdiyi gündən Allahın kitabı üzrə ayların sayı on ikidir. Bunlardan dördü haram (qadağan) aylardır...” (9, ət-Tövbə, 36); “Həqiqətən, (qadağan ayını) gecikdirmək küfrü daha da artırmaqdır, bununla küfr edənlər (daha çox) yoldan azırlar...” (9, ət-Tövbə, 37). Göründüyü kimi, “haram” sözünə həm “müqəddəs”, həm də “qadağan” izahı verilmişdir.

Əgər yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirməli olsaq, orijinaldakı “Məscid-əl həram” və “şəhr-əl həram” sözlərinin tərcüməsində böyük müxtəliflik, bəzən hətta mənaca zidd müxtəliflik olduğunu görürük. Bu və ya digər bir tərcümənin öz daxilində eyniyyətin olmaması da, öz növbəsində, əlavə anlaşılmazlıq yaradır.

Qur'anın rus dilinə tərcüməsində Sablukov “Məscid-əl həram”, “Beyt-əl həram”, “şəhr-əl həram” zözlərini müxtəlifliyə yol vermədən “запретная мечеть”, “запретный дом”, “запретный месяц” kimi vermişdir. Sablukovdan fərqli olaraq, Kraçkovski öz tərcüməsində zidd mənalar daşıyan müxtəlif formalardan istifadə edir: “запретная мечеть”, “священная мечеть”, “неприкосновенная мечеть”, “запретный дом”, “священный дом”, “запретный месяц”, “священный месяц”.

Рогохова “şəhr-əl həram”ı, Sablukovda olduğu kimi, yalnız “запретный месяц” şəklində bir formada tərcümə etmişsə, “Məscid-əl həram”a gəldikdə isə Kraçkovski kimi müxtəlifliyə yol vermişdir: “запретная (для греха) мечеть”, “Святая Мечеть”, “Аль Харам Мечеть”, “запретный (для зла) Святой Дом”, “Запретный (для греха) Дом Ка'аба”.

Nəzərdən keçirilən türkdilli Qur'anlara gəldikdə, Ali Özeyin tərcüməsində “Məscid-i Haram”, “Beyt-i Haram” işlənmiş, yalnız əl-Maidə surəsinin 97-ci ayəsində “Beyt-əl həram” “sayğıya layik ev” (Ali Özek), “saygıdeger ev” (Süleyman

Atəş), "hürmetli ev" (Hüseyn Atay və Yaşar Kutluay) şəklində tərcümə olunmuşdur. Ali Özeyin tərcüməsində "şəhr-əl hərəm" bütün hallarda "haram ay", Süleyman Atəşdə "haram ay" və "sayğıdeğər ay", Hüseyn Atay və Yaşar Kutluayın tərcüməsində yalnız "hörmətli ay" və "hörmət edilən ay" kimi verilmişdir.

Əli Fəhmi tərcüməsində "Məscidül-hərəm", "haram olan aylar" işlətməmişdir. "Məscidül-hərəm" və "haram olan aylar"a verdiyi izahatlardan aydın olur ki, o, bu söz birləşmələrindəki "hərəm" və "haram" sözlərini Azərbaycan dilindəki "haram" mənasında qəbul etmiş, lakin izahatda onu da göstərmişdir ki, bəzi təfsirçilər isə "Məscidül-hərəm"dakı "hərəm" sözünün "hörmət" mənasında olduğunu bildirmişlər. Belə olduqda, "Məscidül-hərəm" sözü "hörmətli məscid" mənasını daşıyır.

Mövlazadənin tərcümə-təfsirində bir yerdə "Beyt-əl hərəm" müqabilində "hörmətli Kə'bə" (5,əl-Maidə, 97), digər bütün hallarda "Məscidül-hərəm" və "haram ay" işlənmişdir.

Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyevin tərcüməsində bütün ayələrdə "Məscidülhərəm" işlədilmiş, Ziya Bünyadovun hazırladığı "Şərhlər"də isə bu sözə "toxunulmaz məscid" izahı verilmişdir. "Əl-Maidə" surəsinin 97-ci ayəsində "Beytülhərəm"ın yanında mötərizədə "müqəddəs ev" mənası verilir. Hazırlıqlı oxucu belə qənaətə gələ bilər ki, əgər "Beytülhərəm"da "hərəm" "müqəddəs" mənasındadırsa, deməli, "Məscidülhərəm" da "Müqəddəs məscid" deməkdir. "Şəhr-əl hərəm" "(döyüş) haram olan ay", "haram olan ay", "haram ay" kimi verilmiş, yalnız bir yerdə "haram" sözünə mötərizədə "hörmətli" izahı verilmişdir. "Məscidülhərəm"la əlaqədar olduğu kimi, hazırlıqlı oxucu burada da hər yerdə işlənən "haram ay" ifadəsinin "hörmətli ay" olması qənaətinə gələ bilər.

Nəriman Qasımoğlunun tərcüməsində "Məscid-i haram", "Beyt-i haram" işlədilmiş, yalnız bir ayədə "Beyt-i haram"ın "müqəddəs Ev" və yenə yalnız bir ayədə "haram ay" sözünün "müqəddəs ay" izahı verilmişdir.

Məmmədhesən Qəni oğlu və Təriyel Bilal oğlunun tərcüməsində yalnız "Məscidül-Hərəm", "Beytül-hərəm" işlədilmiş, "şəhr-əl hərəm" isə "haram ay", "haram (müqəddəs) ay", "qadağan ay", haram (qadağan) ay" kimi müxtəlif formalarda verilmişdir.

Nəticə etibarilə belə qənaətə gəlmək olar ki, Qur'anın rus dilinə tərcüməsində "запретная мечеть", "запретный дом", "запретный месяц" formaları kökündən səhvdir; "священная (yaхud святая) мечеть", "священный (yaхud святой) дом", "священный месяц" ən düzgün tərcümə formasıdır.

Türk və Azərbaycan dillərinə tərcüməyə gəldikdə isə "Məscid-əl hərəm" bütün müsəlman dünyasında bu adla tanındığına görə, təbii ki, tərcümə edilməyib, orijinalda olduğu kimi saxlanıla bilər. Lakin əgər Qur'anın tərcüməsindən məqsəd onun imkan daxilində anlaşıqlı olmasını təmin etməkdirsə, onda "Məscidülhərəm" adının ilk dəfə çəkildiyi yerdə mötərizədə "Müqəddəs məscid" izahının verilməsi düzgün olardı. "Beyt-əl hərəm" və "Şəhr-əl hərəm"a gəldikdə isə, sözlər sadəcə olaraq Azərbaycan dilinə tərcümə edilməlidir: "müqəddəs ev" və "müqəddəs ay". Əslində, bu model hər hansı bir dilə tərcümə zamanı tətbiq edilə bilər.

3. جمل sözünün oxunuşu, mənası və tərcüməsi haqqında

Klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan poeziyasının bir özünəməxsusluğu da ondadır ki, müqəddəs kitabımız Qur'ani-kərimə, Məhəmməd peyğəmbərin hədislərinə, dini rəvayətlərə istinad etmədən anlaşılması, şərh olunması qeyri-mümkündür. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Füzuli, Seyid Əzim Şirvani və klassik poeziyamızın digər nümayəndələrinin yaradıcılığı buna misal ola bilər. Xüsusilə Nəsimi divanında çətin ki, Qur'anın hansısa bir ayəsinə isnad olunmamış bir qəzəl tapmaq mümkün olsun. Beləliklə də, klassik poeziya mütəxəssisi, oxucusu islam dininin mənbələri ilə tanış olmaq məqsədi güdməyə belə, klassik poeziya vasitəsilə onlar haqqında müəyyən məlumat almaq məcburiyyətində qalır.

Mənim mənsub olduğum filoloqlar nəslə də dini mənbələrlə tanış olmaq imkanına malik olmadığı dövrdə klassik poeziyanın tədrisi zamanı onlar haqqında müəyyən məlumat alırdı. Mir Cəlal, Kamil Mirbəyrov, Əli Fəhmi, Məmmədli Əsgərov kimi klassik ədəbiyyat biliciləri bizə oxuduqları mühazirələrdə, apardıqları xüsusi kurslarda və söhbətlərdə ayrı-ayrı şairlərin beytlərini dini mənbələrə əsaslanmaqla izah edirdilər. Oxuculara təqdim etdiyim bu yazı da Füzulinin bir beytinin şərhə ilə bağlı həmin tələbəlik illərində mənə doğan tərəddüdün uzun illər ərzində aydınlaşması ilə əlaqədardır.

Füzulinin

***Bu qəmlər ki mənim vardır bərin başına qoysan,
Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar***

- beytinin şərhə belə idi: şair burada Qur`andakı bir ayədən istifadə etmişdir. Həmin ayədə deyilir ki, dəvə iynənin gözündən keçənə qədər kafirlər cəhənnəmdə qalacaqlar; dəvə isə heç vaxt iynənin gözündən keçə bilməyəcəyinə görə cəhənnəm onların əbədi məskənidir. Lakin şairin qəm yükü o dərəcədə ağırdır ki, əgər bəirə ("bəir" ərəb dilində "dəvə" sözünün çoxlu sinonimlərindən biridir) yüklənsə, dəvə elə vəziyyətə düşər ki, iynənin gözündən keçər və əzab əhli olan kafirlər də cəhənnəmdən xilas olub sevinərlər.

Ayədə obrazlılıq vardır. Lakin elə Şərq poeziyasının təmsalında öyrənmişdik ki, hər hansı məcaz əşya və hadisələrin şüurda təsəvvür edilə bilən qarşılıqlı əlaqələri nəticəsində yaranmış olur. Belə olan halda, iynə gözü hara, dəvə hara?!

Sonralar Qur`anın müxtəlif mətnləri ilə tanış olduqca həmin ayəyə (əl-Əraf surəsinin 40-cı ayəsi) diqqət yetirirdim. Sablukovda: "Истинно, для тьехъ, которые считаютъ наши знамения ложными и величаются надъ ними, - для тьехъ не отверзутся врата небесныя: они тогда только войдутъ въ рай, когда верблюдъ пройдетъ въ игольныя уши. Такъ воздаемъ Мы законопрезрителямъ." Крачковскиця: "Поистине, те, которые считали ложью Наши знамения и превозносились надъ ними, не откроются им врата неба, и не войдутъ они в рай, пока не войдет верблюд в игольное ухо. Такъ воздаем Мы грешникам!" В. Пороховада:

***"Пред теми, кто знамения
Наши ложными считает
И величается над ними,
Врата небесные не откроются,
И в Рай им не войти,
Пока верблюд через игольное ушко не протеснится:
Так воздаем Мы нечестивым.***

Rus dilində olduğu kimi, Qur`anın Azərbaycan dilinə tərcümələrində də ayə eynilə belədir. M. H. Mövlazadədə: "Ayələrimizi təkzib edən, Qur`ana iman gətirməyərək, təkəbbürlük edən kəslər üçün səmanın qapıları açılmaz. Dəvə iynənin gözündən keçməyincə onlar cənnətə daxil olmazlar. Yəni, dəvə iynənin gözündən keçə bilmədiyi kimi onlar da cənnətə daxil olmazlar. Biz günahkarlara cənnətə daxil etməməklə belə əzab veririk". Z.Bünyadov, V.Məmmədliyevdə: "Ayələrimizi yalan hesab edənlərə və onlara təkəbbürlə yəşənlərə göyün qapıları açılmaz (əməlləri, duaları qəbul olunmaz, ruqları göyə qalxmaz) və dəvə iynənin gözündən keçməyənə qədər onlar da cənnətə daxil ola bilməzlər. Biz günahkarlara (müşriklərə və kafirlərə) belə cəza veririk!" ayəyə Z. Bünyadov belə bir şərh də vermişdir: "Müqayisə et: İncil, Matvey, XIX, 24; Luka, XVIII, 25; Mark, X, 25 - "Dəvə iynənin gözündən daha rahat keçə bilər, nəinki dövlətli Cənnətə". N.Qasımoğluda: "Ayələrimizi dananların, təkəbbürlük edənlərin üzünə açılmaz səmanın qapıları, iynə deşiyindən dəvə keçməyincə cənnətə də girməz

onlar. Beləcə cəzalandırırıq günah işlədənləri.” M.Qəni oğlu, T.Bilal oğlunda: “Həqiqətən, Bizim ayələrimizi yalan hesab edib onlara təkəbbürlə yanaşanlar üçün səma qapıları açılmaz və dəvə iynə gözündən keçməyincə onlar cənnətə girə bilməzlər. Günahkarları Biz beləcə cəzalandırırıq.”

Qur'anın türk dilinə tərcümələri ilə tanış olmağa başlayanda da əsasən Quranın rus və Azərbaycan dillərinə tərcüməsində olduğu kimi, ayədəki sözün “dəvə” kimi tərcümə edildiyinin şahidi oldum. Misal üçün, Yaşar Kutluay və Asim Köksalın tərcüməsində: “Doğrusu ayetlərimizi yalan sayıb, onlara qarşı böyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz; deve iğnenin deliğindən keçmedikcə cənnətə də giremezler. Suçluları böyle cezalandırırız” və s. Lakin bəzi tərcümələrdə fərqli yanaşmalarla qarşılaşdım. Məsələn, Ali Özekin tərcüməsində ayədəki söz “dəvə” kimi tərcümə edilmiş (“Bizim ayetlərimizi yalanlayıb da onlara qarşı kibirlənmək isteyenlər var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve igne deliğine girinceye kadar cənnətə giremeyeceklərdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız”), amma sonra belə izahat əlavə olunmuşdur: “Bu ayetteki “el-Cemel” kelimesini məşhur olmayan kıraat şəkllərinə dayanaraq Kurandaki edebi təsvirə uyğun düşmədiyini, deve ile igne deliği arasında bir münasibət bulunmadığını ileri sürənlər vardır. Bunun için kelimenin diğer kıraattaki “kalın ip” yani, halat manasını tercih ederler. Ancak biz, umurun kıraatını göz önüne alarak “deve” manasını tercih ettik. Devenin, iğne deliginden geçmesi, imkansızlık bildirir. Manası, onlar asla cənnətə giremezler ve ya çok zor girerler, demektir.” Bu izahatda ağlabatan heç nə yoxdur. “Halat”ın, yəni burazın iynə dəliyindən keçməsi imkansızlıq bildirmirmi? “Çoxluğun fikrini nəzərə alaraq “dəvə” mənasını seçdik” mülahizəsi də elmi məntiqə bir araya sığmır. “Çoxluğun fikri ilə” çoxluğun fikri olduğuna görə razılaşmaq nə vaxtdan elmi yanaşma üsulu olub? Bu sözün bəziləri tərəfindən nəyə görə “kalın ip” tərcümə edilməsinə heç bir aydınlıq gətirilməməsi də məsələyə səthi yanaşıldığına (altı nəfərdən ibarət tərcüməçi qrupu tərəfindən) dəlalət edirdi.

Süleyman Ateşin tərcümələrində daha maraqlı məqamlarla rastlaşdım. Qeyd edirəm ki, onun tərcüməsi Türkiyədə iyirmi dəfədən çox nəşr olunmuşdur. Əvvəlki nəşrlərdə o, ayədəki sözü “halat” (buraz) kimi tərcümə edərək (“Bizim ayetlərimizi yalanlayan ve onlara inanmağa tənəzzül etməyənlər var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve halat igne deliğindən keçinceye kadar onlar cənnətə giremeyeceklərdir! İşte suçluları böyle cezalandırırız”), belə izah vermişdir: “Bazi müfessirlər, ayetteki el-cemel kelimesini deve diye tefsir edip, “deve iğne deliğindən keçinceye kadar...” diye mana verirler. Fakat Kurandaki edebi təsviri ve ondaki sahne cüzlerinin nasıl bir bütün teşkil ettiğini inceleyenler, deve ile iğne arasında bir bağlantı görmezler. Ama kelimenin diğer anlamı olan kalın ip, yani halat manası alınır, halat ile iğne deliği arasında ince bir uyumun varlığını görürler. Bu bakımından biz, bu anlamı tercih ettik”.

Sonrakı nəşrlərdə Süleyman Ateş əvvəlki tərcüməsindən imtina edərək, “dəvə” sözünü işlətməmiş (“Bizim ayetlərimizi yalanlayan ve onlara inanmağa tənəzzül etməyənlər var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve igne deliğindən keçinceye kadar onlar cənnətə giremeyeceklərdir! İşte suçluları böyle cezalandırırız”), səbəbini də belə izah etmişdir: “Daha önceki baskılarda ayetin arapca aslındaki el-Cemel kelimesini İbni Abbasın tefsirine dayanarak el-Cümmel (halat) diye tercüme etmiştik. İğne deliği ile halat arasındaki ilgi bu manayı tercih edişimize sebep olmuştur. (**Kursiv bizimdir - Ə.B.**). Fakat sonradan İncilde de: “Deve iğne deliğindən keçinceye kadar, yalanlayıcıların gök kapılarından keçemeyecekleri” mealinde bir ayetin bulunduğunu görünce cumhurun benimsediği manaya dönmeyi gerekli gördük”. Süleyman Ateşin qənaətinə görə, əgər İncildəki ayədə də dəvənin iynənin gözündən keçməsindən bəhs olunursa, deməli, Qurandakı eyni yazılış şəklinə malik **جمل** sözünün də “cəməl” (dəvə), yaxud “cümməl” (buraz) kimi oxunması üstündəki

mübahisəyə son qoymaq olar. Görünür, Z. Bünyadov da V. Məmmədəliyevlə birlikdə tərcümə etdiyi Qur'an mətninə yazdığı şərhlərdə "dəvə" sözü ilə əlaqədar doğa biləcək sualı qabaqlayaraq, İncildə də müvafiq ayədə dəvədən bəhs olunduğunu qəsdən oxucuların nəzərinə çatdırmışdır. İncilə istinad mühüm arqumentdir və mübahisəni bitmiş hesab etmək olardı, əgər bir təsadüf (bəlkə də, mübhəm bir qanuna uyğunluq) olmasaydı...

Henri Fildinqin "Cozef Endrüs və onun dostu Abraham Adamsın macəralarının tarixi" romanını mütaliə edərkən, bir fraqment diqqətimi cəlb etdi. Pastor (protestant keşişi) Adams Cozeflə söhbətində deyir: "Mənə həmişə aydın olmuşdur ki, gəmi burazının (yeri gəlmişkən, bu söz bizim "dəvə" kimi tərcümə etdiyimiz sözün daha düzgün tərcüməsidir) iynənin gözündən keçməsi daha asan olar, nəinki varlığın cənnətə girməsi" (7, 641).

Məlumdur ki, burada Qur'anın 7-ci surəsinin 40-cı ayəsinə oxşar İncil ayəsindən söhbət gedir və ən əvvəl aydın olan odur ki, xristian ilahiyyatçıları arasında da "dəvə" obrazına şübhə ilə yanaşıb, onu qəbul etməyənlər vardır. Daha sonra qarşıya müşkül bir sual çıxır: hansı dildən edilmiş tərcümədən söhbət gedir ki, o dildə də, ərəb dilində olduğu kimi, yazılışı eyni olan bir söz müxtəlif oxunuşu etibarilə həm "dəvə", həm də "buraz" mənasını verir? Bu sualın cavabı ilə əlaqədar mülahizəmi təqdim edərim.

Məlum olduğu kimi, Bibliyanın İncil (Əhdi-cədiq) hissəsi qədim yunan dilində yazılmışdır. Bibliyanın Əhdi-ətiq (Tövrət və s.) hissəsi isə qədim yəhudi, qismən arami dilində (arami dili qədim yəhudi dilini sıxışdırıb aradan çıxardıqdan sonra) yazılmışdır.

Aramilər Ərəbistan yarımadasında yaşamış köçəri sami tayfaları idi. Ehtimala görə, ərəb xalqının təşəkkülündə əsas rol oynamış qədim sami tayfaları hələ e. ə. 2-ci minillikdə Ərəbistan yarımadasında yaşayırdılar. Belə fikir də mövcuddur ki, e. ə. təqribən 1-ci minilliyin əvvəllərində Cənubi Sami qrupunun şimal yarımqrupu (lihyani, səmud və başqa tayfalar) ərəblər adı altında birləşmişlər.

Arami dili Yaxın və Orta Şərqdə beynəlxalq dil olmuşdur. Arami dili Sami dillərinin qərb, ərəb dili cənub qrupuna daxildir. Ərəb yazısı arami yazısının əsasında yaradılmışdır. Arami yazısında yalnız samit səsləri ifadə edən hərflər var idi.

Səməvi kitablar üçün ehkamların oxşarlığı və bu ehkamların bu və ya digər şəkildə bir səməvi kitabdan digərinə keçməsi səciyyəvidir. Arami dilində də "dəvə" və "buraz" sözlərinin ərəb dilində olduğu kimi eyni yazılışda ifadə edildiyini və Tövrətdən İncilə "dəvə" şəklində keçdiyini ehtimal etmək olar. Əgər ərəblərin məişətində dəvə yox, dənizçilik və gəmiçilik əsas yer tutsaydı, çox güman ki, ayədəki sözü **جمل** "cəməl" yox, "cümməl" oxuyardılar. Hər halda, Fildinqin keşiş Abraham Adamsın dili ilə ifadə etdiyi mülahizəsini nəzərə almamaq düzgün olmazdı. Və düşünürəm ki, ayədəki **جمل** sözünün məhz "cümməl" kimi oxunaraq, "buraz" kimi anlaşılması və tərcümə olunması həqiqətə daha uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Балаян З. Дорога. М.: 1988
2. Большаков О. Г. История халифата. В 2-х т. Т. 1, М.: Наука, 1989
3. Газета «Коммунист», Еревань, 1988, 2 ноября
4. Газета «Юрмала», Юрмала, 1989, 29 июня
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 10, с. 167-168
6. "Смена", 1989, № 6
7. Филдинг Г. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1, М.: Художественная литература, 1954

1. RƏŞAD MƏCİDİN KEÇİB GƏLDİYİ “ZAMAN TUNELİ”

İrfan ÇİFTÇİ

Şair və nasir, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi Rəşad Məcidin “Dəlircəsinə” adlı kitabı bu yaxınlarda Türkiyə türkcəsində nəşr olunub. Kitaba Rəşad Məcidin müxtəlif illərdə qələmə aldığı esselər, səfər qeydləri və digər yazılar daxil edilib. Mətnləri Muhammed Rza Qoçi çevirib.

Türkiyə Elmi və Ədəbi Əsər Sahibləri Məslək Birliyi (İLESAM) ilə AYB arasındakı razılaşma əsasında “Tulpars” nəşriyyatında çap olunan kitabın mayın 13-də Ankaradakı Türk Tarix Qurumunda geniş təqdimatı və imza mərasimi keçirilib.

Tanınmış şair və ədəbiyyatşünas, Türkiyənin Azərbaycandakı Səfirliyinin Mədəniyyət attaşesi İrfan Çiftçinin kitabına yazdığı önsözü “Azərbaycan”ın oxucularına təqdim edirik.

Zamanın ruhundan agah bir yazar olan Rəşad Məcid çağdaş Azərbaycan düşüncəsinin dünyadakı yerini quşbaxışı müəyyənləşdirmək üçün seçilə biləcək, bəlkə də, ən səciyyəvi - özünəməxsus və orijinal xarakterli - müəlliflərdən biridir. O, yaşadığı dünyanı özündən əvvəlki dövrə aid dil və üslubla deyil, öz zamanına xas aydın və çevik şüurdan qaynaqlanaraq, bugünkü dillə ifadə edir. Bu ilk cümlələri simvolik bir giriş xatirinə yazmıram...

Ümumən Qərbdə və Türkiyədə Sovet mədəniyyəti, əsas etibarilə, “soyuq müharibə” dövrünün ideoloji-siyasi kodları, sanki hər an fəallaşma təhlükəsi olan, yoluxucu viruslar kimi analiz edilir. Sovet dövrünün və o dövrün ideoloji təzahürlərinin çoxcəhətli təhlil və izahlarına bəşəriyyətin, bütün dünyanın hələ də ehtiyacı var. Sovet mədəniyyəti bir sıra stereotiplər, leytmotivlər, həndəsi prizmalarla bir-birinə bağlı olan qalereyalar toplusu idi. O dövrün mənzərəsi ağ-qara həyata bir qədər həyəcan qatan bəzi istisnalara - mərasimlər, ritual-lar və nümayişlərə də bəlli ölçüdə yer verilmiş təsvirlər aləmini xatırladır. Yeni Sovet ideoloji sistemi insanları eynitipili varlığa çevirmək üçün ictimai mühiti son dərəcə sekulyar məzmunlu stereotiplər, mərasimlər, şəkillər, tamaşalar

və simvollarla başdan-ayağa bəzəmişdi. Cəmiyyətə isə bunların təsiri altında sinikcəsinə formalaşdırılıb vahid yöndə düzlənən müti bir kütlə kimi baxılırdı. Fərd son həddəcən sıxılıb-büzüşməyə, vəzifə pərdəsinin, yaxud partiya adlı ictimai örtüyün altında gizlənməyə məcbur idi. Hər hansı qabiliyyəti, xüsusi bir bacarığı vardisa da, onu üzə çıxarmamalı, hər addımda pərdələməliydi. Mayakovski elə-belə deməmişdi ki: "Fərd! O, bir heçdir, əlbət...". Belə şəraitdə şəxsiyyət, özünəməxsusluq hardasa bir cinayət əməli sayılır, rəsmi dairələr hər kəsin bir-birinə bənzəməsini, hətta hamının eyniləşməsini keyfiyyət əlaməti kimi görürdü. Doğrudur, sonralar həmin ideologiyanın çinli təzahürü olan Mao Tsedun "qoy min-min çiçək açınsın" demişdi, amma çiçəklərin rəngbərəng deyil, təbii ki, hamısının bir rəngdə olmasını nəzərdə tutmuşdu. O dövrdə dillər əzbəri olan bu misralarda deyildiyi kimi:

**"Fərd!
O, bir heçdir, əlbət!
Fərdin səsi zəifdir,
hətta ciyiltidən də.
Kim eşidəcək onu?
Arvadımı?
Ola bilər.
Təbii ki, bazara getməyibse əgər...
Partiya!
Bu isə
milyonlarla səsin qopardığı
bir qasırğa!"**

(Vladimir Mayakovski)

Sovet mədəniyyəti estetika və mündəricə etibarilə özünün ən böyük düşməni olan nasist mədəniyyətinə və onun təbliğat üsullarına çox doğmadır. Hər iki ideoloji rejimin meydana çıxardığı stereotiplər kultu yaxın zamana qədər bir çox müstəqil milli dövlətin təşəkkül tapma və mədəni kimliyini formalaşdırma prosesində məqbul model kimi götürülüb. Ona görə, aradan 25 ildən artıq vaxt keçməsinə rəğmən, hələ də postsovet ölkələrinin mədəniyyəti bu stereotiplərin ciddi təzyiqi altındadır. Xüsusən də bu ölkələrin mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat sahəsində nümunə kimi götürülən obraz və simalar Sovetdən miras qalmış ideoloji baqajdan heç cür qurtula bilmirlər. Günümüzdə də sözügedən ölkələrin hətta postmodernist, marginal, anarxist tiplərində belə, həmin sosialist gerçəkçiliyə xas olan "cəmiyyəti dövlətin gücü hesabına dəyişdirmək" idealının, didaktik, yakobinçi davranış tərzinin qeydə alınmasını başqa nə ilə izah edə bilərik? Bu ölkələrdəki təfəkkür, incəsənət, mədəniyyət mühitinin yeni dönmə məxsus, qrotesk səviyyəsində olsa da, yerli-məhəlli ənənələr formalaşdırdığını söyləmək hələlik çox çətindir. Belə olan təqdirdə, yaradıcı insanlar nümunəvi obrazları, örnek prototipləri haradan götürməliydilər? Hələ yenicə beləd olmağa başladılar, ancaq o qədər də inanıb güvənə bilmədikləri "avropavari" obrazlara nisbətə "sovetsayağı" tiplər və davranış biçimləri onlara daha təbii gəlirdi. Bu səbəbdən də, hansı sahədən olursa - olsun, yaradıcı insanların bir qismi dünyanın ixtiyari nöqtəsinə üz tutaraq tez-tələsik qeydə aldıkları obrazları nümunə kimi götürdülər. Amma daha təmkinlilər, ənənələrdən qopmayanlar nisbətən sanballı, dolğun obrazları yenə Sovet dönməsində arayıb tapırlar...

Təbii ki, bu mədəni ənənələr son 25 ildə xeyli zəifləyib. Ancaq üzdəki kosmetik qatı bir azca qurdalayanda çoxunun altından - həm müsbət, həm də mənfi anlamda - Sovetin estetikası, tərbiyəsi, əxlaqı, şablonlaşmış texnikası və sairə çıxır. Odur ki, bu ölkələrdə, xüsusilə, 40 yaşdan yuxarı ziyalı, sənətçi və alimlərin, hətta texnika üzrə mütəxəssislərin əksəri bir-birinin tam oxşarı kimi görünür; istənilən birini tanıdınsa, az müddət keçəndən sonra elə bilərsən, hamısı ilə tanışsan. Beləcə, bu insan tipləri, bir növ, klonlaşmış varlıqlar kimi yeknəsəq təsir bağışlayar. İllər boyu qapalı mühit olaraq qalmış Sovetlər ölkəsinin şəhərləri, filmləri, maşınları, insanları - "salxım salxıma baxa-baxa qaralar" məsələndəki kimi, bir-birinə son dərəcə bənzər şəkil alıb. Əslində, kommunist şablonların burada kifayət qədər dərin təsirləri olduğunu söyləyə bilərik.

"Dəmir pərdə"nin o üzünə ciddi bir format vermək cəhdi heç də "təşəbbüs mərhələsi"ndə qalmayıb, öz məramına uyğun tərzdə, bir xeyli də real nəticələr doğurub. Eynilə Türkiyədəki 15 İyul hadisəsi qətiyyəti ad bir "çevriliş cəhdi", sadəcə təşəbbüs olmaqla məhdudlaşmayaraq, misli görünməmiş ağır fəsadlar doğurduğu kimi. Sovet rejimi də beləcə bir təşəbbüs-filan olaraq qalmayıb, tarixi təsirləri öz yerində, insanların fitrətində də dəyişikliklər yaradıb. Odur ki, indi türkdilli məkanın Sovetdən sonrakı mənzərəsinə baxanda, Oljas Süleymanov, Rauf Pərvi, Ramiz Rövşəndən savayı, dünyaya təqdim olunması neçə şair adı çəkə bilərik?! Şairlər çox olsa da, hamısı "matryoska"lar qədər bir-birinə bənzəyirdi. Monolitləşdirilmiş cəmiyyətin hər bir fərdi kimi, sənət adamları da sanki kopyalanmışdı. Rusdilli dünyanın da durumu fərqli deyildi. Hər yerdə yüzlərcə Rəsul Həmzətov kimi imitasiya nüsxəsi qaynaşırdı. Ona görə də Sovet örtüyü götürüldükdən sonra Dostoyevskini, Tolstoyu, Çaykovskini, Üzeyir Hacıbəyliyi və ya Qara Qarayevi əvəz edəcək dühalar ortaya çıxmıdı.

2. HƏR ADDIMIYLA ÖZ PORTRETİNİ CIZAN ADAM

Rəşad Məcid əhatə edən atmosfer, əsas etibarilə bu sayaq, yəni saflığa R qənim kəsilmiş ab-havadır. Sovet ideologiyasına bürünmüş qurumların "dişli çarx"ından keçən insanın, "azad fərd" kimi yetişməsi bir yana dursun, həyatda qalması belə, möcüzədir. Şəxsiyyəti əzib zədələyən, fərdlərə ancaq bəlli ölçüdə - ictimai maraqlara xidməti müqabilində dəyər verən sistemin ideoloji mexanizmləri arasından bir yol tapmağa çalışaraq, Nitsşenin məşhur "İnsan necə özü ola bilər?" sualına ümitsizcəsinə cavab axtarmaqdır bu. Rəşad Məcidin təmsalında isə, bu, Azərbaycanda rus-sovet təsiri ilə təşəkkül tapmış ənənələr çərçivəsində yetişib, keçid dövründə mətbuat sahəsində rəhbər olaraq irəli çıxıb, 25 ildən bəri sürəkli fəallıq nümayiş etdirmək, bu müddətdə həm özünəməxsusluğunu, fərdi-milli simasını qorumaq, həm də bütöv, universal dünyagörüşə yiyələnmək kimi, tam mənada, müstəsna bir sosial hadisədir. Deməli, Rəşad Məcidin içini-cövhərini qoruyan çox sağlam, təbii bir "qabıq" varmış. Mövcud reallığın sərt zərbələrindən qoruna bilməsinin sirri, zənnimcə, atasıyla "nəsillərarası konflikt"dən uzaq münasibətində, ikisini bir-birinə bağlayan o incə şəfqət telindən yapışaraq, qədim türk-islam məfkurəsinə üz tutmasındadır. Pak bir ocaqdan irsən aldığı, ən dar məqamda da içində qoruduğu Əhli-Beyt sevgisi ilə cilalanmış saf inciye bənzər xarakteri onunla birgə yetkinləşərək, şəxsiyyətinin özəyini təşkil edib. Mənevi xəzinə kimi varlığında daşıdığı bu sarsılmaz özek, Rəşad Məcidə Sovetin qurğusun qəliblərindən yayınmaq bacarığı, milli əxlaqa, azad düşüncə və davranış

tərzinə sahib olmaqla dərin ehtiram qazanmaq qabiliyyəti, özünəinam, sonsuz cəsarət və coşqun enerji bəxş edib. Əslində, tanış olduğumuz 1990-cı illərdə bizi bir-birimizə yaxınlaşdıran duyğudaşlıq hissinin təməlinə də Rəşadın öz atasına “nəsillərarası konflikt”dən uzaq münasibəti, hətta daima ondan hörmət və məhəbbətlə bəhs etməsi dayanırdı. Qadınlardan fərqli olaraq, kişilər özlərini sözlə ifadə etməyə çətinlik çəkirlər. Çünki qadınların dili, kişilərə nisbətən, düz, hamar deyil, çıxıntılarla, səthi naxışlarla örtülüdür. Dərinlik, genişlik, duyğuların rəngi, səslərin melodiyası kimi hissi təzahürləri qadınlar daha incə ifadələrlə dilə gətirib çatdırı bilirlər. Amma bu ifadələrin mahiyyəti, ruhu yenə kişilərə aid motivlərdən yoğrulur. Çünki insanın xilqətində kişi - ruhu, qadın - nəfəsi, arzunu təmsil edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, “Edip məsələsi”nin çox ciddi olduğu qənaətimdəyəm. Atasıyla konfliktli övladlarla mənim ünsiyyət qurmağım hər zaman çətin olub. Rəşad atasının pəncərəsinə yapışmış qalmamış, onun göstərdiyi pəncərələrdən dünyaya baxmağı üstün tutmuşdu; başı üzərindəki tavanı dəlmə-deşik edib bədənini və ruhunu yaralamağa yol açacaq üsyankarlığa qapılmamışdı. Mərhəmət, vicdan, insaf, ədəb, həya, ülfət hissinə, tədbirliliyə rəhbər tutur, vətən, millət, dövlət, imkan və uğurlu gələcək anlayışını da bunlara əsasən sıralayırdı.

Müstəqil Azərbaycanın qurulduğu, böyük bir dünya olan Sovetlərdən qopub başqa bir dünyaya qədəm qoyduğu ərəfədə mən onun bu yöndəki davamlı cəhdlərinin şahidi oldum. Şəxsiyyətini formalaşdıran dəyərlər üzərinə yeni anlayışlar əlavə edərək dünyagörüşünü kamilləşdirməyə can atırdı. Bir zaman çöhrəsində sezdirdim - həya, təvazökarlıq, saflıq və nəzakətdən xəbər verən - incə cizgilər, ola bilsin, tədricən yaşın gətirdiyi yorğunluq və arxayınlıq ifadəsilə əvəzlənib, amma üzündəki o utancaq uşaq məsumluğu əsla yox olmayıb. Demək, onun içində hansısa travma yoxmuş, içində əsla acgöz bir uşaq gizlənməyibmiş. Tanıdığım, oxşar dünyalara aid insanların çoxu öyrənib əzbərlədikləri, ən yaxın saydıqları naməlum bir obraza aid davranışları təsəvvürdə canlandıraraq hərəkət edirdi. Türkiyəyə gəlmiş azərbaycanlılar - şair, alim, hər kimsə - “necə lazımdısa, o cür” davranırdılar, əksərinin maraq və reaksiyaları kopyalanmış kimi idi. Onu isə fərqli gördüm. Çünki həm özünə, həm də dünyaya münasibətdə realist olmağa çalışırdı. Olayları dəyərləndirərkən nə tarixi, nə də utopik yanaşmaya qapılıb qalmırdı. Maraqları özünəməxsus, sualları orijinaldı. Məsələn, ilk dəfə, bir jurnalist olaraq, Qarabağ mövzusunda beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssislərdən rəy öyrənmək istəyirdi (Onda “Ədalət” qəzeti üçün Türkiyənin iki məşhur alimindən - professorlar Sülhi Dönmezer və Toktamış Ateşdən geniş müsahibələr aldıq). Lüks restoranlara yox, tələbə yeməxanalarına, tanınmış insanlara deyil, adi adamlara maraq göstərirdi... Hələ gənc olsa da, dövlətin müstəqilliyi, ölkənin bütövlüyü, millətin gələcəyi onun üçün həyatı önəm daşıyırdı. Halbuki, bu məsələlər o zaman, istər, birdəfəlik xaricə üz tutan, istərsə də, ölkədə qala-qala “intelligent rahatlığı”nı pozmayan ziyalıları elə də qayğılandırmırdı. Onları ən çox düşündürən məsələ - dəyişən sosial-siyasi şərait üzündən sual altına düşmüş - şəxsi perspektivləri idi. Yəni, kimisinin yeganə dolanışqı yoluna, kimisinin də, uğrunda məcnun olduğu sevdaya çevrilmiş vətən-millət məsələsi bəzilərinin heç vecinə deyildi. Sözüün əsl mənasında qurucu-yaradıcı şəxslər isə həyatın gündəlik axarından kənarda qalmadan, eləcə də insafı, vicdanı əldən buraxmadan, iş görərək vətən-millət mübarizəsində önə çıxırdılar. Rəşad Məcid eynilə bu cür qurucu və yaradıcı insanlardandır. Bu niyyətlə də o, “525” kimi həm elitə, həm də populyar olan çox ciddi bir qəzet yaratdı. “525-ci qəzet” tək-cə ziyalıların haqq səsi olmaqla qalmadı, Ramiz Rövşenin öz poetik platformasını ifadə edəcəyi bir mühit də formalaşdırdı. Yaranan bu mühit çağdaş Azərbaycan üçün gerçək anlamda

elitar düşüncə və yazı məktəbi oldu, əli qələm, dili söz tutan yepyeni bir nəsil yetişdirdi. Təsvir etmək istədiyim Rəşad Məcid portretinin ən dəqiq təqdimatı da məhz bu "adam yetişdirən adam" keyfiyyətində öz əksini tapır. Çünki yalnız marginal bir dərgi buraxıb, sadəcə, Ramiz Rövşenin şeirlərini və ya Kubinka hekayələrini, yaxud da Qarabağ ovqatlı yazıları nəşr edərək çoxlu pul qazanar, ölkədə xeyli məşhurlaşardı. Ancaq məsələ Ramizin poeziyası ilə dünyanın gündəminin, gənc yazarların marginal düşüncələrilə yeni müstəqil dövlət inşa edən hakimiyyətin sabitlik qaygılarının sintezini uğurla gerçəkləşdirərək, bir məktəb yarada bilməkdə. Onun ölkədən dünyaya yayılan ən mühüm sözü, gerçək mesajı məhz bu oldu. Qəzetini məktəb səviyyəsinə yüksəldərək, bir yandan ölkənin sanballı yazarlarının platformasına, bir yandan da populyar mətbu orqana çevirməyi bacardı. Bunlar arasındakı tükəndən də incə cizgini tuta bilmək bütün dünyada medianın izlədiyi hədəfdir.

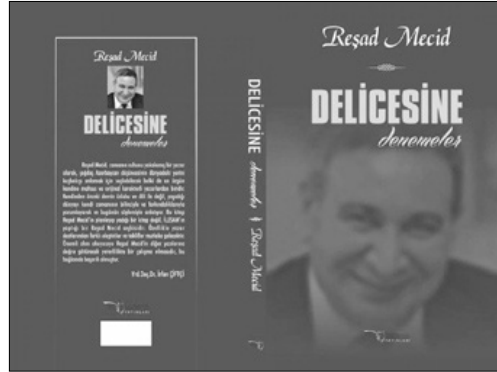
O, AYB-də katiblik fəaliyyətinə zamanın, şəraitin də tələbi üzrə, narazı, etirazçı hər 3-5 nəfərin ya bir qrup düzəltdiyi, ya da sponsor taparaq dərnək açdığı dövrdə başladı. AYB-nin təşkilatı təcrübəsini gənclərə çatdıran körpü rolunu oynaması Rəşad Məcidin quruculuq-yaradıcılıq keyfiyyətinin daha bir göstəricisidir.

Rəşadın inkişafdan qalan cəmiyyətə qarşı fərdi - müxalif mövqeyini çılpacaq ideoloji çıxışlarda deyil, yazılarındakı yumorda, təşbehlərdə, söz oyunlarında görmək mümkündür. Çünki o, sərbəst və çağdaş düşüncəli bir fikir adamı olaraq, mədəniyyət-incəsənət dünyasına, yaxud siyasi arenaya mütləq dostluq və ya düşmənlik prizmasından baxmır. Hökumət qurumlarının, yaxud ayrı-ayrı şəxslərin fəaliyyətinə tənqidi yanaşarkən bəlli qurumları və ya şəxsləri həmişəlik günahkar kimi suçlamır. Sadəcə, nöqsanlı saydığı davranışlarına görə tənqid edir. Əslində, son dərəcə müasir və demokratik olan bu yanaşma tərzini həm yazıda, həm həyatda ortaya qoyarkən onun nə qədər çətinlik çəkdiyinə ən çox şahidlik edənlərdən biri də mən özüməm. Bu mənada, deyə bilərəm ki, o, tənqidi mövqeyini fərqli tərzdə nümayiş etdirir, xora qoşulmur, öz səsiylə danışır. Üstəlik, bu, heç də şəraitin ona diktə etdiyi ifadə üslubu deyil, şəxsiyyətindən və dünyagörüşündən irəli gələn bir tərzdir. Yəni, Rəşad Məcid Sovet deyil, Fransa cəmiyyətində yetişsə, yenə də onun ifadə tərzində bu cür olardı. Həyəcanlı, hərarətli, maraqlı, rəngli, kinayəli, əyləncəli...Yaxud 10-cu yüzildə yaşasaydı, öz fikrini, tutalım, Koroğlu tərzində yox, Xəyyam kimi söyləyərdi...

Rəşad Məcid dogma ölkəsinə xas çeşidli müşküllərlə üz-üzə gəlib, amma bir sıra başqa yazarlar və ziyalılar kimi ətrafındakı realıqdan qaçmayıb, yaşanan böhranlar bəzən onu yorub haldan salsa da, bütün bunların içərisində zamanın ruhunu anlayaraq öz düşüncəsini inkişaf etdirib. Tutduğu yola inamı, ölkəsinə və həmvətənlərinə bağlılığı, Türkiyə sevdası, Türk dünyasının dərdlərilə yaşaması onun bütün bu qarışıq, boz-bulanıq mühitdən cılığın bir ehtirasla sıyrılıb çıxmasına təkan verib. Onun çılgınlığı nə vəzifə kreslosuna rahatca yayxanmaq, nə də xaricə qaçıb orada əl boyda bir bayrağı şit ədayla yellətmək üçündür. Bu, qaranlıq qətiyyətlə yaran, Azərbaycan türklərinin, dövlətin və ölkənin sabahı naminə özünü gənclər üçün mənəvi körpüyə çevirən insanın gerçək və təvazökar çılgınlığıdır.

Sovet İttifaqının dağılmasından 25 ildən artıq zaman keçməsinə rəğmən, həmin respublikalardan dünyaya daha çox hansı qələm məhsullarının, nə kimi dəyərlərin yol tapıb çıxdığı məlumdur. Birbaşa mövzumuz deyilsə də, gəlin görək, çox güclü ənənələrə malik rus ədəbiyyatından bu müddətdə neçə nəfər "Nobel" ala bilib və neçə əsər postsovet məkanından kənarda bestseller kimi yayılıb? Digər ixrac məhsullarıyla müqayisədə elə də çox deyil. Dünyanın əks tərəfinin hələ də aradan qaldırmadığı embarqonu bunun yeganə səbəbi kimi görmək olmaz. Heç şübhəsiz, mühüm səbəblərdən biri də həmin respublikalardakı çox sayda yazarın və ya sənətçinin bir-birinə həddən artıq bənzəməsi, monotonluqdan və məhəllilikdən qurtulmaması idi. Onların ideya və

mövzuları, dərdləri özlərindən başqa kimsənin diqqətini çəkməyəcək qədər bayağılaşmışdı. Dolayısıyla, bizim dünyamız üçün də zənn edildiyi qədər maraqlı deyildi. Həmin ölkələrdən “şeiir” adıyla qarşımıza çıxarılanların çoxunu bizim “Beş hecaçılar”ımızın, “Yeddi məşəl”çilərimizin yazdıqları və hələ də davamı gələn qəhrəmanlıq mənzumələrimiz beşqat üstələyər. Yaxud, bizim Mahmud Makalın, Fakir Baykurtun, Ahmet Günbayın kənddən və ya ucqar şəhər məhəllələrindən bəhs edən hekayələri onlardakı yüzlərcə “kolxoz romanı”ndan zəifdirmi? Bütün bunların, əlbəttə, ədəbiyyat tarixi, ya da ədəbi sosiologiya baxımından müəyyən dəyəri var, amma zaman yüksək zövqü əsas tutur və biz də ona tabeyik...

3. “SÖZLƏRİN TOZU”NUN ALTINDAKI ÇILĞIN ARZULAR

Bilindi ki, oxşarlaşdırıb-eyniləşdirmə yalnız Sovet ideologiyasının deyil, onu da əhatə edən böyük bir düşüncə və ifadə axınının - modernizmin təməl parametrlərindən biridir. Təbii ki, modernizmin ortaya çıxardığı yeni ictimai qruplardan olub mədəniyyət-incəsənət mühitində yaşayan fərdlərin bir çoxu yaşam və davranış tərzini, hətta mənəvi irs-miras baxımından da xeyli dərəcədə oxşardır. Bir çox yazarın reaksiyaları, arzuları, hətta portretləri arasında sıx bənzərlik var. Fotolarda əlini çənəsinə dayayıb barmaqlarının ucunu qulağının dibinə uzadanların, yaxud mütləq bir əlində qələm tutanların standart portretləri cəmiyyətə “Düşünən adam” obrazını sırtımaq üçündür. Sanki bu adamlar heç top-top oynamayıb, bazarda çənə-boğaza çıxmayıb, yaxud səhərlər oyananda gözlərini ovuşdurmayıblar! Amma modern toplum, insanları funksiyalarına nəzərən təsnif etdiyi üçün, onların nəinki fotoları, dünyada qalacaq arxeoloji izləri belə, uyğun tiptə olmalıydı... Bu, get-gedə davranışlarda da özünü göstərməyə başlamışdı. Nümunə kimi seçilən insanları təqlid etmək, stereotiplərə tam uyğunlaşmaq, xüsusən, Sovet toplumunun önəmli bir iddiasına çevrilmişdi. Ona görə də belə toplumların hər zümərəsində bu birtipliliyin izləri, digər cəmiyyətlərə, misal üçün, bizə nisbətən, daha çox gözə çarpır. Bəlkə də məhz bu qarğaşanın içindən çıxma bilmədikləri, yetərincə ölçüb-biçmədikləri, anlamağa çalışmadıqları üçün sonradan həmin toplumlarda ciddi-klassik mədəniyyətə münasibətdə vandalizm baş qaldırdı.

Azərbaycandan dünyaya çatdırılmalı sözü olan - sadəcə yaxından maraqlananların deyil, bizim gənclərin də oxuyaraq dəqiq ünvana yönəle biləcəkləri - qələm sahibi kimi, Rəşad Məciddən götürülən nümunələr çox yerində və faydalıdır. Çünki o, bir bütövü təmsil edə bilər. Rəşad Məcid yaşadığı dövrü sadəcə futuristik-utopik yöndən anlayıb ifadə etmir. Olduğu yerdən baxaraq, içində yaşadığı zamanın ruhuna istinadən mühakimə yürüdür. Yəni, onda Azərbaycan klassiklərindən Cəlil Məmmədquluzadəni, Sabiri xatırladan yumor elementlərini sezmək, ənənələrdən gələn havanı xoş bir meh kimi hiss etmək mümkündür.

Rəşad Məcidin bu kitabında yer alan esse və hekayələrdə, məqalə və söhbətlərdə, səfər qeydlərində, eləcə də digər mətnlərdə onların məzmununun yaşıdığı və qələmə alındığı zamana, yəni həm öz ölkəsinin, həm də dünyanın az

qala alt-üst olduğu dövrə aid kadrlar gözlərimiz önündə bir-birini sürətlə əvəzləyir. Qloballaşma qasırğasının yerüzünü bürüdüüyü o illərdə sadəcə ölkələr, dövlətlər və qurumlar bir dünyadan başqasına üz tutmamışdı. Bəşər mədəniyyətinə məxsus bütün dəyərlər, fəvqəladə bir şəraitdə, xaosə sürüklənməkdəydi.

Rəşadın səfər qeydləri yalnız özünün yaşadıklarından yox, bir dönəmin mədəniyyət tarixinə işıq tutacaq fakt, təsvir və şərhərdən ibarətdir. Bütün bunları o, əsl mədəniyyət adamı mövqeyindən, eyni zamanda, əsl jurnalist maraq və həyəcanıyla, sanki bir film halında bizə nümayiş etdirir. Məsələn, Çorlulu Ali Paşa Mədrəsəsinə olan marağıyla, bu haqda verdiyi bilgi və təsvirlərlə, bir tərəfdən, onun qələminin jurnalist təmayülü üzə çıxırsa, digər tərəfdən, həmin məkana aid atmosferdən duyduğu şairanə hisslər sətiraltı ifadəsini tapır.

Öyrənirik ki, Rəşad Məcid fikr və yazı adamı qismində həyata bağlayan tellər bir ara qopub əldən gedir, söykəndiyi divarlar uçub tökülürmüş. Sakini olduğu ədəbiyyat-yazı dünyası ilə onun - bir insan və yazarın arasında heç gözlənilməyən əngəllər peyda olurmuş. "...Sözün gücünə inamımın azaldığı, itdiyi məqamlarda yazmaq mənim üçün məşəqqətə çevrilir... Hətta çəkisi nə qədər azalsa da, nə qədər saralıb-soluxsa da, bilirsən ki, söz hədəfinin ətrafında fırlanır, birbaşa gücü çatmayanda da, yaratdığı sirli auranın nəfəsi hiss olunur, duyulur ("Səfərin təzəsi, dostun köhnəsi").

Belə vaxtlarda fikir adamı necə bir böhran yaşayır, nə cür bir çarəsizliyə qapılır? Sitat gətirdiyim cümlələrdən də göründüyü kimi, belə məqamda artıq "bu fikri hansı ədəbi janr və üslubla, ifadə edir" təəddüdünə yer yoxdur, çünki yazar öz nəfəsinin ritmini, qəlbinin ahəngini sözə çevirə biləcəyinə əmin deyil. Tarixin bu dönəmindəki kədərli tablolu Rəşad Məcid bizə, Yesenin özünün son şeirini qanıyla yazdığı kimi, sanki çarəsizlik içində çırpınaraq cızır.

Onun ifadə üslubunda bir neçə ədəbi janr, əbrü sənəti sayaq, iç-içə keçdiyi üçün, bütün yazılarına həm forma, həm də məzmun baxımından dinamika qazandırır, gizlin, sətiraltı xallar vurur. Odur ki, bəzi qiymətli daşlar, günəş şüalarından asılı olaraq rəng dəyişdirdiyi kimi, bu yazılar da müxtəlif zaman və şəraitdə fərqli assosiasiyalar doğurur. Onun yazılarına içərisində olduğu məhəlli mühitdən dünyaya açıla biləcək qədər orijinallıq qazandıran da elə bu cəhətlərdir. Çünki ümumilikdə Azərbaycan yazılı ədəbiyyatındakı, xüsusən də şeirindəki yeknəsəqlik, bolluca sözçülük və ifrat məhəllilik başqa mədəniyyətə mənsub insanları yorub usandırır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu qalın özünəvurğunluq pərdəsi onun xaricə açılmasını ciddi şəkildə çətinləşdirir. Rəşad Məcid isə, hətta çox məhəlli alına biləcək yaddaş yazılarını belə, orada önəmli bilgilərə yer verərək, məzmununu maraqlı əhvalatlarla dərinləşdirərək, tarixə dair qeydlərini poetik və metaforik təsvirlərlə, incə yumoristik gedışlərlə darıxdırıcılıqdan siğırtalayaraq, dönə-dönə oxutmağı bacırır. Onun yazıları cəlbedicidir. Oxuyanın içinə çox zaman hüzn çökür. Bəzən də üzünə xəfif gülüş, titrək təbəssüm qonur. Hər bir halda, oxucunun ruhunda tərpəniş baş verir. Oxucu hansısa yazara təkrar-təkrar qayıtdıqca özündən dünyaya gedən bir yol tapırsa, başqa dünyalardan özünə doğru enerji axını hiss edir, öz varlığında bir dalğalanma duyursa, deməli, o müəllif və onun yazdıqları qalıcıdır. Rəşad Məcid bu kitabda yer verilən yazılarında buna həqiqətən nail olub.

Məsələn, səfər qeydlərinə diqqət yetirəndə, heyətdəki statusundan asılı olmayaraq, onun bütün görüşlərdə özünü məhz jurnalist kimi apardığını, hətta ilk tədbirinə çıxmış müxbir həyəcanı ilə çalışdığını görürük. Qatıldığı görüşlərin həm rəsmi-diplomatik ştrixlərini qeyd edir, həm də qarşısındakı səlahiyyət sahiblərinin (məsələn, sabiq nazir Mehmet Aydının) şəxsi intellektual səviyyəsinin fərqi vararaq, onların dediklərini bir də bu yöndən ölçüb dəyərləndirir. Bütün bunlardan adı "maqazın" xəbərləri, sensasion manşetlər çıxarmağa can atmır. Əslində, Rəşad Məcidin qəzetçiliyi modernist tipli fikir jurnalistikasıdır. Postmodern dövrdə yaşamağımıza rəğmən, o, modernist qəzetçilikdə

ısrarlıdır! Elə mən də bu cəhətdən mühafizəkaram. Bu yöndəki cəhdləri onu və yazdıqlarını bəlkə bir tvit qədər də "trend-topic"ə çevirmir, amma mənim də arzulayıb ümidvar olduğum budur ki, gələcəyə tvitlər yox, kitablar qalar.

Rəşad çox nüfuzlu bir qəzetin baş redaktoru olsa da, bu işin əsasında müxbirliyin dayandığını heç zaman unutmur və bunu əməldə gerçəkləşdirir (Bu xasiyyətinə görə onu yaxın keçmişin dəyərli türk qəzetçisi, özü baş redaktor ola-ola, müxbirlikdən də vaz keçməyən Ufuk Güldemirə bənzədirəm). Qatıldığı tədbirlərin havasına, həyəcanına qapılmaq, üstün mövqenin verdiyi məmnunluq hissini yaşamaq əvəzinə, orada cərəyan edənləri öyrənməyə çalışır, təvazökar bir müxbir kimi qeydlər götürür. Sonradan, bəlkə həmin tədbirlərin iştirakçılarının heç xatırlamadıqları çıxışları, epizodları da biz onun yazılarından oxuyuruq. İllərlə bu sahədə fəaliyyət göstərən, belə protokol işlərinin müəyyən mənadı mərkəz nöqtəsində dayanan biri kimi, mən bunun nə qədər çətin olduğunu bilirəm. Qarşısındakı dövlət adamıyla, yaxud hansısa xüsusi önəmə malik şəxslə rahatca göz və ya söz teması qurmaq imkanı ola-ola, passiv izləyici kimi qalıb sadəcə orada baş verənləri qeydə almaq insandan öz eqosuna üstün gəlməyi, bir növ, nəfsinə hakim olmağı tələb edir...

Rəşad Məcidin türk ədəbiyyatı ilə integrasiya naminə necə çalışdığı, "iki ölkə - bir ədəbiyyat" uğrunda fədakarlığı, türkcənin iki fərqli ərazisini az qala əlləriylə birləşdirməyə cəhd etdiyi də göz qabağındadır. Vaxtilə Orhan Pamukdan İskəndər Palaya, Elif Şafaka qədər bir sıra türk yazarının əsərləri və dünyagörüşləri haqqında, gerçək ədəbiyyat adamı olaraq, Azərbaycan oxucusu üçün yazdıqları həqiqətən dəyərlidir. Əlbəttə, kaş ki bu yazılar həmin mövzuların gündəmdə olduğu vaxtlarda Türkiyədə dərc edilib yayılırdı. Onda Türkiyə oxucusu da yaxın, doğma bir yazarın baxış bucağını əks etdirən bu təhlillərdən isti-isti yararlanırdı. Xüsusən də, onun bir vaxtlar vurğunu olduğu (yenə də elədimi - bilmirəm) Elif Şafakla bağlı yazdığı son dərəcə orijinal təhlil və dəyərləndirmələr Türkiyə oxucusuna da həddən ziyadə maraqlı gəlirdi. Bu kitab vasitəsilə bütün bunların bizim söz xəzinəmizdə, gec də olsa, öz yerini tutması ədəbiyyat tariximizə qiymətli töhfədir.

Digər tərəfdən, kitabda - bəlkə, bizim özümüzdə belə qeydə alınmayan - tarixi epizodlar var. Birlikdə getdiyimiz "Sultan Ahmet Ramazan Çadırı"ndakı "aşqlar kafesi"nin ab-havasını, 30-cu TÜYAP Kitab Sərgisini özünəməxsus tərzdə elə təsvir edir ki, sanki bunlar film kimi ekranda nümayiş olunur.

Həm ən yüksək səviyyəli türk və əcnəbi dövlət adamlarının baxışlarına, həm də şəxsi müşahidələrinə əsaslanmaqla, xüsusən, Türkiyə-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin necə irəlilədiyini gah o yandan, gah da bu yandan ayna tutaraq əks etdirir. Mehmet Aydının Azərbaycan mədəniyyəti haqqındakı mülahizələrini də, Əli Həsənovun mətbuata münasibətdəki həssaslığını da gözədən qaçırmır.

Onun bəzi essələri, əslinə qalsa, arxasından uzun hekayələr boylanan mətnlərdir. "Ağ dənizin duzu", "Ağrı qardaşlarımız - bəlalı Kırım tatarları" adlı mətnlərini həm çağdaş insanın tragik durumunun təsviri, həm tarixə dair qeydlər, həm də film ssenarisi, yaxud tamaşa mətni hesab edə bilərik. Bunların içərisində, informasiya yükü ilə bərabər, bir dövrə xas çox güclü ədəbi-sosioloji məzmun var. Burada türk dünyasının müxtəlif problemlərinə münasibəti də, yeni müstəqillik qazanmış bir ölkənin, dünyaya açılmaqda olan Azərbaycanın beynəlxalq arenada özünəməxsus tanınma kodlarını necə yaratdığını da, bu yöndəki mədəni tədbirlərdə yer alan simaların - Elçin Şıxlıdan Əbülfəs Qarayevə, Qənirə Paşayevadan Faiq Ağayevə qədər - yazar, biznesmen, məmur və sənətçilərin belli bir dövr üçün portret cizgilərini də görürük...

Rəşad Məcidin fəaliyyət strategiyası türklük sevdasına, insanlıq eşqinə əsaslanır. Ancaq bu məfkurə yolunda xüsusi fədakarlıqla addım atdığı iki mühüm qol var. Biri - Qarabağın işğaldan azad edilməsi, digəri isə - Azərbaycan mə-

dəniyyətinin dünyaya çıxarılıb, layiq olduğu mövqeyə yüksəldilməsi. Onun az qala hər niyyətində, hər işində Qarabağ dərdi və qayğısı nəzərə çarpır. O torpaqlara bu qədər məhəbbət bəslədiyinə, o yerləri itirməkdən bunca məyusluq yaşadığına şahid və əmin olduğum nadir Azərbaycan ziyalılarından biridir. Hərdən uşaq kimi kövrəlməyinin də, dalğın, kədərli hallarının da məhz bundan qaynaqlandığını düşünürəm. Zaman-zaman Qarabağın işğalını şəxsi itkisi, ömrü boyu sağalmayacaq yarası, bədəninin bir yerinin əzilib-sınması kimi qavrayır. Halbuki, mənim onu tanıdığım illərdə Qarabağa yardım üçün var gücüylə çalışırdı. Qardaşı cəbhədə döyüşürdü. Amma Rəşadın Qarabağ yarası hələ də sızlayır, qaysaqlanmaq bilmir və bu ağrını onun bütün yazılarında hansısa formada görüb hiss etmək olar: "Ağdamın işğal təhlükəsi reallaşanda da o kitabları, nədənsə, çıxarmadım. Onda da, bir az əvvəl Şuşanın işğalından sonra da dünyanın axırı olduğunu zənn edirdim. Şuşa və Ağdamsız kitabın da heç kimə gerek olmayacağını düşünürdüm ("Pessimizm, nostalgiya və... qürur")

"Əsəd bəy və Nuridə xanım" adlı geniş təhlil yazısı, həqiqi anlamda, istər, sənədli, istərsə də, bədii bir filmin ssenarisi təsəvvürünü yaradır. Ümidvaram, ekranlaşdırılar da. Burada əhvalatın qəhrəmanı olan Nuridə Atəşinin fəaliyyət yolunu gah lirik-komik məzmunlu italyan filmi tərzində, doğum günü məclisindən başlayaraq çözləyir, gah da Nuridə xanımın üsyankar təbiətini, onunla bağlı əhvalatları, az qala detektiv kimi, detallı şəkildə, ardıcılıqla ortaya çıxarır, mövzunu akademik dəqiqlik və dolğunluqla qələmə alır. Məncə, bu yazı "Əli və Nino" müəllifinin sorağına çıxan Nuridə Atəşinin macerasından söz açarkən, sanki onun demək istədiklərini daha açıq və rəngarəng dillə çatdırı bilir (Nuridə xanımın qulağından iraq - İ). Yalnız həmin yazı üçün olsa belə, bu kitabın işıq üzü görməsinə dəyərdi...

Rəşad Məcidin hekayələrində və digər bütün mətnlərində gerçək mənada insan münasibətlərindən ibarət qaynar bir həyat var. Onlarda təklənmiş, yalqızlaşmış insanlar tapmaq az qala mümkünsüzdür. Tarixi mövzu və şəxsiyyətlərdən söz açarkən də, sadəcə portretlərə nəzərən deyil, insani münasibətlər müstəvisindən çıxış edir. Hadisəni sürətlə dramatikləşdirərək, bir film epizodu effekti yaradır... Uzun-uzadı mülahizələr, fəlsəfi mühakimələr vermək əvəzinə, gerçək insana xas durum və davranışlar, canlı dialoqlar vasitəsilə dinamika yaradıb, yazını darıxdırıcılıqdan sığortalayır. "Yuxu" essəsində də onun təsvir qabiliyyəti üzə çıxır, tarix və insan psixologiyasına aid mətləblər məxsusi şirinliklə təqdim edilir. Rəşadın sənətkar marağı və müşahidə məharəti burada da özünü göstərir. "Kaş ki, daha çox, pyes və ssenarilər yazaydı!" - demək keçir ürəyimdən...

Rəşad Məcidin öz yazdıqları qədər, yazanlara dəstək olması, yazılanların nəşrinə yardım etməsi də tarixə düşəcək işlərdir. Ölkənin dəyişmə, dağılma və toparlanma dönməində gənc yazar və sənətçilərlə Yazıçılar Birliyi və digər təşkilatlar, fərqli sahələrdəki sənətkarlar, müxtəlif nəsillər arasında körpülər qurmaq - qədir-qiyəti hələm-hələm bilinməyən, əvəzi heç zaman tam mənada ödənilməyəcək - fədakarlıqdır. Bunları da onun yazı bilmədiklərinin siyahısına əlavə etməliyik...

4. SÖZÜN TOZUNU ALMAQ!

Rəşad Məcid illər boyu mənə kitablar, dərgilər və ədəbi materiallar sifariş edib. Bəzən də mənim təklif etdiklərimi bir səyyar kitab köşkü kimi daşıyıb. Bütün bunların sayəsində indi Azərbaycanda, xüsusən gənc nəsil arasında türk ədəbiyyatından bəhrələnərək təşəkkül tapan ciddi bir mühiti sanki ilmə-ilmə toxuyub. Bununla yanaşı, bir əlini uçuruma yuvarlanan marginal-müxalif

gənc yazarların üstündən çəkməyərək, bəzən insanda açıq-aşkar ikrah doğuran iftiralara, qarayaxmalara rəğmən, onların bir çoxunu məhv olmaqdan qurtararaq AYB-yə doğru yönəldib. Beləliklə, həm müəyyən baxımdan durğun hala gəlmiş AYB-yə təkan verib, həm də "evdən qaçaq düşən övladların valideynlərlə görüşü"nə yol açıb. Bu qoca çınarın - 1995-dən bəri hər fürsətdə baş çəkdiyim və Türkiyə təmsilcisi olduğum, bir ara süstlük, ətalət basmış AYB-nin son 10 ildən artıq müddətdə həm təşkilat kimi fəallaşdığı, həm də sıralarına yeni nəslə də cəlb edərək dinamizm qazandığı göz önündədir. Bu prosesə, hər baxımdan bir Azərbaycan müdriki olan sədr Anarla, onun təcrübəli çiyindaşları ilə birgə Rəşad Məcid də böyük töhfə verib. Rəşad, bəlkə də, son 15 ildə fiziki və intellektual enerjisinin yarıdan çoxunu fərqli ədəbi nəsilər arasında körpü olmaq üçün sərf edib. Həm də körpüdən keçənlərin, mayamız olan torpaq kimi, onu da tapdalayıb incidəcəklərini bilə-bilə...

Yəni, bütün bunlar, bildiyimiz kimi, modern çağda çox insanın görə biləcəyi işlər deyil. Rəşad da insan yetişdirmək, nəsilər arasında körpü olmaq, yamanlıqlara sinə gərmək kimi məşəqqətli, qədri bilinməz əməllər yerinə, oturub yazılarını, kitablarını yazar, karyerasını inkişaf etdirər, özünə sərfəli işlərin arxasına gedərdi. Ancaq fikir çıraq bambaşqa bir ocaqdan alışdığı üçün daima o şölənin sevdasıyla irəliləyir. Bu yolda səbrlə, ölkənin, dövlətin yenidən inşasına azacıq da olsa təkan vermək, müstəmləkədə yetişib milli müstəqillik məfkurəsini yüksəltmək amalıyla, "balıq bilməsə də, Xaliq bilər" inancıyla addımlayır.

Bir daha bu məqama qayıdıram ki, Rəşadın şəxsiyyət kimi formalaşmasında, yetişdiyi ailə-ocaq qədər, gəncliyində düşdüyü mühitin də rolu var. Rəşadı tanıyandan hiss etmişəm ki, zehmində və qəlbində daima ona yol göstərən iki insan var: poetik ruh baxımından Ramiz Rövşən, həyata, məsləhinə münasibət və xasiyyət cəhətdən isə Aydın Məmmədov. Onların hər ikisi barədə Rəşadın illər öncə yazdıqlarını oxuduqca, ümidvaram ki, bu qənaətimdə haqlı olduğumu siz də təsdiq edəcəksiniz.

Əlbəttə, Rəşad Məcidin fəal və qaynar tərzdə davam edən həyatı ilə bağlı yazılanlar bu kitaba daxil edilənlərdən onlarla dəfə çoxdur. Ancaq o, özü də hələ yazdıqlarının hamısını kitab halına salmayıb. Mövcud kitabları əsasında bir antologiya kimi tərtib edilən bu nəşr isə, hər halda, onun düşüncə və yazı dünyası haqqında kifayət qədər təsəvvür yarada bilər. Təbii ki, çatışmazlıqlardan xali də deyil. Çünki bu, Rəşad Məcidin özünün planlı şəkildə hazırlayıb nəşr etdirdiyi kitab deyil, İLESAM-ın tərtib etdiyi seçmələr toplusudur. Xüsusən, yazar dostlarının bu yöndə çeşidli tənqid və təklifləri mütləq olacaq. Amma əsas odur ki, kitab türk oxucunu Rəşad Məcidin digər yazılarına da yönəldəcək keyfiyyətdədir və bu mənada, uğurludur. Zəhmət çəkənlər sağ olsunlar! Yazdıqları öz yerində, gördüyü işləri də Rəşadın əvəzindən qələmə alaraq onun "hesabına" əlavə etmək dostları üçün mənəvi borcdur. Ümidvaram ki, Rəşad Məcidin indiyə qədər yazdıqları arasından seçilib hazırlanmış bu nadir toplunu oxuyub başa çıxdığınız an, kitabı hazırlayanların işi qədər deyilsə də, mənim sizə bələdçi olmaq cəhdimdən də məmnunluq duyacaqsınız.

Ustadımız Ramiz Rövşenin dediyi kimi, sözün tozunu alıb, kitabdakı yazılarla aranızda isti bir təmas qura bilmişiksə, onda heç soyutmayaq... Buyurun, Rəşad Məcidin həyəcan dolu sətirləri sizi gözləyir.

***Məni də yola saldı söz,
Mən getdim, sizə qaldı söz...
Yenə təptəzə qaldı söz,
Mən sözün tozunu aldım.***

**Məqaləni türkcədən çevirdi:
S.SƏFƏROV**

♦ P o e z i y a

Fərqanə MEHDİYEVA

BİLİRSƏN SÖZ ADAMIYAM

Ay sinəmə dağ çəkənim,
Gəl məni düzlə aldatma.
Yoxsa sənə üz vermişəm?!
Üzümü üzlə aldatma.

Donmuşam, yumşaq deyiləm,
Əyilmişəm, şax deyiləm.
Mən daha uşaq deyiləm,
Deyib də "gözlə", aldatma.

Dünyanın düz adamıyam,
Tanrının öz adamıyam.
Bilirsən, Söz adamıyam,
Sən məni sözlə aldatma.

BÖYÜMƏDİM, UŞAQ QALDIM

Nə barışdım bu dünyayla,
Nə də bir yol küsdüm, anam.
Verdiyin ömrü varağa
Misra-misra düzdüm, anam.

Qaldım necə, öldüm necə,
Axırı gördüm heç-heçə.
Baxdım güzgüyə bir gecə,
Öz-özümü süzdüm, anam.

Gün kimi qara-ağ qaldım,
Dərdin üzünə şax qaldım.
Böyümədim, uşaq qaldım,
O ki var uduzdum, anam.

BİRCƏ QIRIQ ŞİRİN OLA

Yan ötəsən doğmalardan,
Aran bir az sərin ola.
Kaş qayıda gedənlərin,
Nə ola üzübərin ola...

Nə gördü görmüş bu ömür,
Alnımda tərmiş bu ömür.
Sən demə, zəhərmiş ömür,
Bircə qırıq şirin ola.

Söz gələ, udub gedəsən,
Əl ola tutub gedəsən,
Biryolluq itib gedəsən,
Sığınmağa yerin ola.

DİVARDAN

Bu dərdi çəkməyə tərəzi yoxdu,
Çəkir ürəyimi izin divardan.
Belə darıxmağın əvəzi yoxdu,
Yazım sətirləri, düzüm divardan.

Bu geniş həsrəti dar eləmədi,
Açdı gözlərimi kor eləmədi.
Şəklini asmağa yer eləmədi,
Qoy bir az inciyim, küsüm divardan,

Bu qəm də yetişdi, dərən tapılmaz,
Uçuq evimizə girən tapılmaz.
Səni məndən başqa görən tapılmaz,
Niyə boylanırsan bizim divardan?

İNDİDƏN

O nakam nə yatdı, nə yuxu görə?
Bir yuxu görmüşdü, yozun indidən.
Ağlağan şeirim sətirlərindən
Gülümsər şəklini asım indidən.

Deyin biri yoxdu, biri var idi,
Yolunda boranı, qarı var idi.
Deyin, cərgəmizdə yeri var idi,
Tutun qəlbinizdə yasın indidən.

Bir yığın istəyi solar, heç olar,
Nə boyda arzusu gedər, köç olar.
Ona nə desəniz, sonra gec olar,
Ona nə yazırsız, yazın indidən.

NİZAMİYƏ HƏYAN GEDİR

(Mərhum şair Bahadur Fərmanın xatirəsinə)

Söz üstündə qərar tutub
Söz qədrin bilən şairlər.
İçindən yanıb-qovrulub
Çölündə gülən şairlər.

Yaxşı duyub sonrasını,
Acısını, ağrısını.
Misra boyda daxmasının
Küncündə qalan şairlər.

Çıx dağına, daşına çıx,
Lap dünyanın başına çıx,
Söz ucundan başı açıq,
Ayağıyalın şairlər.

Qoydu ümidi, ac qoydu,
Sevdasın yalavac qoydu.
Kim başınıza tac qoydu
Divanə, dəli şairlər?

Əymədi qəddin dünyada,
Göz yumdu, itdi dünyadan,
Kişitək getdi dünyadan
Kişitək gələn şairlər.

Bu dünyada oyun gedir,
Min dərdə qol-boyun gedir.
Nizamiyə həyan gedir,
Gəncədə ölən şairlər.

MƏKTUB

Dəyişə bilmədi bu illər məni,
Elə həmənküyəm - sadələvh, fağır.
Xəbərin oldumu, başına dönüm,
Bir dərdə düşmüşəm özümdən ağır.

Sən getdin, dünyada nələri gördüm,
Bir qız da doğmadın, deyəm bacım var.

Nə pula, nə vara, nə də şöhrətə,
Bircə "can" sözünə ehtiyacım var.

Kimse yox qapımı özümtək açan,
Sənsiz yaralarım bitişmir, Ana.
Bu kasıb komamda nəyim yoxdu ki,
Başımın sığalı çatışmır, Ana.

Boylandım gülümsər şəkillərimdən,
Üşüdüm, darıxdım, sıxıldım, Ana.
Hər kəsin dünyada bir düşməni var,
Mən özüm-özümdən yığıldım, Ana.

Bu xəbər ox kimi bağrını dələr,
Çatlayar torpağı, bürünər qəmə.
Bir dəfə ölmüşdü, min dəfə ölər,
Xəstə olduğumu atama demə.

Mən də misra-misra qovrulmuş odda,
Həsrətdən ağaran saçını hörüm.
Ay Ana, yıxılım ayağın altda,
Qoy mən də cənnəti gözümle görüm.

Dəyişə bilmədi bu illər məni,
Elə həmənküyəm - sadələvh, fağır.
Xəbərin oldumu, başına dönüm,
Bir dərdə düşmüşəm özümdən ağır.

19 FEVRALIN ŞEİRİ

Hansı gün doğuldum elə,
O dad hanı, o tam hanı?
Gəlişimə qurban kəsən
Anam hanı, Atam hanı?

Quş qanadlı ötdü günlər,
Şirin hanı, acı hanı?
Yarpağına söz yazdığım
Hanı tut ağacı, hanı?

Ürəyimdə bir sirr qalıb,
Qoy çağırım yarım gəlsin.
Çiling ağac oynadığım
Uşaqlıq dostlarım gəlsin.

Gəlsin gözlərim önünə
Coşub-qaynadığım günlər,
Bilməyib dünya beş gündü
Beşdaş oynadığım günlər.

Hansı gün doğuldum elə,
O dad hanı, o tam hanı?
Gəlişimə qurban kəsən
Anam hanı, Atam hanı?

* * *

Naringülə

Səhər gözəl açılır
"Oyan bülbul, oyan gül",
Gəl şeirlə düzəldək
Bu dünyanı, Naringül.

Bənd-bənd tutaq əlindən,
Ulduz-ulduz sayrısaq.
Bu başında dalaşaq,
O başında barışaq.

Gəl alaq qoynumuza,
Gündüz-gecə dünyanı.
Gəl bölək vəzinlərə,
Sərbəst heca dünyanı.

Sığaq dar komamıza
Edamların əlindən.
Sarılacaq varaqlara
Adamların əlindən.

Köçək üzə payıza
Durnaların köçündə.
Axtaraq özümüzü
Evimizin içində.

Nə yandıq, necə yandıq,
Odumuzdan soruşaq.
Bəlkə, bir-birimizdən
Adımızı soruşaq?

Səhər gözəl açılır,
"Oyan bülbul, oyan gül".
Gəl şeirlə düzəldək
Bu dünyanı, Naringül.

Rahil MƏMMƏD**BAXIŞLARIM SÖYLƏMİŞDİ...**

*Diliylə eşq deyənlər
bilməzlər eşq nəydüğünü...*
Yunus Əmrə

Soruşursan, mən nə üçün açmamışam öz sevgimi,
Söylə, gülüm, hər ağızda gəzən sevgi düz sevgimi?
Nə olsun ki, bir vaxt sənə açammadı söz sevgimi,
Ürəyimdə məhəbbətin günəş kimi yanır yenə,
Bu sevgini baxışlarım söyləmişdi bir vaxt sənə.

Başı qarlı dağlar kimi saçlarıma dən düşsə də,
Dil açmayan o sevgidən aylar, illər ötüşsə də,
Hər iqlimə dözən könlüm sərt qış ilə görüşsə də,
Axşam, səhər o sevgini xatırlayar dönə-dönə,
Bu sevgini baxışlarım söyləmişdi bir vaxt sənə.

Bu gün sənli xatirələr bulaq kimi çağladıqca,
Həsrət adlı yanar ocaq varlığımı dağladıqca,
Tənhalığa düşən könlüm gizli-gizli ağladıqca
Sevgin məni tərk eyləməz, ürəyimdə qurar binə,
Bu sevgini baxışlarım söyləmişdi bir vaxt sənə.

Mənim yazıq ürəyimin sızıltısı bənzər neyə,
Tez yataram, bəlkə, səni yuxularda görüm deyə.
Dünyam mənə darlıq edir çəkiləndə sənsizliyə,
Onda nələr çəkdiyimi kafər görsə, gələr dinə,
Bu sevgini baxışlarım söyləmişdi bir vaxt sənə.

Ömür keçir, unudulmur, unudulmur ilk məhəbbət,
Qövr eləyən yara kimi varlığımı üzür həsrət.

Bu möhnətə dözmək çətin, qalmayıb ki məndə taqət,
Gücüm çatsa, dağ çəkərəm sənsizliyin sinəsinə,
Bu sevgini baxışlarım söyləmişdi bir vaxt sənə.

ELƏ GƏL Kİ...

Görüşünə gəlmişəm,
Durmuşam başın üstə.
Sən mənə boylanırsan
Bir qara daşın üstdən.

Baxışların danışır,
Özün dinmirsən ancaq.
Sən cavansan, mən ahıl,
Zamanın hökmünə bax!

Məni qocaldıb illər,
Sən isə gəncsən hələ.
Mənə də öyrət, gülüm,
Necə qalmısan belə?

Mən hicran xəstəsiyəm,
Məni doğub od ana.
Dərdim dünya boydadı,
Sığışmaz dar odana.

Burda ki, sən susursan,
Onda qayıdım geri.
Mənim yuxularımdır
Ən yaxşı görüş yeri.

Doyunca dərdləşməyə
Bu gecə gəl görüşək.
Yox-yox, qəhimə dəymə,
Sevincimi bölüşək.

Xatirə işığında
Gəl birlikdə alışıq.
Bir az səndən söz açaq,
Bir az məndən danışaq.

Yuxuma gizlicə gəl,
Yatanlar oyanmasın.
Elə gəl ki, sevincdən
Ürəyim dayanmasın.

NƏ BİLDİN Kİ?..

Səni görmək istəyirdim yuxumda,
Gözlərimdən qaçaq idi yuxum da.

İstəyirdim çiçək olum yaxanda,
Uçub gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Sən boynuma dolayanda qolunu,
Bildim, gözdən salmamısan qulunu.
Bu bağlanmış taleyimin yolunu
Açıb gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Ürəyimiz vüsəl üçün təşnəydi,
Qarşısında su yağışı heç nəydi.
Tale bizə ilğım tutan çeşməydi,
İçib gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Bu sevdanın sevənlərə görkütək,
Gəl, hicranı aramızdan ürküdək.
Eşqimizi bir günahsız körpətək
Qucub gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Nə yaxşı ki, hələ canda can qalıb,
Axıb gözdən, ürəyimdə qan qalıb?
Aramızda bitən kolu, qanqalı
Biçib gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Ayrılalı qatarından, a durnam,
Ayrılmışdım baharımdan, a durnam.
O mənsizlik diyarından, a durnam,
Köçüb gəldin...
Nə bildin ki, darıxmışam səninçün?

Sabirabad

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Nərgiz CABBARLI

Müasir roman texnologiyası, klassik roman strukturunda “dağılma” və keçmişə qayıdış (2016-cı ildə dərc olunmuş romanlar əsasında)

Roman bir janr kimi müəllifdən haqqında yazdığı zamana, yaratdığı xarakter(lər)ə, qaldırdığı problemlərə, araşdırdığı (təfəkkür, zaman, psixoloji, mənəvi və s.) qatlara... çoxrakurslu yanaşma, uzaqdan görmə, müşahidə və təsvir qabiliyyəti, hadisələri, faktları, obrazları, hisləri, düşüncələri (bəzən hətta eyni zaman daxilində və sürətlə) yaxınlaşdırma və uzaqlaşdırma məharəti, zaman, hiss, hadisə, düşüncə sıçrayışlarını, keçidlərini təmin edə bilmək bacarığı, izləmək və izlətmək istedadı tələb edir. Roman strukturu etibarilə birqatlı və sadə də ola bilər, lakin təsvir edilən(lər)ə (hər nədirsə!) uzaqdan və çoxrakurslu baxış, “qapsamlı” yanaşma mütləqdir.

Son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradılan romanları izlədikcə və ümumiləşdirmə apardıqca daha çox bunun əksi müşahidə olunur və biz bir neçə maraqlı tendensiya müşahidə edirik. İlk növbədə, romanın bir janr olaraq dağılması, həcmcə kiçilməsi, struktur etibarilə sadələşməsi, problemə, qəhrəmana, süjetə, situasiyaya və s. yanaşmada qloballıqdan lokallığa eniş, süjet çoxşaxəliliyindən, xarakter zənginliyindən və çoxqatlılığından qurtulma, dil qatında bəsitliyə “qayıdış” və poetik ifadə texnikasından uzaqlaşma diqqəti çəkir. Mövzu olaraq keçmişə dönmə, tarixdən problemlərin dərkə, təsviri üçün fon və əsas baza kimi istifadə, fəlsəfi qənaətin hadisədən, prosesdən, düşüncədən (qəhrəmanın!) doğması deyil, birbaşa və yalın şəkildə mətnin üst qatına ötürülməsi (həm də müəllif təhkiyəsi ilə), fəlsəfi cərəyanların, məktəblərin, dinlərin, təriqətlərin bədii mətn daxilində tədqiqinə meyil (əsasən elmi, yaxud informativ səviyyədə!!!), çoxqatlı süjet xətlərinin iki, ən mürəkkəb halda üç süjet xətti ilə əvəzlənməsi, süjet kəsişmələrinin öz yerini süjet paralellərinə verməsi, heç bir halda kəsişmə faktının maddi anlamda baş verməməsi (əvəzində metafizik, düşüncə, hiss anlamında kəsişmələrlə əvəzlənməsi), müasir cəmiyyət, müasir insan, müasir dünya kontekstinin romandan kənar qalması və ya məişət səviyyəsində önə keçməsi, kollaj texnikasından yararlanma, intertekstuallıq və s. də müşahidə edilən xüsusiyyətlərdəndir.

Tarixə dönüş müasir roman üçün o qədər aktuallaşıb ki, hətta hansısa müasir bir problemin qaldırıldığı, müasir insandan bəhs edən, müasir həyatla, cəmiyyətlə bağlı olan romanlarda belə hadisələr, proseslər hansısa konkret bir tarixi dövrlə-keçmişlə paralel təqdim edilir. Bu günün insanının probleminin həlli, kökü, səbəbləri keçmişdə, dünəndə yaşanan hadisələrdə, özü də bəzən zaman etibarilə çox-çox uzaqlarda axtarılır. Bu gün (müasir insanı- əsərin qəhrəmanını) anlamaq üçün keçmişə qayıdış, zaman sıçramaları mütləqləşdirilir. Və o da

maraqlıdır ki, bu, yazılan əsərin tarixi roman olub-olmamasından asılı deyil. Mətn tarixi roman kontekstindən uzaq görünmə belə, tarixi roman xüsusiyyətlərini bütünlüklə daşımasa belə, zaman etibarilə tarixə yönəlir, tarixi faktlarla, hadisələrlə zənginləşdirilir. Məsələn, Qarabağ problemi, erməni məsələsi romanda sonuncu dəfə başlandığı illərdən daha çox, Qarabağ xanlığının tarixinin araşdırılması, bu problemin kökünün, qaynağının hansı yanlışlıqlar və səhvlərlə bağlı olduğunun göstərilməsi ilə görünməkdədir. Əlbəttə, "dondurulmuş nöqtədə" qalan bir problemə belə bir münasibət təbii və qanunauyğun qəbul edilə bilər. Çox güman ki, elə bu səbəbdən də bu məsələ bir sıra romanlarda daha çox Azərbaycan torpaqlarının müxtəlif zamanlarda məruz qaldığı istilalar, erməni məsələsinin mahiyyəti və yaranma tarixi, həmçinin inkişaf istiqaməti aspektindən araşdırılır. Məsələn, Elçinin hələ "Azərbaycan" jurnalında dərc olunmuş "Baş" romanında belə bir qayıdış müşahidə olunurdu. 2016-cı ildə Məmməd Orucun "Qara güzgü", Elçin Hüseynbəylinin "Yenə də iki od arasında" romanlarında da eyni xüsusiyyətlər müşahidə edilir. "Qara güzgü"də erməni məsələsi ADR-in zamanında qəbul edilmiş yanlış bir qərara diqqət çəkməklə, Vedibasarda 1917-1920-ci illərdə baş verən hadisələrin təsviri ilə qaldırılırsa, "Yenə də iki od arasında" romanında Qarabağın Şah Qacar tərəfindən istila edildiyi dövrə qaydılır, Rusiyanın Qafazda maraqları məsələsinə toxunulur və bu günün probleminin kökləri və səbəbləri üçqatlı zaman adlayışları ilə əsasən o tarixi keçmişdə araşdırılır. Yeni, yenə də torpaqlarımızın itirilməsi problemi romanda aktualdır, sadəcə, ona müasirlik rakursundan deyil, tarixdən baxış ön plana keçib.

Daha bir xarakterik xüsusiyyət kimi tarixi hadisələrin hansısa bir tarixi şəxsiyyət fonunda qabardılmasını qeyd etmək olar. Bu proses romanda hələ də davam etməkdədir. Sabir Rüstəmxanlının 2015-ci ildə işıq üzü görmüş "Şair və şər" romanında Hədinin həyatı və yaradıcılığı araşdırılır və dövrün hadisələri bu tale fonunda təqdim olunurdusa, ötən il Elçin Hüseynbəylinin "Yenə də iki od arasında" romanında Yusif Vəzir Cəmənzəminli taleyi, şəxsiyyəti ön planda idi və romanın ikinci süjet xətti - yeni, Qarabağın tarixi məhz bu yazıçının yazmaq istədikləri kimi üzə çıxarıldı. Bu, hər iki müəllif üçün maraqlı olan, araşdırmaq istədikləri dövrün təqdimi baxımından istifadə edilmiş eyni metod kimi də diqqəti cəlb edir.

Son illər, məsələn, sovet dövründə qadağan olunmuş, toxunulmamış mövzulara dönüş, bir xalq, dövlət, millət olaraq formalaşmamızda əhəmiyyətli rol oynayan tarixi mərhələlərə, ideoloji-məfkurəvi məktəblərin, cərəyanların təhlilinə yönəlik romanların yazılmasına maraq çoxalıb. Tutaq ki, dini-mənəvi məsələlər, ideoloji-dini cərəyanlar - İslam, buddizm, bütperəstlik, şamanlıq, şəriət, təriqət, onların yaranması, müxtəlif təriqətlərin, xüsusilə də sufiliyin, hürufiliyin mahiyyətinin araşdırılmasına istiqamətlənmiş, onların bir millət olaraq formalaşmağımızda oynadığı rolun müəyyən edilməsinə hesablanmış romanlar yenə də yarandı. Əvvəlki illərdə bu cür romanlardan İsa Muğannanın "Tüfrə", Vüsal Nurunun "Dörantağ" əsəri haqqında danışmışdıq ki, bu əsərlərdə İslam dininin mahiyyəti, ona keçid məsələsi müzakirə predmeti, İnsan və din məsələsi əsərin əsas süjet istiqamətini müəyyən edirdi. İnsan və təbiət münasibəti, dinlərdə mövcud mübahisəli məqamlar mətnin publisistik qatına çevrilir, müəllif təhkiyəsinə, obrazını ön plana çəkirdi. Bu istiqamət bu il də davam etdi; məsələn, Qan Turalının "Fələk qırmancı" romanında. İnsan və din münasibətlərində "İnsanın dindən, təriqətdən azad olmasının lazımlığı" kimi. Amma eyni zamanda da bu romanda, məsələn, Orxan Fikrətoğlunun əvvəlki illərə aid olan "Ölü mətn"ində, Aydın Talıbzadənin "Əbuhübb" romanında sufiliklə bağlı görünən istiqamət də mövcud idi. Və müqayisə apardıqda görürük ki, gələn məntiqi nəticələr, aparılan təhlillər baxımından "insanın dindən azad olmalı olduğu" qənaəti Muğannada, Vüsal Nuruda, daha sonra Qan Turalıda oxşar şəkillərdə və oxşar formullarla davam etdirilir. Həmçinin sufiliyin, təkkənin, insanın özünə

qapılmaqla həqiqətə - Tanrıya çatmaq istəyinin reallaşması məsələsi Orxan Fikrətoğludan, Aydın Talıbzadədən sonra Qan Turalıda xarakterin açılması üçün oxşar vasitə şəklində meydana çıxır və araşdırılan predmetin - sufiliyin mahiyyətinə enmə eyni dərəcədə olmasa da, yaxın şəkillərdə baş verir. Sadəcə, Aydın Talıbzadənin müasir qəhrəmanının dərvişliyi, sufiliyi nə qədər üzdəndirsə və bu, tam anlamında dərvişlik kimi dəyərləndirilə bilmirsə, Qan Turalının romanındakı təkke, sufilik və dərvişlik xətti bir o qədər dərin, bir o qədər də detallı şəkildə araşdırılmış və təqdim olunmuşdur. Eyni dərinlik Aydın Talıbzadənin romanındakı buddist türklərlə bağlı süjetdədir. O dövrün - yəni, uyğur türklərinin məişəti, həyatı, düşüncələri, yaşadıqları, dinə xidmətləri və s. yüksək dərəcədə dəqiqliklə və detallı şəkildə araşdırılıbdır. Və bu məqamda yazıçılarımızın tarixə münasibətdə həssaslığı, araşdırıcılığı müsbət bir xüsusiyyət kimi xüsusi olaraq dəyərləndirilməlidir. Çünki haqqında yazılan təriqətə, zamana, tarixə bələdlik roman üçün çox əhəmiyyətli göstəricidir. Amma o da vurğulanmalıdır ki, Aydın Talıbzadənin "Əbuhübb"ündə buddizmin mahiyyəti, qanunları, insan düşüncəsinə və rəftarına təsiri bədii mətnə nə qədər dərinlən hopdurulmuşdusa, buddist türklərin obraz, hadisə, təsvir, situasiya baxımından canlı təqdimi təmin olunmuşdusa, Qan Turalının romanında sufiliklə bağlı araşdırmanın dərinliyinə baxmayaraq, informativlik daha artıq müşahidə edilir. Məlumat, bilgi bədii mətnin üst qatında qalaraq bədii mahiyyətə sözün tam anlamında işləyə bilmir (daha dəqiq desək, müəyyən məqamlarda işləsə də, hər zaman bu "qarışma" baş vermir. İnformasiya ağırlığı bədii həqiqəti üstələyir).

Onu da qeyd edim ki, Qan Turalının romanı ilə, məsələn, Aydın Talıbzadənin "Əbuhübb" romanı arasında oxşarlıq yalnız bu günün yaradıcı adamı ilə hansısa tarixi mərhələnin qəhrəmanı arasında məhz təriqət, həqiqətə çatma, özünü dərk etmə və tapma baxımından yaradılan paralellikdə deyil. Halbuki diqqəti çəkən ilk xüsusiyyət məhz budur. Amma "daha"sı da var: bu da hər iki əsərdə günün qəhrəmanının xarakter olaraq, az qala, eyni görünməsidir. Müəyyən fərdi cizgilər nəzərə alınmazsa, hər ikisi bu günün yaradıcı adamının, həm də həyatdan, məişətdən bezmiş yaradıcı adamının ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Hər ikisi "dərvişlik" eşqinə düşür və bunu bütün məsuliyyətlərdən, cəmiyyətdən, insandan və onlarla münasibətdən uzaqlaşmada, az qala, azad (avara) həyat tərzində görür. Qan Turalının qəhrəmanı azadlığını yazıçılıqdan imtina etməkdə, içməkdə, müxtəlif qadınlarla və əsl sevgisini xatırlamadan münasibətlərdə tapır. Aydın Talıbzadənin də qəhrəmanı həmçinin... İçkidə, qadında, işsizlikdə və s. Amma yenə də "daha"sı var. Bu əsərlərdə roman texnologiyası baxımından da oxşar təmayüllənmə müşahidə olunur. Məsələn, əsərdə iki süjetin seçilməsi və süjetlər arasında konkret maddi təmas nöqtəsinin mövcud olmaması. Bu, ənənəvi romançılıqda süjetlərin qovuşması, hansısa bir nöqtədə birləşməsi xüsusiyyətinə ziddir. Amma müasir romançılıq üçün aktual bir xüsusiyyətdir. Belə bir oxşar dağılma Kamal Abdullanın "Yarımqıç əlyazma", Anarın "Ağ qoç, qara qoç" və s. romanlar üçün də xarakterik idi. Məsələn, əgər Aydın Talıbzadənin romanında təmas nöqtəsi təxəyyüldürsə - yəni, qəhrəmanların, keçmiş dövrün Toltı bəyi ilə müasir dövrün Tuncalı arasında hansısa məsələ ilə bağlı düşüncələrdə, hisslərdə, fikirlərdə təmas baş verir, eyniyyət müşahidə olunur və bu təması oxucu hiss edir, yaxud yaradırdısa, Qan Turalıda bu, metafizik anlamda reallaşır. Keçid yuxu ilə baş verir. Mehdi yuxuda keçmişin "qəhrəmanı" dərvişlə görüşür. Və bu görüş aydın, dəqiq, detallı deyil. Olub-olmamasına heç qəhrəmanın (müəllifin də həmçinin) özü belə sona qədər əmin ola bilmir.

Müasir romanda magik realizmə meyil yenə də ötən il üçün aktual idi. Məsələn, əvvəlki illərin romanlarından Vüsal Nurunun "Dorantağ"ında da bu var idi və ötən il Zahid Sarıtorpağın "Kül" romanı da məhz belə bir əsər kimi meydana çıxdı. Sadəcə, Vüsal Nuru - çox güman ki, gəncliyi ilə əlaqədardır - magik realizmlə mistikanı bir arada təqdim edirdisə, "Kül" romanı bu təmayülün əsl

nümunəsi kimi meydana çıxmışdır. Onu da qeyd edim ki, bu əsərlər ənənəvi roman texnologiyası ilə yazılıbdır. Romanda 16 il komada olan və o dünya ilə bu dünya arasında qalmış qəhrəmanın özü kimi iki dünya arasında çarpışan insanlarla görüşündən bəhs edilir. Və müasir insanın, müasir cəmiyyətimizin, xüsusilə də keçid dövrünün problemləri, həyatı, XXI əsrin qayğıları və naqislikləri bu dəfə, necə deyirlər, iki dünya arası "kontakt"da araşdırılır. Və bu məqamda belə, müasirliyin probleminin təhlili və təqdimi üçün "zamandan qaçış"ın mövcudluğu özünü qabarıq şəkildə hiss etdirir. Müasir roman üçün xarakterik olan bu xüsusiyyətin daha bir daşıyıcısı Nisəbəyimin "Təkbuynuzlu" fantastik romanıdır. Burada yadplanetlilərlə əlaqə məsələsi əsərin əsas xəttidir. Eyni zamanda, əsrin bəlası olan xərcəngin müalicəsi üçün aparılan elmi tədqiqatlardan, hansısa virusun yayılmasından bəhs edən süjet ikinci bir ideya xətti kimi görünür. Və burada da müasir dünyanın, müasir cəmiyyətin və müasir insanın həyatı, problemləri fantastik dünyanın yaradılması ilə, qalaktikalararası əlaqənin qurulması vasitəsi ilə qaldırılır.

Roman texnologiyası baxımından da, qeyd etdiyimiz kimi, iki istiqamət diqqəti çəkir. Ənənəvi romançılıq, ənənəvi roman texnologiyasından yararlanma və bu üslubu dağıdaraq meydana çıxan yeni tendensiya. Ənənəvi roman texnologiyasından yararlanma ilə meydana çıxan əsərlərdə, təssüf ki, son illər daha çox süjet arxasınca getmə (hadisələrin nəqli) daha çox müşahidə edilir. Dil, üslubi özünəməxsusluq, xarakter, konflikt və onların yaradılması zamanı fəlsəfi-psixoloji dərinliklərə baş vurmaya və s. əhəmiyyət verilmir(və ya yazıçının buna, sadəcə, qüdrəti çatmır).

Yeni tendensiya isə romanda istifadə olunan süjetlər arasında üzde olan və görünən təmasın mövcud olmaması, bu təmas məqamlarının yalnız oxucu tərəfindən müəyyənləşdirilməsi, zamanlar arasında ani cırayışlar, keçidlər, intertekstuallığın ön plana çıxması və s. xüsusiyyətləri ilə meydana çıxır. Bu cəhətlər ötən il Qan Turalının "Fələk qırmancı" romanında da müşahidə edildi; məsələn, qəhrəmanlardan birinin - dərvişin Abbas adlandırılması, Gülgəzə vurulması avtomatik olaraq "Abbas və Gülgəz" dastanının mətni ilə, "Dədə Qorqud"la, "Quran"la və bir çox orta əsrlərə aid dini, fəlsəfi təzkirələrlə mətnlərarası əlaqələrin yaradılması həm zamanlararası, həm də mətnlərarası keçidləri təmin edir.

Bu məqamda apardığımız ümumiləşdirmələrdən sonra əsas etibatrile belə bir nəticə hasil olur ki, müasir dövr, müasir dövrün sosial və siyasi ziddiyyətləri, müasir dünya və müasir insan romanda nisbətən arxa plana keçib, əvəzində tarix, tarixi hadisələr, tarixən mövcud olmuş ideoloji, məfkurəvi və dini cərəyanların araşdırılması ön plan gəlib. Zamanın, dövrün həqiqətini zaman daxilində deyə, ifadə edə bilməmək (və ya istəməmək! Və ya bundan ehtiyatlanmaq!) müasir romanda əsas nəzəri cəlb edən xüsusiyyət kimi görünür. Halbuki, istər, müasir cəmiyyət, istərsə də, müasir insan və onun taleyi, problemləri, yaşadırları çox rahatlıqla müasir romanın predmetinə çevrilə bilər. Və nəticədə də, adətən olduğu kimi, tarix, tarixi hadisələr müasir qəhrəmanın gözü və vasitəsi ilə deyil, əksər hallarda müasir insan, onun problemləri və demək istədikləri tarixi hadisələr, qəhrəmanlar, situasiyalar (və ya magik hadisələr, fantastik hadisələr və s.) vasitəsilə romana gətirildiyi müəyyən olur. Deyəsən, hələlik müasir roman müasir problemlərin təqdimi üçün məhz bu vasitədən yararlanmağa üstünlük verir.

* * *

Yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərə detallı şəkildə qayıtmaq üçün hələlik iki roman üzərində dayanmaq istədik. 2016-cı ilin ilk təqdim olunan və bir çox xüsusiyyətləri ilə müsbət anlamda diqqəti çəkən romanlarından biri "Kül"

romanıdır. Əsər çoxsüjetliliyi ilə fərqlənsə də, bu mürəkkəbliyinə, xırda süjet çıxıntılına baxmayaraq, bütün xətlərin, hətta ən kiçiklərinin belə əsas süjetlə uğurlu şəkildə bağlanması oxucunu dolaşdırmadan, çaşdırmadan öz ardı ilə apara bilir.

Müasir roman üçün aktual olan “süjet üzərində qurulma” burada da mövcuddur, lakin psixoloji dərinlik, hər xarakterin, bir neçə ştrixlə olsa belə, mahirçəsinə yaradılması, poetik ifadə və dil qatının zənginliyi, folklor və xalq deyimi ilə uğurlu və orijinal “bağlantı”, süjetə daxil edilən süjetlərin, təsvir edilən hadisələrin əsas müəllif qayəsinə xidməti və s. mətnin uğurunu təmin edir. Həm poetik, həm oxunaqlı, həm də müəllif özünəməxsusluğu ilə zəngin olan əsər insan ruhunun iki dünya arasında “azmasından” (bu azma fiziki ölüm baş vermədən də mövcud idi, çünki sevdiyi qızı itirən qəhrəman, onsuz da, yaşayan, nəfəs alan ölü kimi idi. Nəfəs alsada, əslində, ruhən mövcud deyildi. Nəticə etibarilə də, sonra bu ölü ruh elə metafizik anlamda da iki dünya arasına “yollanır”) bəhs edir. “Elə sanırdım dünyada əl uzadıb xilas ola biləcəyim bütün budaqlar budanıb, təşnəmi yatıracaq bütün bulaqlar quruyub... O dağ ki mənim ürəyimə çəkilmişdi, ərşə-gürşə qarşı ağır bir qazavat başlamalıydı içimdə; cəngi qiyamətə qədər sürəcək bir dava savaş başlamalıydı. Amma hələ ki canımda bir tərpəniş yoxuydu. Hələ ki çökürdüm”.

Əsərin əvvəlində verilmiş bu “çöküş” stixiyası öz başlanğıcını fiziki “qəza”dan əvvəl - mənəvi qəzadan başlamışdı. “Qaxılıb öz içinə ölümünü gözləyən” qəhrəmanın sevdiyi Kəbirənin toy çadırının gözlərinin önündə qurulması əsərə bir “nakam sevgi hekayəti” başlanğıcı verir və ilk mərhələdə oxucunu aldadır. Realist bir başlanğıc öz mənəvi dünyasındakı çöküşlə real dünya arasında özünü “poçt qutusuna atılmış zərf” kimi hiss edən qəhrəmanın realistik planda növbəti addımlarını öz ardınca gətirməli idi: “Hərdən fikirləşirdim, yəqin, bu dünyaya adi bir insan kimi deyil, poçt qutusuna salınmış bir zərf kimi düşmüşəm, hələ uzun zaman bu qutunun zülməti içərisində gözləməyə məhkumam və bəlkə də, gözəl günlərin birində nəhayət, kimsə bu mübhəm qutunun qapağını açacaq, mənə buradan çıxarıb öz ünvanıma çatdıracaq”.

Müəllifin bilərəkdən, məqsədli, yaxud da bilməyərəkdən belə bir başlanğıca baş vurmaı məntiqi olaraq da, hissi olaraq da “o qutunun qapısını açacaq canlı bir insan əli, canlı bir hadisə” tələb edir. Və o hadisə gözlənilən hadisə (kimsə!) şəklində deyil, maşın qəzası şəklində meydana çıxır. Lakin bu “fiziki hadisə” ruhun qurtuluşunu deyil, daha “qəzalılıq vəziyyətə” adlayışını təmin edir. Tağı qəza nəticəsində Qulyabanının məkanına düşür.

Lakin bir məsələ maraqlıdır ki, iki dünya arasındakı “keçid”də ilişib qalmış qəhrəman da, “el madamı” Məliş də, Səy Usub da, el mamaçası Rübabə də, çoban Qardaşxan da, tamahkar molla da, bürəyib atından yıxılaraq axirət dünyasına düşən Dədə Qorqud da, Qulyabanı da, Daun adlandırılan qoca həkim də, əslində, təkcə iki dünya arasında qalmış insan ruhunu deyil, həm də iki quruluş arasında (əsərin sonrakı gedışı və sosial, siyasi, ictimai problemlərə vurulan vurğu da bunu sübut edir) qalmış insanların, özünü bu keçiddən çıxara, qurtula, adlaya və qalıb uyğunlaşa bilməyənlərin ümumləşdirilmiş obrazları kimi görünür. Bircə elə Qulyabanının sözlərini xatırlamaq yetərlidir: “Sənin kimilərin iyirmi birinci xromosomu şikəst olur, Allahın XXI əsri kimi - çarəsiz, şikəst... Nə sənin çarən var, nə də XXI əsrin”. Bir çox sosial problemlərin qaldırılması da bu aksenti bir qədər də dərinləşdirir və nəzərəçarpan edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, realistik başlanğıc ilk anda anlaşılmazlığı yalnız oxucu üçün deyil, elə qəhrəman üçün də təmin etmiş olur (müəllifin uğuru!). Onun Davudla görüşü, “Ox, can-can”, - deməsi, “sən də gəldin, Tağı?” sualı, əsgərlik yoldaşı Davudun sözləri, onunla bağlı “elə yıxıldığı yerdə qalmışdı” xatırlatması belə, ilk təəssüratda (“şok təəssüratı”) onu özünə gətirmir (oxucuda isə ilk və zəif şübhələr oyadır). Gəldiyi yerin hara olduğu, burada nə etdiyi, başqa bir

“mərhələni” adlamaqda olduğu ilə bağlı, hələ ki, onda heç bir şübhə yaranmır. Özünü yuxu görmüş, gördüyü yuxunun təsirindən hələ də ayıla bilməyən insan kimi hiss edir. Və müəllif bu situasiyanı elə məharətlə yaradır ki, eyni “yuxulu çaşqınlıq” oxucuya da ötürülür. Onda da bu təəssüratı asanlıqla yaradır.

Lakin bir qədər sonra “Qəşəng bir el adamı olacağı” hələ uşaqlıqda deyilmiş Mələhətin “Gərək bura gəlməyəydin”, - deməsi həqiqətin ilk işartısı olur. Dədə Qorquddan seçilməyən, boylu-buxunlu adamın: “Hə, bu da mən... Davud usta, vaxtın varsa, vaxtın xeyir”, - sözlərinin mistik təsirindən sonra qəhrəmanın özünü toplayıb: “Səhər açılsın, çıxıb gedirəm” sözünə Qulyabanının: “Yeni açılacaq deyirsən səhər?” sualı da növbəti “açar söz”, növbəti “açar” təəssürat olur. Və bundan sonra deyilənlər də, yaşananlar da artıq “keçid məntəqəsi”nin hara olduğunu oxucuya başa salır: “Sonra üzümə çox qərribə baxdı. Mən bu baxışların mənasını min il yaşasam da, çözə bilməzdim, buna gücüm çatmazdı. Onun baxışlarında ölməyə də, dirilməyə də şans yoxuydu. Onun gözlərinin içine sovrulurdum elə bil. Nə ölü kimi ölüydüm, nə diri kimi diri...”

Beləliklə, fiziki olaraq koma vəziyyətinə düşdüyü zamanı, ruhən zamanını iki dünya arasında gediş - gəlişdə “keçirən”, “Ruhən bir qaranlıq içindəyəm”, - deyən Tağı “daim işıq sarıdan səksəkədə” olsa da, tam qaranlıqda dayanmır. Başının üstündən asılmış lampa da (gözünü açarkən ilk onu görür və bu, onun daima orada olduğu, daima geri çağırdığı təəssüratını, şüuraltı da olsa, ötürür), düşdüyü otaqdakı işıq da bu gediş-gəlişin “qayıdış” simvoluna, onu bəlkə də, tutub saxlayan bir detala, çəkim qüvvəsinə çevrilir.

On altı il bir ay on iki gün komada qalan Tağı “gediş-qayıdış” zamanı kəndin bütün ölmüş, bu dünya ilə çəkilməmiş haqq-hesabları, ödənməmiş və ya alınmamış borcları qalan adamlarını görür. Onlarla təmasda olur. Məlişin sözləri: “Tağı, bax da, noolar... deyirlər, axı, ölənin gözündə öldürənin şəkli qalır. Bəlkə, qalıb, hə?” deməsi iki dünya arasında qalan narahat ruhların narahatlıq səbəblərinin açılmasına xidmət edir və bu “qalmaların” səbəbsiz olmadığını vurğulayır. “Haqq-hesab” zamanının mütləqliyini yada salır. Gözdə “qorunan” həqiqətlərin varlığını vurğulayır.

Dünyasını dəyişmiş belə adamlarla görüşlərin bir çoxu süjetdəki “çıxıntılar”ın təqdim edilməsi, əsas xəttə əlavə “axınların” qatılması üçün vasitədir. Həm də hər biri maraqlı, xarakterik, özünəməxsus koloriti, fərqliliyi, yaddaqalan mənalıdır. Məsələn, Mamaça Rübabə nənə (cinlər aparan və oğlu öldüyü üçün ömrünün sonuna kimi evində çırağ yandırmayan), adını yazı bilməyən və onun bu səhvini tutan qəbul imtahanı müəlliminə “Day adımı yazı bilsəydim, dədəm saa o iyirmi mini niyə verirdi” deyib bozaran Cavad və s. ilə bağlı süjetlər əsərə xüsusi rəng verir. Və o da əhəmiyyətli ki, bu mətnlərin hər biri “əsər içində əsər” kimi öz azad ömürlərini yaşayırlar.

“Kül” romanı struktur etibarilə çoxqatlı olması ilə bərabər, dünyaların metafizik anlamda da çoxqatlılığını göstərir. Şüur - şüuraltı, bu dünya - o dünya, daha başqa bir dünya - mənəviyyat... Bunlar arasında əlaqənin yaranması hər zaman mümkün olmasa da, müəyyən məqamlarda o əlaqə vardır və bunu insanlara hansısa ştrixlər (məsələn, yuxu!), hansısa anlar (sirli, müəmmalı hadisələr) xəbər verir. Xəbərdarlıq edir. Müəllif yozumunda izahını tama bilmədiyimiz hadisələrin, faktların məhz belə bir izahının olduğu xatırladılır. Məsələn, Tağının ayılında “Skeytbord” deməsi kimi... Həmin məqamda dostu Camal və onun atasının ölümünə on gün qalmış “Şeytan meşədedir” deməsi ilə özünün bu sözü deməsini müqayisə etməsi kimi... “Kül” təkcə dünyalar, şüur və şüuraltılar arası əlaqənin mövcudluğunu deyil, fərqli şüurlar və şüuraltılar arasında da əlaqənin varlığını təqdim etməyə hesablanır.

Tağı tipik bir obrazdır, sadə, ailəcanlı. Anasının “Xınamı Tağı qoyanda canım rahat olur”, qardaşı Xanoğlanla bağlı “Birçə tabutumun altına verəcəyi çiynindən

başqa ondan heç bir umacağım yoxdur", - deməsi, Xanoğlanın atadan qalma kababxanani qumara qoyması kimi faktlar onu müsbət anlamda ortaya çıxarır. Eyni zamanda da bu, müəllifin magik biçim verdiyi hadisələri sosiallaşdıraraq cəmiyyətdə mövcud "düz insanların fırıldaq insanlardan asılı qalması", "müasir cəmiyyətin düz və vicdanlı deyil, fırıldaqçı və insanla "oyun oynayan" vətəndaşın tərəfində olması", "kapitalist cəmiyyətinin tələblərinə uymanın çətinlikləri" və s. şəkildə meydana çıxarır. Bu, istər-istəməz dövrün xaotik mənzərəsini də insanın gözü qarşısında canlandırır. Əslində, maraqlıdır ki, əsərdə dövrün mənzərəsinin birbaşa (publisistik!) təsviri yoxdur, amma daxili təlatümlər, XXI əsrlə bağlı xırda ştrixlər verilir ki, bu da Tağının yaşadığı dövrlə bağlı konkret təəssüratları yaradır. Ötürmə baş verir və hadisələr daha çox təəssüratlar vasitəsilə xatırlanır, aydınlığa qovuşur, sonra da mütləq aparıb o dövrə, o dövrün baş verən hadisələrinə çıxarır.

Əsərdə maraqlı fikir ötürmələrindən biri də o zaman baş verir ki, müəllif qəhrəmanını fiziki mənada komadan çıxarsa da, əslində, çıxma tam reallaşmır, çünki o, o dünyada rastlaşdığı insanlarla burada da rastlaşır; komadan çıxıbsa, görməməli idi, axı... Amma görür. Bu da əsərə daha bir çoxplanlılıq xüsusiyyəti vermiş olur. Mahiyyət etibarilə isə bu o deməkdir ki, biz özümüz də hər zaman dünyalararası keçidlərdə yaşayırıq; müxtəlif dünyalar (yuxu, xəyal, xatirə və s.) ...

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, müasir roman üçün aktul olan intertekstuallıq burada da müşahidə edilir. Xüsusilə də Dədə Qorqud obrazının verilməsi, dilinin, mənə, intonasiya qatının mətnə gətirilməsi ilə. "İntihar edib ölə bilməyən" Tağı Əzrayıldan qurtulur və bu zaman da Dədə Qorqud intonasiyasında səslənən alqış eşidilir: "Qamən axan görklü suyun qurumasın... Çapırkən ağ-boz atın bürüməsən..." Bürüməsən, doktor, bürüməsən! Bürüməsə, qorxuram yenə yıxılarsan, saqqızlığında bir dəşik əmələ gələr, dünyanı bürüyən o qoxu ikiqat artar, insanlar pərən-pərən düşər..." Yaxud, "Bu mən idim, adı bəlli Qoç Koroğlu" kimi ifadələrin verilməsi... Bunu postmodern bir yanaşma adlandırmaq mümkün deyil, çünki ironik çalardan məhrumdur.

"Kül"də hadisələrin, qəhrəmanların təqdim trayektoriyası bir kənd çərçivəsində verilərsə də, əslində, bu, bir dünya modeli təsəvvürünü yarada bilir. Çoxqatlılıq, müxtəlif talelər fonunda yaradılmış çoxsüjetlilik elə dünyəvi mürəkkəbliyi təqdim etməyə hesablanıb. Ədəbiyyatşünas Lələ Həsənovanın yazısında da eyni xüsusiyyət qabardılır və bu məqamda fikirlərimiz üst-üstə düşür: "Zənnimizcə, əsərin uğuru müəllifin, Tağının xatirində canlanan hissələrdə ayrı-ayrı kənd sakinlərinin əhvalatlarını bir-biri ilə əlaqələndirərək, dünyanın arxetipik modelini yarada bilməsidir. Tağının artıq komadan ayıldığı hissələrdə isə müəllif, bəzi müasir mətləblərə toxunsa belə, (klonlaşdırma ilə bağlı iki həkimin söhbəti), daha çox sxematik təsvirə üstünlük verir. Məsələn, arxetipik modeldə ümumi ahəngə, ailəyə yad olan, "lax yumurta" olaraq qiymətləndirilən böyük qardaş Xanoğlan daha dolğun işlənsə də (atasının özü üçün sifariş etdiyi başdaşından mənfəət güdməsi və peşmançılığı, kababxanani, ailənin dolanışığını təmin edən məkanı qumarda uduzması, kriminal aləmə mənsub olması, dayısı ilə münasibətlərinin sərtliyi), ikinci hissədəki təsvirlər canlı deyil".

Əsərin dili, ifadələri, təsvirləri müasir romanda bu gün o qədər də müşahidə edilməyən poetik canlılığı ilə, müəllifin semantik mənalandırmalarla işləyərək yeni qatlar yarada bilməsi, hislərin dəqiq və rəngarəng ifadəsini təmin etməsi, bu zaman xalq deyimlərindən yararlanma və interpretasiya, alqışlara müraciət, kənd leksikonunun, həyat tərzinin, münasibətlərinin, hətta ayama səviyyəsində təqdimatı ilə maraqlı təsir bağışlayır.

Əsərin "Kül" adlandırılması sevgidən yanıb kül olan və o küldən yenidən doğulan bir insanın simvolik təqdimatına hesablanıb. Və ad da, mahiyyət də, obrazlar da bir-birini dolğun şəkildə tamamlayaraq bir poetik bütövlük yarada bilir.

* * *

Yuxarıda müasir romanlarda problemlərə tarixi rakursdan yanaşma məsələsinə toxunmuşduq. Belə romanlardan biri də Məmməd Orucun “Qara güzgü” romanıdır. Əsər simvolik olaraq belə adlandırılıb. “Qara güzgü” dedikdə, qəhrəmanın saxladığı atın gözü nəzərdə tutulur və orada özünü görən qəhrəman, əslində, xalqının taleyini də məhz bu qara güzgüdə görür və təsvir edir.

Romanda Vedibasər camaatının başına gələn hadisələrdən danışılır. Kazım adlı yeniyetmənin roman boyu Qaragözü rəmz etməyə çalışması, onun yabı kimi arabaya qoşulmasına imkan vermək istəməməsi əsərin aparıcı ideya xəttini təşkil edir. Lakin bu mümkün olmur. Kazımın dilindən təsvir edilən hadisələr məlum erməni məsələsinin baş qaldırdığı zamanı, ermənilərin Vedibasərə, Naxçıvana hücumunu, xalqın Abbasqulu bəy Şadlinskiyə başçılığı ilə silaha sarılmasını əks etdirir. Və bütün bunlar Qaragözün rəmz edilməsi hadisəsinin arxa fonu kimi təqdim edilir. Əslində isə istər Qaragözün rəmz edilməsi, istərsə də xalqın ruslar vasitəsilə erməni “boyunduruğu” altına verilmək istənməsi bir proses olaraq eyni mahiyyəti daşıyır. Yadılların dilindən səslənən “Bu yaxşı əlamətdir, atı rəmz etmək, minmək daha asan məsələdir” fikri bir çox anlamda hər iki xətt arasında uyğunluğu, eyniyyəti diqqətə çatdırır. Çünki erməni mühasirəsində qalan Vedibasərlilər də həmin ərəfədə məhz rəmz edilməyə çalışan Qaragözün çalğınlığını, etirazını və mübarizəsini yaşayırdılar.

Nizami Cəfərovun romana yazdığı ön sözdə deyildiyi kimi, “Roman Vədi mahalının təmsalında xalqımızın başına gətirilən faciələrin metafizikasını bütün genişliyi və dərinliyi ilə təqdim edir”. Hərçənd ki, hadisələr bir mahalın sərhədlərindən çıxarılmır (Naxçıvan istisnadır).

Romanda çox əhəmiyyətli bir fakt - ADR-in 1920-ci ilə aid məşhur xəritəsinə “neytral zona” kimi daxil edilmiş ərazinin əhalisinin 1917-1920-ci illərdə torpaqlarını mühafizə etməyə çalışması, erməni işğalına qarşı dayanmaq istəməsi maraqlı detallarla təsvir edilir. Mübarizənin təsviri fonunda yaradılan xarakterlər, obrazlar çox canlıdır. Hətta bu mübarizədə uşaqların, qadınların belə aktiv iştirakı çox maraqlı bir şəkildə təsvir edilir: “Vedibasər erməni mühasirəsində qalan gündən o, Vedibasər qadınlarının belə bir addım atdıqlarını - qoftalarının yaxasında zəhər tuluğu qəzədləməyə başladıklarını bildirdi, bildirdi ki, kənddə əmisindən başqa da qadınların bu addımına zidd gedən kişilər var və o kişilərə məhz onun əmisi qandırır ki, intihar hünər deyil, hünər vuruşmaqdır”.

Əlbəttə, oğlanların hələ uşaqlıqdan silaha sarılmasına qarşı məndə ikili münasibət də hiss olunur: “Yadında idi, rəhmətlik atası, əmisindən fərqli olaraq, onun silaha əl vurmasına belə izn vermirdi, gününü ibadətlə keçirən əmisi “tufəng şeytan əməlidir” deyirdi”. Bununla belə, əsərdəki yeniyetmələr də, gənclər də, qadınlar da, əlin başpapaqları da daima tətikdə, daima silah əldə torpağın keşiyindəydilər. Və bu təkçə torpağı deyil, ailənin, şərəfini, namusunu və vətəni qorunmasıdır (eynilə Qaragözün mənalandırılması kimi).

Romanda dövrün bir çox siyasi hadisələri, ictimai prosesləri həm təqdim edilir, həm də dəyərləndirilir. Konkret və öləri verilən detallar vasitəsilə bir çox mətləblər asanlıqla açılır, aydınlaşır. Hətta ucqar bir kənddəki vəziyyət belə məhz bu konkretlikdən qaynaqlanır və anlaşılır: “Nikolay padşahı devirdilər, onun yerinə keçən Kerenski isə öz başının hayında idi. Ona görə də Vedibasər Özünümdəfiə dəstəsinin başçısı Abbasqulu bəy Şadlinski boş qalmış məktəbi çevirib qərargah”. Bu cür ştrixlər təkçə ümumi ictimai-siyasi proseslərin deyil, mühitin də təsvirini verir. Həmçinin Vedibasər Milli Komitəsinin tərkibində olanların (Hacı Təhməsis Şadlinski, Əli Eyvazov, Seyfulla Süleymanov, İlyas Abiyev, Mirzə

Nəsrulla Şadlinski, İlyas bəy Mahmudbəyov...) adlarının sadalanması, konkretliyə müraciət fakt və sənədlilik baxımından da mətnə marağı artırır.

Romanın ən maraqlı konfliktı erməni qızı Nazdının (Nazlının) Kazımın əmisi tərəfindən ailəyə gətirilməsi, qorunması və saxlanmasıdır. Hətta ailə kəndi tərk etdikdə belə bu qızın (erməni olmasına rəğmən!) etibar edilərək ermənilərə verilməməsi ailənin mənəvi ucalığından xəbər verir. Lakin bu, eyni zamanda da erməni-türk məsələsində klassik və mübahisə doğuran sevgi münasibəti şəklində də ortaya çıxır. Ekizləri ilə ailəyə daxil olan Zeynəb, Minəxanım ananın onu ərə vermək istəməsi, türk əsgərinin ona vurulması, bu məhəbbətin nakam qalması da əsərin maraqlı süjet xətlərindəndir.

Erməni probleminin Vedibasər nümunəsində təhlili bir çox həssas məqamları, həlledici məqamları da ortaya çıxarır. Məsələn, Celonun oğlu Əlinin qəhrəmanlığı və dəliqanlılığı ilə üzdə olması əksər hallarda ağılla deyil, güclə hərəkət etməyimizin, əmisi oğlu Həsənalı ilə Naxçıvana kömək dalınca getsələr də Kəlbəli xanın onları qəbul etməməsi və kömək göstərməməsi bir ola bilməməimizin, rus meyli ilə türk meyli arasında ikitirəliyin yaranması isə atılan səhv addımın səbəblərini meydana çıxarır, yanlışlarımıza dəqiq hədəfə alır.

“Qara güzgü”, əslində, Məmməd Orucun əvvəl yazdığı romanların əvvəli kimi qələmə alınıb və əsərin dili rəvan, poetik, qaldırdığı problemlər nə qədər aktual olsa da, maraqlı və təsirli səhnələrlə diqqəti çəksə də, maraqlı xarakterlər yaratsa da, hadisələrin, xüsusilə də döyüş səhnələrinin, ermənidən müdafiə olunmanı əks etdirən hissələrin təsvirində olan təkrarçılıq mətnə ağırlıq gətirir.

Amma əsərin əsas məziyyətlərindən biri kimi onu qeyd edə bilərik ki, hər zaman erməni məsələsi və Qarabağ problemindən bəhs edən əsərlərdə aşkar görünən bir qüsür burada yoxdur. Tarixi faktın, hansısa vacib informasiyanın mətnə ağırlıq gətirmədən daxil edilməsi, əsərin materialına çevrilməsi bu əsərdə uğurla reallaşdırılıb. Çünki hansısa tarixi fakt - məsələn, elə ADR-in ermənilərlə bağlı yanlış qərarı - ADR-in 1920-ci ilə aid məşhur xəritəsinə “neytral zona” kimi daxil edilməsi hər zaman əlində qəzet gəzən müəllim Əli Əfəndinin dili ilə, söhbət əsnasında təqdim edilir. Mətnə heç bir ağırlıq gətirmədən, heç bir publisistik ton əlavə etmədən - təbii yolla. Əli Əfəndinin əmisinin söylədiyi “Müsavət hökuməti tərəfindən İrəvan şəhərinin ermənilərə verilməsi olduqca yanlış addımdır, irəvanlılar və eləcə də biz bunun acısını yüz illərlə çəkəcəyik” şəklində sözüne edilmiş etiraz da həmçinin təbii qarşılanır: “Səni başa düşürəm, Abbas, amma bu addım müharibəni dayandırmaq üçün atılıb. Barışıq ona görə lazımdır ki, Müsavat özünə gəlsin, beşiyində boğulmasın”.

Ötən ilin maraqlı romanlarından olan Qan Turalının “Fələk qırmançı” və Elçin Hüseynbəylinin “İki od arasında” romanlarını, yeri düşdükcə, ara-sıra xatırlatsaq da, bu romanlarla bağlı ətraflı söhbətimizi məqaləmizin ikinci hissəsinə saxladırıq.

Vaqif YUSİFLİ

QƏZƏL DÜNYAMIZ

4. Füzulidən sonra (XVII-XVIII və XIX əsrlərdə) qəzəlin inkişafı heç də ləngimir, ancaq bu mərhələni Füzuli ənənələrinin davamı kimi səciyyələndirə bilərik.

Ədəbiyyat tariximizdə XVII-XVIII əsrlər ayrıca bir mərhələdir. Bu mərhələni səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlərdən biri və ən önəmlisi o idi ki, ədəbiyyatda klassik şeir ənənələri ilə yanaşı, xalq şeiri, xüsusilə epik şeir də öncüllük kəsb edirdi. Aşıq poeziyasının ustadları - Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Sarı Aşıq, Aşıq Valeh məhz bu dövrdə yaşayıb-yaratmış, şeir dilimizin xəlqiləşməsində və xalq şeiri formalarının (qoşma, gəraylı, təcnis və s.) populyarlaşmasında mühüm rol oynamışlar. Bu dövrün poeziyasında epik şeirin «Vərqa və Gülşə» (Məsihi), «Qisseyi-Şirvan» (Məhcur Şirvani), «Şəhriyar» dastanı, «Bəxtiyarnamə» (Fə dai), «Seyfəlmülul» (Hamid), «Qəndəhərnəmə» (Saib Təbrizi) və s. nümunələri yaranmış, dastançılıq ənənələri də qüvvətlənmişdi. Lakin Füzulidən sonra klassik şeir ənənələri heç də zəifləmədi, əksinə, Füzuli təsiri (xüsusilə qəzəl janrında) getdikcə klassik poeziyanın canına, qanına hopmağa başladı. Füzuli şeirinin bədii təsvir vasitələri, obrazlı ifadə tərz, məcazlar sistemi şairlər üçün sanki bir dərs vəsaitinə çevrildi. Məsələn, Füzulinin «Söz» qəzəli sonrakı əsrlərdə yaşayan şairlərin yaradıcılıq yoluna gur bir işıq saldı - həmin qəzələ xeyli nəzirelər yazıldı, və təbii ki, o nəzirelər öz bədii səviyyəsinə görə orijinala çatmasa da, hər halda, Nizaminin təbircə desək, «hər kəlmənin qarşısında qələm kimi baş əymək» səlahiyyəti yarandı. Belə sənətkarlardan biri də görkəmli Azərbaycan şairi Saib Təbrizi (1601-1676) idi. Onun həm doğma dilimizdə, həm də farsca yazdığı qəzəllər, Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçısı kimi tanınması, şeirdə təzə üslublara meyl etməsi («Hind üslubu», «İsfahan səpgi»), hind poeziyasına təsiri barədə H.Araslı, B.Azəroğlu və bir çox İran və hind alimləri müəyyən fikir söyləmişlər. Bunlar ədəbiyyatda yeni cərəyanlar kimi tədqiq olunur. Hind üslubunda yazan şairlər həm məzmun gözəlliyinə, həm də forma gözəlliyinə diqqət yetirir, şeirə o vaxtadan işlənməyən ifadələr, təşbihlər gətirirdilər. İran alimi Cuya Dəstqeybi yazırdı: «Bu söz və istilahlər Saibin şeirində tamamilə başqa şəkil alır. Çox zaman öz gözəlliyi, xoş ahəngi və qulağı oxşaması, qəlbə yatması və hisslərə təsiri ilə şeirə yeni bədilik gətirir...Saib şeirində ifadə gözəlliyinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Elə buna görə də onu xüsusi səbk sahibi adlandırırıq» (Sitat B.Azəroğlunun «Saib Təbrizinin sənət dünyası» monoqrafiyasından götürülüb). Amma Saib Təbrizi hansı səpgiyə müraciət edir-etsin, o, poeziyamızda Füzuli ənənələrinin davamçısı idi. «Aşıq qanını vəsməli qaşın nihan içər. Cövhərli tiğ qın ara peyvəstə qan içər». «Artıq eylər badeyi-safi mənim

heyranlığım, Dərddən təmir qıl, saqi, pozulmuş könlümü». Saib Təbrizinin «Söz» qəzəli isə Füzulinin eyni adlı qəzəlidən təsirlənərək yazılan şeirlər içində ən sanballısıdır.

***Mehribanlıq eyləyib mən sözlərə verdim sığal,
Quş kimi açdı qanad, göylərdə cövlan etdi söz.
Gərçi İsgəndər üçün lövhə qoyuldu qəbrinə,
Qəbrimi rövşən edib, xalqa nümayan etdi söz.
Çün qələmtək öz başından keçdi Saib söz üçün,
Bu səbəbdəndir onu məşhuri-dövrən etdi söz.***

XVII əsrin daha bir görkəmli şairi - Qövsü Təbrizi də Füzuli ənənələrini yaşadan qüdrətli bir sənətkar idi. Firdun bəy Köçərlinin «Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabında (I cild, 1978) oxuyuruq: «Azərbaycan şüərasından «Qövsü» təxəllüs zərif və xoştəb bir şairin yazma divanı-əşar və qəzəliyyatı əlimizə düşmüşdü. Bu divandan həkim Qövsü kim və hansı yerin adamı olduğu anlaşılmadı, vəli şiveyi-lisanından və üslubi kəlamından bizim Zaqafqaziya torpağının rayihəsi gəlir... Qövsünün üslubi-kəlamı Rum şairlərinin üslubi-kəlamına bir azacıq bənzəyir isə də, ona Rum şairi dəxi demək olmaz. Yenə təxminən demək olur ki, Qövsü Azərbaycanın İran dövlətinə mütəəlliq məhəllələrində, xüsusən, Təbrizdə və ya ona qərrib şəhərlərin birində vücuda gəlmişdir». Ədəbiyyat tariximizdə Qövsü Təbrizi ilə bağlı bir sıra maraqlı tədqiqat əsərləri yazılıb (mərhum professor Mirəli Seyidovun monoqrafiyasını xatırlamaq kifayətdir). Qövsü də Saib Təbrizi kimi həm fars dilində, həm də doğma Azərbaycan türkcəsində qəzəllər yazmış, Saib kimi o da xalq ədəbiyyatından, folklordan yetərinçə faydalanmışdır. Onun məşhur «Haray kim, nə dilim var, nə bir dil anlayanım, Əgərçi ney kibi cismim fəğan ilə doludur» beyti doğma ana dilimizə biganə yanaşanlara sərt bir ittiham idi. Qövsünün sənət və sənətkar haqqında maraqlı fikirləri ilə qarşılaşırdıq. Onun fikrincə, şeirdə forma ilə məzmun bir-birini tamamlamalıdır, sözün arxasında mənə dayanmasa, o şeir kamil sayılmaz. Şair odur ki, az sözlə dərin mənalar ifadə etsin. Şikayətlənirdi ki, istedadsız qələm sahibləri düzü-dünyanı bürüyüb, həqiqi şairlər isə çox azdır və onlara qiymət verən tapılmaz. Qövsünün Füzulinin «Söz» qəzəlinə nəziyyəsi də XVII əsr şairinin nəzəri-estetik görüşlərinin bariz nümunəsi idi:

***Görmənm bir həmnəfəs ta eyləyim izhar söz,
Yoxsa kim neytək mənim sinəmdə həm çox var söz.
Doğru söz hər kimsəyə təsir edər, naseh, vəli
Aşiqi məst eylərü, aqilləri huşyar söz.
Sərfəsizdir gövhəri israfilə sərf eyləmək,
Ta zərurət düşməyincə söyləmə, zinhar söz.
Gövhəri-sirabı etməzlər xəzəfdən imtiyaz,
Yoxsa dəryalarca, Qövsü, qətrələrdə var söz.***

Əlbəttə, Füzuli təsirini adını çəkdiyimiz şairlərin ustadın qəzəllərinə nəziyyələr yazması ilə məhdudlaşdırmaq doğru olmaz. Saib də, Qövsü də Füzuli cazibəsində olsalar da, mükəmməl şairlər olmuşlar (Füzuli təsirini yalnız forma, bədii təsvir vasitələri müstəvisində anlamaq lazımdır). Hər iki şairin qəzəlləri bədii gözəllik nümunələri idi. Həm də onların qəzəllərində humanizm təbliğ olunur, «insan insan kimi yaşamalındır» fikri təbliğ edilirdi. Dövrün ictimai ziddiyyətləri də qəzəllərində öz əksini tapmışdı.

XVIII əsr həm də poeziyada «Vaqif mərhələsi»dir. Molla Pənah Vaqif ədəbiyyatımızda Füzulidən sonra və həm də ondan fərqli yeni bir üslubun və məktəbin banisidir. Vaqifin tədqiqatçısı Araz Dadaşzadə yazır ki, XVIII əsrdə klassik poeziya ilə aşiq şeiri müəyyən dərəcədə bir-birindən ayrı inkişaf edirdi. Vaqifin ən böyük xidməti onda oldu ki, bu iki qolun yaxşı cəhətlərini özündə birləşdirdi. Vaqifin əruz vəznli şeirləri də var və bu şeirlər içərisində qəzəlləri də xüsusi yer tutur. Qoşmalarındakı sadəlik, folklordan, xalq şeirindən gələn o təbiilik qəzəllərində də nəzərə çarpır.

**Mehribanlıq görməyib bir məhliqadan küsmüşəm,
Gündə yüz al eyləyən qəlbi qəradən küsmüşəm.
Şəninə dedim şirin söz, bir şey ondan dadmadım,
Bu səbəbdən ağzı şəkkər dilrübədən küsmüşəm.
Bir qədəh mey istədim, sındırdı könlüm şişəsin,
Daş bağırılı saqi-yi-sahib-cəfadən küsmüşəm.
Çün «uman yerdən küsərlər» bir məsəldir xalq ara,
Küsdüyüm bica deyildir, aşınadən küsmüşəm.
Gördüm əvvəl ki, binasın yarlıq etmək deyil,
Vaqifa! Əsli budur, mən bu binadan küsmüşəm.**

Ədəbiyyat tarixində, xüsusilə, F.B.Köçerlinin təqdimatında Vaqiflə bir sırada Q.B.Zakirin də adı yanaşı çəkilir və bu da onların xalq şeirinə daha çox meyl göstərməsi ilə izah oluna bilər. Q.B.Zakir bizim ədəbiyyatda ictimai satiranın banisi kimi yad olunur. Digər tərəfdən, Zakir də Vaqif yolunu davam etdirmiş, qoşmalar, gəraylılar, təcnislər yazmışdır və deyək ki, onun xalq poeziyasına bağlılığı daha intensiv olmuşdur. Ədəbiyyat tarixində üç bir-birindən gözəl «Durnalar» rədifli qoşma var ki, bunların sonuncusunu Zakir qələmə almışdır. Lakin Zakir həm də klassik poeziyaya bağlı idi, onun qezəlləri, müxəmməsləri, müstəzadları, tərəcibəndlər və tərəcibəndləri də bu bağlılığın əyani nümunəsiydi. Zakirin qezəlləri onun qoşmaları qədər sadə dildə yazılmasa da, hər halda, çox qəliz də deyil və qoşmalarından fərqli olaraq Zakirin poetik ustalığı, sənətkarlıq qüdrəti qezəllərində üstün nəzərə çarpır.

**Ol cəfakər nəzərdən bizi atmış kimidir,
Qeyr ilə həmdəm olub, ülfəti qatmış kimidir.
Gəc gedib qaşlarını mahi-növə bənzətmə,
Usta diki yayı baş-başa çatmış kimidir.
Arizi-alını, derdim, əsəri-meydəndir,
Baxdım əmma nəgəhi-çəşm qanatmış kimidir.
Çəşmi-məməstanələri guşeyi-əbrulərdə
Tağ arasında Xütən ceyranı yatmış kimidir.
Qönçənin başını hər sübhü masa yarmaqdan,
Ol məhin ağzına məxfi dil uzatmış kimidir.
Demə yoxdur əsəri ahü fəğanın, Zakir,
Xabdən ol məhi-bimehri oyatmış kimidir.**

5. XIX əsr ədəbiyyat tarixçiləri yeni bir dövr: «əsrin həyəcan və həqiqət səsinə dünyaya və tarixə car çəkmək»lə ədəbi-bədii fikrin realist istiqamət alması - Axundovla başlanan bədii yaddaş - Azərbaycan türk intibahı, maarifçi realizm dövrü, satirik ədəbiyyatın geniş vüsət qazanması, milli mətbuatın və teatrın təşəkkülü kimi səciyyələndirirlər....bir sözlə, yeni şüur əsri, köhnə ədəbi təsəvvürləri qırıb-dağıtmağa başlayan bir əsr. Lakin ədəbiyyatda, bədii fikirdə baş verən bu yeni meyllər klassik ədəbiyyatın «buzunu» əritməyə hələ ki, qadir deyildi. Poeziyada klassik ənənələr yenə bütün «mexanizmi» ilə hərəkətdə idi - əruz vəznə tam gücylə poeziyanın forma-struktur komponentini müəyyənləşdirirdi.

Söhbət ədəbi formalardan - şeir şəkillərindən gedərsə, ilk növbədə, qezəlin birinci sırada durduğunu söyləyə bilərik. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında heç bir ədəbi forma qezəl qədər mütəhərrik deyildi. Təsəvvür edin, Azərbaycanda səkkiz ədəbi məclis fəaliyyət göstərirdi, bu ədəbi məclislərə toplaşanların əksəriyyəti qezəl yazırdı, həmin məclislərdə bu qezəllər müzakirə olunurdu, Füzuliyə və digər klassik şairlərə qezəl-nəzirələr oxunurdu. Bu qezəllər muğam ifaçıları tərəfindən həmin o ədəbi məclislərdə, toylarda ifa edilirdi.

Qezəlin XIX əsr mərhələsini, bu mərhələdə yaranan külli-miqdarda nümunələri nəzərdən keçirərkən aşağıdakı nəticələrə gəldik ki, XIX əsr Azərbaycan qezəlinin həm müəyyən mənada yüksəliş dövrü, həm də eniş dövrü olmuşdur.

Qəzəl populyarlıq qazanır, xalqın milli-mənəvi dəyərləri sırasında yer alır, muğam məclislərinin bəzəyi olur, hətta maarifçi fikirləri ifadə etmək üçün bir vasitəyə çevrilir. Bunların reallaşması qəzəl ustalarının sayəsində mümkün idi və Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, Nəbatinin, Xan qızı Natəvanın, Mirzə Nəsrullah Baharın, Bixudun, Mir Möhsün Nəvvabın, Fatma xanım Kəminənin, Heyran xanımın, Qasirin, Racinin, Həsənəli xan Qaradağının, Sədi Sani Qarabağının, Məhəmməd Bülbül Qaryağdının, Məhəmməd ağa Cürminin, Əbdülxəliq Yusifin, Əbdülxəliq Cənnətinin, Azər Buzovnalının qəzəlləri bu janrın yeni bir vüsət qazanmasında əvəzsiz rol oynadı. Bu adlar içərisində Seyid Əzim Şirvaninin xüsusi yeri var və əgər Füzulidən sonra «USTADİ-ƏZƏM» «təyinatı» verilsə, bu, Seyid Əzimin qismətinə düşər. Müasiri Ağəli bəy Nəsehin «Sərdəftəri-əhli-fəzlü ürfan» kimi dəyərləndirdiyi Seyid Əzim doğrudan da, adları çəkilən əksər XIX əsr şairlərinin mənəvi ustadı olmuşdur. Hətta mübaliğəli səslənsə də, deməli ki, Füzuli olmasaydı, Seyid Əzim poeziyamızda birinci qəzəl ustası kimi şöhrətlənəcəkdi. Seyid Əzim Füzuli ənənələrini yaşadan, lakin bu ənənəni özünün novator-şair keyfiyyətləri ilə zənginləşdirən bir şair idi. Ümumiyyətlə, qəzəldə Füzulidən sonra novatorluq etmək mümkün idi? Seyid Əzim qəzələ yeni ab-hava gətirdi, qəzəlin dili xeyli sadələşdi, qəzələ həyatı detallar, real hisslər daxil oldu. Deyək ki, Füzulinin platonik məhəbbətini Seyid Əzimin Yer gözəllərinin sevgisi əvəz elədi. Füzulinin heç bir qəzəlində gözəlin yaşadığı məkanın adı çəkilmir. Konkret şəxslərin də adlarına təsadüf etmirik. Amma Seyid Əzimin qəzəllərində coğrafi adlarla (şəhər, çay), tanış adamların ismi ilə qarşılaşırıq: «Kənarı-çəşmə sancıldı oxların neytək, Sudan qəmiş bitirən Kür kənarına bənzər», «Neçə məhrü gözəl Şirvanda könlümdən qərar almış, Tənimdən tab, gözdən xəb, əldən ixtiyar almış», «Səfayi-Kəbəyi-kuyin taparmı şeyxi-hərəm, Əgər yüz il yüngürə Mərvdən Səfayə qədər», «Cürmilə çoxdu bu qəzəlin fərqi Seyyida, Gər simi-şeyrə bir məhəki-imtiyaz olur». Qəzəldə zarafat, yumor, xalqdan gələn şirin, duzlu atalar sözləri və məsəllərə də (hətta söyüşə də) Seyid Əzim divanında rastlaşmaq olar: «Qonşu toyuğu qaz görünür qonşuya, Seyyid, Öz yarıvi tut, özgə nigarı nə gərəkdir?», «Yarını ağyar ilə gördü, özün öldürmədi, Adını aşiq qoyub, Seyyiddə hərgiz ar yox», «Əgər məşuqə mənzurundu, get bir şahibaz istə, Bu məşhur bir məsəldir, Seyyida, «qaz vur, qazan doldur», «Seyyida, yar eşidib nəleyi-zarimi dedi: Bu nə itdir ki, gəlib kuyimə fəryad eylər», «Səni Yusif bilib, verdim könül mülkündə sultanlıq, Əzizim, nuri-eynim, sən gəda oğlu gədasənmiş», «Görər ağyar ilə yarını ölməz, İlahi, Seyyidə bir ar gəlsin».

Qəzəldə müəyyən bir əhvalatı, aşiq-məşuq münasibətlərini nəql etmək («Gecə xəlvətcə bizə sevgili yar gəlmiş idi» - Nizami) klassik qəzəllərimizdə ayrıca bir xətt təşkil edir. Buna süjetli qəzəl deyilir və Seyid Əzimin belə qəzəlləri sayca az deyil.

***Dünən gecə mənə həmbəzm bir səmənber idi,
Məhi-cəmalı ilə gözlərim münəvvər idi.
Başımda nəşeyi-mey, xatirimdə zövqü səfa,
Bir əldə türreyi-dilbər, bir əldə sağər idi.
Gecəm o hur cəmalilə ruztək rövşən,
Yerim behişt-i-bərin, badəm abi-Kövsər idi.
Nə xahiş eyləsəm ol bəzm ara olub hasil,
Nə arizu eləsəm yardım müyəssər idi.
Xuda keçən gecəni ömrümə hesab eləsin,
Ki, hər dəqiqəsi yüz min günə bərabər idi.
O qədr axtarasan, ey şahi-diyari-vəfa
Ki, heyf öldü bu Seyyid, qəribə çakər idi.***

Seyidin qəzəlləri həyatsevərlik, nikbinlik çalarları ilə oxucuda xoş hisslər oyadır, «axirət fikrini çəkmə, gözəllərdən və gözəllikdən zövq al»- bax, bu fikirləri təbliğ edirdi Seyid, xurafat zülmətinə bürünmüş Şamaxı mühitində bunları

söyləmək hünər tələb edirdi. Şərabın, meyin «tərənnümü» isə Xəyyamdan, Füzulidən gəlirdi və ümumiyyətlə klassik poeziyada mey, meyxana, şərab daha çox simvolik mənə daşıyır. Ancaq S.Əzimin yaşadığı Şamaxı mühitində meyi, meyxanəni məscidə qarşı qoymaq qabaqcadan əcəl kəndirini boynuna dolmaq idi. «Şərab almağa səndən ötrü təndə nəqdi-canım var, Güman etmə ki, bu biçarə Seyyid təngdəst olmuş». «Qəribə xanəviran, rindi-bipərvadı Seyyid kim, Əlindəin cam düşməz, bir çıxıb meyxanədən gəlməz», «O tari-zülfə Seyyid qılmaz iymən, məhz kafərdir, Çəkər təsbihdən əl, rüşteyi-zünnardan keçməz» «Seyyida, lalələr aldı ələ mərcani qədəh, Ruhi-Cəmşidi edək şad, içək bir neçə cam», «Zahidü məscid təmənnasın çox etmə, ey könül, Zahidi bir cügd bil, həm məscidi viranə tut» və s. Ancaq S.Əzim heç vaxt allahsız olmamışdır, qəzəllərində Qurandan, dini kitablardan gələn sözlər, ifadələr, «Xalıq», «Allah kərimdir» rədifli qəzəlləri diqqəti cəlb edir.

Seyid Əzimin Füzuli qəzəllərinə nəzirələri çoxdur. Ancaq bunları sadəcə nəzirə hesab etmək doğru olmazdı. Bu qəzəllərdə Seyid Əzimin özünəməxsus şair fərdiyyəti, üslubu diqqəti cəlb edir:

**Can tazələnir ləli-dürəfşanını görcək,
Dil xürrəm olur sərv-i-xuramanını görcək.
Dağlara çıxıb saldı başın sünbül aşagə,
Ol lalə-ruxün zülfi-pərişanını görcək.
Yəqub neçin ölmədi, bilməm fərəhindən,
Can nəqdi olan Yusifi-Kənanını görcək?
Bu xaki-siyəhdən başımız çərxə ucaldı,
Ol mahir-uxün gündə bir ehsanını görcək.
Seyyid, elə bildim ki, bəqa suyunu içdim,
Ol səbz-xətin qətlimə fərmanını görcək.**

Çox maraqlıdır ki, XIX əsr şairlərinin bir çoxu ikili ədəbi həyat yaşayırdılar: bir tərəfdən, divan ədəbiyyatına-klassik poeziyaya bağlı idilər, digər tərəfdən, maarifçiliyi təbliğ edirdilər. Elə Seyid Əzimin yaradıcılığı bunun əyani sübutudur.

Qəzəlin XIX əsr dövrü bu janrın obraz, bədii təsvir ustalıq, orijinal deyim tərzində də yeniliklərlə zəngin idi. Füzulidən qüvvət alan şairləri birmənalı şəkildə təqlidçi adlandırmaq olmaz. Əksinə, elə qəzəl nümunələri yaranırdı ki, onları Füzuli və Seyid Əzim qəzəlləri ilə bir sırada tay tutmaq olar.

**Hər kim ki, hicri yar ilə düşsə dimağidən,
Heç açılırmı könlü onun seyri-bağidən.
Aldım sorağını dedilər qeyrə yar olub,
Ey kaş lal olaydı dilim bu sorağidən.
Ölməkdən özgə yox məinə eşqidən bir sud,
Pərvanə yanmağı ancaq sevir çırağidən.
Bir lalə üzlü yar çekib dağ sinəmə,
Ya rəb, sən etmə sinəmi xali bu dağidən.
Yetdikcə gül dodağınə mey, bilməzəm alır,
Güldəin dodaq nəşəni ya mey dodağidən.
Sənsiz bahar açıla, istəməz Bahar,
Nə qönçə bağidən açılar, lalə dağidən.**

Bu qəzəlin müəllifi Mirzə Nəsrullah Bahardır (1834-1883). Bitkin qəzəldir. Təfərrüata, ayrı-ayrı qəzəlləri misal gətirməyə ehtiyac varmı? Epizodik misallarla kifayətlənək: «Təbibə, eşq dərdin dəf edəmməzsən məzacımdan, Məni bu dərd billəm, öldürər, əl çək əlacımdan. Əlaci-dərdimə canan ləbindən ehtiyacım var, Əlacım hasil eylə, ey müalic, ehtiyacımdan» (Ələkbər Aciz), «Ahım küləyi yıxmadı bünyadını hicrin, Ey seyli-sirışkim, sən özün bir hünər eylə» (Bixud), «Köksüm üstə çəkilən yar oxunun yaresidir, Sinəmə bir də bir ox ursa, onun çaresidir» (Məhəmmədəli bəy Məxfi), «Saqiya, bir şur ilən gəl, şuriləndir məclisi, Bu xumarı rəf edib məxmuriləndir məclisi. Hər «ənəlheq» naləsi bir tari-zülfündən gəlir, Eylə

bir dar aləmi, Mənsuriləndir məclisi» (Sədi Sani Qarabaği), «Rüxsari-yarə qondu ərəq zoqi-badədən, Gül bərginə qonan kibi gülşəndə jalələr» (Əbdülxaliq Yusif), «Fırqətində təkərəm göz yaşı Ceyhun-Ceyhun, Yanar əhvalıma Fərhad ilə Məcnun, Məcnun. Bilməsən halımı hicran günü zalım, zalım, Vurar hər ləhzə mənə qəm oxu şəbxun, şəbxun» (Haşimbəy Saqib) və s. Misallardan da görsənir ki, XIX əsr qəzəl şairləri klassik ədəbi ənənələrə sadıq qalmışlar, təsvir vasitələri, qəzəldə işlənən tərkiblər dəyişilməyib, amma hər halda, «köhnə havalar»da təzə söz deməyə çalışmışlar. Ədəbi məclislərdə yaxud onlardan kənarda elə şairlər olub ki, bu gün onların qəzəlləri üzə çıxarılanda bu şeir növündə ustalığı göstərmək istəyi ilə qarşılaşıyıq. Məsələn, XIX əsrdə Ünsi adlı bir şairin qəzəli qafiyə seçimi baxımından bizə son dərəcə maraqlı təsir bağışladı.

**Nə adətdir gözəllərdə, mənə gördükdə neşələr,
Çəkərlər tiği əbrudən, nəzər əhlin qılınıcdərlər.
Vurarlar tiği tiğ üstən, təkərlər aşiqin qanın,
Dönüb bir xəndə ilə vurduğu zəxmi kırıqdərlər.
Qara xala qoymaz baxam o mərdümi-çəşmin,
Misaldır, danəyə qəsd eləyçən quşdarı kişdərlər.
Əgər ləli-ləbin öpdümsə qəhr etmə, bu rəsm olmuş,
Ələ bir alma düşdükdə qızarmış olsa, dişdərlər.
Dedim çaki-giribandır və ya sübhün dəmidir buü,
Nəkin hər qədri-pürqiymət, dedi olsa gümüşdərlər.
Şikayət etmə Ünsi, gözəllər zülmü-cövründən,
Fitad altun ola hərçənd, genə axır çəkişdərlər.**

XIX əsr Azərbaycan poeziyasında Natəvan, Heyran xanım, Fatma xanım Kəminə, Şahnigar xanım, Məşədi xanım Leyli kimi qadın yazarların qəzəl yaradıcılığını da unutmaq olmaz. Mərhum yazıçı, professor Əzizə xanım Cəfərzadənin tərtib etdiyi «Azərbaycanın aşiq və şair qadınları» (Bakı, 1991) toplusunda bu şairlərin qəzəllərindən seçmə nümunələr təqdim olunur. Onların qəzəllərini seçiyyələndirən bir ümumi məqamı qeyd edək - bu da KÖNÜL AHİDİDİR, taledən, yaşadıkları ictimai mühitdən, uğursuz sevgidən, qadına olan patriarxal münasibətdən yaranan bu könül ahı onların qəzəllərinin leytmotivinə çevrilir.

**Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmədim ömrüm necə gəldi, necə getdi.**

İbrahimxəlil xanın qızı, Natəvanın bibisi Ağabəyim Ağa Ağabacının bu tutiyə beyti (təəssüf ki, onun şeir yaradıcılığından cəmi altı beyt məlumdur) XIX əsr şair qadınlarımızın əhval-ruhiyyəsini, qəm-kədər dünyasını bariz şəkildə ifadə edir. Qəzəllərinin rədifləri də o könül ahının ayrı-ayrı zərrələridir: «əfsus», «nəçin gəlməz?», «ağlar», «ölürəm», «ağlaram», «getmə» (Natəvan), «rəhm et» (Heyran xanım), «ölürəm» (Məşədi xanım Leyli), «görmədim» (Şahnigar xanım), «ölmə», «sənsiz» (Fatma xanım Kəminə) və s. Bu xanım yazarların içərisində heç şübhəsiz, Natəvanın qəzəlləri poetik baxımdan daha bitkindir. Natəvan Füzulidən ən çox təsirlənən, hətta ayrı-ayrı qəzəllərində Füzuli nəfəsi duyulan şairdir.

**Dilbəra, dərdü dilimdən belə ünvan etdim
Ki, qəmi-hicridə dil mülkünü viran etdim.
Mümkün olmaz mənə vəslin bilirəm həşrə kimi,
Ol səbəb məskənimə kuhü biyaban etdim.
Eşq sultanı mənim qətlimə fərman gətirib,
Etmədim tərk-i vəfa, təəti-fərman etdim.
Ya təbib adını tərk eylə, təbabət etmə,
Ya mənim dərdimi tap, gör niyə tüğyan etdim?
Yoxdu bir kimsə məgər dərdimi bilsin, ya rəb
Ki, mən öz qanım ilə dərdimə dərman etdim.
Dərdi-hicrində gözüm yaşı tutub dünyanı,
Nuh tufanı kimi gör ki, nə tufan etdim.**

**Natəvan, etmədi ol səngidilə nələm əsər,
Gecə-gündüz nə qədər naləvü əfqan etdim.**

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının üç görkəmli nümayəndəsi - Əbülqasım Nəbati, Əbülhəsən Raci və Seyid Nigari yaradıcılığında da qəzəl janrı mühüm yer tutur. Əlbəttə, qəzəl və ümumiyyətlə, şeir formalarının hər biri şairin hansı ədəbi cərəyana yaxud hansı məsləkə mənsub olmasıyla bədii dəyər qazanmır. Deyək ki, Nəbati yaradıcılığında sufizm dərin kök salıb, Seyid Nicari nəqşbəndlik təriqətinə mənsub idi, təbii ki, onların qəzəllərində bu, öz əksini tapmalıydı. Əsas odur ki, qəzəlin hansı məzmununda yazılmasından asılı olmayaraq o, bir şeir nümunəsi kimi dolğun, bitkin və mükəmməl olsun. Seyid Əbülqasım Nəbati bu baxımdan XIX əsr poeziyasında qəzəlin bir çox gözəl nümunələrini yaratmışdır. Onun qəzəlləri öz bədii-estetik təravətinə görə Seyid Əzim qəzəllərindən heç də geridə qalmır. Nəsimidən, Füzulidən gələn təsir dalğaları Nəbatidə təqlidçiliyə çevrilməmiş, əksinə, orijinal deyim tərzilə diqqəti cəlb edib. Folklordan gələn meh də bu qəzəllərin canına, qanına hopub. Tədqiqatçılar (Z.Əsgərli, Ə.Hüseyni, M.Osmanoğlu) Nəbatinin musiqi sənəti ilə yaxından bağlılığını, şairin xalq nəğmələrinə söz yazdığını, şeirlərində muğam və muğam şöbələrini tərənnüm etdiyini qeyd edirlər. Nəbati qəzəlləri qəfiyə, rədif baxımından da yeniliylə seçilir, «söz oyunu» onun qəzəllərində ritm yaratmağa, şeirin musiqi ahəngi ilə köklənməsinə imkan verir. Məti Osmanoğlu yazır ki: «Məzmun kamilliyi və struktur zənginliyi baxımından Nəbatinin qəzəlləri daha mükəmməl bədii nümunələr sayıla bilər».

**Sənsiz ey gül, könlümün bir dəm qərarı yoxdu, yox!
Səndən özgə neyləsin, bir qəmküsarı yoxdu, yox!
Dərdi-hicrin çarəsin hərçənd bildim səbr imiş,
Neyləyim, billah, bu dəryanın kənarı yoxdu, yox!
Leyli! Leyli! - söyləyib çoxlar deyir kim, aşiqəm,
Leyk Məcnuntək onun bir dağdarı yoxdu, yox!
Hər xəzanın bir baharı onsuz olmaz, olmasın,
Bu çöl olmuş gülistanın bir baharı yoxdu, yox!
Gülləri, bülğülləri, abü havası çox gözəl,
Heyf kim, bu gülşənin bir gülüzarı yoxdu, yox!
Sən nə bəslərsən bu tərlandı, Nəbati, ruzü şəb?
Mən bu dağı çox dolandım, bir şikarı yoxdu, yox!**

Nəbatinin qəzəllərində kifayət qədər sufizm təsirlərindən və sufizmin özündən söz açmaq olar, Azərbaycan ədəbiyyatında sufizm məhz Nəbati poeziyasında sonuncu nöqtəni qoyur, tədqiqatçılardan birinin qeyd etdiyi kimi: «Özünü dərk eləyən Allahını dərk etmiş olur, Allahını dərk eləyən bütün dünyanı» tezi Nəbati yaradıcılığında bariz ifadəsini tapır. Özünü dərk etmə Allaha doğru gedən yolun başlanğıcı idi və Nəbati Füzulinin məşhur qəzəlinə yazdığı nəziredə dərin çırpıntılar içində o yolu seçdiyini elan edirdi: «Eylə məstəm bilməzəm kim, mey nədir, mina nədir! Gül nədir, bülbul nədir, sünbül nədir, səhra nədir! Od tutub canım sərəsər yandı, amma bilmədim, Dil nədir, dilbər nədir, başımda bu sevda nədir!».

Məlum səbəblərə görə Seyid Nigarinin yaradıcılığı uzun müddət tədqiqatdan kənar idi. Halbuki, keçən əsrin əvvəllərində Fəridun bəy Köçərli onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdi: «Hacı Mirhəməzə əfəndinin yazdığı şeirlərin cümləsi eşqi-həqiqiyə, məhəbbəti-ilahiyyə, hüsni-təbiiyyə, mədhi-mövlaya, mərifəti-xudaya, eşq yolunda sədaqət və dəyanət və sair ovzafi-həmidələrin mədhinə şamil kəlamlarıdır». Seyid Nigarinin qəzəlləri bütünlüklə Eşqin və Tanrıya sevginin tərənnümü üzərində qurulub. Eşq-sevda Nigarinin təbirincə insanı ucaldan, onu mənən saflaşdıran bir qüvvədir, Haqq yoludur, dünyadakı bütün gözəlliklərin mənbəyi Eşqdır, sevdadır. Nəbatinin qəzəlləri ilə müqayisə etdikdə Seyid Nigarinin qəzəlləri bir qədər çətin anlaşılır - həm ayrı-ayrı söz və ifadələr (bunlar sırf nəqş-

bəndliliklə bağlıdır), həm də dini-fəlsəfi rəng qatılan şeirlər müasir oxucu üçün qəliz və mürekkəb, başa düşülməsi çətin mətnidir. Hətta nisbətən sadə yazılan qəzəllərlərdə də mənə, mətləb müəyyən hazırlıq, bilgi tələb edir ki, dərk edə biləsən:

**Mütrib çəkər, ah, ah söylər,
Sərməst olur gah-gah söylər.
Dərd əhli bilir ki, bənd bəndi
Bərdari-dilavər əh söylər.
Eşq atəşinə yanar məşuq,
Suzi-dil ilə Allah söylər.
Gər kim, nə gözəldir eşq yarı,
Dərvişi-qulam şah söylər.
Məsti-meyi mehrdir Nigari,
Sərməsti-Allah, Allah söylər.**

O ki qaldı Raciyə, onun da taleyi Seyid Nigarininki kimi olub. Raci uzun müddət mərsiyə şairi kimi tanınılıb və onun lirikası haqqında oxucuların təsəvvürü olmayıb. Həyəət, 1992-ci ildə Hafiz Abiyevin tərtibi ilə Racinin seçilmiş əsərləri kitab halında nəşr edildi və onu orijinal lirik şair kimi də tanıdıq.

Racinin qəzəlləri həm məzmun, həm də formaca o dövrün poeziyasında yeniliyi ilə seçilirdi və indi etiraf olunmalıdır ki, bu qəzəllər vaxtında təhlil olunsaydı, biz qüdrətli bir şairin qəzəldə necə incəliklər yaratdığının şahidi olardıq.

**Nəçə müddətdi sənin vəslüvə həsrət çəkirəm,
Tikmişəm göz yola, gör nə müsibət çəkirəm.
Pərdəyi-çəşmimi gəl bir də edim payəndaz,
Qoy gözüm üstə qədəm, can ilə minnət çəkirəm.
Nalə ilə yuxumu xəlqə haram eyləmişəm,
Gecələr sübhə kimi naleyfi-firqət çəkirəm.**

Nə qədər sadə, anlaşıqlı, indi hamının başa düşəcəyi bir dillə qələmə alınıb bu qəzəl. Raci öz qəzəllərində klassik Azərbaycan poeziyası ənənələrinə ən çox sadıq qalan bir şair idi və Füzuli poeziyası onun qəzəllərində bir ilham çeşməsi kimi çağlayırdı. Əlbəttə, Füzulidən təsirlənmək təkcə onun qəzəllərinə nəzirlər yazmaqla məhdudlaşa bilməz, Füzuli ruhu bu şeirlərdə bədii təsvir vasitələrinin, məcazlar sisteminin, obrazlar (Aşiq-Məşuq) aləminin yeni bir təqdimi ilə diqqəti cəlb etməliydi.

**Yaralidür könül, ey mahparə, yüz yerdən,
Yaraliyə, yara vurma dübarə yüz yerdən.
Bu dərdi-eşqdü, təbib, əbəs yerə rənc,
Əlac yoxdu əgər gəlsə çarə yüz yerdən.
Nədəndü bəs sənə təsir eyləməz, dağılur,
Mənim bu ahim ilə səngi-xarə yüz yerdən.**

Racinin qəzəllərində bir sıra «texniki» yeniliklər də nəzərə çarpır, bunlar o vaxta qədər işlənməyən və əsasən xalq danışığı dilindən süzülüb gələn qafiyə və rədiflərdir: «çəkirim», «baxgilən», «yaxşıdır», «yatıbdır», «tapmışam» və s. Təzə qafiyələr də Raci qəzəllərində şux bir ovqat yaradırdı:

**Laləyə göstər yüzün, gülşəndə həmrənlənməsün,
Nitqə gəl, bülbül çəməndə bir də şeydalənməsün.
Dur, gözün qurbani, səhni-gülşənə qoy bir qədəm,
Mərv balalənməsün, nərgiz də şəhlələnməsün.
Dutdum əşki-xunfəşan ilə gözüm rövzənlərin,
Səndən özgə mahrüxsarə təməşlənməsün.**

XIX əsr Azərbaycan poeziyasında qəzəl janrının yüksəlişini, başqa şeir formaları ilə müqayisədə aparıcı mövqeyini qeyd etdik, ayrı-ayrı qəzəl ustalarının yaradıcılığına qısaca da olsa, nəzər yetirdik. Lakin hər bir «çiçəklənmənin» bir solan dövrü də olur. XIX əsr - Azərbaycan maarifçiliyinin yaranışı, formalaşması və inkişafı dövrüydü, ədəbiyyatda yeni realist meyillər, tendensiya, təzə ədəbi

janrlar yaranırdı, rus və Qərb ədəbiyyatı ilə tanışlıq başlanmışdı, bu ədəbiyyatlardan ilk tərcümələr edilirdi, yeni tipli məktəblər açılırdı, Axundov və Zərdabi kimi dühalar milli-mənəvi tərəqqi uğrunda mübarizə aparır, beyinləri köhnə, sxolastik düşüncə tərzindən xilas etməyə çalışırdılar. Əlbəttə, bu yeniliyin yeni düşüncə tərzinin formalaşması tədricən klassik ədəbi meyarların zəifləməsinə, rəqabət gücünün azalmasına səbəb olurdu. «Yazıçılar elə ədəbi formalara müraciət edirdilər ki, onların vasitəsilə xalq həyatının, müsəlman məişətinin işıqlı və qaranlıq tərəflərini göstərmək, yeni həyat və məişət normalarını təbliğ etmək mümkün olsun. Bu baxımdan ədəbi növlərin heç də hamısı münasib və məqbul görünmürdü. Bir qayda olaraq möhkəm və pozulmaz qanunları olan Şərq şeirinin ənənəvi formalarına rəğbət az idi. Yeni şəraitdə klassik şeirin bütün növlərini əhya etmək və yaşatmaq maarifçi yazıçıların nəzərində geriye qayıtmaq demək idi. Onlar fikrin daha sərbəst və dərinlən ifadəsinə imkan verən nəğmə, təmsil, satira, süjetli şeir, nəsihətnamə və s. şeir formalarına üstünlük verirdilər. Bu sahədə əsasən formalist-epiqon şeir mövqeyindən uzaqlaşan şairlər çalışırdılar» (Xeyrulla Məmmədov).

Bu, ədəbiyyatın zamanla, ictimai fikirdə yaranan yeni, mütərəqqi meyllərlə səsələşməsi ilə bağlı bir hərəkət idi. Lakin bu, o demək deyil ki, klassik şeir formaları, xüsusilə, qəzəl sıradan çıxır. Çünki «epiqonçu» adlandırılan şairlərin meydanı hələ geniş idi.

Klassik şeir formalarının strukturu əzəldən sabitliyi ilə diqqəti cəlb edir, deyək ki, nə məsnəvi, nə rübai, nə müxəmməs, nə müsəddəs, nə də qəzəl heç vaxt öz «qiyafəsini» -formasını dəyişmir. Lakin zaman klassik formalara da öz «möhürünü» basmış olur. XIX əsr poeziyasında, xüsusilə, Seyid Əzim Şirvaninin, Nəbatinin, Nəvənin, Şamaxı, Qarabağ, Bakı, Lənkəran ədəbi məclislərində iştirak edən bir çox şairlərin qəzəllərində sadələşməyə, xəlqiləşməyə meyl, mümkün qədər mücərrəd və qəliz ərəb-fars sözləri və ifadələrindən qaçmaq qəzəlin yaxın gələcəkdə yeni bir mərhələsinin yaranacağına ümid doğururdu. Bu ümidi isə qəzəlin Füzulidən və Seyid Əzim Şirvanidən sonra böyük ustadı Əliağa Vahid doğrultdu.

Qeyd etdik ki, Füzuli öz dövründə «düşvarı» asan etmiş, qəzəli Azərbaycan poeziyasının ən populyar janrına çevirmişdi. Əsrlər keçdi, qəzəl yazan şairlər Füzuli cazibəsindən ayrılmalı bilmədilər, bu təsir sözün yaxşı mənasında ənənənin davamı da oldu, epiqonçuluğa da meydan açdı. Cəfər Cabbarlı bunu belə mənalandırırdı ki: «Azərbaycan ədəbiyyatı öz orijinal mənliliyini itirmiş və Füzulinin ardınca qoşmağa başlamışdı. Artıq ədəbiyyat öz mövzusunı həyatdan və mühitin təməlinə almır, həyatın psixologiyası ilə yaşamır, bəlkə, keçmiş, söylənmiş sözləri, daha doğrusu, Füzulinin dahiyənə şeirlərini daha bayağı, daha zəif və boyasız bir şəkildə təkrar edirdi. Füzulinin bir qəzəli yüzlərlə şairlər üçün ilham mənbəyi olur, şairlər öz şeirlərini ona bənzətməyə çalışırdılar. «Füzuliyənə» qəzəllər yazmaq şairlərin ideali olmuşdu. Bənzətmələr, təxmislər yol alıb gedirdi. Ədəbiyyat öz normal yolunu itirmiş, həlqəvi bir gedişlə Füzulinin başına hər lənir, haraya getdiyini özü də bilmirdi».

Belə bir dövərdə klassik şeir sanki öz missiyasını başa vurmuş hesab olunurdu, ancaq XX əsrin əvvəllərində əsasən iki böyük sənətkar - Mirzə Ələkbər Sabir və Əliağa Vahid köhnə formalarda islahat işi apardılar (Mollanəsreddinçi şairləri də unutmaq olmaz). Sabir klassik ənənədən məzmunu, ideyanı yeniləşdirmək naminə ərəzdan dördəlli yapışdı, Vahid isə qəzəlin - «köhnə» formanın xəlqiləşdirilməsi, onu xalqa sadə və anlaşıqlı tərzdə çatdırılmasına nail oldu. Vahid klassik qəzəlin mistik, bəzən isə həddən artıq mücərrəd örtüyünü çəkib atdı, qəzəldə real insan hisslərini ön plana çəkdi. Vahidin özündən əvvəlki ərəz şairlərindən fərqli olaraq, dərin fəlsəfi mənalara, ağır ürfani fikirlərə, çətin anlaşılan rəmzlərə çox da yaxın getmədiyini, ərəb-fars sözlərindən bacardıqca imtina etdiyini, işlətdiyi təşbihlərin, metaforaların sadə, hətta bəzi məqamlarda primitiv

olduğunu qeyd edənlər var. Bununla razılaşımaq çətindir. Vahidin qəzəlləri fəlsəfi mənalara doludur, ürfani fikirlərə də rast gəlirik, doğrudur, işlətdiyi təşbihlər, metaforalar, ədəbi təsvir və bədii ifadə vasitələri sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir, amma bu sadəlik primitivlik demək deyil. Vahidin qəzəlləri ilə Füzuli qəzəllərini müqayisə etdikdə məna və məzmun baxımından uçurum yaradacaq qədər ciddi bir fərq görmürük. Füzuli azərbaycanca divanının ilk qəzəlində eşqi tərənnüm edir («Qəd ənərəl...»), Vahidin qəzəllərində də buna aid onlarla misallar gətirmək olar («Sevgilim, eşq olmasa, varlıq bir əfsanədir» və s.). Füzuli yarın sitəmindən, cövr və cəfasından şikayət edir (Nə kəmandarsan, ey mäh ki, atıb qəmzən oxun, Yıxdığın seydide nə zəxm, nə peykan görünür). Vahid də eləcə: (Uyma hər zülfü qara, sevgili cananə, könül, Bu vəfasızlar edərlər səni divanə, könül). Füzuli yar üçün qurban getməyi, hətta gözünü qırpmadan həlak olmağı özünə şərəf bilir («İldə bir qurban kəsərlər xəlqi-ələm iyd üçün, Dəmbədəm, saatbəsaət mən sənin qurbanınəm»), Vahid də son anda ölümü intixab edir: («Eşq cövründən qutarmaq bir sağalmaz dərd imiş, Mən bu dərdin çarəsin ölməklə asan etmişəm»), Füzulidə sevdiyi gözəlin zahiri əlamətlərinin təsvirinə aid onlarla beytlər tapmaq müşkül deyil («Öylə rənadır, gülüm, sərv-i xuramanın sənin, Kim, görən bir kəz olur, əlbəttə, heyranın sənin»), Vahiddə də həmçinin: («Gözəlim, gül üzünə el hamı heyrandı sənin, Fitnəkar, şux baxışın işvəli ceyrandı sənin»), Füzuli də eşqdə özünü Məcnundan üstün sayır («Ey Füzuli, dura məndən ala təlimi-vəfa, Nəgəh ər mərqədi - Məcnunə düşərsə güzərim»), elə Vahid də belə düşünür («Məcnunu mənəm indiki əsrin, hanı Məcnun? Dillərdə mən ondan daha əfsanəyəm indi»). Füzuli ürfan şairi idi. Bəs Vahid?

Vahid də ürfan əhli deyildimi?

***Biz xərabət əhliyə, meyxaşələrdən çıxmış, q.
Badələr nuş etmiş, peymanələrdən çıxmış.
Atəşi-qəmdən nə qorxaq kim, Səməndərxislətik,
Şəmilər yandırmış, pərvanələrdən çıxmış.
Pirimiz piri-Muğandır, xadimi-meyxaşəyə,
Rindlər zövqün görüb, divanələrdən çıxmış.
İndi biz ikrah edib meydən, nəzərdən düşmüşük,
Yoxsa, min-min məclisi məstanələrdən çıxmış.
Gah öpüb yarın əyağın, gah dolannıq başına,
Biz pərişan zülflərtək şanələrdən çıxmış.
Qədri-qiyəmətsiz bizi zənn etmə, Vahid, arif ol,
Pürbəha gəncinəyə, vıranələrdən çıxmış.***

Bu tipli misalların sayını başqa paralellər üzrə də davam etdirə bilərik. Nəhayət, Vahid etiraf edir ki: «Böyük Füzulimizin yadigarı mən özüməm». Fikrimizcə, bu, çox səmimi etirafdır, ancaq bu, o demək deyil ki, Vahid Füzulinin kölgəsidir. Sadəcə olaraq, Vahidin öz boynuna götürdüyü missiya fərqli idi. Füzuli ruhunu və Füzuli ənənəsini yaşatmaq, lakin qəzəli sadə, xalqın başa düşəcəyi, anlayacağı bir tərzdə xalqın özünə çatdırmaq! Təbii ki, Füzulidə dərin, alt qatda gizlənən mənalara, az qala hər beytində super məcazlar diqqəti cəlb edir. Əgər müqayisə cəizsə, deyək ki, Füzuli böyük bir dəryadır, Vahid isə o dəryaya axan gur bir çay.

Ancaq, təbii ki, Füzuli və Vahid arasında iki mühüm fərqi mütləq nəzərə cərpdirmaq lazımdır. Azadə Rüstəmov yazır: «Füzulidə məhəbbət daha çox hissi-assosiativ, ruhi-hiperbolik məzmununda özünü göstərir. Aşiq-məşuqə münasibətlərində dramatik ehtiraslar sərhəd tanımır, həm də burada məhəbbətin predmeti - gözəllik kateqoriyası əlçatmaz ənginliklərdə olduğu üçün mənəvi-əxlaqi və eləcə də ictimai gerçəkliyin fəci şərhü üstünlük təşkil edir, kədər, iztirab motivi şairin lirik «mən»-inin psixoloji vəziyyətini şərtləndirən başlıca amil rolunu oynayır». «Ruhi-hiperbolik məzmun» - «əlçatmaz ənginliklər» Vahiddə əsas qayə deyil, hətta gözəllərin vəfasızlığından gileylənən məqamlarda belə Vahidi «iztirab

motivi»nin qəhrəmanı saymaq olmaz. Vahid realistdir, mümkün olduqca xəyali sevgilərlə ovunmur, o, yaşadığı dövrün - XX əsrin gözəllərini vəsf edir:

**Bəxtiyar aşiq odur ki, onu cananı sevir,
Binəva bülbülünü öz güli-xəndanı sevir.
Mən o zülfün azı yüz dəfə bəlasın çəkdim,
Dəli könlüm yenə ol zülfi-pərişanı sevir.
Sevirəm mən o nəzakətli gözəl dilbəri ki,
Musiqi elmini, rəssamı, qəzəlxanı sevir.
Piri könlüm gəlir ilhamə, görərkən hərdən,
Bir nəcabətli gözəl qız, gözəl oğlanı sevir.
Vahidin ovçuluğu olsa da, insafı da var,
Öz kəməndinə düçar etdiyi ceyranı sevir.**

İkinci fərqli məqam: Füzuli qəzəllərində konkret olaraq Vətən anlayışı yoxdur. «Vətənimdir, vətənimdir, vətənimdir, vətənim!»! misrası yarın-sevgilinin məskəni-nə aiddir. Vahid isə Azərbaycan qəzəlinə konkret Vətən obrazını - Azərbaycanı gətirir. «Könlüm yenə bülbül kimi şeydayı-vətəndir, Məcnun edən aşiqləri leylayı-vətəndir», «Bu şərəfət mənə nəslən qalacaqdır, Vahid, Nə qədər xidmət edəm Azərbaycanım üçün», «Vahid, cəhənnəm, istəməsin qoy rəqiblər, Sən fəxr qıl ki, Azərbaycan sevir səni». Vahidin qəzəllərində Azərbaycanın şəhərləri, rayonları vəsf edilir, görkəmli musiqiçilər tərənnüm olunur və s.

Nəhayət, ən vacib bir məsələni qeyd edək. 20-ci əsr ərüz ədəbiyyatında Vahid ədəbi məktəbi yarandı. Bu ədəbi məktəbə daxil olan Ələkbər Şahid, Rüstəm Samit, Hacı Mail, Ənvər Nəzərli, Mirhaşım Talışlı, Seyidağa, Əliağa Bakir, Rəhim Saraylı, Həkim Qəni, Ağəmi Buzovnalı, Şahin Fazil məhz Vahidin açdığı yolla getdilər, hərəsinin öz fərdi üslubları nəzərə çarpsa da, bədii ifadə və təsvir vasitələrində Vahid yoluna qaldırıb Azərbaycan qəzəlinin müasir - sadə, anlaşıqlı, səlis dilli nümunələrini yaratdılar. Bu prosesdə Hacı Mailin rolunu xüsusi qiymətləndirmək lazımdır. Hacı Mail qəzəlin populyarlaşmasında, xalq arasında yayılması və təbliğ olunmasında, deyərdik ki, müstəsna rol oynadı. Qeydsiz-şərtsiz onu ustad qəzəlxan adlandırmaq olar. Xanəndələrin Füzulidən, Seyid Əzimdən və Vahiddən sonra ən çox müraciət etdikləri qəzəl şairi Maildir. Vahid ədəbi məktəbi-nə daxil olan şairlərin qəzəllərindən bir neçə nümunəyə müraciət edək:

**Yenə meydan oxuyur qəmzələrin cəlladə,
Əhsənüllah, səni təlim eləyən ustadə.
Gör necə təlim edibdir səni ol qabil kəs,
Atdığın qəmzən oxundan biri getməz badə.
Aşiq oldur dözə öz Leylisinin hər qəminə,
Yeridir Məcnuna çıxsın canı qoy səhrada.
Mail, öz xalqın üçün çoxlu qəzəl icad et,
Bunca istərsən əgər çox yaşamaq dünyadə.
Sevirəm mən səni canan, güli-rəna qədəri,
Eylərəm ahü fəqan bülbülü şeyda qədəri.
Yeni əsrin yeni Məcnunu deyirlər mənə çün,
Bildilər, istəyirəm mən səni Leyla qədəri.
Məndə var əhdə vəfa, səndə gülüm, cövrü-cəfa,
Məndə Yusif qədəri, səndə Züleyxa qədəri.
Mən bu dünyadə səri-kuyini cənnət bildim,
Bu səbəbdən səni sevdim iki dünya qədəri.
Seyidağa, səbr elə döz sən bu qəmi-hicranə,
Əsil aşiqdə olar hövsələ dünya qədəri.**

**Sevmirəm sevgili cananımı mən canə görə,
Sevirəm canımı mən sevgili cananə görə.**

*Qəmi yox, silsileyi-zülfə əsir olmağımın,
Çünki zəncir düzəlib aşiqi-nalana görə.
Gül dodağından ötürməni dediyim nəğmələri,
Oxuyur bülbülü-şeydə, güli-xəndanə görə.
Şahid! Şənin ucalmışdı kəmal əhli ilə,
Oldu pəjmürdə beş-on nakəsi-nadanə görə.*

*Eşq əhli üçün vəslə təmanna nə gərəkdir,
Dövr aşiqinə zülmü-Züleyxa nə gərəkdir.
Azadə olan yurdumun aşıqləriyik biz,
Məcnun deyilik, bizlərə səhra nə gərəkdir.
Ahu baxışı, şux yerışı canımı aldı,
Ondan savayı gözləri şəhla nə gərəkdir.
Cənnət də, cəhənnəm də sənə burdadı, Bakir,
Aqıl olana nisyə o dünya nə gərəkdir.*

Əlbəttə, XX əsr Azərbaycan qəzəlinə söz açılsa, bunu yalnız bir şairin - Ə.Vahidin və onun ardıcıllarının yaradıcılığı ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Doğrudur, Vahid Füzuli ənənəsini davam etdirdi, qəzəlin bir janr kimi xalq auditoriyasına daxil olmasını və populyarlaşmasını təmin etdi. Hətta deyə bilərik ki, Füzulidən sonra «düşvarı asan eyləmək» prosesini başa çatdırdı. Lakin Vahidlə bir sırada, elə onun öz sağlığında qəzəli ölməyə qoymayan şairlər də unudulmamalıdır. Məsələn, Mirmehdi Seyidzadə Vahid hələ sağkən gözəl qəzəllər yazırdı, özü də onun qəzəlləri Vahidin sadə tərzdə qələmə aldığı qəzəllərindən heç də geridə qalmırdı. XX əsr Azərbaycan poeziyasında Vahidlə bir sırada qəzəlin və ümumiyyətlə, ərüz şeirinin bir janr kimi bədii siqlətini təmin edən bir şairi - Süleyman Rüstəmi unutmamı olar?

Süleyman Rüstəm qəzələ, ilk növbədə, ictimai məzmun gətirdi. Vahidin və digər şairlərin qəzəllərində də ictimai məzmun yox deyildi, lakin S.Rüstəmdə bu daha geniş panoramda əks olundu, «Cənub şeirləri»nin bir qismini məhz qəzəllər təşkil edir («Süleyman, gəl haray sal, qoy bütün aləm eşitsin ki, Əziz, doğma Vətən birdir o sahilə, bu sahilə!»). Vaxtilə, qırxıncı illərdə Rəsul Rza «Süleyman Rüstəmin qəzəlləri haqqında» adlı bir məqalə yazmışdı. O məqalədə deyilirdi: «Süleyman Rüstəmin qəzəllərinin çoxu mahiyyət etibarilə yeni qəzəllərdir. Bu yenilik yalnız onların forma və ifadə tərzinə aid deyil, bəlkə, birinci növbədə, bu qəzəllərin məzmununa aiddir...Süleyman Rüstəmin Təbriz qəzəllərində ancaq bir eşq lirikası anlayanlar çox səhv etmiş olurlar. Bu parçalar xalq dərindən, böyük insan arzularının işıqlı bir dünyaya həsrətinin bəzən yanıqlı, bəzən də qəzəbli səslənən rübabıdır».

Bəziləri iddia edir ki, qəzəlin sadələşməyə doğru cəhdi klassik qəzəllərə xas olan məcaziliyin, bir beytdə sözlə gözəl bir lövhə yaratmağın qarşısını alır. Lakin S.Rüstəmin bir çox qəzəllərinə bunun heç bir aidiyyəti yoxdur. Baxın:

*Gələndə məclisə mey əldə lalə şəklində,
Nigarım aytək olur, mən də halə şəklində.
Ürək qanımla yazığ eşqimi, məhəbbətimi,
Nigarə göndərirəm odlu nalə şəklində.
O incə qəlbinə təsir edincə hər qəzəlim,
Gözündə nəm görürəm inci-jalə şəklində.
Mən aşiqəm, bu səbəbdən hər aşiqanə sözüm,
Coşub axır ürəyimdən şalalə şəklində.
Sevin, sevin ki, Süleyman, əlində cananın
Bu qan olan ürəyindir piyalə şəklində.*

XX əsrin qəzəl ədəbiyyatında heç bir şair Süleyman Rüstəm qədər alliterasiyadan geniş şəkildə istifadə etməyib. Alliterasiya qədim türk şeirinin ənənəsindən gəlir və şeirə xüsusi bir mələhət bəxş edir: «Mən Süleyman

demişəm min kərə hər yerdə bunu - Sən gözəllər gözəlindən də gözəlsən, gözəlim!». «Can deyək, can eşidək, can evinə can gəlsin!».

Bəzən belə bir iddia ilə qarşılaşırıq ki, guya Sovet dönmündə qəzələ xüsusi yasaq qoyulubmuş, əlbəttə, bu fikirlə razılaşımaq olmaz. Otuzuncu illərdə qəzələ və ümumiyyətlə, klassik şeirə qarşı hücumları inkar etmək olmaz, amma elə otuzuncu illərdə partiyalı şair S.Rüstəm ərüzda şeirlər yazırdı (elə Səməd Vurğunun bir sıra şeirləri də ərüzda idi), sonrakı onilliklərdə bu söhbət ara-sıra səslənsə də, ərüza və qəzələ qarşı heç bir yasaq qoyulmadı. Sadəcə olaraq, 30-50-ci illərdə heca şeirinin poeziyada mövqeyi daha üstün idi. 60-70-cı illərdən başlayaraq, hər üç vəznə müraciət olundu. Əruz R.Rzanın «Sabir sağ olsaydı» satirik şeirlərində və Bəxtiyar Vahabzadənin qəzəllərində nəşv-nüma tapdı. Bəxtiyar Vahabzadənin coşqun ilhamı ərüzda da öz bəhrəsini verdi. «Muğam» poeməsindəki qəzəlləri misal göstərə bilərik. B.Vahabzadə poeziyasına xas olan fəlsəfi çalarlar, mahiyyətə, mənaya idrakin gözüylə baxmaq onun qəzəllərində də aydın nəzərə çarpırdı.

**Ən ülvî, təmiz duyğudur insanda məhəbbət,
Ömrün yoluna nur səpir hər anda məhəbbət.
Dünya da məhəbbətlə dönür, fırlanır ancaq,
Məhvər də məhəbbətdi, bu dövrən də məhəbbət.
Min yol de ki, sev! Sevgidir insanı ucaldan,
Yox fəidəsi, yoxsa əgər canda məhəbbət.
Həm zövqüdür, həm cövrüdür ömrün, o, həyatın;
İnsanı ucaldan da, qocaldan da məhəbbət.
Mən Bəxtiyar oldum o zamandan ki, sevildim,
Min can yaşadır əzmlə bir canda məhəbbət.**

Gəldi doxsanıncı illər - Müstəqillik dövrü və Azərbaycan ərüz ədəbiyyatının və qəzəlin inkişafında yeni bir mərhələ başlandı. İlqar Fəhminin müşahidələrinə haqq qazandırırıq ki, Azərbaycanda yeni ədəbi məclislər formalaşdı (Bakıda «Məcməüş-şüəra», «Füzuli» məclisləri, Lənkəranda «Fövcül-füseha» məclisi), ərüza meyl edənlər bu məclislərdə bir yere toplandı, təbii ki, məclislərdə iştirak edən şairlərin heç də hamısı ciddi şəkildə ədəbiyyatla məşğul olmurdu, bir çoxları bu sənətə xobbi kimi baxırdı, amma bununla yanaşı, bir çox qəzəlxanların ulduzları parladı.

İlqar Fəhmi Hacı Ələmdar Mahirə həsr etdiyi həmin məqaləsində doxsanıncı illərdə adı çəkilən ədəbi məclislərdə Namiq Şəfainin, Əlibala Səyyahın, Kamil Sərbəndinin, Xanəhməd Nahidin, Ağamir Cavadın, Tacəddin Tacirin, Baba Pünhanın, Azər Saninin yüksək səviyyəli ərüzçu şair kimi yetişdiyini qeyd edir. Ələmdar Mahiri isə xüsusilə fərqləndirir.

Təkcə doxsanıncı illərdə deyil, ikiminici illərin əvvəllərində də ərüza və qəzələ meylin artdığının, hətta ayrı-ayrı şairlərin «Divan» tərtib etdiklərinin şahidi oluruq. Əsasən hecaçı şair kimi tanıdığımız Müzəffər Şükür Məchul artıq 1996-cı ildə öz «Divan»-ını nəşr etmişdi. Bu «Divan»da qəzəllər, qəsidələr və heca vəznində olan şeirlər toplanmışdı. Əruzdu duysa da, bəzi qəzəllərində uğur qazansa da, Müzəffər Şükür qəzəl janrına yenilik gətirə bilmədi, yəni seçilə bilmədi.

Qəzəlin satira ilə «ünsiyyəti»nə klassik poeziyada onlarla misallar gətirə bilərik. Bu mənada satirik qəzəl ifadəsi birmənalıdır. XX əsrin sonlarında-XXI əsrin əvvəllərində qəzəl ədəbiyyatının satira ilə zənginləşməsində Baba Pünhan böyük rol oynadı. XX əsrin başlanğıcında Sabir kimi nəhəng bir satira ustası yetişmişdi, əsrin sonlarında isə Baba Pünhan bu yolu davam etdirdi. Doğrudur, Sabir satirasına məxsus yüksək sənətkarlığı Baba Pünhanın şeirlərində hiss etmirik, lakin onun da özünə görə deyim tərzı var və satirik ədəbiyyatın sönükləşdiyi bir zamanda belə bir şairin qəzəl vasitəsilə satiranı «dimirltməsi» cəhdi uğurlu alındı. Təsədüfi deyil ki, hər dəfə millətin başının üstünü qara buludlar alanda, cəmiyyətdə bir xaos yarananda poeziyanın sözünü satira deyir.

Acı həqiqət kimi. Doxsanıncı illərin əvvəllərindəki ictimai-siyasi mənzərəni görün
Baba Pünhan necə qələmə alıb:

**Acından millətin bir gün yarımcan olsa, neylərsən?
O can üstə, sənin ömrün firavan olsa, neylərsən?
Didərginlər səfalətdən əgər ölsə çadırlarda,
Vəkillər maliki-mülki Süleyman olsa, neylərsən?
Vəkil artist, vəkil şair, vəkil xanəndə və sair,
Dəyirmanın əgər dənsiz dəyirman olsa, neylərsən?
Əzilmişdən, üzülmüşdən, əyilmişdən, söyülmüşdən,
Döyülmüşdən axan qanlar nahaq qan olsa, neylərsən?
Seçilməkçün düşüb mənzilbəmənzil yalvaran kəslər,
Seçildikdən bir az sonra qudurğan olsa, neylərsən?
Bu mavi ekranım çox əyrini düz göstərir, billah,
Tutub usta düzəltdirsəm, düz ekran olsa, neylərsən?
De ki, Pünhan, zaman dönsə, tutulsa Ay, Günəş sönsə,
Səmadan Zülfüqar ensə - o dövrən olsa, neylərsən?**

İkimininci illərdə Hacı Ələmdar Mahir, Mirəziz Seyidzadə, Arif Səfa, Əli Aslanoğlu, Məmməd Məcidoğlu, Gülarə Munis, Səxavət Talıblı, Hacı Arif Buzovnalı, İlqar Fəhmi, Yasin Xəlil, Mahcamal, Xaqani Əmini, Sona Xəyal, Vüqar Rahi, Azər Fəraqi, Mirkamil Mirxəliloğlu, Xatirə Xatun, Lətifə Nuran, Xaqani Muğamatoğlu əsasən qəzəllərdən ibarət şeir kitablarını çap etdirdilər. Təbii ki, bu müəlliflər qəzəldə hüner göstərməyə cəhd etdilər, ancaq hüner göstərmək o zaman başa gəlir ki, klassik janra yenilik gətirə biləsən, çünki əruzü bilmək hələ yaxşı qəzəl yazmağa dəlalat eləmir.

Bu sırada ustad qəzəlxan kimi yalnız Hacı Ələmdar Mahirin adını çəkə bilərik. Səbəbini izah edək:

1. Ələmdar Mahir klassik poeziyaya, xüsusilə Nizami, Füzuli, Nəsimi, Seyid Əzim Şirvani, Nəbati, Vahid yaradıcılığına yaxşı bələd idi, sufizmi, hürufizmi, ürfan ədəbiyyatını dərinlən mənimsəmişdi, Nardaranda Muxtar Fail kimi fəzil bir şəxs-dən aldığı bilik, şəxsi müəllimi sayəsində əruz elmini və dini ədəbiyyatı mükəmməl bilməsi onu sözün əsl mənasında USTAD kimi tanıtmışdı. Heç ali təhsili olmayan bu fəzil şəxsin olduğu məclisdə elmlər doktorlarının sıxılmağı təbii idi. Hacı Ələmdar bu dərinliklə, bu kamilliklə mərhum Əli Fəhmini xatırladırdı.

2. Dərin elmi bilik hələ şairlik istedadı üçün yetərli deyil. Amma Ələmdar Mahir həm də istedadlı ŞAİR idi. Onun qəzəlləri Füzuliyə, ürfan poeziyasına qayıdışın bariz nümunələri sayıla bilər. Bu mənada Hacı Ələmdarın qəzəlləri müasir dövrlə Füzuli əsri arasında bir körpü rolunu oynayır.

**Gah vüsalın müjdəsilə can verər bimarə söz,
Gah verər peyğam hicrindən salar azarə söz.
Dərdi-pünhanım sağalmaz gəlməsə səndən xəbər,
Xəstəyə bəzən dəvadan artıq eylər çarə söz.
Yüz bəla gəlsə məhəbbət vadisindən dönmərəm,
Mən bu yolda vermişəm bir məhliqə dildarə söz.
Tut sözü daim özündən yüksək ey şair könül,
Çünki ALLAH göndəribdir Əhmədi-Muxtarə söz.
Hər sözə meyl etmə, Mahir, salma qiymətdən sözü,
Çıxdı bir gün, bəlkə, qiymət almağa bazarə söz.**

3. Qəzəldə ustalıq ilk misradan son misraya qədər məntiqi bağlılıq, hər ifadənin, hər sözün öz yerində olması və bununla da beş-altı bəndlik bir şeirdə harmoniya yaratmaqla müəyyənleşir. Ələmdar Mahirin hər hansı qəzəlində bu harmoniya hiss olunur. Xüsusilə, rədif-qafiyə texnikası Ələmdar Mahirdə zərgər dəqiqliylə diqqəti cəlb edir. Əksər təşbihləri, metaforaları isə təzədir.

**Hicran odunda mən də yanardım ocaq kimi,
Əşkim gözümdə qaynamasaydı bulağ kimi.**

***Bilməm bu daği-hicrə necə tab edib, dözümlü,
Bu imtahan durubdu qabağımda dağ kimi.
Eşqində razıyam ki, ola şənə-şənə dil,
Məhrəm ola o kakilə, bəlkə, darağ kimi.
Gahi bu ahü zarıma pərvanələr yanar,
Gahi özüm öz halıma yannam çırağ kimi.***

Əlbəttə, adlarını çəkdiyimiz şairlərin hər birinin qəzəllərindən misallar gətirə bilərik. Əli Aslanoğludan da, Mahcamaldan da, Sona Xəyaldan da, Mirkamildən də, Səxavət Talıblıdan da. Onların qəzəllərində də axtarış, bu klassik janrdə təzə söz demək iddiası hiss olunur. Amma bu sırada İlqar Fəhmini, Azər Buzovnalını və Yasin Xəlili xüsusilə fərqləndirmək istərdik. İlqar Fəhmi xeyli nəsr əsərinin, ssenarinin, publisistik yazıların, heca və sərbəstdə yazdığı şeirlərin müəllifidir, amma o, yaradıcılığının ilk mərhələsində (25-30 yaşlarında) yazdığı qəzəlləri ilə məşhurlaşdı. Bu qəzəllərdə sırf Azərbaycan sözləri üstünlük təşkil edirdi və İlqar sanki sübut eləməyə çalışırdı ki, «düşvarı asan eyləmək» müasir ədəbi dilimizin incəliklərinə yaxşı bələd olan bir şair üçün heç də çətin deyil.

***Mən ki öz şeirimə büktdüm qəmi misra-misra,
Qəm də şeirimlə gəzir aləmi misra-misra.
Dərdimi bildi təbibim, mənə bir şeir oxudu,
Sanki çəkdi yarama məlhəmi misra-misra.
Qələmimlə yığiram düzmək üçün ağ kağıza,
Gül yanaqlarda donan şəbnəmi misra-misra.
Ey səmadən mələyim ki səni vəsf etmək ilə
Dağıdım qəlbə dolan matəmi misra-misra.
Yazılır dəftəri-eşqə ürəyim qanı ilə
Ömrümün sənsiz ötən hər dəmi misra-misra.
Sevmişəm bir gülü ki, varlığı bir incə gözəl
Nazi beyt-beyt eləyir, çəm-xəmi misra-misra.
Bəlkə, Həvvə da o vaxt Fəhmi kimi şair olub,
Yəni, yoldan çıxarıb Adəmi misra-misra.***

Hacı Arif Buzovnalının və Yasin Xəlilin qəzəlləri də bu müəlliflərin əruza, klassik poeziyaya yaxşı bələd olduqlarını sübut edir. Yasin Xəlili Vahid ədəbi məktəbinin «dərslərini» mənimsəyib, qəzəllərində sadə, təbii nitqilə seçilir, çox zaman qəzələ xas olan mürəkkəb ifadələrdən qaçır: «Tufanlı, təlatümlü dənizdir mənim eşqim, Zəməzəm suyu təmiz, təmizdir mənim eşqim. Gördüm nə müsibətləri sevdəyə düşəndən, Könlümdəki dərd ilə əkidir mənim eşqim». Hacı Arif Buzovnalının qəzəllərində isə fikir tutumu yetərincədir, ürfandan, təsəvvüfdən gələn təsir dalğaları da hiss olunur, Bakı-Abşeron ədəbi məclislərinin yetirməsi olan Arif, açıq etiraf edərkən ki, artıq yetkin bir qəzəlxan kimi formalaşır.

***Oldu bir dilbərin eşqində pərişan könlüm,
Açdı hicran gətirən qüssəyə meydan könlüm.
Həvəs etdikcə məhəbbət meyinə oldu əsir,
Həm də öz eşqinə oldu özü şeyran könlüm.
Sənə min dəfə dedim, uyma vəfasız gözələ,
Məni də xar elədin, qan olasan, qan, könlüm.
Ey təbəssümlə kənardan mənə işgəncə verən,
Könlümə vermə səfa, ay sənə qurban könlüm.
Arifə etmə ki rişxənd, qəzəli sadə yazıb,
Gəlməsin qoy sənə bu sadəlik asan, könlüm.***

...Biz çətin, olduqca araşdırma, təhlil, axtarış tələb edən bir mövzuya müraciət etdik. Qəzəlin Azərbaycan poeziyasında keçdiyi yolu izlədik. Təbii ki, tam əhatə edə bilməsək də, qəzəlin portretini cizgiləndirməyə cəhd elədik. Və sonda bunu söyləmək ki, XXI əsr öz ustad Qəzəlxanını gözləyir...

◆ Mətbuat tariximizdən

Zöhrə FƏRƏCOVA

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLU VƏ ONUN “HİCRƏTİ-KUBRA” ƏSƏRİ

Gərgin ictimai-siyasi hadisələrin baş verdiyi, mürəkkəb, ziddiyyətlərlə dolu bir dövrdə nəşrə başlamış “İrşad” qəzeti (1905-1908) uca amalların, böyük məqsədlərin carçısı, təbliğatçısı kimi yaradılmışdı. Qəzetin baş redaktoru və sahib-imtiyazi Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərindən biri, ictimai-siyasi xadim, mütəfəkkir, filosof, pedaqoq, alim, jurnalist, yazıçı Əhməd bəy Ağaoğlu və onun qələm yoldaşları, məsləkdaşları - Üzeyir Hacıbəyli, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Həşim bəy Vəzirov, Nəriman Nərimanov, Ömər Faiq Nəmanzadə, Firudin bəy Köçərli və başqaları bu mətbu orqanının fəaliyyətində müstəsna xidmətlər göstərildilər.

Azərbaycan mətbuatı tarixində xüsusi iz qoymuş mətbuat orqanlarımızdan olan “İrşad”da yalnız dövrünün ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatından bəhs edən jurnalist yazılarına yer verilmirdi. “İrşad”, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi yolu, ədəbi prosesdə gedən dəyişiklikləri diqqət mərkəzində saxlayırdı. Qəzetdə maraqlı ədəbi-bədii nümunələr təqdim olunurdu. Onlardan biri də “Hicrəti-kubra” əsəridir. Əsərin müəllifi Əhməd bəy Ağaoğludur. “Hicrəti-Kubra” müəllifin o vaxtlar işlətdiyi Əhməd bəy Ağayev imzası ilə “İrşad”ın 1906-cı ilin 116-cı sayından dərc edilməyə başlanıb, qəzetin 117, 121, 129, 131 və 137-ci saylarında davam etmişdir.

“Hicrəti-kubra” tarixi mövzuda qələmə alınmışdır. Əsərdə Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s) ilk vəhylərin gəlməsindən, İslam dininin bərqərar olmasından, Allahın sonuncu peyğəmbərinin bu müqəddəs yolda çəkdiyi məşəqqətlərdən bəhs edilir.

Şübhəsiz ki, din tarixindən bəhs edən bədii əsərlər qələmə almaq müəlliflərdən istedadla bərabər, böyük həssaslıq, məsuliyyət, dərin savad, zəngin mütaliə, geniş dünyagörüşü tələb edir. Ə.Ağaoğlu bu keyfiyyətlərə malik idi.

Dini mövzulara o, erkən yaşlarından müraciət etməyə başlamışdı. Şiə məzhəbi ilə bağlı araşdırması hələ 1892-ci ildə Londonda keçirilən dünya şərqşünaslarının Beynəlxalq konqresində böyük maraqla qarşılandı. Həmin məruzəsi ilə o, dini mövzularda söz deməyə, yazmağa haqqı olduğunu təsdiq etdi. O vaxt Ə.Ağaoğlu Fransanın Sorbonna Universitetinin ən çalışqan, ümidverici tələbələrindən idi. Günlərinin çoxunu kitabxanalarda keçirir, çox oxuyur, araşdırmalar aparırdı. Lakin onun dini biliklərinin kökündə yalnız mütaliəsi və Sorbonna Universitetinin teologiya (ilahiyyat) fakültəsində oxuması dayanmırdı. Ə.Ağaoğlu Şuşada elmə, irfana meyilli, nüfuzlu ailədə, hər gün evlərinə toplanan elm və irfan əhlinin dini məsələlər ətrafında etdiyi söhbətləri, müzakirələri, mübahisələri dinləyərək böyümüşdü. Dindar olan böyük əmisi Mirzə Məhəmməd onu müctəhid görmək istəyirdi. Ona görə də əvvəlcə evdə, daha sonra mollaxanada Əhməd bəyə dini biliklər

öyrədilmişdi. O, mollaxanada farsca, evdə xüsusi müəllimdən ərəbcə dərs alırdı. Sonralar anasının istəyi ilə şəhər gimnaziyasında da rusca oxudu. Ömər Faiq Nemanzadə bu qədər təhsilin bizdə "alim" olmağa kifayət etdiyi halda bu elm aşiqinin - Əhməd bəyin təhsil ardınca Fransaya getdiyini qeyd edirdi: "Kamal ilə səfahətin, elm ilə əyləncənin geniş bir meydanı olan Fransada da səy və hüsn-əxlaq tərəfinə meyl edib darülfünunu ikmal etmiş və bu surətlə Qafqaziya müsəlmanlarının - əgər istər və çalışarlarsa - fransızlara rəqabət edə biləcəklərini isbat edərək Qafqaziya övdət etmişdir" [1].

Təhsili, həyat təcrübəsi, istedadı, çalışqanlığı və qətiyyəti sayəsində Ə. Ağaoğlu elə ilk yazılarından nüfuzlu qələm adamlarından biri kimi tanındı. O, hər bir mövzuda eyni peşəkarlıqla yazırdı. Milləti, dövrü üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bir sıra mövzulara dönə-dənə müraciət etdi. Onlardan biri də dini məsələlər idi. Ə. Ağaoğlunun bu sahədə fəaliyyəti ayrıca tədqiqat mövzusu olduğu üçün üzərində çox dayanırıq.

"Hicrəti-kubra"ya gəlincə, qeyd etdiyimiz kimi, bu əsər böyük bir tarixi dövrü əks etdirir. Müəllif oxucusunu "bu hadisələr neçənci ildə baş vermişdir?" sualı üzərində düşünmək məcburiyyətində qoymur. İlk sətirdən öyrənirik: "Həzrət İsanın təvəllüdündən altı yüz on iki və ya on üç il keçmiş idi" [2]. Deməli, əsərdə baş verən hadisələrin tarixi miladi təqvimilə 612 və yaxud 613-cü ildir.

Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s.) dəvətini qəbul edən Əbu Süfyan, Əbu Cəhl, Əbu Ləhəb və Abbas Məkkənin dar və tozlu küçələrindən keçərək onun evinə doğru gedirlər. Yolboyu onlar son vaxtlar Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s.) üz vermiş qəribə haldan danışirlər. Abbas bildirir ki, qardaşı oğlu axır zamanlar kimsəyə yovuşmur, hamıdan qaçır, vaxtını dağların mağaralarında və səhraların qumları ilə keçirir, rəngi saralıb, üzü quruyub, sanki ona bir böyük dərd üz verib, amma heç kəsə demir. Əbu Cəhl bunları divanəlik əlaməti hesab etməsi Abbasa toxunur. Qardaşı oğlunun ruzigarın az-az yetirdiyi cavanlardan olduğunu, onun kiçik yaşlarından əqli, zəkası, düşüncəsi ilə ətrafındakıları heyran qoyduğunu, dürüstlüyü, adilliyi sayəsində ərəblər arasında beysətə qədər də Əmin və Sadiq adlandırıldığını, ehtiram göstərildiyini xatırladır: "Yadınızdadırmı ki, bir böyük tufandan sonra Kəbənin evi dağılıb sel həcərüləsvədi' yerindən oynatmışdı; Kəbə təmir olunduqdan sonra həcərüləsvədi götürüb öz yerinə nəsb' etməkdən ötrü nə vəlvələ və qeylü-qal qalxdı, hər qəbilə və hər tayifə istədi ki, bu şan və bu izzət tək onun olsun! Az qalmışdı ki, Məkkə bir-birinin canına düşüb, qanlar su əvəzinə axsın! Qanlı başlar və isti təbiətlər öldürmək və dağıtmaqdan qeyri bir söz danışmıyordular! Bizlər ki, qəbilələrin şeyxləriyiz, məsələni həll etməkdən müəttəl' qalmışdıq və Məkkə xarab olub əhalisi biri-birinin canına düşməkdən qeyri bir əlac görmürdük. Kim bizi bu girdabi-bələdan qurtardı, kimin məsləhətinə hamı afərin və təhsin' oxudu? Bu həman Məhəmməd degilmi?" [2].

Əsərin bu qısa girişində, demək olar ki, müəllif onun mövzusu, mahiyyəti, mövcud vəziyyət və qəhrəmanı haqqında müfəssəl məlumat verməyə müvəffəq olmuşdur. "Hicrəti-Kubra"-nın sonrakı hissələrində də İslam dininin müjdəsini verən peyğəmbərin insanlara ən gözəl nümunə olan həyatı və yüksək mənəvi keyfiyyətləri diqqətə çatdırılır. Bunlardan biri də peyğəmbərin qonaqlara münasibətidir. Evinə gələnləri təzimlə qəbul etməsi, onları səbirle dinləməsi Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s.) gözəl davranışlarındandır. Peyğəmbərin həyat yoldaşı Xədicə, yeniyetmə qızı Fatimə, əmisi Əbu Talib, onun yeniyetmə oğlu Əli, xidmətçisi, lakin oğul kimi münasibət göstərirdi Zeyd həyat yoldaşı da təzə gələnləri ehtiramla qarşılayırlar.

Tarixi mənbələrdən də məlumdur ki, Məhəmməd ibn Abdullah (s.ə.s.) Məkkənin ən hörmətli, ən nüfuzlu tayfalarından birinin nümayəndəsi idi. Onun həyat yoldaşı Xədicə də şəhərin ən varlı adamlarından hesab olunurdu. Lakin onlar olduqca sadə həyat keçirirdilər. Ə. Ağaoğlu peyğəmbərin və ailəsinin yaşadığı evi təsvir edərkən, palçıqdan tikilmiş damda quru yer üstündə fərş əvəzinə keçə döşəndiyini, başqa zینət və məişət əşyaları olmadığını yazır. Bununla müəllif Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s) və ailəsinin dünya malında gözləri olmadığını göstərir.

Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s.) qonaqlarına dəvətinin səbəbini söyləyir: "Həzrət buyurdu: «Bilin və agah olun ya əli-qureys! Mən sizi buraya cəm etmişəm

bir olan və Yeri, Gögü yaradan Allahın fərmanı ilə! Məni və sizi yaradan O bir Tanrı məni sizə peyğəmbər göndərüb və mənə buyurub ki, sizi Haqq olan yola dəvət edib sizi zülməti-cəhəltədən çıxarıb nuri-fələhətə' hidayət' edəm!" [3].

Ömürlərində eşitmədikləri, xəyallarına belə gətirmədikləri bu qəribə sözləri, ali mətləbləri eşidən məclis əhli mat qalır. Lakin Məhəmməd ibn Abdullahın (s.ə.s.) söylədiyi həqiqətlərin dərinliklərinə varmadan yenə onu qınayır, istehza edirlər. Əbu Cəhl Allahın Rəsuluna "məcnun" deyir. Əbu Süfyan onu qorxulu dəli adlandırır və Əbu Talibə bildirir ki, əgər mənim belə qardaşım oğlu olsa, başına cəmiyyət yığmaq əvəzinə onu cəmiyyətdən uzaqlaşdırıb zəncir vuraram. Sevgili qardaşı oğlunun bu cür rişxəndlərə məruz qalmasına dözməyən Əbu Talib qəzəblənir. İslam dinini hələ qəbul etməsə də, qardaşının yadigarını müdafiə edir. Qureyşin böyüyü qoca Əbu Süfyan bundan hiddətlənir. Əslində, Məhəmməd ibn Abdullahın (s.ə.s.) evində baş verənlər o günlər Ərəbistanının ümumi mənzərəsi hesab etmək olar. Müəllif hadisələrin sonrakı gedişində də gözlərimizin qarşısında Ərəbistanın o dövrdəki ictimai mühitini, əhalinin sosial vəziyyətini ustalıqla canlandırır.

Qeyd edək ki, "Hicrəti-Kubra"da hadisələr iki evdə - Məhəmməd ibn Abdullahın (s.ə.s.) və Həzrət Xədicənin əmisi oğlu Varaqa ibn Nufəlin evində cərəyan edir. Varaqanın evini müəllif belə təsvir edir: "Otağın gün çıxan tərəfində bir səndəl üstündə ev Allahının şəkli qoyulmuşdu. Allahın əlində bir yay və bir ox, boğazında gərdənbənd və topuqlarında xalxallar var idi. Divarlarda ziynət üçün maral və ceyran buynuzları və tovuş qanadları nəsib etmişdilər. Bir küncdə məcmərə^ə üstündə bir qoxulu şey ahəstə-ahəstə tüstülənib otağı ənberiyə və xoşayən iyi ilə doldurmuşdu" [4]. Əsərdəki sonrakı hadisələr də məhz burada cərəyan edir.

Avamlar, cahillər xeyir və şərnlərini anlamazlar. Lakin müəllif bunu məsələnin birinci tərəfi hesab edirdi. İkincisi, insan təbiətində paxıllıq və həsəd var. Ə.Əgəoğlunun bildirdiyi kimi, hər qabın örnək ölçüsü, hər təbiətin öz xasiyyəti olduğunu bəziləri anlamaq istəmir. Üçüncüsü, ata-babadan qalmış qayda-qanunlara, adətlərə qane olan kütlə təzə işlərdən, yeni fikirlərdən qorxuya düşür. Çünki bunları düşünmək, həyata keçirmək insandan zəka, zəhmət və əziyyət tələb edir ki, bu da onların təbiətinə ziddir. Bu səbəblərə görə, Məkkə əhli Məhəmməd ibn Abdullaha (s.ə.s.) düşmən kimi baxır, onun izhar etdiyi həqiqətə cavab tapmayanda isə böhtan və iftiraya əl atır, bununla da fərqi nə varmadan özləri özlərinə düşmən kəsilirdilər. Lakin problemin başqa səbəbləri də var idi. Məsələ onda idi ki, ilk günlərdən Məhəmməd ibn Abdullahın (s.ə.s.) gözlənilən peyğəmbər olduğunu bilsələr də, müxtəlif səbəblərdən bu həqiqəti etiraf etməyənlər az deyildi. Onlardan biri də Varaqa ibn Nufəl idi. Ə.Əgəoğlu yazır: "Bu Varaqa ibn Nufəl Məkkədə əvvəlvəqt hənif adlanan ürfə^a qisminin mürşidi^a kimi idi. Hənif əvvəlvəqt o kəsə deyirdilər ki, qəlbən və əqlən ata-baba yolundan dönüb zahirən müşrik^a qalubsa da batinən müşriklər tərtibatında deyil idilər. Bunlar Tövrat və İncilə belə olub məcus^a, xristian və yəhudi dinlərinə aşına idilər. Lakin ata-baba yolundan çıxmışsalar da bir müəyyən yola girməyib mütərəddid^a idilər. Demək olar ki onlar müvəhhid^a mücərrəd^a idilər. Amma Allahın birliyinə inanıb, ona itaət etmək tərtibatını bilmirdilər: Hələ axtarırdılar: və hər tərəfə özlərini çapırdılar və hər tərtibatı təcəssüs^a edirdilər" [4].

Varaqa ibn Nufəl Tövrat və İncili ərəb dilinə tərcümə etmişdi. Bacısı Ümmü İqbələ isə Məkkədə ən birinci kahinələrdən sayılır, xüsusilə ərəblər arasında fal açma, qeybdən xəbər vermə sənəti ilə məşhur idi. Onlar evlərinə müxtəlif tərtiblərə, dinlərə itaət edənlər toplaşır. Bu dəfəki müzakirələrinin mövzusu son zamanlar Məkkədə baş verənlər - izdihamın çoxması, Məhəmməd ibn Abdullahı (s.ə.s.) öldürməkdən, evini yandırmaqdan başqa söz söyləmədikləridir. Varaqa və Ümmü İqbələ qonaqlarına Həzrət Məhəmmədin dünyanı dəyişib, yeni şəriət gətirəcək peyğəmbər olduğunu etiraf edirlər. Ümmü İqbələ etiraf edir ki, Kəbənin allahlarına artıq inanmır: "Hətta mən ki, kahinəyəm və sənətim bütlərin adı ilə xalqı aldatmaqdır, çoxdan onların puç olmağını yəqin etmişəm! Mənə ayrı Allah lazımdır. Bunlar daha kifayət etmiyor - Kahinə bunu deyib qırıq əlin uzatdı səndəlinin üstündə olan mücəssəməyə və onu götürüb qabaqca çox diqqətlə tamaşa etdi, sonra bərk güldü; amma gülüş əvəzində üzündə yüz-yüz qırıq və büküklər əmələ gəldi!

- İstehza ilə бүtdən soruşdu - Sənsənmi mənə qeybi öyrədən? - Ha! Ha! Ha!

- Min illər ilə ərəbləri aldatdığın bəsdır, imdi get bir az rahat ol! ” [5]. Bunu deyən kahinə öz əlləri ilə бүtү yerə çırpıb sındırır. Məclis əhli ata-babalarının belə cansız şeylərə sitayiş etdiklərinə təəccüblənirlər.

Əsərdə oxucunun diqqəti bir vacib məqama da yönəldilir: Həzrət Məhəmmədə hamıdan artıq zidd olan yaxın qohumu olan Qüreyş böyükləridir. Onlar Həzrət Məhəmmədin buyurduqlarının haqq və ərəblərin xeyrinə olduğunu hər kəsdən yaxşı bilirlər. Qüreyş böyüklərinə Kəbənin бүtxanə, ərəblərin бүtpərəst qalması lazım idi. Ona görə çalışırdılar avam camaatın bəsirət gözləri açılıb xeyrini, şərini qanmasın. Müəllif yazırdı: “Qüreyş uluları və şeyxləri qədimül-əyyamdan bu nöqtəyə dürüst mültefit olub cəmi həvas və şüurların Kəbənin allahlarını təbəddülati-zəmanədən və təğəyyurat ovqatdan müsəvvin etməyə məhzur ediblər. Uzun-uzun qərnlər müddətində Kəbə və Ərəbistanı qalan dünyadan ayıraraq qoymayıblar ki, xaricdən kürreyi-ərzin bu küncünə bir şüayi-asar düşsə. Ərəbistan dünyanın ən gizlin, ən xəfi olan bir qoltuğunda vəqə olub, onsuz da eylə qeyri təvayif və miləl ilə əlaqə etməyi müşgül idi. Üç tərəfdən su ilə məhsur, dördümüncü tərəfi də sudan daha artıq dəhşətli qövm dəryası ilə məhduddur” [7].

Mabədi var, yazılsa da, əsərin nəşri burda yarımçıq qalmışdır. Əsəri yenidən “İrşad”ın 1908-ci ildəki 24-cü sayında görürük. Lakin bu, onun davamı deyil, təkrar nəşridir. Qəzetin 1908-ci ildəki 24, 28, 33, 37-ci saylarında çox cüzi, əsərin məzmununa dəyişiklik gətirməyən fərqlərlə dərc etdirdi və əsər yenidən yarımçıq saxlanıldı. 1908-ci ilin 25 iyununda qəzet fəaliyyətini dayandırmalı oldu. Bir müddət sonra Ə.Ağaoğlu Türkiyəyə köçdü. Yazıçılıq və jurnalistlik fəaliyyətini davam etdirdi. Lakin əsərin tamamı dərc olunmadı. Bununla belə, fikrimizcə, “Hicrəti-kubra” əsəri istər ümumilikdə Ə.Ağaoğlu yaradıcılığında, istərsə də “İrşad” qəzetində öyrənməyə, tədqiq edilməyə layiq ən dəyərli ədəbi-bədii nümunələrdən biridir.

Əsərdə maraqlı doğuran məqamlardan biri də qadına münasibətdir. Ə.Ağaoğlu Azərbaycan ziyalıları arasında qadına kişilərlə bərabər hüquqların verilməsinə çağıran ilk ziyalılardan idi. «Hicrəti kubra»da da o, müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə qadına yüksək münasibət bəsləndiyini qeyd edir. Əsərdə qadın kişinin yaxın dostu, yoldaşı, sirdaşı kimi təqdim edilir. Ə.Ağaoğlu müəllimi, məşhur şərqşünas Ernest Renandan da misal gətirirdi: «Odur ki, fazili-kamil və ustadi-binəzir müsənnif* firəngi cənab Renan Xədicəyi-Kubraya «Məhəmmədin mələikə hafizəsi» adı qoyub!» [5]. Və o, öz müəlliminin bu fikirlərini, müsəlman qadına belə yüksək münasibət bəsləməsinə alqışlayırdı: «Nə gözəl və nə müstəhiq* addır! Gah olurdu ki, Həzrət hücumı-fikir və xəyaldan və təzəllümi-əsr* və zəmanədən bızır olub qəş edirdi və qəşdən ayılıandan sonra ağlardı! Xədicə məhəbbət ilə onun gözünün yaşını silib min dil və nəvazişlə onun qəlbi cərahetlərinə* mərhəm* qoyub iltiyam* verirdi! Əgər böylə bir mələikə hafizə olmasaydı Həzrət əvayili-nübüvvət* də nə cür keçərdi!» [5].

“Hicrəti-kubra” əsərindən belə nəticəyə gəlirik ki, nəsilən-nəslə ötürülən dini etiqad insanların həyatında əhəmiyyətli yer tutur. Yanlış da olsa, onları inanclarından döndərmək çətindir. Məhəmməd peyğəmbərin həyatı öz dövründə və ondan sonra yaşamış və yaşayacaq hər bir bəşər övladı üçün nümunədir.

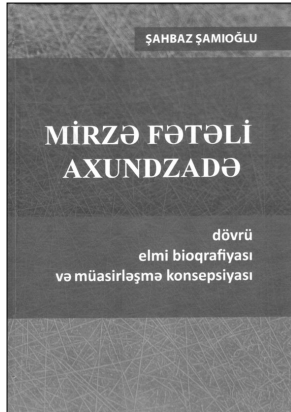
İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ö.F.Nemanzadə: “Əhməd bəy Ağaoğlu”, “Şərqi-Rus” qəzeti, 23 may 1904, №60
2. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, “İrşad” qəzeti, 18 may 1906, №116
3. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, “İrşad” qəzeti, 19 may 1906, №117
4. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, «İrşad» qəzeti, 24 iyun 1906, № 121
5. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, «İrşad» qəzeti, 2 iyun 1906, № 129
6. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, «İrşad» qəzeti, iyun 1906, № 131
7. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, «İrşad» qəzeti, 2 iyun 1906, № 137
8. Ə.Ağaoğlu: “Hicrəti-kubra” əsəri, «İrşad» qəzeti, 26 fevral 1908, №24

♦ K i t a b l a r , r ə y l ə r

YENİ MEYARLARLA

Şahbaz Şamioğlu. “Mirzə Fətəli Axundzadə (dövrü, elmi bioqrafiyası və müasirləşmə konsepsiyası)”. Bakı. 2016

Azərbaycan ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, ictimai-siyasi fikir tarixinin görkəmli nümayəndəsi Mirzə Fətəli Axundzadənin adı Nizami, Füzuli, Vaqif kimi sələflərinin adları ilə yanaşı çəkilir, zəngin yaradıcılığı dünya klassiklərinin irsi ilə müqayisə olunur. M.F.Axundzadənin həyatı və yaradıcılığının tədqiqinə onun özünün sağlığında ikən başlanılmış, etiraf edək ki, sovet dövründə bu iş daha sistemli və davamlı xarakter almış, bütöv bir axundzadəşünaslar nəslı formalaşmışdır. Lakin Sovet hakimiyyəti illərində məlum ideologiyanın təsiri ilə M.F.Axundzadə irsi kifayət qədər tendensiyalı

şəkildə tədqiq olunmuşdur. Təhlillər göstərir ki, M.F.Axundzadənin irsinin bu gün yenidən öyrənilməsinə ciddi bir zərurət duyulur. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Şahbaz Şamioğlunun “Elm və Təhsil” nəşriyyatında işıq üzə görə “Mirzə Fətəli Axundzadə (dövrü, elmi bioqrafiyası və müasirləşmə konsepsiyası)” monoqrafiyası həmin zərurətdən yazılmışdır. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının 1 dekabr 2016-cı il tarixli qərarı ilə çap edilən monoqrafiyanın ön sözünün müəllifi və elmi redaktoru AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli, rəyçilər filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Alxan Bayramoğlu və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Güldəniz Qocayevadır.

Müəllif ənənəvi mövzuya müraciətini monoqrafiyanın giriş hissəsində belə əsaslandırır: “M.F.Axundzadənin şəxsiyyəti və irsi ilə bağlı irili-xırdalı tədqiqatlar aparmış hər bir ədəbiyyatşünasın, ömürlərinin böyük hissəsini bu işə həsr etmiş bütün axundzadəşünasların zəhmətlərini qədirbilənləklə vurğulamaqla yanaşı, qeyd etməliyəm ki, böyük yazıçı və mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövr, həyatı, mühiti, dünyagörüşü məsələsi, müasirləri ilə ədəbi-ictimai əlaqələri, bədii, elmi-fəlsəfi əsərləri Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpasından sonra yaranan yeni siyasi, tarixi şəraitdə hər cür tendensiya və ideoloji çərçivədən kənarda yenidən tədqiq olunmalıdır”.

Akademik İsa Həbibbəylinin “Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında çox yazmaqda yaxşı yazmağın arasında” adlı ön sözü monoqrafiyanın elmi məzmunu və məziyyətləri haqqında təsəvvür yaratmağa tamamilə imkan verir. Akademik İsa Həbibbəylinin ön sözündən bir daha aydın olur ki, müasir dövrdə milli ədəbiyyatşünaslığın ədəbiyyat tarixi qolunun qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri klassiklərimizin həyatı və yaradıcılığını yenidən tədqiq etməkdir. Məsələyə bu kontekstdən yanaşan akademik əsəri belə dəyərləndirir: “Şahbaz Musayevin monoqrafiyası Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında müstəqillik işığında yenidən çox yazmağın parolu, yaxşı yazmağın təzə bir nümunəsidir”.

Monoqrafiyanın birinci fəslində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən ilhaqından sonra yaranan yeni ictimai-siyasi, tarixi-mədəni dövr və M.F.Axundzadə problemi özünün elmi həllini tapmışdır. Çoxsaylı materiallara əsaslanan müəllif Tiflisin

mədəni mərkəzə çevrilməsindən sonra M.F.Axundzadə və müasirlərinin ədəbi-mədəni fəaliyyəti, onların tarixi missiyası məsələsini araşdırmışdır.

Məlum olduğu kimi, həyatı və yaradıcılığına dair onlarla əsər yazılsa da, bu vaxta qədər M.F.Axundzadənin elmi bioqrafiyası hazırlanmamışdır. İlk dəfə bu vəzifəni öhdəsinə götürən Şahbaz Musayev çoxsaylı arxiv materiallarına əsaslanaraq böyük ədibin elmi bioqrafiyasını ortaya qoymuşdur. Müəllif problemə bir neçə aspektdə yanaşmışdır. Birincisi, müəllif sübut etmişdir ki, ədibin əsl soyadı məhz Axundzadədir. O, fikrini əsaslandırmaq üçün müxtəlif sənədlərə istinad etmişdir. İkincisi, müəllif M.F.Axundzadənin doğum və vəfatı tarixləri barədə elmi dövriyyədə olan qənaətləri əsassız saymış, müvafiq arxiv materiallarına əsaslanaraq bu tarixlərin müvafiq olaraq 1811-ci il və 28 fevral 1878-ci il olduğunu sübut etmişdir. Üçüncüsü, M.F.Axundzadənin guya iki dəfə vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasına dair bioqrafların bu vaxta qədər yazdıqlarının heç bir əsası olmadığını təsdiqləmək üçün arxiv materiallarına, o cümlədən ədibin əmək kitabçasına istinad etmişdir. Dördüncüsü, monoqrafiyada ilk dəfə M.F.Axundzadənin ilkin dünyagörüşünün formalaşmasını şərtləndirən ictimai-siyasi-tarixi amillər araşdırılmışdır və s.

Üçüncü fəsil M.F.Axundzadənin cəmiyyətin müasirləşməsi konsepsiyasına həsr edilir. Qeyd edək ki, problem ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə bu monoqrafiyada öz elmi həllini tapmışdır. Müəllif M.F.Axundzadənin müasirləşmə ilə bağlı düşüncələrində Avropaya inteqrasiya, cəmiyyətdə fikir və söz azadlığı və azad mətbuatın əsas yer tutduğunu göstərmişdir.

Bir mühüm məqamı vurğulayaq ki, monoqrafiyada istinad edilən arxiv sənədlərinin, müvafiq materialların əksəriyyəti ilk dəfədir ki, elmi dövriyyəyə gətirilmişdir.

Sədaqət ƏSGƏROVA

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

♦ K i t a b r ə f i

ƏŞRƏF VEYSƏLLİ
DOST SÖZÜ VƏ REYN XƏZƏRƏ «QOVUŞUR»
SUMQAYIT, «AZƏRİ» NƏŞRİYYATI, 2016

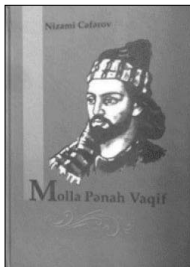
Bu kitab Sumqayıt şəhəri ilə Almaniyanın Lüdvixshafen şəhəri arasında mədəni-dostluq əlaqələrindən söz açır. Kitabda mərhum publisist Feyzi Mustafayevin şair haqqında oçerki və Ə.Veysəllinin Sumqayıt - Lüdvixshafen dostluğunun 25 illik yubileyi münasibətilə qələmə aldığı yol qeydləri, eləcə də alman şəhəri haqqında təəssürlər yer almışdır.

AQŞIN BABAYEV
NAZİM HİKMƏT QALAKTİKASI
BAKİ, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2016

Yazıçı-tədqiqatçı Aqşin Babayevin bu kitabına müəllifin böyük türk şairi Nazim Hikmət haqqında xatirələri, şairə həsr etdiyi məqalələri, Nazimlə bağlı olan sənət xadimləri haqqında yazıları, müsahibələrindən bəzi nümunələr daxil edilmişdir.

Toplunun tərtibçisi Gündüz Babayev, ön sözün müəllifi Azər Turandır. Filologiya elmləri doktoru Əsgər Rəsulov kitaba «Görkəmli nazimşünasın «Çeviz ağacı» və «Çinar rapsodiyası» adlı son söz yazmışdır. Kitabın redaktoru Sevdə Əlibəylidir.

NİZAMİ CƏFƏROV
MOLLA PƏNAH VƏQİF
BAKİ, «RENESSANS-A» NƏŞR EVİ, 2017

Kitab «Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin 300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə açılır. Akademik Nizami Cəfərovun ilk dəfə «Azərbaycan» jurnalının səhifələrində işıq üzü görmüş bu əsəri Azərbaycan xalqının böyük şairi, mütəfəkkir və dövlət xadimi M.P.Vəqifin 300 illik yubileyi münasibətilə nəşr edilib. Kitabda dahi söz ustasının həyat yolundan söhbət açılır, yaradıcılığı geniş aspektdə təhlil edilir. Vəqifşünaslığın zəngin ənənələrinə əsaslanan əsər eyni zamanda bir sıra yeni ideyaları ilə seçilir.

Kitaba Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev ön söz yazmışdır.

YAQUT BAHADURQIZI
“HAY VER MƏNƏ, CƏNAB LEYTENANT”
BAKİ, «ÇAŞIOĞLU» NƏŞRİYYATI, 2017

Yaqut Bahadurqızının «Hay ver mənə, cənab leytenant» kitabı təcavüzkar Ermənistanın hərbi birləşmələrinin 2016-cı il aprel 2-də ölkəmizə qarşı növbəti təxribatının qarşısının alınmasında şücaət və qəhrəmanlıqla şəhid olmuş baş leytenant Əbü Bəkr İsmayilovun qısa, şərəfli həyatından, şəxsi keyfiyyətlərindən bəhs olunur, onun doğmalarının, müəllimlərinin xatirələri də topluda öz əksini tapmışdır.

Kitaba ehtiyatda olan polkovnik-leytenant Qabil Nəsibov ön söz yazmışdır.

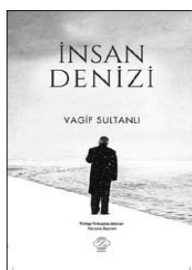

BULUDXAN XƏLİLOV
ƏBƏDİYAŞAR ƏDƏBİYYAT
BAKİ, «ADİLOĞLU» NƏŞRİYYATI, 2016

Kitabda ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçıları - Ernest Heminqveyn, Moris Meterlinkin, Mixail Şoloxovun, İvan Buninin yaradıcılığının xarakterik məqamlarından bəhs olunur. İngilis yazıçısı Conatan Sviftin «Qülliverin səyahəti» əsərindəki bir sıra fəlsəfi məqamlara geniş yer ayrılıb. Qılman İlkinin, Qabilin, Vaqif Səmədoğlunun, Leyla Əliyevanın və b. yaradıcılığının, bədii düşüncəsinin təhlilinə diqqət yetirilir.

Kitabda bədii ədəbiyyatın rolu, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının dəyəri, «Koroğlu» dastanındakı bəzi təhriflər barədə də məlumat verilir.

Kitabın elmi redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ağasən Bədəlzadədir.

VAQIF SULTANLI
İNSAN DƏNİZİ (ALMAN DİLİNDƏ)
LEYPŞİQ, "WINTERWORK" NƏŞRİYYATI, 2017

Yazıçı Vaqif Sultanlının nəsr yaradıcılığında xüsusi yer tutan, real və şərti-metaforik üslubun qovuşduğu qələmə alınmış "İnsan dənizi" romanı Almaniya oxucularına ilk dəfə təqdim olunur. Təsvir olunan hadisələrin XX əsrin səksəninci illərində cərəyan etdiyi əsərdə ölüm cəzasından xilas olaraq uzaq bir şəhərdə gizli ömür sürən baş qəhrəmanın taleyi fonunda cəmiyyətin əxlaqına və mənəviyyətinə yoluxmuş özgələşmə problemi diqqət mərkəzinə çəkilir.

Kitabda həmçinin Vaqif Sultanlının həyat və yaradıcılığı haqqında yığcam məlumat verilmişdir.

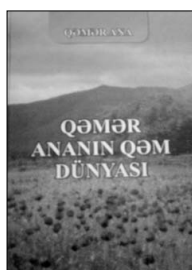
Romanı alman dilinə tanınmış türkoloq və mütərcim Hermann Keil çevirmişdir.

TAHİRƏ MƏMMƏD
ƏDƏBİYYAT MÜASİR ELMİ YANAŞMALAR
KONTEKSTİNDƏ
BAKİ, «XAN» NƏŞRİYYATI, 2016

Kitabda filologiya elmləri doktoru, professor Tahirə Məmmədin son illər çap olunmuş məqalələrindən, elmi konfrans və seminarlardakı məruzələrindən seçilmiş nümunələr toplanmışdır. Topladığı yazılar «Poetika. İzm», «Ədəbi abidələr və klassik Azərbaycan ədəbiyyatı», «Türk xalqları ədəbiyyatlarının nəzəri problemləri», «Müqayisəli ədəbiyyat», «Müəllimlərim və məsləkdaşlarım», «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi tarixindən» və «Folklorşünaslıq. Folklor və yazılı ədəbiyyat» bölmələri ilə təqdim olunur.

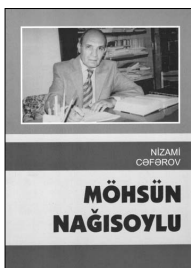
Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir.

QƏMƏR ANA
QƏMƏR ANANIN QƏM DÜNYASI
BAKİ, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2016

«Qəmər ananın qəm dünyası» kitabı şairə-publisist Qəmər ananın oxucularla səkkizinci görüşüdür. Toplada müəllifin çoxşaxəli yaradıcılığını əks etdirən təcnis, gəraylı, qoşma və s. janrlarda yazdığı şeirləri toplanmışdır. Ülvi hisslərin tərənnümü, doğma yurda bağlılıq, Qarabağ həsrəti kitabdakı şeirlərin əsas qayəsini təşkil edir.

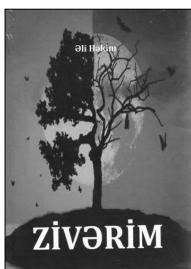
Toplunun redaktoru və ön sözün müəllifi şair Dəmir Gədəbəylidir.

**NİZAMİ CƏFƏROV
MÖHSÜN NAĞISOYLU
BAKİ, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI, 2016**

Bu kitab Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru akademik Möhsün Nağısoylunun 70 yaşı münasibətilə qələmə alınmışdır. Müəllif M.Nağısoylunun keçdiyi həyat yolunu, bir dilçi kimi geniş fəaliyyət sahəsini, yazdığı elmi əsərləri oxuculara təqdim edir. Xüsusilə, orta əsrlərdə yaranan bədii tərcümə nümunələri haqqında geniş söz açılır.

Kitabın redaktoru şair-publisist Dəyanət Osmanlıdır.

**ƏLİ HƏKİM
ZİVƏRİM
BAKİ, «TƏKNUR» NƏŞRİYYATI, 2017**

«Zivərim» Əli Həkimin (Məhərrəmov Əli Məhəmmədəli oğlu) oxucularla altıncı görüşüdür. Müəllifin bu yeni toplusundakı şeirlərdə yurd-yuva, el-oba, ata-ana məhəbbəti, insanın daxili aləmi, həyat tərz, yaşayışı, ömrünün enişli-yoxuşlu yolu öz əksini tapmışdır. Topluya Əli Həkimin bayatıları və təmsilləri də daxil edilmişdir.

Kitabın buraxılışına məsul filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Turan Teymur, redaktoru və ön sözün müəllifi Mövlud Teymurdur.

**SƏXAVƏT ƏNVƏROĞLU
DÜNYANIN İŞİNDƏN BAŞ AÇMAQ OLMUR
BAKİ, «MÜƏLLİM» NƏŞRİYYATI, 2017**

«Dünyanın içindən baş açmaq olmur» kitabı özünə çətin və şərəfli dənizçi peşəsi seçən Səxavət Ənvəroğlunun «Ürək məndən nə istəyir» və «Sən olacaqsan» şeir kitablarından sonra oxucularla üçüncü görüşüdür. Məhəbbət duyğuları, qadir əməyin tərənnümü, təbiətə vurğunluq, elin-obanın ağsaqqallarına sonsuz ehtiram toplusundakı şeirlərin əsas mövzudur.

Yazıçı-publisist Şıxməmməd Seyidməmmədov kitaba ön söz yazmışdır. Redaktoru şair-müəllim Abdulla Məmməddir.

**ƏJDƏR QİYASLI
BU GÜNDƏN SABAH... ƏBƏDİYYƏTƏ
BAKİ, «ELM VƏ TƏHSİL» NƏŞRİYYATI**

Əjdər Qiyaslının yeni kitabında onun son illərdəki yaradıcılığı əks olunub. Kitabdakı şeirlər «Haqqın dərgahı», «Yaradan yaşayır, yaranan qalır», «Məhəbbət aləmində», «Zülmətdən nura», «Dünyanın gözü», «Haqqın görən gözü var» başlıqları ilə oxuculara təqdim edilir. Toplada, həmçinin müəllifin bir neçə poeması ilə də tanış ola bilərsiniz.

Kitabın redaktoru Mustafa Çəmənlidir.

